

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı
Yakın Çağ Bilim Dalı

SERMAYE, BORÇ VE ALACAKLARI AÇISINDAN
BURSA ESNAF-TÜCCARI (1800-1839)

Yüksek Lisans Tezi

Ferhat ÖZTÜRK

Sivas
Haziran 2016

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı
Yakın Çağ Bilim Dalı

SERMAYE, BORÇ VE ALACAKLARI AÇISINDAN
BURSA ESNAF-TÜCCARI (1800-1839)

Yüksek Lisans Tezi

Ferhat ÖZTÜRK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ömer DEMİREL

Sivas
Haziran 2016

KABUL VE ONAY

Üniversite : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Tarih Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi
Tezin Başlığı : Sermaye, Borç ve Alacakları Açısından Bursa Esnaf-Tüccarı (1830-1839)
Savunma Tarihi : 23/5./2016
Danışmanı : Prof. Dr. Ömer DEMİREL

	Unvanı - Adı Soyadı	İmza
Jüri Başkanı	: Prof. Dr. Ömer DEMİREL
Üye	: Prof. Dr. Galip EKEN
Üye	: Prof. Dr. Adnan GÜRBÜZ
Oy Birliği	☒	
Oy Çokluğu	☐	

Ferhat ÖZTÜRK tarafından hazırlanan Sermaye, Borç ve Alacakları Açısından Bursa Esnaf-Tüccarı (1830-1839) başlıklı tez, kabul edilmiştir./....../2016

Prof. Dr. Metin BOZKUŞ
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Ferhat ÖZTÜRK

ÖNSÖZ

Mustafa Kemal Atatürk'ün “*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır.*”¹ sözünde belirttiği gibi tarihi hakikatlerin tarih yapana sadık kalarak gün ışığına çıkartılması önem arz etmektedir.

Bursa şehrine ait akademik çalışmalar genellikle yeniçağ tarihi üzerine yapılmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısındaki esnaf-tüccarın borç-alacak ilişkileri üzerine herhangi bir akademik çalışmanın olmaması, bizleri bu tarihi hakikatlerin gün yüzüne çıkarılması işine girmemize neden olmuştur.

Bursa esnaf-tüccar terekeleri üzerine yaptığımız bu çalışmada, baştan itibaren sonsuz desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ömer DEMİREL'in, bizlere gösterdiği ilgisi, alakası, sabrı, psikolojik ve ilmi desteği nedeniyle kendisine minnettarız. Ayrıca uzun soluklu bu çalışmadan dolayı istemeyerekte olsa ihmal ettiğim halde, desteğini esirgemeyen sevgili eşim ve canımdan çok sevdiğim çocukların Karabey ve Betül'e desteklerinde dolayı teşekkür ediyorum.

Bursa'ya ait kaynakların temininde başta Milli Kütüphane çalışanlarına, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Daire Başkanı Aziz ELBAS'a ve Bursa Büyükşehir Belediyesi Şehir Kütüphanesi çalışanlarına ayrıca teşekkür ediyorum.

Bu çalışmamın, başta Bursa esnaf-tüccarı olmak üzere Osmanlı esnaf-tüccar tarihine küçük bir katkı sunmasını temenni ediyorum.

Gayret bizden, tevfik Yüce Allah'tandır.

Ferhat ÖZTÜRK

Sivas - 2016

¹ Hasan Cemil Çambel, “Atatürk ve Tarih”, *Bellekten*, Cilt:3, Sayı:10, T.T.K. Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1994, s.272.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	III
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
SİMGELER VE KISALTMALAR	XIII
TABLolar	XV
ŞEKİLLER	XVII
ÖZET.....	XXIII
ABSTRACT.....	XXV
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. OSMANLI DEVLETİ'NDE ESNAF VE TÜCCAR	5
1.1. Esnaf-Tüccar Zümresinin Kısa Tarihçesi	5
1.1.1. Esnaf ve Tüccar Kavramı	5
1.1.2. Âhilik Kavramı	5
1.1.3. Lonca ve Gedik Kavramı.....	6
1.1.4. Fütüvvet Kavramı	7
1.2. Esnaf ve Tüccar Zümresinin Hiyerarşik Yapısı.....	8
1.2.1. Yamak-Çırac	9
1.2.2. Kalfa	10
1.2.3. Usta.....	10
1.2.4. Kethüda.....	10
1.2.5. Ehl-i Hibre	11
1.2.6. Esnaf Şeyhi.....	12
İKİNCİ BÖLÜM	15
2. BURSA ESNAF-TÜCCARI VE EKONOMİK DURUMU	15
2.1. BURSA ESNAF VE TÜCCARI.....	15
2.2. ESNAF-TÜCCARIN SERMAYESİ VE MAL VARLIKLARI	25
2.2.1. Esnaf-Tüccar Mal Varlıklarının Tespitinde Terekeler	26

2.2.2. Mal Varlıkları Açısından Osmanlı Toplumsal Yapısı	27
2.2.2.1. Mal Varlıkları Açısından Askeri Kesim (Yönetim).....	27
2.2.2.2. Mal Varlıkları Açısından Esnaf-Tüccar	30
2.2.3. Esnaf-Tüccarın Servetlerine Göre Ekonomik Tabakalaşması	31
2.2.4. Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Ekonomik Tabakalaşması	34
2.2.5. Servetin Menş-e-i Açısından Bursalı Esnaf ve Tüccar	39
2.2.5.1. Esnaf-Tüccarın Mal Varlıkları İçerisinde Evler.....	39
2.2.5.2. Esnaf-Tüccarın Servetleri İçerisinde Dükkânlar	46
2.2.5.2.1. Esnaf-Tüccara Ait Hisseli Dükkânlar	50
2.2.5.2.2. Tek Dükkânı Bulunan Esnaf-Tüccarlar.....	52
2.2.5.2.3. Bir Dükkânla Birlikte Hisseli Dükkâna Sahip Esnaf-Tüccar .	53
2.2.5.2.4. İki Dükkânı Bulunan Esnaf-Tüccarlar	54
2.2.5.2.5. Esnaf-Tüccara Miras Yoluyla Kalan Dükkânlar.....	55
2.2.5.2.6. Esnaf-Tüccarın Şirket Kurarak İşlettikleri Dükkânlar	56
2.2.5.2.7. Esnaf-Tüccarın Kiradaki Dükkânları	57
2.2.5.3. Dükkânları Bulunan Kadın Esnaf-Tüccarlar.....	58
2.2.5.4. Özel Üretim Mekânlarından Debbağhane.....	61
2.2.5.5. Esnaf-Tüccar Dükkânlarında Bulunan Alet ve Edevâtlar	62
2.2.5.6. Esnaf-Tüccarın Gedik Hakkı	66
2.2.5.7. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Bulunan Nakit Para	70
2.2.5.8. Esnaf-Tüccara Ait Değerli Madenler ve Ziyet Eşyaları.....	80
2.2.5.9. Esnaf-Tüccara Ait Gulâmlar ve Câriyeler	82
2.2.5.10. Esnaf-Tüccarın Mal Varlıkları Arasında Bağ	87
2.2.5.11. Esnaf-Tüccara Ait Dut Ağaçları	90
2.2.5.12. Esnaf-Tüccarın Mal Varlıklarından Meyve Ağaçları	93
2.2.5.13. Esnaf-Tüccar Mal Varlıklarından Hayvanlar.....	101
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	105
3. BORÇ-ALACAK İLİŞKİLERİ AÇISINDAN BURSA ESNAF-TÜCCARI	105
3.1. Esnaf-Tüccarın Alacak (Der-zimmet) Durumları	106
3.1.1. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Alacak İlişkileri	114
3.2. Esnaf-Tüccarın Borç (Deyn-i Müsebbet) Durumları.....	115
3.2.1. Borçlanma Usullerinden Karz (Tüketim Ödücü).....	127

3.2.2. Esnaf-Tüccarın Eşlerine Olan Borçlarından Mihr-i Müeccel.....	129
3.2.2.1. Çok Eşli Esnaf-Tüccarın Mihr-i Müeccel Miktarları.....	131
3.2.3. Birinci Dereceden Akrabaların Esnaf-Tüccar Borçları İçerisindeki Yeri	132
3.2.3.1. Müslüman Eşten Alınan Borç	133
3.2.3.2. Gayrimüslim Eşten Alınan Borç	134
3.2.3.3. Annelerden Alınan Borç	135
3.2.3.4. Damat'tan Alınan Borç	135
3.2.4. Borç-Alacak İlişkilerinde Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Rolü	135
3.2.5. Borç-Alacak İçerisinde Geçen Esnaf ve Tüccar	137
3.2.6. Esnaf-Tüccarın Borçluları Arasında Kadının Yeri	142
3.3. Kredi Kaynakları Açısından Vakıflar	142
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	145
4. ÜRETİM MALLARI VE MAMÜLLERİNİN PAZARLANMASI AÇISINDAN BURSA ESNAF-TÜCCARI	145
4.1. Üretim Malları Açısından Esnaf-Tüccar	145
4.1.1. Tarım Sektörü	146
4.1.1.2. Gıda Üretimi.....	146
4.1.2. Sanayi Ürünleri	152
4.1.2.1. Giyim-Kuşam Üretimi.....	152
4.1.2.2. Giyim-Kuşam Sektöründe İpeğin Yeri	158
4.1.2.3. Giyim-Kuşam Sektöründe Derinin Yeri	161
4.1.2.4. Maden ve Yan Ürünlerinin Üretiminde Esnaf-Tüccar.....	163
4.1.2.5. Silah Üretiminde Esnaf-Tüccar.....	168
4.1.3. Yapı-İnşaat Sektöründe Esnaf-Tüccar	170
4.1.3.1. Ahşap Sektöründe Esnaf-Tüccar	171
4.1.4. Hizmet Sektörü	174
4.1.5. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Üretimdeki Yeri	178
4.2. Pazarlama Açısından Bursa Esnaf-Tüccarı	179
4.2.1. Pazarlama Aşamasında Hanların Yeri	179
4.2.2. Pazarlama Aşamasında Bedestenin Yeri	180

4.2.3. Pazarlamada Çarşının Yeri.....	181
4.2.4. Pazarlamada Kent Pazarının Yeri	181
4.2.5. İthal Ürünlerin Pazarlanması Açısından Bursa Esnaf-Tüccarı	181
4.2.6. Esnaf-Tüccarın Pazarlama Sanatındaki Yeri	182
4.2.7. Esnaf-Tüccarın Piyasa Refleksi	182
4.2.8. Üretim ve Pazarlamada Devletin Yeri	183
4.2.8.1. Devletin Ekonomi Piyasasına Müdahalesi (Narh)	184

BEŞİNCİ BÖLÜM 189

5. BÖLGELER ARASI TİCARİ İLİŞKİLERDE ESNAF-TÜCCARIN YERİ 189

5.1. Ticaret	189
5.1.1. İmtiyazlar	189
5.1.2. Berathlı Tüccar	190
5.1.2.1. Patente	192
5.1.3. Avrupa Tüccarı	193
5.1.4. Hayriye Tüccarı.....	194
5.2. Jeopolitik Konumun Bursa Ticaretine Etkisi.....	194
5.2.1. Ticari Açından Bursa	196
5.3. Bursalı Tüccarların Farklı Bölgelerle Ticari Bağlantıları	199
5.3.1. Anadolu Coğrafyası	202
5.3.1.1. Bursalı Esnaf-Tüccarın İstanbul İle Ticari İlişkisi	202
5.3.1.2. Bursalı Esnaf-Tüccarın Çorum İle Ticari İlişkisi	203
5.3.1.3. Bursalı Esnaf-Tüccarın Anadolu Kentleri İle Ticari İlişkileri..	203
5.3.2. Deşt-i Kıpçak Coğrafyası.....	204
5.3.2.1. Bursalı Esnaf-Tüccarın Deşt-i Kıpçak Bölgesiyle Olan Ticari İlişkisi	204
5.3.3. Arap Yarımadası	205
5.3.3.1. Bursalı Esnaf-Tüccarın Halep, Şam ve Arap Bölgeleriyle Olan Ticari İlişkisi.....	205
5.3.4. Afrika Kıtası.....	206
5.3.4.1. Bursalı Esnaf-Tüccarın Mısır Bölgesiyle Olan Ticari İlişkisi..	206
5.3.5. Diğer Bölgeler.....	207
5.4. Bursa Ticaretinde Etkili Olan Farklı Bölge Tüccarları.....	208

5.4.1. Anadolu Coğrafyası	212
5.4.1.1. İstanbullu Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi	213
5.4.1.2. Kayserili Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi.....	214
5.4.1.3. Canikli Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi.....	215
5.4.1.4. Yozgatlı Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi.....	215
5.4.1.5. Eskişehirli Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi	216
5.4.1.6. Rizeli Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi.....	216
5.4.1.7. Karamanlı Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi.....	216
5.4.1.8. İzmirli Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi.....	216
5.4.1.9. Kütahyalı Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi.....	217
5.4.2. Afrika Kıt'ası	217
5.4.2.1. Mısırlı Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi.....	218
5.4.3. Kafkasyalı Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi.....	219
5.4.4. Asya	219
5.4.4.1. İranlı Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi.....	219
5.4.4.2. Hindistan İle Olan Ticari İlişkiler	220
5.4.5. Avrupa.....	221
ALTINCI BÖLÜM	223
6. BURSA ESNAF VE TÜCCARININ SOSYO-KÜLTÜREL HAYATTAKİ YERİ.....	223
6.1. Bursa Esnaf-Tüccarının Yaşadığı Mekânlar.....	224
6.1.1. Esnaf-Tüccarın Yaşadığı Mahalleler	224
6.1.2. Esnaf-Tüccarın Yaşadığı Evler	225
6.1.3. Esnaf-Tüccara Ait Ticari Mekânlar	225
6.2. Esnaf-Tüccarın Hayrat Kaynağı Vakıflar	226
6.3. Sosyal Dokunun Oluşmasında Esnaf-Tüccar	227
6.3.1. İçtimai ve İktisadi Hayatta Bursalı Kadınlar	227
6.4. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen İlmî Eserler	228
6.5. Esnaf ve Tüccara Ait Kullanım Eşyaları	230
6.5.1. Giyim-Kuşam.....	230
6.5.2. Döşeme-Sergi Takımları.....	230
6.5.3. Ziyet Eşyası.....	231

6.5.4. Aydınlatma Eşyaları.....	231
6.5.5. Mutfak Eşyaları.....	231
6.5.6. Muhtelif Eşyalar.....	231
6.6. Esnaf-Tüccarın Aile Yapısı	232
6.6.1. Müslüman Esnaf-Tüccarın Aile Yapısı.....	232
6.6.1.1. Müslüman Esnaf-Tüccar Ailesinde Çocuk.....	233
6.6.2. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Aile Yapısı.....	236
6.6.2.1. Gayrimüslim Esnaf-Tüccar Ailesinde Çocuk	236
6.7. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Miras	240
6.7.1. Esnaf ve Tüccara Ait Mirasın Taksimi	241
6.7.2. Esnaf-Tüccarın Terekelerinde Geçen Vasiyetnâmeler.....	243
6.8. Esnaf-Tüccar İsimlerinde Geçen Unvan ve Sıfatlar	244
6.8.1. Esnaf-Tüccar İsimlerinde Geçen “El-Hac” Unvanı.....	245
6.8.2. Esnaf-Tüccar İsimlerinde Geçen “Es-Seyyid” Unvanı	246
6.8.3. Esnaf-Tüccara Ait İsimler	246
SONUÇ.....	249
KAYNAKÇA	253
I. Başvuru Eserleri	253
II. Ankara Milli Kütüphane Başkanlığı, <i>Bursa Şer’iye Sicili Defteri</i> ,	253
III. Araştırma ve İncelemeler.....	253
EKLER.....	261
LÜGATÇE	263
ÖZGEÇMİŞ.....	267

SİMGELER VE KISALTMALAR

Age.	: Adı geçen eser
Agm.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞS.	: Bursa Şer'iyeye Sicili
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Dü.	: Düzenleyen
Ed.	: Editör
Fak.	: Fakülte
H.	: Hicri
Hazl.	: Hazırlayan
Krş.	: Karşı
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
No.	: Numara
s.	: Sayfa
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

TABLULAR

Tablo 1. 1827 Yılı İhtisap Defterinde Geçen Bursa Esnaf-Tüccarı ve Dükkân Sayısı	19
Tablo 2. 1800-1839 Arası Bursa Şe'iyeye Sicillerindeki Terekelerde Geçen Esnaf-Tüccar Grubu ve Dükkân Sayısı	20
Tablo 3. 1830-1843 Nüfus Sayım Defterine Göre Bursa'daki Esnaf-Tüccar Sayısı .	21
Tablo 4. Terekelerde Geçen Asker ve Yöneticilere Ait Mal Varlıkları	29
Tablo 5. Bursa Esnaf-Tüccar Sayısının Ekonomik Tabakalaşması	32
Tablo 6. Bursalı Esnaf-Tüccar Sayısının Ekonomik Tabakalaşması	33
Tablo 7. Esnaf-Tüccarın Sayısal Açından Zenginliklerinin Şehirlere Oranları	37
Tablo 8. Nakit Parası Bulunan Esnaf-Tüccarın Parasal Aralıklara Göre Sektörel Dağılımı	78
Tablo 9. Alacaklı Esnaf-Tüccarın Müslim-Gayrimüslim Oranları	114
Tablo 10. Esnaf ve Tüccarın Yıllara Göre Garameten Olma Durumları	123
Tablo 11. Esnaf-Tüccarın Borçlanma Tablosu	127
Tablo 12. Esnaf-Tüccarın Yakın Akrabaya Borç Verme Bilgileri Tablosu	133
Tablo 13. Borç ve Alacak Listelerinde Geçen Esnaf-Tüccar Zümresine Ait Tablo	138
Tablo 14. Esnaf-Tüccar Alacaklıları İçerisinde Yer Alan Esnaf-Tüccar	139
Tablo 15. Esnaf-Tüccar Borçları İçerisinde Yer Alan Esnaf-Tüccar	140
Tablo 16. Bursa'da Satılan Ürünlere Uygulanan Narh ve Ürünlerin Değerleri	185
Tablo 17. Müslüman Esnaf-Tüccarın Eş ve Çocuk Bilgileri (654 kişi evli)	234
Tablo 18. Müslüman Esnaf-Tüccarın Çocuk Sayılarına Göre Oranları	236
Tablo 19. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Eş ve Çocuk Bilgileri	237
Tablo 20. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Çocuk Sayılarına Göre Oranları	239
Tablo 21. 1800-1839 Tarihleri Arasında Bursa Terekelerinde Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Miras Taksimatında Akrabaların Sayıları	243

ŞEKİLLER

Şekil 1. Bursa Esnaf-Tüccar Sayısının Genel Ekonomik Tabakalaşması.....	32
Şekil 2. Bursa Müslüman Esnaf-Tüccarının Sayısal Açıdan Ekonomik Tabakalaşma Oranları	35
Şekil 3. Bursa Gayrimüslim Esnaf-Tüccarının Sayısal Açıdan Ekonomik Tabakalaşma Oranları	36
Şekil 4. Bursa Esnaf-Tüccarına Ait Ev ve Evlerin Değerlerinin Oranları	39
Şekil 5. Tek Evi Bulunan Esnaf-Tüccar Sayısı ve Evlerin Değer Aralıkları	41
Şekil 6. Tek Evi Bulunan Esnaf-Tüccar Evlerinin Değer Aralıklarına Göre Oranı... ..	42
Şekil 7. Esnaf-Tüccara Ait Ev Sayıları ve Evlerin Değerleri.....	43
Şekil 8. Esnaf-Tüccarın Sahip Oldukları Evlerin Değerleri Oranı	46
Şekil 9. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Dükkân İsmi ve Değerlerinin Diğer Terekelerine Oranı	47
Şekil 10. Dükkân Malzemesi Bulunan Esnaf-Tüccar Sayısı ve Malzeme Değerinin Diğer Esnaf-Tüccar İçerisindeki Oranı.....	48
Şekil 11. Dükkân İsmi Bulunan Esnaf-Tüccarın Sayı ve Dükkân Değerlerinin Diğer Esnaf-Tüccar İçerisindeki Oranı.....	48
Şekil 12. Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccara Ait Fiyatları Belirtilmiş Dükkânların Sayısal ve Değersel Oranları	49
Şekil 13. Dükkânı Bulunan Esnaf-Tüccar Sayısı ve Dükkânların Değerleri	51
Şekil 14. Dükkânı Bulunan Esnaf-Tüccar Sayısının Oranı.....	53
Şekil 15. Esnaf-Tüccara Ait Dükkânların Değerlerinin Oranları.....	54
Şekil 16. Dükkân Gelirlerine Göre Erkek-Kadın Esnaf-Tüccar Oranı	61
Şekil 17. Esnaf-Tüccara Ait Dükkân Malzemelerinin Genel Mal Varlığı İçindeki Oranı	62
Şekil 18. Dükkânlarda Alet ve Edevâtın Bulunma Sayısının Parasal Aralıklara Göre Bulunma Oranı.....	63
Şekil 19. Dükkânlarda Bulunan Alet ve Edevâtın Parasal Aralıklara Göre Oranı.....	64

Şekil 20. Gedik Hakkı Olan Esnaf-Tüccar Sayısı ve Değerlerinin Diğer Esnaf-Tüccar İçerisindeki Oranı	67
Şekil 21. Esnaf-Tüccarın Gedik Hakkına Sahiplik Durumu ve Değerleri	69
Şekil 22. Nakit Parası Bulunan Esnaf-Tüccarın Sayısal ve Değersel Açından Diğer Esnaf-Tüccara Göre Oranı	71
Şekil 23. Memleketleri Dışında Vefat Eden Esnaf-Tüccar Sayısı ile Üzerlerinde Çıkan Nakit Para Miktarları	73
Şekil 24. 1800-1839 Tarihleri Arasında Vefat Eden Esnaf-Tüccara Ait Nakit Paraların Parasal Aralıkları	75
Şekil 25. Parasal Aralıklara Göre Nakit Paraların Esnaf-Tüccar Terekelerinde Bulunma Oranı.....	76
Şekil 26. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Bulunan Nakit Para Değerlerinin Parasal Aralıklara Göre Oranı	77
Şekil 27. Değerli Madenleri Bulunan Esnaf-Tüccar Sayısı ve Madenlerin Değerlerinin Diğer Esnaf-Tüccar İçerisindeki Oranı	81
Şekil 28. Esnaf-Tüccara Ait Cârîye ve Gulâmların Irki Sayıları	83
Şekil 29. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Kölelerin Cinsiyetlerine Göre Sayısal Oranı	84
Şekil 30. Esnaf-Tüccara Ait Cârîye ve Gulâmların Değerlerinin Oranı	85
Şekil 31. Kölesi Bulunan Esnaf-Tüccara Ait Mal Varlıklarının Parasal Aralıklara Göre Sayısı.....	86
Şekil 32. Esnaf-Tüccarın Üzüm Bağına Sahip Olma Sayısı ve Oranı	87
Şekil 33. Bağları olan Esnaf Tüccar Sayısının Parasal Aralıklar Göre Oranı	88
Şekil 34. Esnaf-Tüccara Ait Bağ Değerlerinin Parasal Aralıklara Göre Oranı.....	89
Şekil 35. Esnaf-Tüccarın Dut Hâdikalarına Sahip Olma Sayılarının Parasal Aralıklara Göre Oranı	91
Şekil 36. Esnaf-Tüccara Ait Dut Hâdika Değerlerinin Parasal Aralıklara Göre Oranı	92
Şekil 37. Esnaf-Tüccarın Sahip Oldukları Hadîka(Meyve Ağaçları Bahçe) Sayıları ve Toplam Değerleri.....	94
Şekil 38. Hadîka Sahibi Esnaf-Tüccar Sayısı ve Hadîka Değerlerinin Diğer Esnaf-Tüccar İçerisindeki Oranı	95

Şekil 39. Esnaf-Tüccara Ait Hadika Sayılarının Oranı.....	95
Şekil 40. Esnaf-Tüccara Ait Hadika Sayılarına Göre Değerleri Oranı	97
Şekil 41. Niteliği Belirtilen Hadikalara Sahip Esnaf-Tüccar Sayısı ve Değerleri	98
Şekil 42. Esnaf-Tüccara Ait Niteliği Belirtilmiş Hadikaların Değerleri Oranı.....	99
Şekil 43. Esnaf-Tüccara Ait Hadika Değerlerinin Parasal Aralıkları Oranı	99
Şekil 44. Esnaf-Tüccara Ait Hadika Değerlerinin Parasal Aralıkları	100
Şekil 45. Esnaf-Tüccara Ait Hadikaların Yüzölçümlerine Göre Verileri.....	100
Şekil 46. Hayvan Sahibi Olan Esnaf-Tüccar Sayısı ve Hayvanların Değerleri Oranı	101
Şekil 47. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Hayvanlar ve Sayıları.....	102
Şekil 48. Borç Vermiş Esnaf-Tüccar Sayısı ve Alacaklarının Diğer Esnaf-Tüccar İçerisindeki Oranı	108
Şekil 49. Alacağı Olan Esnaf-Tüccarın Parasal Aralıklara Göre Oranı.....	111
Şekil 50. Esnaf-Tüccarın Borç Verdikleri Kişi Sayısının Parasal Aralıklara Göre Oranı	112
Şekil 51. Esnaf-Tüccarın Verdikleri Borç Paraların Parasal Aralıklara Göre Oranı	113
Şekil 52. Borçlu Esnaf-Tüccarın Sayı ve Borç Miktarları Yönünden Diğer Esnaf-Tüccara Göre Oranı	116
Şekil 53. Borç ve Alacaklı Olan Esnaf-Tüccarı Sayı, Kişi Sayısı, Kuruş Açısından Oranları.....	117
Şekil 54. Esnaf ve Tüccar Borçlarının Yıllara Göre Garameten Olma Grafiği	123
Şekil 55. Borçlu Esnaf-Tüccarın Parasal Aralıklara Göre Sayısal Oranı.....	124
Şekil 56. Esnaf-Tüccarın Parasal Aralıklara Göre Borçlandığı Kişi Sayısı Oranları	125
Şekil 57. Esnaf-Tüccarın Aldıkları Borçların Parasal Aralıklara Göre Oranı	126
Şekil 58. Müslüman Esnaf-Tüccar İçerisinde Mihr-i Müeccel Verme Oranı.....	130
Şekil 59. Müslüman Esnaf-Tüccarın 1. Dereceden Yakınlarından Borç Alma Oranı	132
Şekil 60. Gıda Sektöründe Yer Alan Esnaf-Tüccar Mal Varlığının, Genel Mal Varlığına Oranı	147

Şekil 61. Gıda Sektöründe Yer Alan Esnaf-Tüccarın Grup, Sayı ve Mal Varlıkları Açısından Oranı	148
Şekil 62. Gıda Sektöründe Çalışan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Sayısal Dağılımı	149
Şekil 63. Gıda Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Mal Varlığı Verileri.....	150
Şekil 64. Gıda Sektöründeki Esnaf-Tüccar Mal Varlığının Parasal Aralıklara Göre Oranı	151
Şekil 65. Giyim Kuşam Sektöründeki Esnaf-Tüccarın Diğer Sektör Temsilcilerine Göre Sayısal Oranı.....	153
Şekil 66. Giyim Kuşam Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Grup, Sayı ve Mal Varlıkları Açısından Mukayese Oranları	154
Şekil 67. Giyim-Kuşam Sektöründe Yer Alan Esnaf-Tüccar Grupları ve Sayıları .	156
Şekil 68. Giyim-Kuşam Sektöründe Yer Alan Esnaf-Tüccar Gruplarının Mal Varlıkları Tablosu	157
Şekil 69. Giyim-Kuşamla Uğraşan Sektör Temsilcilerinin Zenginlik Aralıkları.....	158
Şekil 70. Giyim-Kuşam Sektörü İçerisinde Deri Sektörünün Yeri.....	163
Şekil 71. Maden Sektörü İle Diğer Sektör Temsilcilerini Grup, Sayı ve Mal Varlıkları Açısından Oranı	164
Şekil 72. Maden Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccar Oranları	165
Şekil 73. Maden Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Sayısal Verileri	166
Şekil 74. Maden Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Mal Varlıkları.....	167
Şekil 75. Madensel Alanda Çalışan Esnaf-Tüccarın Mal Varlıklarının Parasal Aralıklara Göre Oranı	168
Şekil 76. Silah Sektörü İle Diğer Sektör Temsilcilerini Grup, Sayı ve Mal Varlıkları Açısından Mukayese Oranları	169
Şekil 77. Silah Sektör Temsilcileri Sayısı ve Mal Varlıkları Tablosu	170
Şekil 78. Yapı-İnşaat Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccar...	171
Şekil 79. Ahşap Sektörünün Diğer Sektörlerle Olan Mukayeseşi	172

Şekil 80. Ahşap Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccar Grubu, Sayısı ve Mal Varlıkları Oranı.....	173
Şekil 81. Ahşap Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccar.....	173
Şekil 82. Hizmet Sektöründe Yer Alan Esnaf-Tüccarın Diğer Sektörlerle Mukayesesi	174
Şekil 83. Hizmet Sektörüne Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Grup, Sayı ve Mal Varlığı Açısından Mukayesesi	175
Şekil 84. Hizmet Sektör Temsilcilerinin Sayısına Göre Listesi.....	176
Şekil 85. Hizmet Sektör Temsilcilerinin Mal Varlıklarına Göre Sıralaması	177
Şekil 86. Hizmet Sektöründe Yer Alan Esnaf-Tüccarın Mal Varlıklarının Parasal Aralıklara Göre Oranı	178
Şekil 87. Osmanlı Devletinde Ticaret Yolları.....	195
Şekil 88. Gurbette Hayatını Kaybeden Esnaf-Tüccar Sayısı ve Mal Varlıkları	197
Şekil 89. Gurbette Hayatını Kaybeden Esnaf-Tüccarın Alacak Oranları	198
Şekil 90. Gurbette Hayatını Kaybeden Esnaf-Tüccarın Borçluluk Oranları.....	199
Şekil 91. Memleketi Dışında Vefat Eden Bursalı Esnaf-Tüccar Sayısı ve Mal Varlıkları Oranları	200
Şekil 92. Memleketi Dışında Vefat Eden Bursalı Esnaf-Tüccarın Alacak Oranları	200
Şekil 93. Memleketi Dışında Vefat Eden Bursalı Esnaf-Tüccarın Borçluluk Oranları	201
Şekil 94. Ticaret İçin Geldiği Bursa'da Vefat Eden Yabancı Tüccarın Borç Alacak İlişkisi	209
Şekil 95. Ticaret İçin Geldiği Bursa'da Vefat Eden Yabancı Tüccarın Borç Alacak İlişkisi	209
Şekil 96. Ticaret İçin Geldiği Bursa'da Vefat Eden Yabancı Tüccarın Borç İlişkisi	210
Şekil 97. 1800-1839 Tarihleri Arasında Bursa Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Farklı Coğrafyalara Ait Mamul Çeşitleri ve Mamul Sayıları.....	211
Şekil 98. 1800-1839 Tarihleri Arasında Bursa Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Anadolu ve Kıbrıs Ürünleri	213
Şekil 99. 1800-1839 Tarihleri Arasında Bursa Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Afrika ve Arap Yarımadası Ürünleri	218

Şekil 100. 1800-1839 Tarihleri Arasında Bursa Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen	221
Şekil 101. 1800-1839 Tarihleri Arasında Bursa Terekelerinde Geçen Amerika-İngiltere ve Avrupa Ürünleri.....	222
Şekil 102. Müslüman Esnaf-Tüccarın Eş Sayısı ve Oranları	233
Şekil 103. Müslüman Esnaf-Tüccarın Eş Sayısına Göre Çocuk Sayıları ve Oranları	234
Şekil 104. Müslüman Esnaf-Tüccarın Çocukları Sayısı ve Oranları	235
Şekil 105. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Eş Sayılarına Göre Çocuk Sayıları ve Oranları	238
Şekil 106. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Sahip Olduğu Çocuk Sayıları ve Oranları	240
Şekil 107. Esnaf-Tüccar İsimlerinde Geçen Unvanlar ve Sayıları.....	245
Şekil 108. Esnaf-Tüccar İsimlerinde Geçen Unvanlar ve Kullanım Oranları.....	246
Şekil 109. Terekelerde Geçen Esnaf-Tüccar İsimleri ve Kullanım Sayıları	247
Şekil 110. Terekelerde Geçen Esnaf-Tüccar İsimleri ve Bunların Kullanım Oranları	248

ÖZET

Bu çalışmamızda 1800-1839 tarihleri arasında yer alan Bursa şer'iyе sicillerinden 37'sinin içerisinde 810 esnaf-tüccar terekesi tespit edilmiştir. Tespit edilen esnaf-tüccar terekelerinden yola çıkarak esnaf-tüccarın sermaye, borç alacak ilişkileri gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır.

1800-1839 tarihleri arasında terekeleri bulunan Bursa esnaf-tüccarının, sermaye, borç alacak ilişkileri konusu beş ana bölüm içerisinde işlenmiştir. Giriş kısmında Osmanlı Devleti esnaf-tüccar zümresinin kısa tarihsel gelişimi, kurumsal gelişimi, kendi içerisinde yer alan hiyerarşik yapısına yer verilmiştir.

Birinci bölümde Bursa kentinin iktisadi açıdan gelişim sürecine dair yapısı işlenmiştir. Bursa esnaf-tüccarına ait mal varlıklarının tespitinde önemli belge türü olan terekelerin muhteviyatı, terekelerde yer alan idari kesim ile esnaf-tüccarın servetleri açısından mukayesesi, dinsel açıdan esnaf-tüccarın ekonomik durumlarının analizleri ile esnaf-tüccarın mal varlığını oluşturan unsurlar teker teker ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Bursa esnaf-tüccarının borç-alacak ilişkileri ile kredi kaynakları açısından vakıflar konusu irdelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Bursa esnaf-tüccarı açısından üretim malları ve mamülleri ile bu ürünlerin pazarlanma süreçleri üzerinde durulmuştur. Bursa esnaf-tüccarına ait üretim alanları kendi arasında tarım, sanayi, yapı inşaat ve hizmet sektörleri gibi bölümlere ayrılarak incelenmiştir. Esnaf-tüccarın pazarlama sürecinde yer alan fiziksel mekânlar ile devletin pazarlama üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde ise, Osmanlı Devletinin ticari faaliyetlerin gelişmesi için attığı adımların tarihsel seyri, Bursa'nın ticari etkinlikler açısından konumu, Bursalı esnaf-tüccar ile diğer bölge esnaf-tüccarlarının birbirleriyle olan ilişkilerini coğrafi bölgelere ayırarak karşılıklı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Beşinci bölümde, Bursa esnaf-tüccarının sosyo kültürel hayatta kullandığı mekânlar, eşyalar, içtimai hayatta kadın, aile hayatı, miras ve esnaf-tüccarın kullandığı unvan ve sıfatlar tereke kayıtlarından yararlanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bursa esnaf-tüccarına ait bilgiler için tablo veya Şekillerde oluşturularak konunun anlaşılmasına bir nebze de olsa katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Bursa, Esnaf, Tüccar, Borç, Alacak, Mal varlığı

ABSTRACT

In this study, 810 tradesmen-merchants' inheritance records are identified from 37 court records of Bursa between the years 1800-1839. Considering these records, tradesmen-merchants' funds, borrowing and lending relationships are tried to be brought on light.

The subject of Bursa tradesmen-merchants' funds, borrowing and lending relationships, who lived between 1800 and 1839, are treated in five main topics. In introduction part, historical development, insdutional development, hierarchical structure of Ottoman State and information about Bursa province's level of development in terms of finance are being treated.

In the first part, structural improvement of Bursa province is mentioned in terms of finance. The content of inheritance records which are very important documents for identifying wealth of Bursa's tradesmen-merchants, comparison of administrators and tradesmen-merchants who take part in inheritance records in terms of wealth, analysis of tradesmen-merchants' financial conditions in terms of religion and factors which form tradesmen-merchants' wealth are being treated one by one. In the second part, the subject of foundations in terms of Bursa tradesmen-merchants' borrowing and lending relationships and sources of credits are tried to semtinized.

In the third part, production goods and marketing of these goods in terms of Bursa tradesmen-merchants are dwelled on. Bursa tradesmen-merchants' production areas are studied by sectioning as agriculture, industry, construction and service industry in itself. Physical places where take part in the marketing process of tradesmen and effects of state on marketing are dwelled on.

In the fourth part, historical process of Ottoman State's steps to improve its commercial activities, location of Bursa in terms of commercial activities, relationship between Bursa tradesmen-merchants and other tradesmen of the region, are studied by sectioning into geographical regions.

In the fifth part, places and goods which Bursa tradesmen-merchants use in socio-cultural life, women in social life, family life, inheritance and nicknames and

titles which tradesmen use, are tried to be presented. Information about Bursa tradesmen-merchants are tried to be supported by tables and graphs for better understanding of the subject

Key Words: Bursa, Tradesman, Merchant, Debt, Due, Wealth

GİRİŞ

Bursa şehri, Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik teşekkülünde rol oynamış önemli bir merkezdir. Özellikle Doğu ile Batı ticaret yollarının kesişim güzergâhında olması Bursa'yı, hem kültürel hem de iktisadi açıdan önemli bir cazibe merkezi haline getirmiştir. İncelediğimiz 1800-1839 tarihleri arası Bursa esnaf-tüccarı üzerine şimdiye kadar kapsamlı bir çalışma mevcut değildir.

Osmanlı Devleti'nde hızlı değişimlerin olduğu 19. yüzyılın ilk yarısında Bursa esnaf-tüccarının ekonomik durumu, borç-alacak ilişkileri, üretim-pazarlamadaki yeri ile esnaf-tüccarın farklı coğrafyalarla olan ekonomik ilişkileri terekeler üzerinden yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmamızı ortaya çıkartabilmek için şu sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır;

1. Bursa esnaf ve tüccarı nasıl bir tarihsel değişim süreci geçirmiştir?
2. Bursa esnaf ve tüccarı kaç gruba ayrılır?
3. Müslim ve gayrimüslim esnaf-tüccarın ekonomik zenginlik aralıkları nasıldır?
4. Müslim ve gayrimüslim esnaf ve tüccarlar hangi ekonomik faaliyetlerde yoğunlaşmaktadır?
5. Müslim ve gayrimüslim esnaf-tüccar arasında borç-alacak ilişkileri nasıldır?
6. Esnaf ve tüccarın meslektaşlarıyla olan ekonomik ilişkileri nasıldır?
7. Müslim ve gayrimüslim esnaf-tüccarının Bursa'nın üretim ve pazarlama tarihindeki yeri nasıldır?
8. Bursa esnaf-tüccarının hangi coğrafi bölgelerle ticari ilişkisi bulunmaktadır?
9. Bursa esnaf-tüccarının çevre il ve bölgelerle ve yabancı ülkelerle ticari ilişkilerininin maddi boyutu ve ticari ürünlerin izlediği mekânsal seyir nasıldır?
10. Çevre illerdeki esnaf ve tüccarın Bursa ile ticari münasebetleri var mıdır?
11. Bursa esnaf-tüccarının aile yapısı nasıldır?

Bursa, Osmanlı Devleti açısından önemli bir ekonomik konuma sahiptir. Başta ipek üretimi olmak üzere, Osmanlı ipekli dokuma sanayisindeki yeri, İran ipeğinin Batılı tacirlere aktarıldığı değişim güzergâhını oluşturması, Bursa'yı hem ticari hem de sanayi üretimi açısından önemli bir merkez haline getirmiştir. Bursa, Osmanlı Devleti için tekstil alanında önemli bir merkez iken, sonraları koza üretim merkezi haline gelme sürecine girmiş ve esnafın iş yapısında değişimler olmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iç ve dış siyasi, ekonomik, sanayideki gelişmeler, Osmanlı ve Bursa ekonomisini derinden etkilemiştir. Özellikle 1800-1839 arası dönemin seçilmesinin nedeni, bu dönem esnafının geniş boyutlarıyla incelenmemiş olmasıdır. Bu çalışmayla, son dönem Osmanlı esnaf teşkilatında ve ilişkilerinde yaşanan değişim ve gelişmelere ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Geçmişin gün yüzüne çıkarılmasında araştırma yapılan döneme ait birincil kaynaklar ve bunlardaki veriler hayati önem taşımaktadır. 1800-1839 tarihleri arasında Bursa iktisadi hayatında rol alan esnaf-tüccarın sermaye, borç alacak ilişkilerinin aydınlatılmasında kullanılabilecek en önemli kaynaklardan birisi şer'îye sicillerinde yer alan terekelerdir.

Bu çalışmamızda incelediğimiz dönemin miras kayıt tutanakları olan terekeler kullanılmıştır. Terekelerde ölen kişinin memleketi, unvanı, ismi, aile üyelerinin ismi ve yakınlık derecesi, kişinin günlük hayatta kullandığı özel eşyalar, gayrimenkulleri, alacak ve borçları, vasiyetleri, devletin mirastan aldığı vergiler ile mirasın varislere taksimatı gibi detaylar titizlikle kayıt altına alınmıştır. Bizlerde terekelerde yer alan bu bilgileri kullanarak tarihsel sürecin bir kısmını aydınlatacağımızı umuyoruz.

Bursa şer'îye sicilleri sosyo-kültürel ve ekonomik tarih için zengin veriler içerir. Araştırmamıza başlarken öncelikle, incelediğimiz döneme ait şer'îye sicilleri tespit edilmiştir. Sonrasında şer'îye sicillerinin içerisinde yer alan tereke kayıtlarının taraması yapılmıştır. İçerisinde tereke bulunan şer'îye sicillerinin tespitinin ardından terekelerin esnaf-tüccara ait olup olmadığının tespiti için uzun soluklu titiz bir çalışma yürütülmüştür. Terekeler içerisinde tespit edilen esnaf-tüccar terekelerinin verileri daha önce oluşturulan excel tablosuna teker teker aktararak çalışmamızın verileri oluşturulmuştur. Burada incelediğimiz döneme ait esnaf-tüccar terekelerinin tamamının incelenmesinin önemi bilindiğinden tamamının tespiti yapılmış ve veriler

tabloya aktarılmıştır. Böylece araştırma konumuza kaynaklık teşkil eden esnaf-tüccar terekelerine ait verilerde elde edildikten sonra bunların tasnifi yapılmıştır. Ayrıca incelediğimiz döneme ait ikinci el kaynaklar için Ankara Milli Kütüphane, Bursa Büyükşehir Belediyesi Şehir Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Beyâzıd Kütüphanesi ile Cumhuriyet Üniversitesi Kampüs Kütüphanesi'nde arşiv taraması yapılmıştır. Tespit edilen ikinci el kaynaklar ile transkript edilen tereke kayıtlarının harmanlanması ile 1800-1839 arası Bursa esnaf-tüccarına ait bilgiler oluşturulmaya başlanmıştır.

Bursa esnaf-tüccarına ait bilgiler için konularına göre oluşturduğumuz tablo ve Şekillerle konunun akıcılığı, görselliği ve akılda kalıcılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Tüm bu çalışmalar sonunda 1800-1839 arasında Bursa'da faaliyet gösteren esnaf ve tüccarlara ait meslek grupları, esnaf ve tüccarın birbirleriyle olan borç alacak ilişkileri, mal varlıkları, Bursa'da üretilen ürünler ve ürünlerin pazarlandığı coğrafi mekânlar, farklı coğrafi bölgelerden Bursa'ya gelen esnaf ve tüccar taifesinin getirdiği mamuller ile esnaf ve tüccarın sosyo-kültürel yapısı ayrıntılı olarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE ESNAF VE TÜCCAR

1.1. Esnaf-Tüccar Zümresinin Kısa Tarihçesi

1.1.1. Esnaf ve Tüccar Kavramı

Esnaf ve tüccar kelimelerini ayrı ayrı ele alacak olursak, “esnaf” şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilgili herhangi bir iş kolunun, belirli bir alanda uzmanlaşmış çalışanlarının meydana getirdiği mesleki örgütlenmelerdir. Osmanlı esnafı, günümüz esnafları ile mukayese edilemeyecek kadar dar ve sınırlı zümreler halinde örgütlenmiştir. Öyle ki, her bir malın hammaddeden başlayarak nihai tüketime hazır hale gelinceye kadar geçirdiği üretim aşamaları veya üretim sırasındaki farklı malzeme türlerinden her biri, ayrı bir esnaf birimini oluşturur.² “Tüccar” kavramı ise; Osmanlı Devleti’nde ayrıcalıklı bir sınıf olarak bölgeler veya ülkeler arası ticaretle uğraşan, uzak yerlerden getirdiği malları kendi beldesinde satarken, ülke içinde topladığı malları da dışarıya satmak için götüren veya gönderen kişiler,³ olarak tanımlanabilir. Osmanlı esnaf-tüccarının yetişmesinde önemli hizmetleri olan çeşitli kurumlar vardır. Bu kurumlardan bir tanesi de “âhilik” tir.

1.1.2. Âhilik Kavramı

Osmanlı Devleti’ndeki esnaflığın kökeni âhilihtir. Âhiliğin kökenleri, VIII. yüzyıl Horasan ve İran’a kadar uzanmaktadır. XII. yüzyılda ise Anadolu’da hızla yayılan “kardeşlik kuruluşu” olmakla beraber, bu örgütlenme tasavvufi kaynaklı kentsel üretim etkinlikleridir.⁴ Osmanlı şehir hayatında görülen Lonca teşkilatı,

² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2010, s.294; Ahmet Kal’a, “Esnaf”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, Ankara 1995, s. 423-430.

³ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK Yay., Ankara 2006, s.212; Halil İnalçık, “Osmanlı Tarihinde Dönemler: Devlet-Toplum-Ekonomi”, *Osmanlı Uygarlığı*, Cilt 1, Haz. Halil İnalçık, Günsel Renda, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2009, s.177-181.

⁴ Engin Yenal, “Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa”, *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, İstanbul 1996, Yapı Kredi Bankası, s. 34; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 2. Baskı, TTK. Yayınları, Ankara 1997, s. 180-217.

Selçuklu Devleti'ndeki Âhilik sisteminin halefi olarak devam etmektedir.⁵ “Âhi” sözcüğü kelime olarak Arapça “kardeşim” anlamına gelmekle birlikte, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun her tarafında görülen Âhilik bu anlamıyla değil, Türkçedeki “akı” sözcüğünün anlamına uygun olarak, Türk misafirperverliğinin, yiğitliğinin ve eli açıklığının göstergesi olarak algılanıp kullanılagelmiştir.⁶ Âhilik teşkilatı, Türk esnaf ve sanatkârlarını düzenli bir birlik etrafında toplayarak sanat ve ticaret ahlakını şekillendiren, ekonomik sıkıntıların olduğu bir süreçte, Türk esnafına dayanma gücü veren, tasavvufi temellere dayanan bir organizasyondur. Âhilik, Doğu'dan gelen göçebe Türkmenlerini, meslek sahibi yaparak yerleşik hayata geçmelerine, gelen esnaf erbabını Bizans esnafına karşı himaye ederek, piyasada tutunmalarına imkân sağlamıştır.⁷ Anadolu'da, Selçuklularla birlikte ortaya çıkmaya başlayan âhilik, Osmanlı Devletinin ilerleyen dönemlerinde yerini “lonca ve gedik” organizasyonlarına bırakmıştır.

1.1.3. Lonca ve Gedik Kavramı

Osmanlı kentsel üretiminde sanat sahibi esnaf organizasyonuna verilen genel bir isim de “Hirfet” veya “Ehl-i Hirfet”tir.⁸ XVII. yüzyıl ortalarından itibaren kullanılmaya başlayan “Lonca” deyimi, esnaf birliğinin mal ve hizmetleri için gerekli hammaddenin depolandığı, üyeleri arasında dağıtıldığı veya esnaf birlikleriyle ilgili toplantıların yapıldığı meclis anlamında kullanılmıştır.⁹ XVIII. yüzyılda ise “Gedik” kavramı kullanılagelmiştir.¹⁰ Gedik; boşluk, bir işi yapmak, bir şeyden yararlanmak yolunda verilen hak, imtiyaz, ticaret yapma hakkı, dükkânların fiziki yerlerine kısıtlama getirme¹¹ gibi anlamlara gelmektedir. Gedik, 1727'li yıllardan 1860 yıllarına

⁵ Demirel, Ömer, “Osmanlı Esnafı (1750-1850)”, *Türkler*, Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 253, Bkz. Ahmet Kal'a, “Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt I, Sayı 1, 2003, s.245-248.

⁶ Cafer Çiftçi, “Osmanlı Döneminde Bursa Esnafı”, *Bursa'da Yaşam*, Aralık 2009, hazl. Nihat Nasır, İstanbul 2009, Olay Medya Center, s. 80; Neşet Çağatay, *age.*, s. 203-205.

⁷ Cafer Çiftçi, “Osmanlı Esnafının İktisadi Zihniyeti”, *Çarşının Öyküsü; Bursa*, Prj. K.:Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s. 300.

⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, s. 509.

⁹ Ahmet Kal'a, “Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme”, *agm.*, s. 249.

¹⁰ Engin Yenal, *agm.*, s. 41.

¹¹ Türkçe Sözlük, TDK. Yayınları, 11. Baskı, Ankara 2011, s. 919; Necmi Gürsakal, “Bursa Çarşısındaki Değişim (1400-2010)”, *Çarşının Öyküsü; Bursa*, Prj. K.:Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s. 388.

kadar esnaflar arasında dinsel bir ayırım gözetmeksizin kurulan kuruluştur. Gedik, sanat ve ticaretle uğraşabilmek için hükümetten alınan yetkidir.¹² Gedik sahipleri isterlerse gedik hakkını satabilir, miras bırakabilir ve transfer edebilirlerdi.¹³ Tüm bu gelişmeler gediklerin esnafla ilgili iktisadi ve hukuki şartların geliştirilmesi ve devletin de esnaf teşkilatının içerisine dahil edilerek kurumsal büyüme olarak¹⁴ ifade edilebilmektedir. Bir zamanlar esnafın dükkân açabilmesi için ustalığa terfi ettirilmesi yeterli iken, XVIII. yüzyıldan itibaren “Gedik” adı verilen dükkânın içindeki alet-edevat ile hazır olması ve asıl önemlisi de sanatını icra edebilmesine yetki verilmesi gerekmektedir. Bir sanat dalında kaç kişinin dükkân açabileceği ve çalışabileceğine her şehrin esnaf teşkilatını oluşturan usta ve yöneticilerin karar vermesi gerekmektedir.¹⁵ Bunun yanında yeterli mesleki bilgi birikimi, ticari ahlakı ve dürüst kazancı olmayan kişilerin dükkân açmasına izin verilmemektedir.¹⁶

Lonca mensubu, usta olmakla mesleğin en yüksek mertebesine çıkmış sayılmakla birlikte; mesleğin en kıdemlisi, mesleğinin inceliklerini en iyi bilen ve devletle ilişkilerinde ön plana çıkanlarına “ihtiyar” veya” esnaf ihtiyarları” tabiri de kullanılırdı ki bu bir üst mertebe sayılmaktaydı.¹⁷ Osmanlı sanat erbaplarından her biri bir ulu kişiye bağlanırdı ki, mesleğin maneviyatını canlı tutmak için bu hususa bilhassa dikkat edilirdi. Örneğin, berberler sahabelen Selman-ı Farisi’yi¹⁸ kendilerinin piri ve sanatlarının önderi kabul ederlerdi.

1.1.4. Fütüvvet Kavramı

Osmanlı topraklarında esnaf ve tüccar zümresine karşı halk büyük bir saygı duymaktadır. Osmanlı sanatkârlarının bir zamanlar halk ve yönetim katında itibar görmesinin altında yatan sebep, sanatkârların mesleklerini ve meslektaşlarının şerefini korumak için ellerinden geleni yapması ve çok sağlam ahlaki kurallar kompozisyonu olan “fütüvvetnâmeler” ortaya çıkarmasıdır. Fütüvvet sahibi esnafın ortak özellikleri; “*Nefsine hakim olmak, iyi huylu olmak, Tanrı buyruklarına uymak, yasaklardan*

¹² Neşet Çağatay, *age.*, s. 215-217.

¹³ Necmi Gürsakal, *agm.*, s. 388.

¹⁴ Ahmet Kal’a, “Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme”, *agm.*, s. 251.

¹⁵ Ömer Demirel, *agm.*, s.254.

¹⁶ Cafer Çiftçi, “Bursa Kumaşçı Esnafının Sanat ve İmalat Nizamı”, *agm.*, s. 123.

¹⁷ Ömer Demirel, *agm.*, s.254.

¹⁸ Cafer Çiftçi, “Osmanlı Döneminde Bursa Berberleri”, *agm.*, s. 734-735.

kaçınmak, iyi kalpli, iyiliksever ve cömert olmak, konuk sevmek ve ağırlamak, din ve mezhep gözetmeksizin bütün insanlara karşı sevgi beslemek, hile etmemek, yalan söylememek, iftira ve dedikodudan sakınmak, aleyhte konuşmamak, hak ve adaletse ver olmak, zulme, zalime ve haksızlığa karşı koymak, haklı güçsüzün hakkını, haksız güçlüden almaya yardım etmek."¹⁹ gibi erdemli vasıflardır. Özellikle esnaf ve tüccarın bu vasıflara haiz olmaları tembih edilmiştir. Âhilikle fütüvvetçilik arasındaki fark, âhilik bir mesleğe ve sanata dayanırken; fütüvvetçilik ise ahlaki anlamda üstün vasıflara haiz olmakla²⁰ beraber, İslam dininin doğduğu coğrafyada gelişen, yiğitlik ve cömertlik ideali üzerine inşa edilen düşünce sistemi ve bunun örgütlenme şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹

Fütüvvetnâmelerde geçen şu 12 sınıfa şed bağlanmaz: Kâfirler, münafıklar, iftiracılar, remil atanlar, müneccimler, şarap içenler, dellâklar, çulhalar, kasaplar, cerrahlar, avcılar, madrabazlar ve ameldarlar.²² Bu sınıfların ortak özelliklerine bakıldığında âhiliğin mistik yönüne ters davranışlar içinde oldukları görülmektedir ki bu husus esnaflık mesleğinin, yalnızca insanların ihtiyaçlarının karşılanması organizasyonu olarak değil, aynı zamanda ahlaki bir öğreti olarak görüldüğünün de göstergesidir.

1.2. Esnaf ve Tüccar Zümresinin Hiyerarşik Yapısı

Türk-İslam iktisadi kültürünün etkisiyle gelişme gösteren âhilik, Osmanlı kent ve kasabalarında faaliyet gösteren esnafın devlet müdahalesinin belirginleştiği "Lonca" veya "Ehl-i Hiref" taifesine dönüşmüştür. Osmanlı esnafı temelde, İslam inancı ve âhilik teşkilatının değerlerinden aldığı ilhamla, belli bir düzen dahilinde rekabete dayalı değil, karşılıklı kontrol ve yardımlaşma usulüne göre örgütlenmiştir.²³ Bunun yanında ekonominin mantığını oluşturan provizyonizm ilkesi gereği ihtisâb kanunnâmeleriyle, esnaf dükkânlarının hemen hemen aynı büyüklükte olması, her maddenin kar haddinin önceden belirlenmesi, üretilen malın kalitesinin sıkı denetime

¹⁹ Neşet Çağatay, *age.*, s. 158.

²⁰ Çağatay, *age.*, s. 183-184.

²¹ Cafer Çiftçi, "Bursa Kumaşçı Esnafının Sanat ve İmalat Nizamı", *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyumu Kitabı (7-8 Nisan 2006 Bursa)*, Orhangazi Belediyesi, 3. Baskı, Bursa 2008, s. 121.

²² Neşet Çağatay, *age.*, s.160.

²³ Çiftçi, "Osmanlı Esnafının İktisadi Zihniyeti", *agm.*, s. 300-301; Necmi Gürsakal, *agm.*, s. 391.

tabi tutulması ve üretilen malların narh yoluyla fiyatlandırılarak tüketiciyle buluşturulması aşamalarında devlet sürekli müdahale etmiştir.²⁴ Dolayısıyla sermayenin bir kişide veya bir grupta birikmesi, piyasaya yeni üretici girişlerinin engellenmesi ve bazı imalatçıların diğerlerinin aleyhine gelişmesi devlet müdahalesiyle engellenmiştir. Böylelikle sermayenin tekelleşmesinin önüne geçilmiştir.²⁵ Ayrıca esnaf teşkilatı ilerleyen dönemlerde birtakım değişiklikler geçirsede ana yapı muhafaza edilmiştir.

Yukardan aşağıya doğru hiyerarşik yapı; esnaf şeyhi, esnaf kethüdası, ustabaşı, yiğitbaşı, usta, kalfa ve çırak olarak sıralanmaktadır.²⁶

1.2.1. Yamak-Çırak

Esnaf tabakasının en altında yer alan “yamaklık” için çocuğun velisi, esnafın ileri gelenlerinden birine başvurur ve kabul edilirse o teşkilatın ileri gelenlerinin de bulunduğu bir ortamda çeşitli ikram ve hediyeler çocuğa takdim edilir; çocuğa nasihatle bulunulur; ustaların elleri öptürülür; besmeleyle çocuğa fûta kuşatılarak dua edilir ve çocuk ustaya verilir.²⁷ Böylece çırak veya şâkird, bir ustanın yanına verilerek ona itaat etmesi ve sanatının inceliklerini öğrenmesi istenirdi. Çıraklar tek ustaya bağlı olmamakla birlikte başka bir ustanın yanında kendi ustasının izni olmadan iş tutamazlardı. Çıraklara mesleki bilginin yanında, genel eğitim için okuma yazma ve Kur’an eğitimi verilirken, bazı ebeveynlerin maddi kaygılarla çocuğa genel eğitimi verdirmeden çıraklığa kaydettirmişlerdir. Hatta II. Mahmud 1824-1825 yıllarında yayınladığı irâdede, çıraklığa başlayabilmek için çocuğun ilköğrenimini bitirdiğine dair kadılarca verilen belgeyi loncaların onaylamasını istemiştir. Bu usule loncaların dikkat etmesi istenmiş, uymayanların çıraklığa alınmaları yasaklanmıştır. Genellikle bir usta yanındaki çırak sayısı bir ya da iki iken, yer yer değişkenlik de arz etmektedir. İhtiyacı oranında ücret alan çırağın mesleğinde ilerlediğine kanaat getirilirse, loncanın

²⁴ Ahmet Kal’a, “Esnaf”, *agm.*, s. 425.

²⁵ Ayhan Aktar, “Bursa’da Devlet ve Ekonomi”, *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenil, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s. 119-120.

²⁶ Ömer Demirel, *agm.*, s. 253.

²⁷ Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1960, s. 120-121; Cafer Çiftçi, “Osmanlı Döneminde Bursa Berberleri”, *Bildiri, I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu, Bildiriler Kitabı (4-6 Nisan 2002) C.II*, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2002, s.733-734.

üstatlarının da hazır bulunduğu bir toplantıda şed veya peştamal kuşandırılarak kalfalığa geçirilmekteydi.²⁸

1.2.2. Kalfa

Esnaflığa geçişin ikinci rütbesi olan kalfalıkta ücretler biraz daha artar, kalfalar en az üç yıllık bir eğitime tabi tutulurdu. Bu süre içerisinde mesleğinin inceliklerini öğrenerek iyice pişmesi sağlanır, bununla beraber kendisi de çırakların yetiştirilmesinde rehberlik yapardı. Mesleğinin tüm ayrıntılarını öğrenen kalfanın ürettiği işlerin lonca ustalarına gösterildiği bir tören düzenlenir ve yiğitbaşı eliyle şed veya peştamal bağlanarak ustalığa terfi ettirilirdi.²⁹

1.2.3. Usta

Esnaf ve tüccarın yetişme tarzının son noktası ustalıktır. Esnaf örgütsel yapısına bağlı ustaların en önemli iki vazifesi vardır. Bunlardan birisi kaliteli ürün yapmak, diğeri ise yanındaki çalışanlardan yeni ustalar yetiştirmektir.³⁰ Böylece mesleğinin incelikleri usta-çırak ilişkisi içerisinde sonraki nesillere sağlam bir şekilde aktarılması sağlanmıştır.

Osmanlı'da meslek gruplarının kademe atlamasında verilen peştamal, Bursa'da karşımıza, orada dokunan kırmızı renkli ipekli bir "fûta" olarak çıkmaktadır. Bu ise ürünün Bursa'daki tüm zanaatkârlarca da içselleştirildiğinin kanıtıdır.³¹

1.2.4. Kethüda

Şehirde yer alan esnaf gruplarının başında şehir kethüdası bulunmaktadır. Kontrol heyetinin reisi olan kethüdalar (kâhya), toplantıları idare ederek son sözü ortak kanaate göre söyleyen kişidir.³² Kethüdaları, esnaf zümreleri kendi aralarından seçimle belirlerdi. Kethüdaların görevleri arasında, esnafın devletle olan ilişkilerini düzenlemek, esnaf-tüccarın ihtiyacı olan hammaddenin karşılanması gibi bölge dışıyla olan ilişkileri sağlama görevleri bulunmaktadır. Ayrıca lonca gruplarının çalışma adabı, disiplini, üretim mallarının nizamnâmeye göre üretilmesi işlerinden ise

²⁸ Ömer Demirel, *agm.*, s.253-254; Neşet Çağatay, *age.*, s.161.

²⁹ Demirel, *agm.*, s. 254; Engin Yenal, *agm.*, s. 43.

³⁰ Cafer Çiftçi, "Bursa Kumaşçı Esnafının Sanat ve İmalat Nizamı", *agm.*, s. 122.

³¹ Engin Yenal, *agm.*, s. 43.

³² Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, s. 116.

kethüdaya bağlı yiğitbaşılar sorumluydu.³³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Bursa terekelerinde, Haffaflar Kethüdası El-Hac Süleyman Ağa bin Ali, Kethüda Ebuzeddin bin Feyzullah, Kethüda Mehmed bin Mehmed, Kethüda Mustafa bin Abdullah, Koca İbrahim oğlu Mustafa Kethüda, Şehir Kethüdası Es-Seyyid Mehmed Arif Ağa bin Hasan, Kethüda Mustafa bin Abdullah gibi 7 kethüda ve 1 dellala rastlanması,³⁴ Bursa iktisadi hayatında yer alan esnaf-tüccar taifelerinin büyüklüğünün göstergesidir.

1.2.5. Ehl-i Hibre

Osmanlı Devleti'nde iş ve işçi meselesi; ticari hayatın tüm inceliklerini anlayan "Ehl-i Hibre" denilen kişiler tarafından hususi akitlerle tertip ve tanzim edilmiştir.³⁵ Ehl-i Hibre denilen bu görevli için, ilgili sanat dalının bilirkişisi olduğundan "ehl-i vukuf" tabiri de kullanılmıştır.³⁶ Bu üyeler esnafla tüccar arasındaki anlaşmazlıklarda bilirkişi olarak görev yapmakla birlikte, üretilen mal ve hizmetin standartları ve ürünlerin kalitesine göre narhların tespit edilmesinde de görev almaktaydılar.³⁷ Ehl-i Hibre örgütünün kentte yerleştiği mekânlar genellikle, aynı tür esnaf gruplarının yoğunlaştıkları mekânlar ile ictimai hayatın canlı olduğu tekke, mescid ve han gibi yerlere de yerleşmişlerdir.³⁸

Esnaf ve tüccarlar yaptıkları üretim ve pazarlama etkinliklerine göre ayrı ayrı örgütlenmiştir. Esnafın birbirleriyle ve kent yöneticileriyle ilişkilerini düzenlemek, esnafı hükümete karşı temsil etmek, esnafın sanat ve imalat kurallarını tespit etmek için her bir esnaf grubunun başında esnaf şeyhi, kethüdası ve bunlara kalite kontrolde yardımcı olmak için seçimle işbaşına getirilen ustabaşısı bulunmaktadır. Ehl-i Hirfetin temsilcileri, üreticilerin temsilcisi ve yöneticisi olmakla beraber, mensubu buldukları siyasi yapının da çıkarlarını ve beklentilerini dikkate almak zorundaydı.³⁹ Yöneticilere yardımcı olarak meslekte aktif çalışan bazarbaşı, ahibaba, işçi başı,

³³ Halil İnalçık-Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2005, s. 49-50.

³⁴ Ankara Milli Kütüphane Başkanlığı, *Bursa Şer'iyeye Sicili Defteri*, C.232/29; C.232/22; B.295/115; B.295/130; B.302/105; B.295/137; C.57/42; B.298/117.

³⁵ Fahri Dalsar, "XVI. Asırda Bursa'da İşçiler Bürosu", *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s. 93-95.

³⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, s. 509.

³⁷ Ahmet Kal'a, "Esnaf", *agm.*, s. 424; Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, *age.*, s. 116.

³⁸ Engin Yenal, *agm.*, s. 43.

³⁹ Cafer Çiftçi, "Osmanlı Esnafının İktisadi Zihniyeti", *agm.*, s. 301; Özer Ergenç, *age.*, s. 184-190.

ustabaşı, yiğitbaşı, çavuş, nakib ve duacı gibi unvanları taşıyan kişiler de grubun içinde yer almaktaydı. Zaman ve mekâna göre bu unvanların kullanımı farklılıklar göstermiştir.⁴⁰

Ekonomik faaliyetler içerisinde yer alan her bir esnaf zümresi kendi arasında örgütlenmiştir. Bursa kentinde yer alan esnaf ve tüccarın örgütlenmesinde etkili olan âhi kültürel geleneği, sonrasında geliştirilen lonca/hirfet düzeni; sadece dükkân sahibi küçük üretici ve ticaret kesiminde etkili olmayıp; şemhane, bezirhane, buzhane, değirmen, fırın gibi temel tüketim malzemelerinin üretim yerleriyle, pamuk, yün ve ipek gibi sanayi hammaddelerinin üretimini yapan grupların da loncalar oluşturmasına yardımcı olmuştur. Bunların yanında canbaz, simsar gibi ticari düzenlerle, mimar, neccar, deveci ve nakliyeciler gibi cemaatler de iktisadi yapı içerisinde yerlerini almışlardır.⁴¹

1.2.6. Esnaf Şeyhi

Şeyh kelimesi yaşlı anlamına gelmekle birlikte, manevi olarak sanat pirlerinin vekili gibi algılandıkları için manevi bir ağırlığı bulunmaktadır.⁴² Esnaf, kendi aralarından seçtikleri temsilciyi kadıya bildirmek suretiyle i'lâm alırdı. Kadı, seçilen esnaf temsilcisinin ismini berat alması için İstanbul'a göndermek suretiyle esnaf şeyhi seçilmekteydi. Esnaf şeyhi vazifesini, esnaf ve halkın beğenmesi kaydıyla ömür boyu ifa edebilirdi. Yönetme görevi verilen temsilcinin sorumlulukları arasında; esnafın iç ve dış ilişkilerini düzenlemek, hammadde temini, ürün kalitesi, fiyatların tespiti, cezaların verilmesi, vergi toplama, devlet görevlilerinin ihtiyaçlarının teminine kadar birçok mükellefiyet bulunmaktaydı.⁴³

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti, vergilendirme yoluyla ekonomik faaliyetleri düzenlemiştir. İaşe (provizyonizm) ilkesine uygun olarak piyasadaki malların bol ve ucuz olmasına yönelik tedbirler almıştır.⁴⁴ Osmanlı esnaf-tüccarı,

⁴⁰ Ömer Demirel, *agm.*, s.254-255; Engin Yenal, *agm.*, s.41; Cafer Çiftçi, "Osmanlı Döneminde Bursa Esnafı", *agm.*, s. 82.

⁴¹ Özlem Köprülü Bağbancı, "Ahilik ve Bursa Çarşısı", *Bursa Halk Kültürü; Uludağ Üniversitesi II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005) Bildiri Kitabı*, Cilt II, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2005, s. 37-38.

⁴² Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, s. 117.

⁴³ Demirel, *agm.*, s.255; Cafer Çiftçi, "Osmanlı Döneminde Bursa Berberleri", *agm.*, s. 735-736; Ahmet Kal'a, "Esnaf", *agm.*, s. 424.

⁴⁴ Ayhan Aktar, *agm.*, s. 119.

evvela yaşadıkları şehrin temel ihtiyaçlarının karşılanması, bilahare çevre kentlerden gelen taleplerin karşılanması için üretim gerçekleştirmeyi asli görev gibi telakki etmişler⁴⁵ ve bunu sağlayabilmek içinde her türlü altyapı çalışmalarını yapmışlardır.

⁴⁵ Ömer Demirel, *agm.*, s. 255.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BURSA ESNAF-TÜCCARI VE EKONOMİK DURUMU

2.1. BURSA ESNAF VE TÜCCARI

Anadolu coğrafyası, günümüz uygarlıklarının yaratılmasında pek çok kültüre ev sahipliği yaptığı gibi, Doğu ile Batı'nın kültürel ve ekonomik olarak kaynaşmasında da jeopolitik konumu nedeniyle önemli bir işlev görmüştür. Türkistan, Çin, Hindistan, Acemistan ve Arabistan'dan Batı'ya geçmek isteyenlerin tek yolu bu coğrafya olmuştur.⁴⁶ Osmanlı Devleti'nin yükselişinde Bursa, Doğu ile Batı arasındaki mal değişiminin kavşak noktası haline gelmiştir. Bursa, özellikle İran'daki Şirvan, Astarabad, Lahivan ve Mazenderan'da üretilen kaliteli ipeğin, Batı'ya açılan kavşak noktasıdır. Bursa, Batı'nın gelişen ipek sanayilerine hammadde temini için İtalya ve Ceneviz'den gelen tüccarların yoğun rekabetine sahne olmuştur.⁴⁷

Selçuklu Türkiye'si, Batı ile Doğu'yu birbirine bağlayan Sinop-Akşehir ve Antalya çizgisinin doğusundaki ticaret yollarını denetim altında bulundururken, genellikle Bizans üzerinden gelen ticaret mallarını İznik üzerinden Anadolu'ya sevk etmekteydi.⁴⁸

Bursa, Orhan Bey tarafından fethedilmesiyle XIV. yüzyılın ortalarına doğru, Doğu-Batı ticaret yollarının en önemli iktisadi güzergâhlarından biri haline gelmeye başladı. Bursa'ya gelen tüccar akışını hızlandırmak için kısa süre içerisinde Emir Hanı (1339), Kapan Hanı, Bedesten, Issız Han ve Ortaköy Kervansarayı, Han-ı Harir ve Geyve Hanı gibi birçok ticari bina yapıldı. Bu çalışmalarla Bursa ipek ve dokuma sanayisinin merkezi haline getirilmeye çalışıldı.

⁴⁶ Özlem Köprülü Bağbancı, *agm.*, s. 35 .

⁴⁷ Halil İnalçık, "Türkiye'nin Tekstil Tarihçesi Üzerine Notlar", çev. Doğan Şahiner, *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s. 62.

⁴⁸ Yılmaz Akkılıç, "Bursa Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi", *Bursa Defteri*, Üç Aylık Kent Kültürü ve Düşün Dergisi, C.IV, Mart 2002/13, s. 41.

Osmanlı kentlerinin ekonomi yönetimi, üretim ve denetim işlerinin yerine getirilmesine dayanır. Ekonomi yönetimi kaynağını Hz. Peygamber'den beri "İyiliklerin kötülükleri kovmasını" amaçlayan, "hisbe" (ihtisâb) olarak adlandırılan dinsel öğelerden almaktaydı. Bu geniş kapsamlı görevi üstlenen kişi ise "muhtesip"ti. Muhtesip'in ölçü-tartı, aldanma-aldatma gibi sorun ve uyuşmazlıklardan kaynaklanan davalara bakma yetkisi bulunmaktaydı. Osmanlıdaki ihtisâb kurumunun özelliklerine ilk kez, I. Murad'a ait bir vakfiyede rastlanmakla beraber, esasen II. Mehmed'in Kanunnâme'sinde şekillenmiştir. Gelişme sürecini ise II. Bayezid zamanında 10-20 Zilhicce 907(1502) tarihinde ilan edilen "Kanunnâme-i İhtisâb-ı Bursa" ile devam ettirmiştir. Belge, esnafın kamusal görevlerinin yanında kentsel üretim ve tüketimin düzenlenmesine, ürün standartları, kalite kontrolü gibi kavramlara yer veren içeriğiyle özgün bir belge niteliği almıştır.⁴⁹ Bursa, fethedilmesinden kısa bir süre sonra coğrafi konumunun da etkisiyle ipek, baharat, kürk, boya ve ticari malların alınıp satıldığı bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Bursa'nın cazibe merkezi haline gelmesinin perde arkasında şehirde iyi örgütlenmiş bir esnaf teşkilatının varlığı ile kaliteli üretim yapması yatmaktadır ki bu unsurların birbiriyle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir.⁵⁰

Jeopolitik konum itibarıyla İstanbul gibi önemli ticaret ve yönetim merkezlerinin fethiyle birlikte Bursa'nın iktisadi konumu biraz sarsılacaktır. Akkılıç, İstanbul'un fethinin, Bursa'nın ticaret yolları üzerindeki konumuna negatif yönde bir etkiye neden olduğunu belirtmektedir.⁵¹ Osmanlı Devleti ticari faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik bir siyaset izlemiştir. Ancak Osmanlı-İran Savaşları sırasında İran ekonomisine zarar vermek için ticareti kısıtlayıcı kararlar almaktan da çekinmemiştir. Devletler siyasi stratejileri gereği, jeopolitik konumunun avantajlarını karşı tarafa yaptırım aracı olarak kullanmaktan da çekinmemişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemlerinde Bursa ekonomisi de gelişme göstermiştir. Siyasi istikrar ve devletlerarası ilişkilerin uyum içerisinde olduğu dönemlerde ekonomik canlılık da artmıştır. Ancak devletlerarası siyasi ve askeri

⁴⁹ Mustafa Kuşdil, "Belediyecilik Tarihimizin Özgün Bir Belgesi: Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa", *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s. 49-50.

⁵⁰ Cafer Çiftçi, "Osmanlı Döneminde Bursa Esnafı", *agm.*, s. 80.

⁵¹ Akkılıç, *agm.*, s. 41-42.

çatışma dönemlerinde ise tarafların ekonomik kayıpları da söz konusudur. Örneğin, Osmanlı Devletinin Safavilerle yaptığı savaşlar, Bursa ipek ticaretinde gelir kayıplarının yaşanmasına sebep olmuştur.⁵² Çatışma dönemlerinde İran-Bursa ipek ticaret yollarının güvenliğinin sağlanamaması, tüccarlara casus muamelesi yapılması gibi hususlar, uluslararası ipek ticaretinin başkenti sayılan Bursa ticaretini olumsuz etkilemiştir. Ham ipeğin kaybını en asgari seviyeye indirebilmek için Bursa'da ipek kozası üretimi teşvik edilmiştir. Kısa bir zaman içerisinde Bursa, ipek kozası üretimiyle de anılan önemli bir merkez haline gelmiştir.⁵³ Nitekim Bursa, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Batı tekstil sanayisinin ihtiyaç duyduğu ipeğin, karşılandığı önemli bir merkez haline gelmeye başlamıştır. Ancak Batı'nın hammadde talebiyle yükselen fiyatlar karşısında, yerli sektörü koruyabilmek için yurt dışına ipeğin satılmaması için fermanlar çıkarılmıştır. Örneğin, 1802 yılında İstanbul ipek dokuma tezgâhlarının ihtiyacı olan ipeğin başkalarına satılması yasaklanmıştır.⁵⁴ Buda gösteriyor ki yaşanan bazı olumsuzlukları bertaraf edebilmek için resmi olarak birtakım adımlar atılmıştır. Ancak başka alanlara yönelişler o bölgenin zaman içerisinde farklı bir alanda da önemli bir merkez haline gelmesine neden olacaktır.

Osmanlı esnaf-tüccarı, XVIII. yüzyılın sonlarına kadar hem iç hem de dış piyasanın taleplerini karşılayabilmek için üretim yapmaya çalışmıştır. Ancak, Avrupa'da, özellikle de İngiltere'de başlayan sanayi inkılabıyla kaliteli ve ucuz malların Osmanlı piyasasına girmesi yerli üretimi olumsuz etkilemiştir. Bilhassa 1820-1830 yılları arasında Bursa ve Halep şehirlerindeki esnaf-tüccar ekonomik olarak zayıflamaya başlamıştır.⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin ekonomik mantığını üç temel unsur oluşturmaktadır: işçilik, gelenekçilik ve maliyecilik. İşçilik açısından baktığımızda piyasada halkın alabileceği bol, ucuz ve kaliteli malın bulunması yeterli görülmektedir. Gelenek açısından ise mevcut sosyo-ekonomik sistemde var olan dengeleri korumak gerekmektedir.⁵⁶ Tüm bunları sağlayabilmek için devletin merkezi otoritesi ve kentlerdeki kadılar, tüketici ve üretici yararına kurallar koymuştur. Bu kuralların özü

⁵² *Agm.*, s. 43; Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, s. 302-309.

⁵³ Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, s. 134-136.

⁵⁴ Fahri Dalsar, *age.*, s. 187-189.

⁵⁵ Ömer Demirel, *agm.*, s. 258-259.

⁵⁶ Necmi Gürsakal, *agm.*, s. 386.

sosyal ve ekonomik verimliliğin yükseltilmesi, kaliteli ürünün en uygun fiyata üretim ve satışının yapılmasını sağlamaya yönelik düzenlemelerden oluşur.⁵⁷

Osmanlı kentsel yapısı ve yönetimi, 16. yüzyıl itibariyle organik enerjiye dayanan bir üretim ve ulaştırma teknolojisinin sınırlamalarına uygun olarak örgütlenmiştir. Kentlerin ihtiyaçlarını karşılayan kervan tüccarları, ticaret yolları üzerindeki kentlerin ihtisaslaştıkları ürünleri alarak, her geçtikleri şehirde sürekli alış-veriş yaparak mal kompozisyonunu değiştirmişlerdi. Bu yönüyle Anadolu kentleri yalnız çevresine yönelik üretim yapmamakta, aynı zamanda uzun mesafe ticareti içinde ihtisaslaşarak üretim yapmaktaydı.⁵⁸ 19. yüzyılda ise gelişen Avrupa kapitalizmi önceleri gıda, sonrasında ise hammadde talepleri Osmanlı tarım üretimini iç pazardan çok dış pazara dönük hale getirmiş; buna paralel olarak Avrupa sanayi mamulleri, Osmanlı üretim sistemiyle yarışarak, Osmanlı'nın iç pazar alanını daraltmıştır. Neticede zaman içerisinde sanatkârlar kaybederken, ticaret kesimi hızla güçlenmeye başlamıştır.⁵⁹ Dünyada yaşanan bu gelişmeler Osmanlı kentsel üretim ve yönetim sisteminde de yapısal değişikliklere neden olmuştur.

Osmanlı iktisadi sisteminin temel dayanağı, yeterli mesleki birikimi, ticari ahlakı ve dürüst kazancı olmayan kişilere kazanç hakkı verilmemesi düşüncesine dayanır. Ancak Osmanlı'nın gerileme ve çöküş sürecinde, Batı kapitalizminin de etkisiyle yavaş yavaş bu zihniyet önemini yitirmeye başlamıştır.⁶⁰ Ekonomik bunalımların geçirildiği, kar haddinin belli bir oranda tutulduğu dönemlerde esnaf-tüccar klasik dönemlerdeki prensip ve ahlaki yapısından tavizler vermiş, satılan malın kalite ve malzemesinden çalmıştır. Böylece üretilen mamulün maliyeti düşürülerek daha fazla kar elde edilmeye çalışılmıştır.⁶¹ Bu zorlayıcı şartlar esnaf-tüccarın yüzlerce yıllık mesleki ve ahlaki geleneğinin yozlaşmasına ve yıkılmasına da neden olmuştur.

15. ve 16. yüzyılda Bursa, Arap Yarımadası'nın en önemli ticaret ve sanayi merkeziydi. Doğudan gelen mallar Balkanlar ve Kuzeydeki ülkelere Bursa'dan ihraç edilmekteydi. Bursa özellikle iç ve dış pazarda ağır ve hafif ipekli kumaşlar (kemha,

⁵⁷ Ahmet Kal'a, "Esnaf", *agm.*, s. 428.

⁵⁸ İlhan Tekeli, "Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar", *Toplum ve Bilim*, Bahar-Yaz 1980 İstanbul, s. 37-41.

⁵⁹ Tekeli, *agm.*, s. 50-53.

⁶⁰ Cafer Çiftçi, "Osmanlı Esnafının İktisadi Zihniyeti", *agm.*, s. 302.

⁶¹ Çiftçi, "Bursa Kumaşçı Esnafının Sanat ve İmalat Nizamı", *agm.*, s. 128; Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, s. 310-312.

kadife, tahta ve atlas) ihraç eden bir sanayi kentiydi.⁶² Bursa, İstanbul'dan sonra Anadolu kentleri arasında en fazla esnaf grubunun yer aldığı şehirdi. 15. yüzyıl Bursa'sında farklı sahalarda çalışan yaklaşık 60 lonca örgütsel yapısı tespit edilebilmişti.⁶³ Evliya Çelebi 1640'lı yıllarda Bursa'ya giderek kaleme aldığı Seyahatnamesinde, Bursa'daki kuyumcular, gazzâzlar, kavukçılar, takyeciler, bezzâzlar, terziler, hallaçlar, hamhâlet, gelincik, uzunçarşı, kebabçılar, bakkaklar, yemiş bazarıcılar çarşıları ile sarraçhane, kahvehane, bozahâne ve buzhane ve Irgandı köprüsü üzerinde kurulu 200 kumaş dokuyucu(cüllâh) dükkânından oluşan ticaret mekânlarında 9000 dükkânın varlığından bahsederek, Bursa'daki ticaretin gelişmişliğini ve ürün çeşitliliğini gözler önüne sermektedir.⁶⁴ 1827 tarihinde ihtisap vergisinin toplanmasına yönelik tespit edilen esnaf grupları incelendiğinde Bursa'da 116 esnaf grubu ve bunlara bağlı faaliyet gösteren 3902 adet dükkân tespit edilmişti. Aynı dönemde Ankara'da 75 esnaf ve 2658 dükkân, Tokat'ta 74 esnaf ve 1310 dükkân ve Sivas'ta 58 esnaf grubu ve 978 dükkân bulunmaktaydı.⁶⁵

Tablo 1. 1827 Yılı İhtisap Defterinde Geçen Bursa Esnaf-Tüccarı ve Dükkân Sayısı⁶⁶

Abacı	16	Fûtacı	40	Leblebici	12
Araba İmalci	3	Habbaz*	20	Muhallebici	5
Arpacı	22	Hallac	10	Mumcu	3
Aşçı	4	Hammal*	47	Muytab	12
Attâr*	83	Hammamcı	22	Münadiyan-i Harir-i Bedesten*	22
Bakırcı*	22	Hancı*	20	Nakkaş	3
Bakkal	29	Havlucu	8	Nalband	4
Barutçu	8	Helvacı	16	Nalbur	3
Basmacı	27	Hıfâf-ı Çölmekçi	6	Nalçacı	2
Bedesten Dolapları	38	Hiyâketçi*	121	Nalıncı*	5
Beledici	95	Hurdacı	15	Peştemalçı Tezgahı	78
Berber*	88	Hurdebâncı	4	Saatçi	9
Bezzaz*	105	Kadayıfçı	7	Sahhaf	38
Bezzaz-lplikçi	6	Kahveci	122	Sahtiyan Tâciri	3
Bıçakçı	30	Kalaycı	19	Sandalcı Tezgahı	471
Bit Bazarı*	125	Kalburcu	12	Sandıkçı	1
Boyacı*	21	Kalfa	230	Sarrâç	21
Börekçi	18	Kalidancı	3	Sebzeci*	86
Bükücü	50	Kalpakçı	1	Semer Ağaççısı	9
Camcı	4	Kapamacı	22	Semerci	12
Çağılıcı	2	Kaplıcalar	10	Sepetçi	14
Çıkırıkçı	16	Kasab*	18	Sivacı	10
Çilingir	34	Kazancı	7	Simitçi	36
Çölmekçi	2	Kazzaz*	71	Sofçü*	34
Çubukçu	9	Kebeci	4	Susam Yağcı	8
Çuhacı*	29	Keresteci	23	Şerbetçi	16

⁶² Halil İnalcık, "15. ve 16. Yüzyılda Bursa'da Sanayi ve Ticaret", *Çarşının Öyküsü; Bursa*, Prj. K.:Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s. 376.

⁶³ Özlem Köprülü Bağbancı, *agm.*, s. 38.

⁶⁴ EVLİYÂ ÇELEBİ b. Derviş Zıllî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II. Kitap, Hazl.; Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1998, s. 17-19.

⁶⁵ Ömer Demirel, *agm.*, s. 256; Ayrıca bakınız Tablo 1.

⁶⁶ Ömer Demirel, *agm.* s. 257.

Debbağ*	40	Kerişçi	3	Tabancı	7
Değirmenci	78	Kıracı	50	Tacir*	35
Destici	6	Kiremit Ocağı	7	Tahmisci	10
Dikici	140	Kiremithane	2	Takiyyeci	9
Doğramacı	20	Kolacı(?)	19	Taşçı	5
Duhancı*	44	Kumaşçı*	70	Temürçi*	21
Dülger	345	Kundakçı	3	Tuzcu	7
Enfiyeci	4	Kurşuncu	2	Uncu	19
Eskici*	44	Kuru Yemişçi	5	Urgancı	32
Fermeneci	22	Kuyumcu	56	Yağlıkçı	2
Fesci	14	Kuyumcu Dellâli	4	Yâymâcı	37
Fıçı Keşan	5	Külâhçı	13	Yorgancı	9
Fıçucu	11	Kürkçü	21	Toplam: 116 Esnaf-Tüccar Grubu	3902

1800-1839 dönemlerine ait tereke kayıtlarında ise, Bursa'da faaliyet gösteren 144 esnaf-tüccar grubuna ait 848 esnaf-tüccarı tespit edilebildi. Tespit edilen 144 esnaf-tüccar grubu içerisinde; Müslüman esnaf-tüccara ait 134 grubun 768 dükkânına karşılık, gayrimüslimlere ait 38 grubun 80 dükkânı bulunmaktadır.⁶⁷ Ayrıca terekelerdeki borç ve alacaklı durumdaki esnaf-tüccar isimleri yoluyla 169 esnaf ve tüccar zümresi tespit edilebilmiştir.⁶⁸

Tablo 2. 1800-1839 Arası Bursa Şe'iyeye Sicillerindeki Terekelerde Geçen Esnaf-Tüccar Grubu ve Dükkân Sayısı

Abacı	2	Debbağ*	32	Kahve Değirmencisi	1	Nalınacı*	3
Ağaççı	4	Değirmenci	11	Kahveci	41	Oduncu	1
Arabacı	9	Dellal	1	Kalaycı	17	Olukçu	1
Aşçı	3	Desterci	1	Kaldırımcı	3	Paçacı	2
Attâr*	26	Deveci	11	Kasab*	22	Peştimalcı	10
Bacacı	1	Dikici	21	Katırcı	5	Peynirci	1
Bahçevan	6	Doğramacı	2	Kavakçı	2	Saatçi	2
Bakırcı*	7	Dolabacı	25	Kavukçu	1	Sahhaf	8
Bakkal	11	Duhancı*	33	Kazzaz*	11	Sarrâç	5
Barutçu	1	Düğmeci	1	Kebabçı	2	Semerci	20
Basmacı	4	Dükkân	28	Keçeci	3	Simci	1
Bazarcı	27	Dülger	2	Keresteci	2	Simitçi	2
Bekmezci	1	Eğerci	2	Kerişçi	2	Sürücü	1
Beledici	12	Elekçi	2	Kethüda	5	Şalvarcı	1
Berathlı Hayriye Tüccarı	1	Emanetçi	5	Kiremitçi	1	Şekerci	1
Berber*	40	Esirci	2	Köfteci	3	Şerbetçi	3
Bezaz*	13	Eskici*	13	Kumaşçı*	2	Şeritçi	1
Bıçakçı	8	Fellah	1	Kumcu	2	Tabancacı	5
Bimâcı	1	Fenerci	1	Kundakçı	3	Tacir*	31
Boyacı*	11	Fesci	9	Kurşuncu	1	Takiyyeci	3
Bozhacı	1	Fıçucu	1	Kutnucu	1	Tanburacı	1
Camcı	1	Fûtacı	2	Kuyumcu	11	Tarakçı	1
Canbaz	1	Habakcı	1	Külâhçı	5	Taşçı	2
Celeb	1	Habbar	2	Kürkçü	5	Tavukçu	1
Ceresci	1	Habbaz*	19	Küsbeci	1	Temürçi*	22
Çanakçı	1	Haffaf	21	Leblebici	8	Terzi	8
Çardak	1	Hammal*	4	Lüleci	1	Tuti	1
Çarıklı	1	Hammamcı	3	Mancınıkçı	1	Tuzcu	2

⁶⁷ Bkz. Tablo 2.

⁶⁸ Bkz. Tablo 13.

Çatalcı	1	Hancı*	1	Mumcu	1	Tüfenkçi	3
Çeşmeci	2	Hasırcı	1	Mûtâf	1	Uncu	3
Çıkrıkçı	2	Helvacı	3	Mücellid	1	Urgancı	7
Çilingir	5	Hurdacı	4	Nacakcı	1	Yağlıkçı	2
Çölmekçi	1	İplikçi	2	Nalband	20	Yaycı	1
Çubukçu	5	İspençiyar	1	Nalbur	4	Yâymacı	1
Çuhacı*	7	Kabâkçı	2	Nalcı	1	Yazıcı	1
Dakikci	1	Kadayıfçı	1	Nalçacı	3	Yorgancı	5
Toplam: 144 Esnaf-Tüccar Grubu içerisinde 848 Dükkân tespit edilebilmiştir.							

Raif KAPLANOĞLU'nun 1830-1843 arası nüfus kayıtlarında, 215 grup içerisinde 7386 esnaf-tüccar yer almaktadır. Yalnız Müslüman esnaf-tüccar içerisine usta, kalfa ve çıraklarda dahil edilmiştir. Bu veriler içerisinde Müslümanlar esnaf-tüccara ait 181 grubun içerisinde 5354 kişi yer alırken, gayrimüslimlere ait 101 grubun içerisinde 2032 esnaf-tüccar tespit edilebilmiştir. Bu kişiler içerisinde Rum, Ermeni ve Yahudi esnaf-tüccar yer almaktadır.⁶⁹ Her üç tabloda verilen esnaf-tüccar zümresine ait isim ve sayılardaki farklılıklar, incelenilen kaynak türü ve dönemlerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak her üç tablo incelendiğinde Bursa esnaf-tüccar grupları ve sayıları ile ilgili bilgiler vermesi açısından önem ihtiva etmektedir.

Tablo 3. 1830-1843 Nüfus Sayım Defterine Göre Bursa'daki Esnaf-Tüccar Sayısı⁷⁰

Abacı	25	Dellal	35	Kazancı	1	Palancı	2
Ağaççı	14	Derici	1	Kazmacı	1	Pamukçu	1
Arabacı	7	Destereci	14	Kazzaz*	132	Papuççu	4
Arakiyeci	5	Devdah	65	Kebabçı	27	Peştemalci	183
Arpacı	30	Deveci	92	Keçeci	17	Pişirici	1
Aşçı	14	Dikici	404	Kemhacı	4	Saatçi	11
Atık Batpazarlı	2	Dikmeci	6	Kepeci	1	Sabancı	3
Attâr*	81	Doğramacı	70	Keresteci	4	Sabancı	1
Ayak Tüccarı	5	Dolabci	777	Kerişçi	3	Sahhaf	34
Bacacı	5	Dolamacı	1	Keseci	2	Sandalcı	284
Bahçevan	66	Dondurmacı	3	Kestaneci	6	Sarrâç	50
Bakırcı*	24	Düğmeci	1	Ketenci	87	Sarraf	2
Bakkal	51	Dülger	160	Kethüda	6	Sazcı	1
Balçı	1	Eleği	3	Kılıççı	2	Sedefçi	1
Balıkçı	8	Elmascı	1	Kınabci	2	Semerci	127
Balmumcu	1	Emanetçi	20	Kiçi	6	Sepetçi	3
Barutçu	5	Enfiyeci	2	Kiremitçi	15	Sıvacı	20
Basmacı	79	Eskici*	138	Klebdan	2	Simci	1
Bastırmacı	1	Fenerci	1	Koçikeş	12	Simkeş	7
Bazarcı	144	Fesci	19	Kolancı	25	Simsar	15
Bedesten Tüccarı	15	Fırıncı	1	Koltukçu	7	Sipahpazarlı	53
Bekmezci	1	Fûtacı	110	Köföncü	32	Sürücü	1
Beledici	173	Gümüşçü	1	Kömürcü	10	Şekerci	13
Berber*	214	Habbaz*	51	Kösreci	3	Şerbetçi	28
Beygirci	48	Haffaf	76	Kumaşçı*	34	Tabak	1
Bezzaz*	158	Halıcı	1	Kundakçı	9	Tabancacı	12
Bıçakçı	11	Hallac	17	Kurşuncu	3	Tacir*	89
Bit Bazarı*	55	Hamcı	4	Kuyumcu	65	Taharcı	45
Boğçacı	2	Hammal*	86	Külahcı	25	Tahıl Hamalı	33

⁶⁹ Raif Kaplanoğlu, *İlk Nüfus Defterlerine Göre (1830-1843) Bursa'nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, İstanbul 2013, s. 48-79; Bkz. Tablo 3.

⁷⁰ Raif Kaplanoğlu, *age.*, s. 48-79.

Bozmacı	29	Hammamcı	22	Kürkçü	33	Tahtacı	6
Börekçi	7	Hancı*	9	Labadacı	7	Takıyyeci	13
Buzcu	6	Hasırcı	2	Leblebici	21	Tarakçı	3
Camcı	1	Hattat	4	Lüleci	2	Taşçı	21
Cerrah	1	Havlucu	34	Macuncu	2	Tavacı	1
Çadırcı	1	Hekim	5	Mahyacı	1	Tellak	49
Çakmakçı	3	Helvacı	42	Manav	4	Temürçi*	102
Çamurcu	1	Humbaracı	3	Mengeneci	10	Tenekeci	15
Çanakçı	6	Hurdacı	28	Mestçi	16	Terzi	276
Çancı	14	İmaretçi	24	Meşdudçu	1	Tokacı	1
Çarıklı	5	İpekçi	10	Meyhaneci	11	Topçu	7
Çeltikçi	5	İplikçi	4	Mimar	2	Tulumbacı	1
Çerağ	3	Kadayıfçı	4	Minareci	1	Turşucu	3
Çerçi	33	Kadifeci	4	Muhallebici	13	Tuzcu	6
Çerezci	4	Kahve Değirmencisi	2	Mumcu	6	Tuzpazarlı	1
Çeşmeci	53	Kahveci	153	Mutaf	45	Tüfenkçi	82
Çıkırıkcı	21	Kalaycı	82	Mücellid	12	Tülbentçi	9
Çilingir	60	Kalburcu	16	Nakkaş	8	Tütüncü	72
Çizmeci	6	Kaldırmacı	10	Nalband	140	Uncu	32
Çorapçı	2	Kalıpçı	3	Nalbur	1	Urgancı	25
Çölmekçi	9	Kapamacı	33	Nalçacı	5	Yağcı	9
Çubukçu	30	Kapıcı	1	Nalıncı*	8	Yapıcı	1
Çuhacı*	8	Kasab*	99	Oduncu	101	Yâymacı	30
Debbağ*	127	Katırcı	83	Okçu	1	Yorgancı	38
Değirmenci	36	Kavukçu	1	Paçacı	9		
Toplam: 215 Esnaf-Tüccar Grubu içerisinde 7386 kişi tespit edilmiştir. (Usta, Kalfa ve Çıraklar da dahil)							

1800-1839 tarihleri arasında Bursa'daki şer'îye sicillerinde terekesi bulunabilen esnaf-tüccar zümresinin isimleri; abacı, ağaççı, arabacı, aşçı, attâr, bacacı, bahçevan, bakırcı, bakkal, barutçu, basmacı, bazarıcı, bekmezci, beledici, beratlı hayriye tüccarı, berber, bezzaz, bıçakçı, bimâcı, boyacı, bozhacı, camcı, canbaz, celeb, ceresci, çanakçı, çardak, çarıklı, çatalcı, çeşmeci, çıkırıkcı, çilingir, çölmekçi, çubukçu, çuhacı, dakikci, debbağ, değirmenci, dellal, destereci, deveci, dikici, doğramacı, dolabacı, duhancı, düğmecici, dükkân, dülger, eğerci, elekçi, emanetçi, esirci, eskici, fellah, fenerci, fesci, fiçücü, fütacı, habakcı, habbar, habbâz, haffaf, hammal, hammamcı, han, hasırcı, helvacı, hurdacı, iplikçi, ispençiyar, kabâkçı, kadayıfçı, kahveci, kahve değirmencisi, kalaycı, kaldırmacı, kasab, katırcı, kavakçı, kavukçu, kazzaz, kebabçı, keçeci, keresteci, kerişçi, kethüda, kiremitçi, köfteci, kumaşçı, kumcu, kundakçı, kurşuncu, kutnucu, kuyumcu, külahcı, kürkçü, küsbeci, leblebici, lüleci, mancınıkçı, mumcu, mutâf, mücellid, nacakçı, nalband, nalbur, nalcı, nalçacı, nalıncı, oduncu, olukçu, paçacı, peştemalci, peynirci, saatçi, sahhaf, sarrâç, semerci, simci, simitçi, sürücü, şalvarcı, şekerci, şerbetçi, şeritçi, tabancacı, tâcir, takıyyeci, tanburacı, tarakçı, taşçı, tavukçu, temürçi, terzi, tuti, tuzcu, tüfenkçi, uncu, urgancı, yağlıkçı, yaycı, yâymacı, yazıcı ve yorgancı olmak üzere 144 tanesinin ismi sıralanmıştır.⁷¹

⁷¹ Bkz. Tablo 2.

Osmanlı yönetimi toplumsal yapıyı, sultan ve çevresindekiler dışında, güçlü bir birey veya güçlü bir sosyal zümrenin çıkmasını engelleyici şekilde düzenlemiştir. Bu yüzden Batılı anlam ve ölçekte burjuvazinin oluşmasının önüne geçmiştir.⁷² Osmanlı, şehir yönetimini ülke yönetiminden ayrı düşünmeyerek merkezi gücü elinde tutacak şekilde, merkezden atadığı kadı ve kapı kullarıyla, halkın üzerinde denetleyici ve gözetleyici özelliğiyle gücünü tüm alanlarda hissettirmiştir.⁷³ Osmanlı kadıları, Tanzimat Dönemi'ne kadar hukuki, idari ve askeri konularda çok geniş yetkilerle donatılmıştır.⁷⁴ Kadılar, siyasi egemenlik sembolü olan hükümdarlık beratı ile Anadolu Kazaskeri tarafından atanmıştır. Kadıların görevleri arasında sancakbeyi, devlet görevlileri, ilmiye sınıfı görevlilerinin atama ve el çektirme gibi idari işleri; avarız vergisinin toplanması gibi ekonomik vazifeleri; savaş zamanı orducu esnafı denilen esnafın askere gönderilmesi gibi askeri görevleri bulunmaktadır. Ayrıca emri altında; İhtisap Ağası, Pazarbaşı, Esnaf Şeyhleri ve Yiğitbaşları, Mimarbaşı ve Çöp Subaşı gibi görevliler de bulunmaktadır.⁷⁵ Kadılar tarafından tutulan şer'iyecilerle şehrin adli, idari, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı kayıt altına alınmıştır.⁷⁶ Osmanlı Devleti'nin idari, hukuki ve ekonomik uygulama örneklerinin ilk başkenti Bursa'da şekillenmesi ve 1062 Şer'iyeciler defter muhtevasıyla İstanbul'dan sonra ikinci sırada yer alması, Bursa şer'iyecilerini çok önemli hale getirmiştir.⁷⁷

Ticareti hayatın her aşamasında faaliyet gösteren zümrelerde dinsel bir ayrım söz konusu değildir. Müslim ve gayrimüslim esnafın aynı sanat alanında iş yapabildikleri gibi farklı alanlarda da uzmanlaşmışlardır. Ayrıca esnaf gruplarının yöneticileri olan kethüda ve şeyhler yalnız Müslümanlardan değil, bazen de bu makamlara gayrimüslim esnaf-tüccar arasından seçim yapılabilmekteydi.⁷⁸

Osmanlı, 1804 yılından itibaren "Resm-i Mizan-ı Harir" adıyla ipekten, ticaret maddesi diye resim(vergi) almaya başlamıştır. Böylece ipeğin dışarıya satışı

⁷² Engin Yenal, *agm.*, s. 30-31.

⁷³ Yenal, *agm.*, s. 32-33.

⁷⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, TTK. Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2011, s. 137-138.

⁷⁵ Engin Yenal, *agm.*, s. 33.

⁷⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 2 (1453-1559)*, Cem Yayınları, İstanbul 1995, s. 69-73.

⁷⁷ Salih Pay, "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak.* Cilt.10, Sayı:2, Bursa 2001, s. 90.

⁷⁸ Raif Kaplanoğlu, "Payitaht Bursa'da Gayrimüslimler," *Payitaht Bursa'da Kültür ve Sanat Sempozyumu Kitabı (7-8 Nisan 2006 Bursa)*, Orhangazi Belediyesi, 3. Baskı, Bursa 2008, s. 178-179.

zorlaştırılmaya çalışılmıştır. 1831 yıllarından itibaren ipek için Harir Nazırı tayin edilerek ipek tekele alınmaya çalışılmıştır. Sonrasında ipekte başlayan makineleşme ve ham ipekteki artış, Bursa'nın dış dünyaya açılma gayretleri olarak göze çarpmaktadır.⁷⁹ Osmanlı Devleti'nin sırf ipek için üst düzeyde nazırlık kurması, hazineye kazandırdığı vergiler, saray mensuplarının ipekli kumaş talepleri Osmanlı Devleti'nin ipek işini hem desteklemesini hem de denetlemesini gerektiriyordu.⁸⁰

Esnafın merkezi yönetime ödeyeceği vergiler, merkezden esnaf yöneticilerine gelen talimatlar doğrultusunda, dinsel ayırım gözetilmeksizin yöneticilerce taksim edilerek vergi tahsil edilip, ilgili yerlere teslim edilirdi.⁸¹ Vergilerin toplanması hususunda, kamu iktisadi-sosyal düzeninin oluşmasında ve korunmasında muhakkak ki esnaf teşkilat yapısının önemi büyüktür. Bursa kentinde örgütlenen esnaf-tüccar zümresi zaman içerisinde iç ve dış kaynaklı etkilerden dolayı yapısal değişimler geçirmiştir.

⁷⁹ Ergin Kağıtçıbaşı-Enis Yaşar, *Bursa'nın Ekonomik Tarihi 1326-1900*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa 2005, s. 266-268.

⁸⁰ Özer Ergenç, *age.*, s. 215.

⁸¹ Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Döneminde Bursa'da Gayrimüslim Esnaf", *Çarşının Öyküsü; Bursa*, Prj. K.: Aziz Elbas –Ahmet Erdönmez, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s. 359.

2.2. ESNAF-TÜCCARIN SERMAYESİ VE MAL VARLIKLARI

Esnaf-tüccarın ekonomik faaliyetleri yapabilmesi için sermayesinin olması gerekir. Sermaye kelime anlamı olarak; “*bir ticaret işinin kurulması, yürütülmesi için gereken anapara ve paraya çevrilebilir malların tamamı, anamal, başmal, kapital, meta, resümal, varlık ve servet*”⁸² gibi manalara gelmektedir. İncelediğimiz döneme ait Bursalı esnaf-tüccarın sermaye ve mal varlıklarını oluşturan unsurlar; ev, dükkân, dükkân alet-edevâtı, dükkânda bulunan mallar, ebeveynlerinden kalan miras, başka esnaf-tüccarlarla kurdukları şirket malları, kira gelirleri, gedik, nakit para, değerli madenler ve ziynet eşyaları, gulâmlar ve câriyeler, bağ, bahçe, dut, meyve ağaçları ve hayvanlardır. Esnaf ve tüccara ait sermayelerin tespitinde kullanılan en önemli kaynak türlerinden birisi şer’iye sicillerinde geçen terekelerdir.

Esnaf ve tüccarın sermayesi ülke içinde ve dışında yaşanan siyasi, ekonomik gelişmelerden ve toplumsal olaylardan çok hızlı etkilenmektedir. Öyle ki 18. yüzyılın son çeyreğine kadar özellikle Fransa’nın yoğun talebi üzerine Halep, Diyarbakır, Antep, Ankara, Tokat ve Bursa’daki pamuklu dokuma sektörü gelişme göstermiştir. Ancak bu gelişmeler 1769-1797 tarihleri arasında uzun süren savaşlar, yine İsviçre ve Avrupa devletlerinde, daha sonra da İngiliz sömürgesi olan Hindistan’daki imalatların yoğun rekabeti karşısında, Bursa pamuklu dokuma üretimi %60-70 oranında gelir kaybına uğramıştır.⁸³ Ekonominin içerisinde yer alan zümrelerin sermayeleri yaşanan her türlü içerdeki ve dışardaki gelişmelerden olumlu veya olumsuz etkilenmiştir. Yaşanan her türlü gelişme, alınması gerekli tedbirleri de beraberinde getirmiştir. Esnaf ve tüccar sıkıntılı süreçleri en az hasarla atlatabilmek için üretim teknolojilerinin de yenilemesi gerektiğini idrak ederek bu doğrultuda da adımlar atmışlardır.

⁸² Türkçe Sözlük, *age.*, s. 2072.

⁸³ Bruce McGowan, “Âyanlar Çağı 1699-1812”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalcık; Donald Quataert, Cilt 2, Eren Yay., 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 827; Mehmet Genç, “18. Yüzyılda Türkiye’den Fransa’ya Yapılan Pamuklu İhracatı ile İlgili Bir Araştırma Hakkında Düşünceler” *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 57, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Aralık 1988, s. 152-156.

2.2.1. Esnaf-Tüccar Mal Varlıklarının Tespitinde Terekeler

Osmanlı Devleti'nde esnaf ve diğer vatandaşların mal varlıklarının tespitinde kullanılan en önemli belge türlerinden biri terekelerdir. Kadılar tarafından terekelerin kayıt altına alınması için gerekli bazı hususlar vardır. Terekelerin yazılması için gerekli unsurlar; varislerin mirasın taksimi için kadıdan yardım talep etmeleri, vefat eden kişinin mirasçısının olmaması durumunda mirasın beytü'l-mal'a devri işlemi için şer'iye siciline kaydedilmesi ve varislerinin küçük olması halinde büyüyene kadar sorumlu kişi olan vasi tespiti iş ve işlemlerinin kayıt altına alınması için kadıya bildirilmesi gerekmektedir.⁸⁴ Ayrıca tereke yazımından elde edilen "resm-i kısmet-i 'âdi" adı altında elde edilen gelirin bütçede ciddi bir yekûn tutması gibi gerekçelerle mirasların kayıt altına alınması işine kadılar ciddi bir önem vermiştir.

Esnaf ve tüccarın hayatını kaybetmesi üzerine tespit edilen mal varlıkları, belli bir kalıp içerisinde kayıt altına alınmıştır. Şer'iyye Sicillerinde yer alan tereke kayıtlarından Bursa'da vefat eden esnaf ve tüccara ait bilgilere ulaşabilmekteyiz. Terekeler, vefat eden kişiye ait bilgilerin büyük bir kısmına ulaşabileceğimiz nadir kaynaklarımızdandır. Tereke yazımında dikkat edilen bir tertip ve düzen vardır ki bunları dört bölümde inceleyebiliriz:

- a. Terekenin ilk kısmında ölen kişinin memleketi, mahallesi, dini, mesleği(unvanı), ismi, eş-çocuk isimleri, öldüğü yer, vefat şekli, varsa varislerinin kimler olduğuna dair bilgiler ve vefat tarihi yer alır.
- b. İkinci kısımda geride bıraktığı eşya, mallar, arazi, mülk, ayrıca varsa dükkân gibi gayrimenkullerinin ismi ve yerleriyle tüm bunların bilirkişi tarafından tespit edilen değeri, alacağı varsa alacaklı olduğu kişilerin unvanlarıyla beraber isimleri ve memleketleri yer alır.
- c. Üçüncü kısımda ise, techiz ve tekfin işlemleri, kayıt işlemi (resm-i kısmet, kalemiye, çukadariye ve mazhariye) gibi gider vergilerinin düşülmesi,

⁸⁴ Ali İhsan Karataş, "Folklor Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından Tereke Defterleri ve XVIII. Yüzyıl Bursa Tereke Kayıtlarından Örnekler", *Bursa Halk Kültürü, I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu 4-6 Nisan 2002 Bildiri Kitabı*, Cilt II, hazl. Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu-Yrd. Doç. Dr. Kerime Üstünova, Bursa 2002, s. 691-692.

mihr-nafaka, borçlu olduğu kişiler ve varsa vasiyetleri ve meblağları yer almaktadır.

- d. Dördüncü kısımda ise mal varlığından borçlar çıkartıldıktan sonra kalan meblağların mirasçılara belirlenen oranlarda taksim edilmesine dair ifadeler ve mirasçılarının isimleriyle kendilerine düşen payları kayıt altına alınmıştır.

Bu miraslarda dikkat çeken önemli bir husus, en ufak ayrıntıların dahi gözden kaçırılmadan kayıt altına alma işlemlerinin sistemli bir şekilde yapılmasıdır. Dolayısıyla kişilere ait mal varlığı büyük ölçüde doğru tespit edilmesiyle, mirastan pay alanların birbirleriyle sürtüşmelerinin önüne geçilerek, toplumsal barışın sağlanmasına katkı sunulmuştur.

2.2.2. Mal Varlıkları Açısından Osmanlı Toplumsal Yapısı

2.2.2.1. Mal Varlıkları Açısından Askeri Kesim (Yönetim)

Osmanlı toplumu “asker ve reaya” olmak üzere ikiye ayrılır. Halil İncalcık, Bursa gibi ticaret ve sanayi merkezlerinde bile en zengin sınıfı oluşturanların tüccar ve dokumacılar değil, sultanla ilişkisi bulunan, vergiden muaf tutulan askeri sınıf üyelerinin olduğunu belirtmiştir.⁸⁵ İncelediğimiz terekelerde tespit edebildiğimiz bu kesimin mal varlıklarına baktığımızda; Müderrisi Kiramdan Cizyedâr-zâde Mehmed Râkım Efendi bin merhum Ahmed Bahâeddin Efendi'nin 477.923,2 kuruşluk mal varlığı varken, Kete? Kazası Âyanı Abdulkerim Ağa bin El-Hac Abdullah'ın 184.406,4 kuruşluk mal varlığı bulunmaktadır. Yine Bursa Âyanı Abdullah Ağa'nın da 136.095,4 kuruşluk yüksek miktarda mal varlığına sahip olduğu görülür. Bunlarla birlikte Beyt'ü-l mal Mukata'asının Mültezimi El-Hac Dede Mehmed Ağa bin Abdullah'ın ise 18.001,9 kuruşluk mal varlığı bulunmaktadır. Sadrazam Esbuk Vezir Derviş Mehmed Paşa Efendi Hazretleri'nin Baş Çuhadarları El-Hac İsmail Ağa'nın Eşi Hâce Rakiye binti Abdullah'ın ise 10.491,5 kuruşluk orta seviyede servete⁸⁶ sahip oldukları görülmektedir.

⁸⁵ Halil İncalcık, “Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s. 11.

⁸⁶ Bk. Tablo 4.

Bursa terekelerine yansıyan yönetici kesimin mal varlıkları yüksek olmakla birlikte, Bursa esnaf-tüccarına ait mal varlıklarının da yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum Bursalı esnaf-tüccarının sadece yerelde değil, ileride de anlatılacağı üzere yakın ve uzak bölgelerle olan ticari faaliyetlerin gelişmiş olmasından dolayı yüksek mal varlıklarına sahip oldukları görülmüştür.

Tablo 4. Terekelerde Geçen Asker ve Yöneticilere Ait Mal Varlıkları

Bursa Askeri ve Yönetici Kesime Ait Mal Varlıkları					ALACAKLAR (DER-ZİMMET)		BORÇLAR (DEYN-İ MÜSEBBET)		MAL VARLIĞI
Sıra	SİCİL NO	SAYFA	TARİH	MESLEK VE İSİM	KİŞİ	Miktar (Kış.)	KİŞİ	Miktar (Kış.)	Miktar (Kış.)
1	B.298	93-88	25 Cemaziyelahir 1252	Müderri-i Kiramdan Cizyedâr Zâde Mehmed Râkım Efendi bin merhum Ahmed Bahâeddin Efendi		142695,5		182254,7	477923,2
2	B.302	162-160	27 Şevval 1247	Kete? Kazası Âyanı Abdulkerim Ağa bin El-Hac Abdullah	43	40143,5	77	184406,4	184406,4
3	B.309	110-109	17 Şevval 1240	Bursa Âyanı Abdullah Ağa	176	39968	17	213801	136095,4
4	B.309	117	17 Şaban 1240	Bursa Âyanı Abdullah Ağa			20	255958,5	106217,5
5	B.309	56-55	17 Şevval 1241	Yeniçeri Ağası esbuk Abdurrahman Ağa	64	16695			29195
6	B.298	153	17 Rebiülevvel 1251	Müderri-i Kiramdan Abdullah Molla Zâde Es-Seyyid El-Hac Mehmed Said Efendi			18	12238,5	27305,5
7	C.28	144-143	15 Şaban 1249	Bursa Âyanı Yahni Kapanzade Es-Seyyid El-Hac Ahmed Habib Efendi bin Ahmed Necib Efendi			7	26542,6	25785,5
8	B.309	113-112	5 Rebiülahir 1240	Beyt'ü-l Mal Mukata'asının Mültezimi El-Hac Dede Mehmed Ağa bin Abdullah	11	1362,4	16	10277,3	18001,9
9	B.298	175-174	25 Cemaziyelevvel 1251	Sadrazam Esbuk Vezir Derviş Mehmed Paşa Efendi Hazretlerinin Baş Çuhadarları El-Hac İsmail Ağa'nın Eşi Hâce Rakiye binti Abdullah	2	550			10491,5

2.2.2.2. Mal Varlıkları Açısından Esnaf-Tüccar

1800-1839 tarihleri arasında 144 esnaf-tüccar grubu içerisinde 810 esnaf-tüccar terekesine rastlanılmıştır. 810 esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 11.210.303,58 kuruştur. Müslüman esnaf-tüccarı 134 esnaf-tüccar grubu içerisinde 730 esnaf-tüccar ile faaliyet gösterirken 10.695.750,73 kuruşluk mal varlıkları bulunmaktadır. Gayrimüslim esnaf-tüccarın ise 38 esnaf-tüccar grubu içerisinde 80 esnaf-tüccarın 514.552,85 kuruşluk mal varlıkları tespit edilebilmiştir. Gayrimüslim esnaf-tüccarın hem sayı hem mal varlığı itibariyle az olmasının sebebi, gayrimüslim nüfus sayısının Müslüman nüfusa oranı ile, gayrimüslim esnaf-tüccar öldüğü vakit kadı tarafından terekesinin kayıt altına alınması zorunlu değildi. İstedikleri vakit kadı tarafında mirasın kayıt ve taksimi yapılabildiğinden bizdeki veriler kadılar tarafından kayıt altına alındığı kadarıyla olmuştur.

Osmanlı esnaf ve tüccarının mal varlıklarını, yani zenginliklerini sıraladığımızda, Bursa şehrinde ekonomik açıdan en az askeri kesim kadar güçlü esnaf ve tüccarın da bulunduğu terekelere yansımıştır. İktisadi yapının içerisinde yer alan esnaf-tüccar kesimini ekonomik zenginliklerine göre yukardan aşağıya doğru sıralarsak ilk sırada 404.632,1 kuruşluk servetiyle Bezzaz Remzi Bey bin Kamil Bey,⁸⁷ hemen ardından 377.043 kuruşluk servetiyle Nalçacı El-Hac Hafız Ali bin Mehmed Emin⁸⁸ gelmektedir. Üçüncü sırada ise 364.293 kuruşluk servetiyle Külahçı Es-Seyyid Mehmed bin Abdullah bin Mehmed bin Tahir⁸⁹ incelediğimiz dönem itibariyle en zenginler arasında gelmektedir.

Bursa esnaf-tüccarını mal varlıkları açısından en düşük olarak sıralarsak 18,5 kuruşluk servetiyle Hasırcı Abdullah bin Abdulkerim⁹⁰ birinci sırada, 21,6 kuruşluk servetiyle Berber Karabet veled Kara Artin⁹¹ ikinci sırada gelirken, üçüncü sırada ise 23 kuruşluk servetiyle Sürücü Mehmed bin Abdullah⁹² gelmektedir. Bu en yoksul esnaf ve tüccarın bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Ortak özellikleri bilinen yakın akrabalarının olmayışı ve ölünce de kimseleri olmadığından mallarının beytü'l-mala

⁸⁷ BŞS, C.183/13-8; 26 Ramazan 1226/14 Ekim 1811.

⁸⁸ BŞS, B.276/40-41; 5 Cemaziyelâhir 1216/13 Ekim 1801.

⁸⁹ BŞS, B.276/49; 8 Ramazan 1216/12 Ocak 1802.

⁹⁰ BŞS, B.282/32; 17 Cemaziyelâhir 1220/12 Eylül 1805.

⁹¹ BŞS, B.340/53; 5 Şaban 1227/14 Ağustos 1812.

⁹² BŞS, B.309/105; 15 Ramazan 1240/3 Mayıs 1825.

devredilmesidir. Yine Hasırcı Abdullah bin Abdulkerim ve Sürücü Mehmed bin Abdullah'ın ortak özelliklerinden biriside handa misafir olarak kalmalarıdır. Bahsedilen hususlar ekonomik seviyesi zayıf kesime ait kimselerin genel özellikleri olarak kayıtlarda yer almıştır.

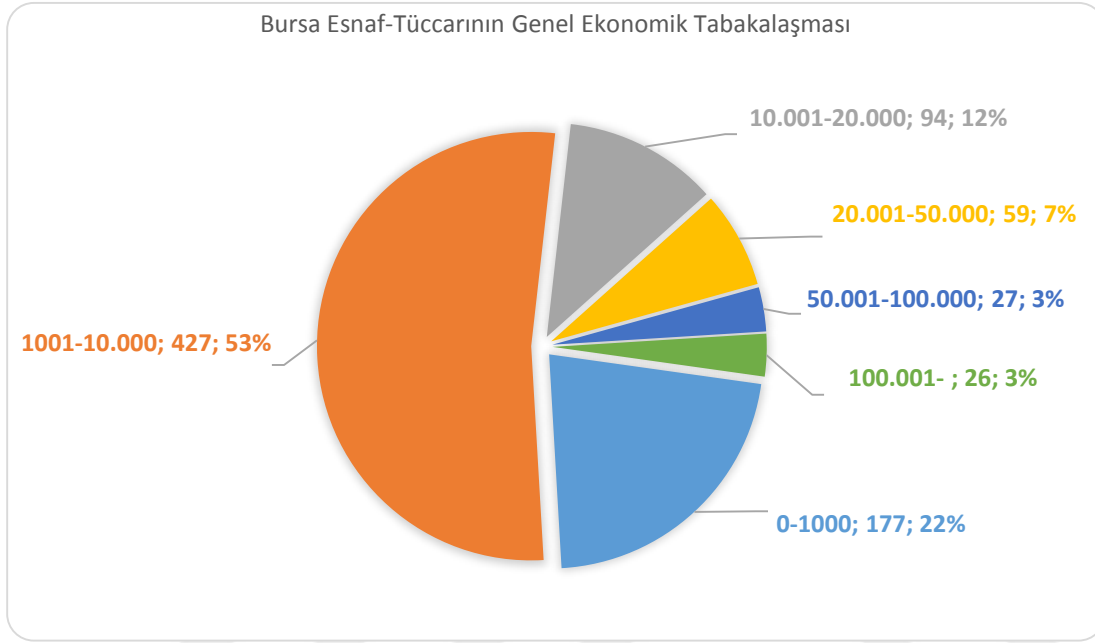
Servetleri itibariyle bazı meslek gruplarında çalışan esnaf-tüccarın diğer meslek gruplarında çalışan esnaf-tüccara göre daha varlıklı oldukları görülür. Müslüman esnaf ve tüccarın zenginlikleri açısından ilk 10'a giren meslek grupları sırasıyla bezzaz, nalçacı, külahçı, duhancı, tüccar, han, kahvehane, debbağ, peştemalci ve bakkal iken, gayrimüslim esnaf ve tüccarı arasından ilk 10'a girebilecek meslek grupları ise terzi, kumaşçı, kuyumcu, doğramacı, tüccar, ispençiyar, yağlıkçı, dikici, etmekçi ve bakkal olarak sıralanmaktadır. Bu yönüyle mukayese ettiğimizde gayrimüslim esnaf ve tüccar teknik bilgi, tecrübe ve emek gerektiren yükte hafif, pahada ağır üretim alanlarına yönelmişken, Müslüman esnaf ve tüccarın ise daha çok tekstil, debbağ, kasaplık gibi ağır işler ve ticari faaliyetler içerisinde yer aldıkları görülür.

2.2.3. Esnaf-Tüccarın Servetlerine Göre Ekonomik Tabakalaşması

1800-1839 tarihleri arasında Bursa'da vefat eden esnaf-tüccarı, servet aralıklarına göre tabakalara ayırdığımızda, Bursa esnaf ve tüccarının hangi ekonomik tabakalar arasında yoğunlaştıkları noktasında bizlere fikir vermektedir. Bursa esnaf ve tüccar sayısını zenginliklerine göre 6 tabakaya ayırdığımızda; esnaf ve tüccar sayısının yoğunluğuna göre ilk sırayı %53'lük oranla 1.001-10.000 kuruşluk zenginlik aralığı, ikinci sırayı %22'lik oranla 0-1.000 kuruşluk zenginlik aralığı almaktadır. Üçüncü sırada ise %12'lik oranla 10.001-20.000 kuruşluk zenginlik aralığı yer almaktadır. Dördüncü sırada %7'lik oranla 20.001-50.000 kuruşluk zenginlik aralığı, beşinci sırada %3'lük oranla 50.001-100.000 kuruşluk zenginlik aralığı yer alırken, altıncı sırada %3'lük oranla 100.001 kuruş ve üzeri zenginlik aralığı yer almaktadır.⁹³ Bu zenginlik aralıklarında yer alan esnaf-tüccarın 1.001-10.000 kuruştan itibaren ters orantılı bir şekilde esnaf-tüccar sayısında bir azalma olduğu görülmektedir. Esnaf ve

⁹³ Bkz. Şekil 1 veya bkz. Tablo 5.

tüccar sayısının en fazla yoğunluk aralığı %53'lük orana sahip 1001-10.000 kuruş dilim aralığında olduğu görülmektedir. Bu dilimi orta olarak esas alırsak, sayı itibariyle Bursa esnaf-tüccarının orta ve üst seviyede yer alan esnaf-tüccar sayısındaki fazlalık dikkat çekicidir. Bursa'da faaliyet gösteren esnaf-tüccar ekonomik refah seviyesi itibariyle güçlü bir konuma sahiptir.

Şekil 1. Bursa Esnaf-Tüccar Sayısının Genel Ekonomik Tabakalaşması

Tablo 5. Bursa Esnaf-Tüccar Sayısının Ekonomik Tabakalaşması

Bursa Esnaf-Tüccarının Ekonomik Tabakalaşması						
Zenginlik Aralığı (Kırş.)	Müslim		Gayr-ı Müslim		TOPLAM	%
	Adet	%	Adet	%		
0-1.000	156	21,37	21	26,25	177	21,85
1.001-10.000	379	51,92	48	60,00	427	52,72
10.001-2.0000	88	12,05	6	7,50	94	11,60
20.001-50.000	56	7,67	3	3,75	59	7,28
50.001-100.000	26	3,56	1	1,25	27	3,33
100.001-	25	3,42	1	1,25	26	3,21
TOPLAM	730	100	80	100	810	100

Bursa esnaf-tüccar zenginlik aralıklarına ait mal varlıklarının genel toplamlarına baktığımızda 100.001 kuruş ve üzeri aralığı %40,21’lik bir oranla ilk sırada yer alır. 50.001-100.000 kuruş aralığı %16,78’lik oranla ikinci sırayı, 20.000-50.000 kuruş aralığı %16,71’lik oranla üçüncü sırada, 1.001-10.000 kuruşluk aralık %13,55’lik oranla dördüncü, 10.001-20.000 kuruşluk aralık ise %11,92’lik oranla beşinci sırada yer alırken, son sırada ise 0-1.000 kuruş aralığı %0,83’lük oranla yer almaktadır.⁹⁴ Burada dikkatimizi çeken esnaf-tüccar sayı ve mal varlıklarının zenginlik aralıklarına göre sıralama yaptığımızda genelde ters orantıyla karşılaşmaktayız. İncelediğimiz dönemdeki tereke kayıtlarına göre baktığımızda 100.001 kuruşluk aralıkta esnaf-tüccar sayı itibariyle %3,21’lik bir yer kaplarken, genel mal varlıkları içerisinde %40,21’lik oranla ilk sırada yer almaktadır. Bu da gösteriyor ki Bursa’da yer alan servetin %40,21’lik kısmı en zenginlerin elinde bulunmaktadır.

Tablo 6. Bursalı Esnaf-Tüccar Sayısının Ekonomik Tabakalaşması

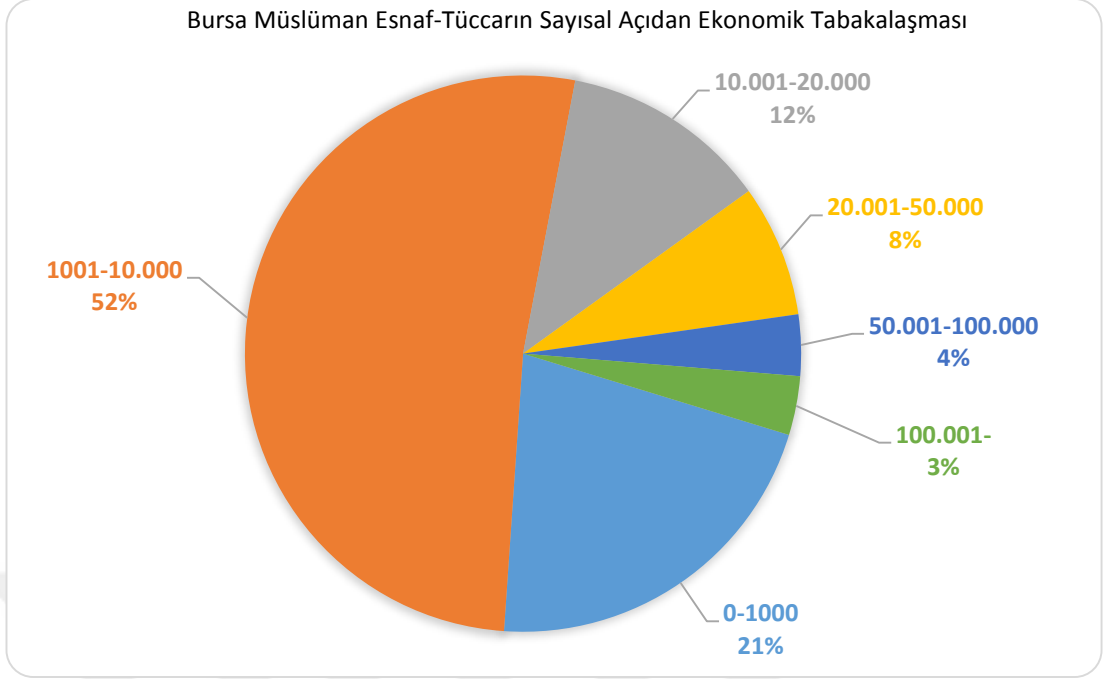
Esnaf-Tüccar Mal Varlıklarının Zenginlik Aralıklarına Göre Toplamları ve Yüzdeleri						
Zenginlik Aralığı (Kırş.)	Toplam	Toplam %	Müslim Toplam	Müslim %	Gayrimüslim Toplam	Gayrimüslim %
0-1.000	93.490,92	0,83	82.603,37	0,74	10.887,55	0,10
1.001-10.000	1.519.524,15	13,55	1.364.472,65	12,17	155.051,50	1,38
10.001-20.000	1.335.756,71	11,92	1.248.171,91	11,13	87.584,80	0,78
20.001-50.000	1.873.529,50	16,71	1.796.082,00	16,02	77.447,50	0,69
50.001-100.000	1.880.738,30	16,78	1.815.827,80	16,20	64.910,50	0,58
100.001-	4.507.264,00	40,21	4.388.593,00	39,15	118.671,00	1,06

⁹⁴ Bkz. Tablo 6.

2.2.4. Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Ekonomik Tabakalaşması

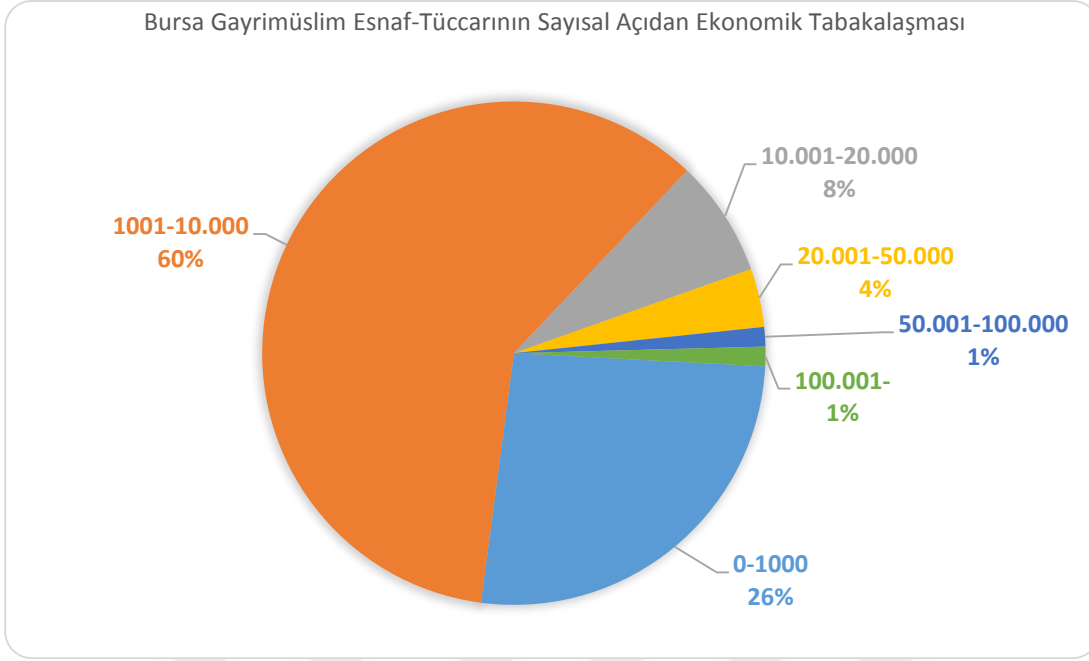
Esnaf ve tüccarın ekonomik tabakalaşması dini açıdan da birbirinden farklılık göstermektedir. Müslüman esnaf ve tüccarın ekonomik tabakalaşmasının en yoğun görüldüğü aralık %51,92'lik oranla, 1.001-10.000 kuruşluk zenginlik aralığı olurken, gayrimüslim esnaf-tüccar kesimi %60'lık oranla, yine 1.001-10.000 kuruşluk zenginlik aralığında yoğunlaşır. Gayrimüslim esnaf-tüccar %26,25'lik oranla, 0-1.000 kuruşluk zenginlik aralığında ikinci sırada yer alırken, Müslüman esnaf-tüccar ise bu aralığı %21,37'lik oranla takip etmektedir. 10.001-20.000 kuruşluk zenginlik aralığında ise Müslüman esnaf-tüccar %12,05'lik oranla, gayrimüslim esnaf-tüccar ise %7,50'lik orana sahiptir. 20.001-50.000 kuruşluk dilimde Müslüman esnaf-tüccar %7,67'lik orana, gayrimüslim esnaf-tüccar ise %3,75'lik bir orana sahiptir. 50.001-100.000 kuruş aralığında Müslüman esnaf-tüccar %3,56'lık orana, gayrimüslim esnaf-tüccar ise %1,25'lik orana, 100.001 kuruş ve üzerinde ise %3,42 oranında Müslüman esnaf-tüccar var iken, %1,25 oranında ise gayrimüslim esnaf-tüccar yer almaktadır.⁹⁵ 1800-1839 tarihleri arasında Bursa terekelerine yansıyan Müslüman esnaf-tüccar sayısı ile genel sayının birbiriyle örtüştüğü görülmektedir. Hemen hemen her kategoride Müslim ve gayrimüslim esnaf-tüccarın varlığı, zenginlik veya sermayenin herhangi bir dini gruba veya zümreye ait olmadığını da göstermektedir.

⁹⁵ Bkz. Şekil 2 ve Şekil 3, Bkz. Tablo 5.

Şekil 2. Bursa Müslüman Esnaf-Tüccarının Sayısal Açıdan Ekonomik Tabakalaşma Oranları

Müslümanların genellikle yönetim, tarım ve hayvancılık işleriyle uğraştıkları, ticari faaliyetler içerisinde ise genellikle gayrimüslimlerin yoğun bir şekilde yer aldıklarına dair bir kanaat bulunmaktadır. Yaptığımız incelemelerde ise bu kanaatin en azından Bursa merkezinde faaliyet gösteren, Bursa esnaf ve tüccarı için geçerli olmadığını görmekteyiz. Müslüman esnaf-tüccarın farklı alanlar içerisinde yer alarak ekonomik olarak güçlü bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Müslümanların esnaflık ve ticari hayattan çekinip geri durduklarına dair iddiaların yanlışlığı görülmüştür. Müslüman esnaf-tüccarın, gayrimüslim esnaf-tüccarından daha fazla ekonomik ve ticari faaliyet içerisinde aktif olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Bursa iktisadi hayatına yön veren kesim, güçlü idari ve ekonomik yapılarıyla Müslüman esnaf-tüccarıdır.

Şekil 3. Bursa Gayrimüslim Esnaf-Tüccarının Sayısal Açıdan Ekonomik Tabakalaşma Oranları

Anadolu kentlerinde ticari faaliyetleri yürüten esnaf-tüccarın altı zenginlik aralığındaki sayısal verilerinin oranlarına baktığımızda; 100.001 kuruş ve üzerinde yer alan Müslüman esnaf-tüccar sayısı itibariyle %3,5'lik oranla Çorum ilk sırada yer alırken, Bursa esnaf-tüccarı ise %3,42'lik oranla ikinci sırada yer almaktadır. Kayseri ve Trabzon şehirlerinde ise, bu aralıkta Müslüman esnaf-tüccar terekeleri yer almamaktadır. 100.001 kuruş ve üzeri zenginlik aralığında yer alan gayrimüslim esnaf-tüccar sayısı itibariyle Kayseri %12,5'lik oranla ilk sırada yer alırken, Bursa gayrimüslim esnaf-tüccar sayı itibariyle %1,25'lik oranla ikinci sırada yer almaktadır. Yine bu aralıkta Trabzon ve Çorumlu gayrimüslim esnaf-tüccar yer almamaktadır.

50.001-100.000 kuruş zenginlik aralığında yer alan Müslüman esnaf-tüccar sayısı itibariyle Kayseri esnaf-tüccarı %8,3'lük oranla ilk sırada, Çorum %6,8'lik oranla ikinci sırada, Bursa %3,56'lık oranla üçüncü sırada, Trabzon ise %2,38'lik oranla dördüncü sırada yer almaktadır. Bu aralıkta Trabzon ve Kayserili gayrimüslim esnaf-tüccar terekelerde bulunamamışken, Çorumlu gayrimüslim esnaf-tüccar %14,3'lük oranla ilk sırada, Bursalı gayrimüslim esnaf-tüccar ise %1,25'lik oranla ikinci sırada yer almıştır.

Tablo 7. Esnaf-Tüccarın Sayısal Açıdan Zenginliklerinin Şehirlere Oranları⁹⁶

Şehirler	TRABZON		KAYSERİ		ÇORUM		BURSA	
	Müslim %	Gayrimüslim %	Müslim %	Gayrimüslim %	Müslim %	Gayrimüslim %	Müslim %	Gayrimüslim %
0-1000	26,19	50	-	-	-	28,5	21,37	26,25
1001-10000	52,38	50	8,3	12,5	31	42,8	51,92	60,00
10001-20000	14,28	-	16,6	12,5	34,5	-	12,05	7,50
20001-50000	4,76	-	66,6	62,5	24,1	14,3	7,67	3,75
50001-100000	2,38	-	8,3	-	6,8	14,3	3,56	1,25
100001-	-	-	-	12,5	3,5	-	3,42	1,25
Esnaf-Tüccar Sayı	42 Kişi	4 Kişi	12 Kişi	8 Kişi	29 Kişi	7 Kişi	730 Kişi	80 Kişi
Toplam Servet	Toplam: 319256,7		Toplam: 670836		Toplam: 839486,5		Toplam: 11210303,58	

20.001-50.000 kuruşluk zenginlik aralığında yer alan Müslüman esnaf-tüccar sayısı itibariyle Kayseri esnaf-tüccarı %66,6'lık oranla ilk sırada, Çorum %24,1'lik oranla ikinci sırada, Bursa %7,67'lik oranla üçüncü sırada yer alırken Trabzon esnaf-tüccarı ise %4,76'lık oranla dördüncü sırada yer almaktadır. Bu zenginlik aralığında mukayese ettiğimiz şehirlerde esnaf-tüccara rastlanması, ortalama üst zenginlik aralığında bu aralık olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Bu aralıkta yer alan gayrimüslim esnaf-tüccar sayısı itibariyle Trabzon'da tespit edilememişken, Kayseri %62,5'lik oranla ilk sırada, Çorum %14,3'lük oranla ikinci sırada yer alırken, Bursa gayrimüslim esnaf-tüccarı sayısı itibariyle %3,75'lik oranla üçüncü sırada yer almıştır.

10.001-20.000 kuruşluk zenginlik aralığındaki servete sahip esnaf tüccar sayısı itibariyle mukayese ettiğimizde Çorumlu Müslüman esnaf-tüccar sayı itibariyle %34,5'lük oranla ilk sırada, Kayseri Müslüman esnaf-tüccarı %16,6'lık oranla ikinci sırada, Trabzon Müslüman esnaf-tüccarı %14,28'lik oranla üçüncü sırada, Bursa Müslüman esnaf-tüccarı ise %12,05'lik oranla dördüncü sırada yer almaktadır. Bu

⁹⁶ Ömer Demirel, "Sivas Tüccar ve Esnafının Mal Varlıkları İle Borç-Alacak İlişkileri", *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri-Makaleler*, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas 2006, s. 129-139; Ömer Demirel, "Tereke Defterlerine Göre Kayseri Tüccar ve Esnaf'ın Borç-Alacak İlişkileri", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Tebliği*, Kayseri 2003, s. 139-150; Ömer Demirel, "Tereke Defterlerine Göre Çorum Esnaf ve Tüccarının Borç Alacak İlişkileri", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu*, 1-3 Ekim 2004 Çorum; Ömer Demirel, "Trabzon Tüccar ve Esnafının Mal Varlıkları ile Borç-Alacak İlişkileri (1800-1840)", *Karadeniz Tarih Sempozyumu*, 25-26 Mayıs 2005, (Karadeniz Teknik Üniversitesi), Trabzon 2005; Ömer Demirel, "Sermaye, Borç ve Alacak İlişkileri Açısından Ankara Esnaf ve Tüccarı", *II. İktisat Tarihi Kongresi (22-25 Haziran 2010)*, Elazığ 2010, s. 1-15.

aralıkta Trabzon ve Çorum'da gayrimüslim esnaf-tüccar tespit edilememişken, Kayseri gayrimüslim esnaf-tüccar %12,5'lik oranla ilk sırada, Bursa gayrimüslim esnaf-tüccarı ise %7,50'lik oranla ikinci sırada yer almaktadır.

1.001-10.000 kuruşluk zenginlik aralığında yer alan esnaf-tüccar sayısı itibariyle Bursa Müslüman esnaf-tüccarı %51,92'lik oranla ilk sırada yer alırken, Trabzon %52,38'lik oranla ikinci sırada, Çorum %31'lik oranla üçüncü sırada, Kayseri Müslüman esnaf-tüccar sayısı itibariyle ise %8,3'lük oranla dördüncü sırada yer almaktadır. Bu aralıkta yer alan gayrimüslim esnaf-tüccar sayısal oranında ise yine Bursa gayrimüslim esnaf-tüccarı %60'lık bir oranla ilk sırada, Trabzon %50'lik oranla ikinci sırada, Çorum %42,8'lik oranla üçüncü sırada yer alırken Kayseri gayrimüslim esnaf-tüccar sayısal oranı itibariyle %12,5'lik bir oranla dördüncü sırada yer almaktadır. Burada dikkati çeken mukayese ettiğimiz şehirlerdeki Müslim ve gayrimüslim esnaf-tüccar varlığı itibariyle bu 1001-10.000 kuruşluk zenginlik aralığında her şehirde esnaf-tüccarın varlığı ve Kayseri hariç diğer şehirlerdeki esnaf-tüccarın sayısal çoğunluğunu bu aralıkta yer alan esnaf-tüccar oluşturmuştur.

0-1.000 kuruşluk zenginlik aralığında ise Trabzon'daki Müslüm esnaf-tüccar sayısı itibariyle %26,19'lük oranla ilk sırada yer alırken, Bursa %21,37'lik oranla ikinci sırada yer almaktadır. Bu aralıkta Kayseri ve Çorum'da Müslüman esnaf-tüccar yer almamıştır. Gayrimüslim esnaf-tüccar ise Trabzon'da %50'lik oranla ilk sırada yer alırken, Çorum %28,5'lik oranla ikinci sırada, Bursa gayrimüslim esnaf-tüccar sayısı itibariyle %26,25'lik bir oranla üçüncü sırada yer almıştır.⁹⁷ Bu aralıkta Kayserili gayrimüslim esnaf-tüccar verilerde tespit edilememiştir.

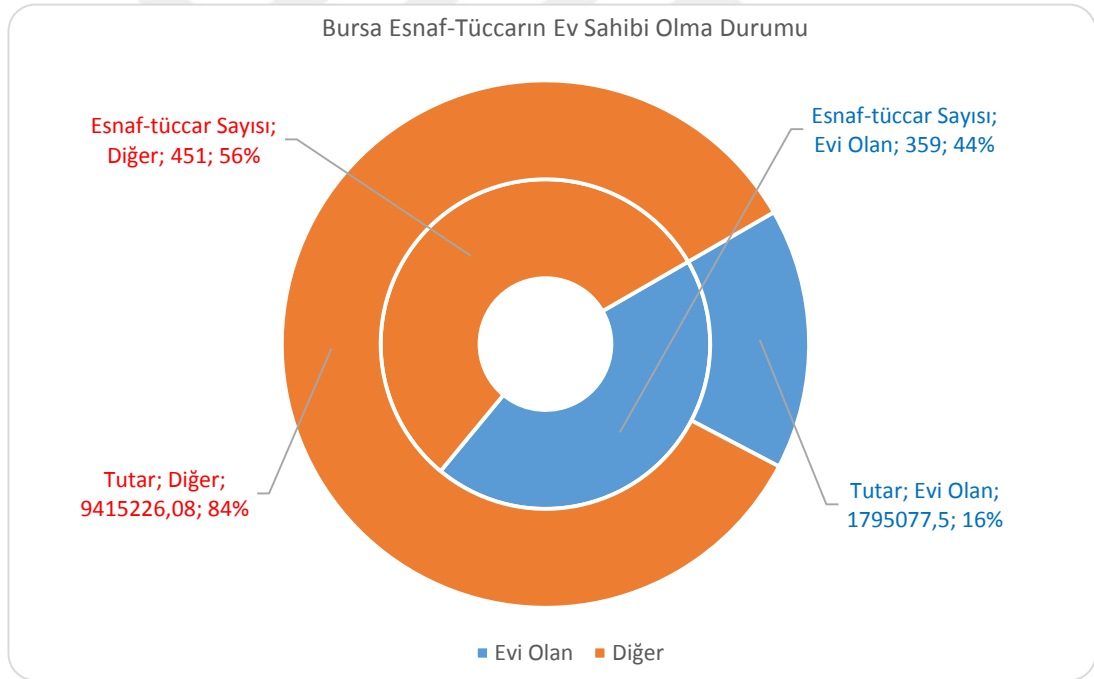
Tüm bu veriler şehirlerde yer alan esnaf-tüccarın sayısal açıdan zenginlik aralık bandını göstermektedir. Genel itibariyle Kayseri esnaf-tüccarı sayısal açıdan 20.001-50.000 kuruşluk bandında yer alırken, Bursa dahil diğer şehirlerdeki esnaf-tüccarın sayısal açıdan zenginlik aralığı 1.001-10.000 kuruş bandıdır. Ayrıca Müslim ve gayrimüslim esnaf-tüccarın ortalama hemen hemen her bant aralıklarında yer almaları zenginliğin dinsel bir gruba ait olmadığı izlenimi uyandırmaktadır. Ancak Bursa esnaf-tüccarına ait mal varlıkları itibariyle bireysel bazda çok zengin oldukları gözden kaçırılmayacak hususlardan birisidir.

⁹⁷ Bkz. Tablo 7.

2.2.5. Servetin Menşe-i Açısından Bursalı Esnaf ve Tüccar

2.2.5.1. Esnaf-Tüccarın Mal Varlıkları İçerisinde Evler

Esnaf ve tüccarın zenginlik kaynaklarından ilki kaynaklarda “*Mülk menzil dermahâlle-i mezbûre*” olarak geçen evlerdir. İncelediğimiz dönem itibariyle tespit ettiğimiz 810 esnaf ve tüccardan 359 tanesinin farklı oranda ve sayıda evlere sahip oldukları görülmektedir. Ev sahibi olan esnaf-tüccar, terekeleri tespit edilen esnaf-tüccar içerisinde %44’lük bir orana sahiptir. Esnaf ve tüccara ait evler toplamda 1.795.077,5 kuruş tutmaktadır. Esnaf-tüccar mal varlığı içerisinde evlerin değeri %16’lık bir orana sahiptir. Esnaf-Tüccarın mal varlığının %84’lük bir kısmını ise diğer unsurlar oluşturmaktadır.⁹⁸ Bursa ticaretinde yer alan esnaf-tüccardan yaklaşık iki kişiden birisi ev sahibi olmakla birlikte evlerin mal varlığı içerisindeki önemi de büyüktür.

Şekil 4. Bursa Esnaf-Tüccarına Ait Ev ve Evlerin Değerlerinin Oranları

Bursa esnaf-tüccarından 259 tanesinin 1 tane evi bulunmaktadır. Bir tane evi olan esnaf-tüccarın evlerinin değerler toplamı 1.310.530,9 kuruştur. Evlerin değerleri açısından sıralama yaparsak maddi değeri en yüksek ev 241.200 kuruşluk değeriyle

⁹⁸ Bkz. Şekil 4.

Külahcı Es-Seyyid Mehmed bin Abdullah bin Mehmed bin Tahir'e ⁹⁹ aittir. İkinci en yüksek değere sahip ev 96.000 kuruş ile nalçacılık yapan Süleyman Efendi bin Mustafa'ya¹⁰⁰ aittir. Üçüncü sıradaki evin değeri ise 84.000 kuruş ile Kasab Mehmet Emin bin Abdullah'a¹⁰¹ ait olduğu görülür. Fiyatların bu kadar yüksek olması, o dönem paranın alım gücünün düşmesiyle açıklanabilirken yaklaşık 13 yıl sonraya tekabül eden 1813 tarihinde 60.000 kuruş değerinde bir eve sahip olan Çukadarzâde Es-Seyyid Abdullah Ağa bin El-Hac Mehmed Ağa'nın¹⁰² da bu dönemden sonrakiler arasında en değerli eve sahip olduğu görülmektedir. Ev fiyatlarının yüksekliği bulunduğu mahalle, çarşıya yakınlığı veya uzaklığı, meskende ve odalarda kullanılan malzemelerin cinsi ve niteliği, ev ve arazinin büyüklüğü, evde bulunan oda sayısı gibi özelliklerle ilişkilendirebiliriz.

Tek evi bulunan 111 esnaf-tüccar ile 1.001-5.000 kuruş aralığı ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise 501-1.000 kuruş değerindeki evler yer alırken, üçüncü sırada 0-500 kuruş değerine sahip evlerin sayısının ağır bastığı görülmektedir. Bursa merkezinde yer alan gayrimenkullerden evlerin değerlerini yansıtmaları açısından önemlidir.¹⁰³ Ayrıca evlerin değeri açısından 1.001 kuruş ve üzerinde bir ortalamaya sahip olması ise Bursa esnaf-tüccarının maddi anlamda iyi durumda olduklarını göstermektedir.

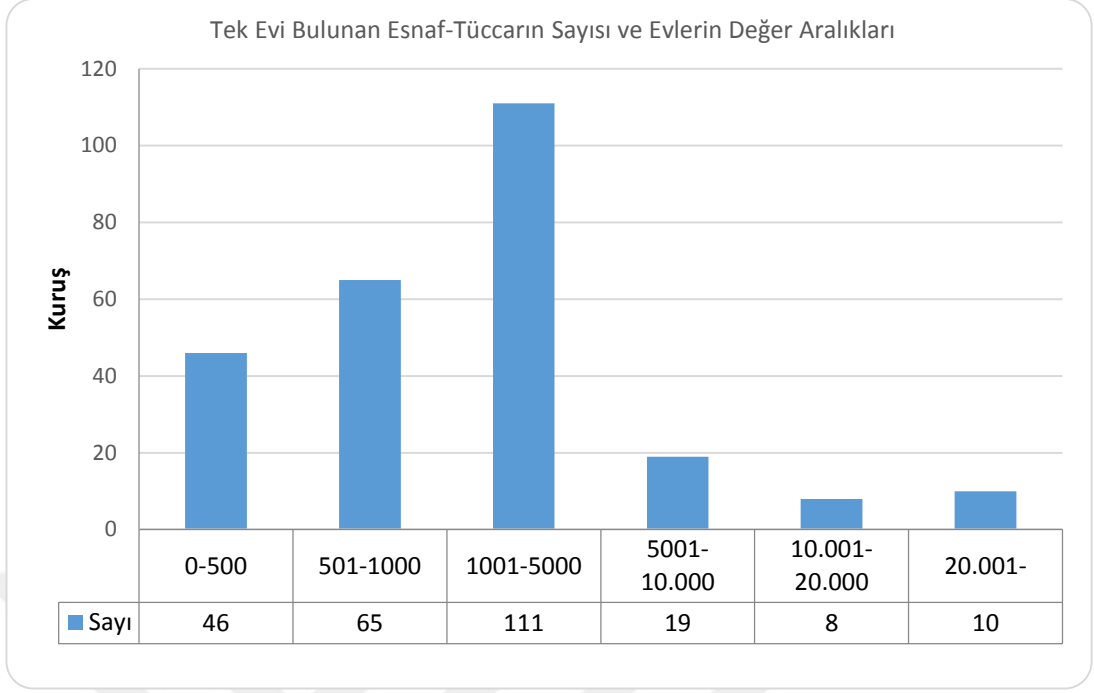
⁹⁹ BŞS, B.276/49; 8 Ramazan 1216/12 Ocak 1802.

¹⁰⁰ BŞS, B.276/59; 25 Zilkade 1216/29 Mart 1802.

¹⁰¹ BŞS, B.277/32; 22 Zilkade 1215/6 Nisan 1801.

¹⁰² BŞS, C232/59; 24 Şaban 1229/11 Ağustos 1814.

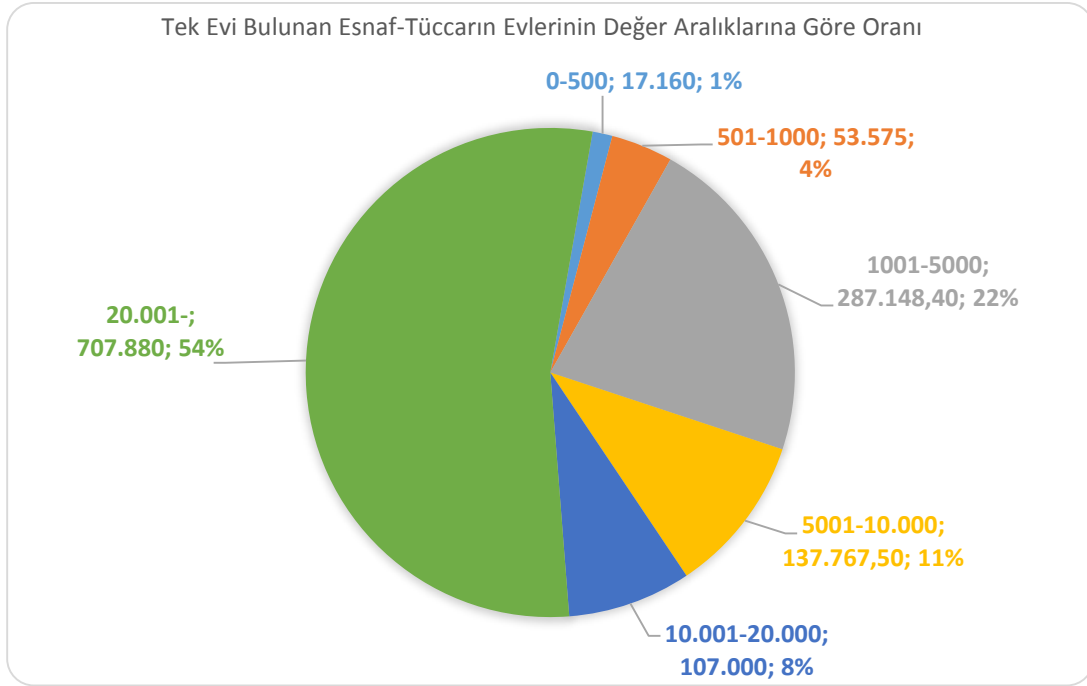
¹⁰³ Bkz. Şekil 5.

Şekil 5. Tek Evi Bulunan Esnaf-Tüccar Sayısı ve Evlerin Değer Aralıkları

Tek evi bulunan esnaf-tüccar evleri 20.001 kuruş ve üzeri aralığı 707.880 kuruş %54'lük oran ile ilk sırada yer alır. İkinci sırada ise 1.001-5.000 kuruş aralığındaki evler 287.148,4 kuruş ile %22'lik orana sahiptir. Üçüncü sırada ise 5.001-10.000 kuruş aralığındaki evler 137.767,5 kuruş ile %11'lik orana, dördüncü sırada 10.001-20.000 kuruş aralığındaki evler 107.000 kuruş ile %8'lik orana, beşinci sırada ise 501-1.000 kuruş aralığı 53.575 kuruş ile %4'lük orana sahiptir. Son sırada ise 0-500 kuruş aralığında yer alan 46 evin toplam değeri 17.160 kuruş ile %1'lik orana sahiptir.¹⁰⁴ Bu oranda dikkat çeken husus %54 lük orana sahip 10 evin fiyatlarındaki yüksekliğidir. Bu durumun sebepleri arasında evlerin şehir içerisinde bulunduğu mekânı, arazisinin yapısı, büyüklüğü ve terekelerin kaydedildiği dönemdeki paranın alım gücü (enflasyon) ile izah edilebilir.

¹⁰⁴ Bkz. Şekil 6.

Şekil 6. Tek Evi Bulunan Esnaf-Tüccar Evlerinin Değer Aralıklarına Göre Oranı

Esnaf-tüccara ait 55 terekede “*nısf-ı mülk menzil der-mahâlle-i mezbûre*” ifadesi yer almaktadır. Bu ifade evin yarı hissesine malik olduğunu gösterir. Bu durumdaki esnaf-tüccarın mülk-menzil olarak geçen evlerin ½ hissesine sahip olduğu görülür. Bu durum tüm esnaf-tüccar terekeleri içerisinde %6,79’luk bir orana sahip iken, ev sahipleri içerisinde ise %15’lik bir oran içermektedir.¹⁰⁵ En yüksek değere sahip hisseli evlere baktığımızda ilk sırayı 51.000 kuruşluk değerle Kasap Mehmed bin Hasan,¹⁰⁶ ikinci sırayı 48.000 kuruşluk değeri ile Attar Halil bin İbrahim,¹⁰⁷ üçüncü sırayı ise 36.000 kuruşluk değere sahip evi ile Temürçi Halil bin Mehmet Salim¹⁰⁸ yer almaktadır. Ayrıca ½ hisseli evlerden 150 kuruşluk değeriyle en düşük fiyata bazarcılık yapan Halil bin Ali,¹⁰⁹ ikinci olarak 200 kuruşluk değeriyle Değirmenci Simon veled Benayut ?,¹¹⁰ üçüncü olarak ise 225 kuruşluk ½ hisseli eve sahip Es-Seyyid Ali bin Yusuf¹¹¹ gelmektedir. Bu gayrimenkuller genellikle ebeveynlerinden miras hissesi olarak kendilerine intikal eden evlerdir.

¹⁰⁵ Bkz. Şekil 7.

¹⁰⁶ BŞS, B.276/18; 27 Rebiülevvel 1216/7 Ağustos 1801.

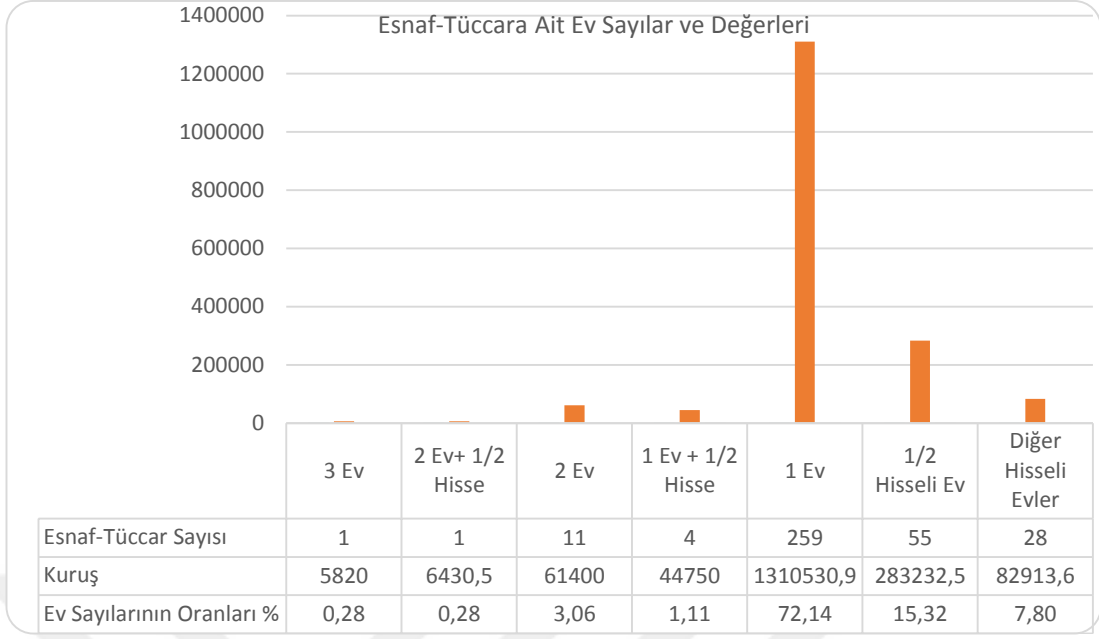
¹⁰⁷ BŞS, B.276/64; 7 Recep 1216/13 Kasım 1801.

¹⁰⁸ BŞS, B.276/20; 25 Rebiülahir 1216/4 Eylül 1801.

¹⁰⁹ BŞS, C.57/25; 29 Rebiülevvel 1244/9 Ekim 1828.

¹¹⁰ BŞS, B.310/55; 12 Safer 1242/15 Eylül 1826.

¹¹¹ BŞS, B.320/11; 4 Rebiülahir 1231/ 1 Mart 1816.

Şekil 7. Esnaf-Tüccara Ait Ev Sayıları ve Evlerin Değerleri

Esnaf-tüccara ait 4 terekede ise kendilerine ait bir evin yanında birde “*nısf-ı mülk menzil der-mahâlle-i mezbûre*” tabiri ile ikinci bir mülkün de yarı hissesine sahip olduğu görülmektedir. Genel esnaf-tüccar terekeleri içerisinde bu %0,49’luk bir orana sahipken, evleri bulunan esnaf-tüccar içerisinde ise %1,11’lik bir orana sahiptir.¹¹² Örneğin, 12.000 kuruşluk bir evinin yanında ½ hisseli 6.000 kuruş ile en yüksek değerli eve Kalaycı Osman Beşe bin Abdullah sahiptir,¹¹³ 1.750 kuruş değerindeki bir evinin yanında, birde 1.000 kuruş değerinde ½ hisseye Mustafa bin Ali¹¹⁴ sahiptir.

11 esnaf ve tüccarında 2 tane evi bulunmaktadır. Genel esnaf-tüccar terekeleri içerisinde %1,35’lik bir orana sahipken, Evleri bulunan esnaf terekeleri içerisinde %3,06’lık bir orana sahiptir.¹¹⁵ Bu gayrimenkullerden maddi değeri en yüksek iki mülkün değeri 25.280 kuruş ile Tüfenkçibaşı Canbazzade Es-Seyyid Ali Ağa bin İsmail’e aittir.¹¹⁶ İkinci sırada Kayserili Zâde Mehmed Sa’id Ağa bin El-Hac Mustafa Ağa¹¹⁷,ya ait olan birisi 11.000 kuruş, diğeri 400 kuruş değerinde iki eve sahiptir.

¹¹² Bkz. Şekil 7.

¹¹³ BŞS, C.232/25; 9 Rebiülâhir 1228/11 Nisan 1813.

¹¹⁴ BŞS, B.320/3; 14 Safer 1231/15 Ocak 1816.

¹¹⁵ Bkz. Şekil 7.

¹¹⁶ BŞS, B.298/139-138; 13 Şaban 1251/4 Aralık 1835.

¹¹⁷ BŞS, B.282/44-45; 3 Cemaziyelevvel 1220/30 Temmuz 1805.

Üçüncü sırada ise Sarraç Mehmed Arif bin Derviş Ahmed¹¹⁸ biri 6.000 kuruş, diğeri ise 800 kuruş değerindeki evlere sahiptir. İki mülke sahip olanlar içerisinde en düşük değer 300 kuruş ile iki mülke sahip olan Kahveci Halil bin Süleyman,¹¹⁹ a aittir.

Berber El-Hac Hasan bin Halil¹²⁰'in mirasındaki evlerinden birisi 3.500 kuruş, diğeri 800 kuruş değerinde iki evine ilaveten, Yıldırım mahallesinde 130,5 kuruş değerindeki evinde (½) yarı hissesine ortaklık kurmuştur. Bu durum ev sahibi terekeleri içerisinde %0,28 gibi düşük bir oran ihtiva etmiştir.

Yine Kasım Mehmed Refi' Efendi bin Hasan Efendi?'ye¹²¹ ait ise üç tane ev bulunmaktadır. Evlerden biri 4.300 kuruş, diğeri 1.000 kuruş üçüncüsü ise 520 kuruş değerindedir. Bunların toplam değeri ise 5.820 kuruş kıymetindedir. Bu üç ev sahibi olmak ev sahibi esnaf-tüccar terekeleri içerisinde %0,28'lik bir orana sahiptir.¹²² Birden fazla ev sahibi olmak esnaf-tüccar için zenginlik göstergesidir. Ayrıca taşınmaz gayrimenkullere yatırım yapıldığının da örneğidir. Bu terekede dikkat çeken bir hususta, bu esnafın çilingir, nalband, bıçakçı ve handa dükkânlar gibi farklı alanlarda farklı oranlarda hisseleri bulunmaktadır. Bu tereke sahibi; dükkân icarı, kar ortaklığı gibi yöntemlerle gelir sağlamaya çalıştığı izlenimi uyandırmaktadır.

Bazı esnaf ve tüccar terekelerinde dikkatimizi çeken bir diğer özellik de evlerin belli bir oranda “sehm” yani hisseli olmalarıdır. Terekelerde 2/3 sehm, 2/5 sehm, 2/6 sehm, 3 sehm, 4 sehm, 1/4 sehm, 3/4 sehm, 3/7 sehm, 7/8 sehm, 4/16 sehm, 14/24 sehm, 20/24 sehm, 11/28 sehm, 30/40 sehm, 14/48 ve 6/54 sehm gibi ifadelerle hisse oranları belirtilmiştir. Bu evler evlerin geneli içerisinde %7,80 oranında bir yere sahiptir.¹²³ Hisseli mülkler de yekûn içerisindeki toplam %3,45'lik bir orana sahiptir. Çok hisseli evler toplamda 82.913,6 kuruş gibi oldukça yüksek bir fiyata sahiptir. Bunlardan en değerlisine sahip olan 2/5 sehm itibariyle 28.800 kuruş değerindeki mülk menzil sahibi Nalband Otuzbir Es-Seyyid Mustafa bin El-Hac Salih¹²⁴ iken, ikinci sırada 7/8 sehm itibariyle 17.500 kuruş değerindeki mülk sahibi debbağ dükkânı sahibi

¹¹⁸ BŞS, B.302/116-115; 3 Rebiülahir 1248/30 Ağustos 1832.

¹¹⁹ BŞS, B.304/48; 12 Rebiülahir 1233/19 Şubat 1818.

¹²⁰ BŞS, B.298/221; 21 Rebiülahir 1250/27 Ağustos 1834.

¹²¹ BŞS, C.28/112-111; 21 Şaban 1249/3 Ocak 1834.

¹²² Bkz. Şekil 7.

¹²³ Bkz. Şekil 7.

¹²⁴ BŞS, C.232/30; 1 Zilhicce 1227/6 Aralık 1812.

Es-Seyyid Ahmed bin Mustafa¹²⁵ gelir. Üçüncü sırada ise 30/40 sehm itibariyle 6.249 kuruşluk evin hissesine sahip Hacı Mehmed oğlu Nalbur Es-Seyyid Mehmed Tahir'e¹²⁶ aittir. Hisse değeri itibariyle en düşük meblağa sahip olan ise, 6/54 sehm oranında 100 kuruşluk mülk menzile sahip olan Markos veled Bekdazar,¹²⁷ ikinci sırada ise 1/4 sehm 250 kuruş değerindeki mülke sahip olan Habbaz El-Hac Süleyman bin El-Hac Mustafa'dır.¹²⁸ Üçüncü sırada ise 20/24 sehmi 320 kuruş değerindeki eve sahip olan Nalband El-Hac Ali bin İzzet¹²⁹ ise hacda vefat etmiştir.

1800-1839 tarihleri arasında esnaf-tüccarın sahip oldukları evlerin sayılarına göre değerlerine baktığımızda 1 eve sahip esnaf-tüccar %73'lük oran ile ilk sırada yer alırken, bir evin yarı hissesine sahip esnaf-tüccarın evlerinin değersel oranı ise %16'lık oranla ikinci sırada yer alır. Çok hisseli evlerin değersel oranı %5 ile üçüncü sırada yer alırken, iki eve ve tek evle birlikte başka bir evinde yarı hissesine sahip olan esnaf-tüccarın evlerinin değersel oranı %3 ile dördüncü sırada yer almaktadır. Üç ev ile iki evle birlikte başka bir evinde yarı hissesine sahip esnaf-tüccarın evlerinin değersel oranları %0'lık bir orana sahiptir.¹³⁰ Bu durum gayrimenkul olarak tek eve sahip olanların diğer evlerin değerlerine oranla çok bariz bir üstünlüğü olduğunu göstermektedir. Ayrıca hisseli evlerin hem sayı hemde değerleri oranı itibariyle hiçte azımsanmayacak bir meblağ tutmaktadır.

¹²⁵ BŞS, C.232/71; 27 Rebiülevvel 1228/30 Mart 1813.

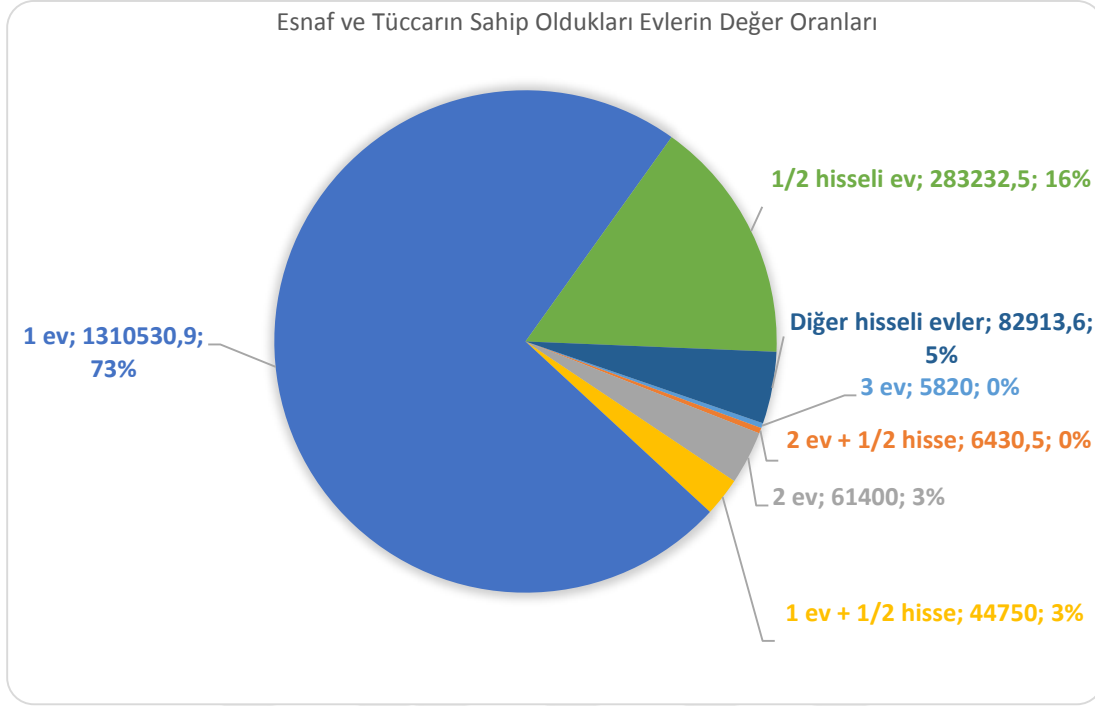
¹²⁶ BŞS, C.28/149-148; 27 Rebiülahir 1249/13 Eylül 1833.

¹²⁷ BŞS, B.310/52; 7 Safer 1242/10 Eylül 1826.

¹²⁸ BŞS, B.304/36; 27 Rebiülevvel 1233/4 Şubat 1818.

¹²⁹ BŞS, C.85/62; 15 Rebiülevvel 1254/8 Haziran 1838.

¹³⁰ Bkz. Şekil 8.

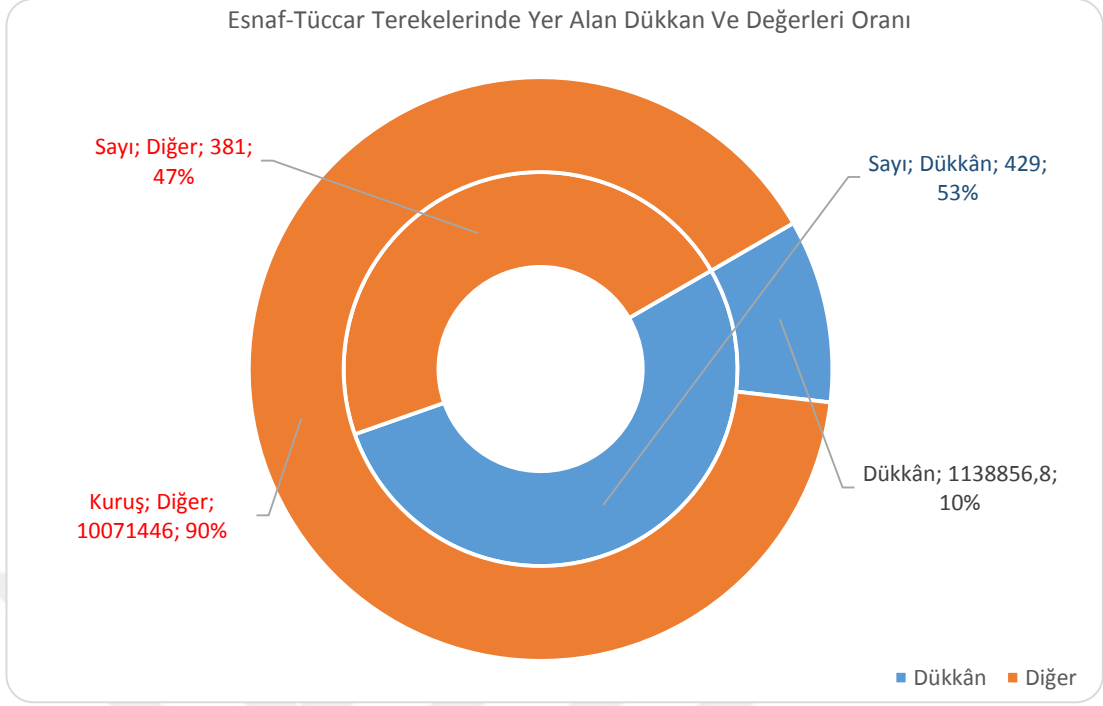
Şekil 8. Esnaf-Tüccarın Sahip Oldukları Evlerin Değerleri Oranı

2.2.5.2. Esnaf-Tüccarın Servetleri İçerisinde Dükkânlar

Esnaf-tüccarın en önemli zenginlik kaynaklarından birisi hiç şüphesiz dükkânlardır. Dükkân kelimesi, “Perakende satış yapan esnafın, küçük zanaat sahiplerinin satış yaptıkları veya çalıştıkları mekânlar”¹³¹ olarak tarif edilir. İncelediğimiz dönem itibariyle tespit edilebilen 810 esnaf-tüccar terekesinde, 429 dükkânın ismi bulunmaktadır. Terekelerde bu durum “*Uzunçarşıda vâki’ attariye dükkânı 3.094,7 kuruş*”, “*Mülk Nalband dükkânı der-suk Çeri Pazarı 401 kuruş*” gibi ifadelerle anlatılmaktadır. Terekenin ifade kalıbında dükkânın bulunduğu mahalle, sokak, dükkânın ismi ve değeri esnaf-tüccar terekelerinde vurgulanmıştır. Esnaf-tüccar terekelerinde dükkân isminin geçmesi %53 gibi bir orana sahiptir. İsmi geçen dükkânların değeri ile dükkân içerisindeki mamullerin değerleri toplamı 1.138.856,8 kuruş tutmaktadır. Dükkânlara ait bu meblağ genel esnaf-tüccar mal varlığı içerisinde %10 gibi¹³² önemli bir yere sahiptir.

¹³¹ *Türkçe Sözlük*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 417.

¹³² Bkz. Şekil 9.

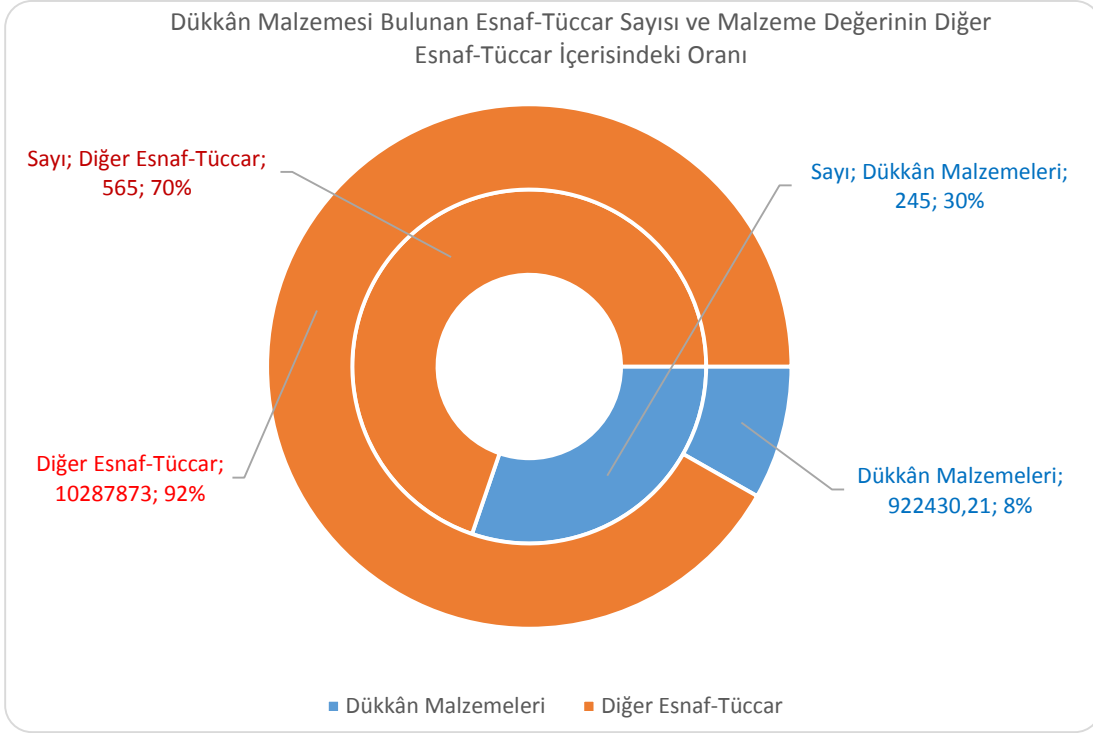
Şekil 9. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Dükkan İsmi ve Değerlerinin Diğer Terekelerine Oranı

Bursa esnaf-tüccarına ait 82 terekede, dükkânların bulunduğu mahalle, dükkânın ismi ve dükkânın maddi değeri belirtilmiştir. Bu özelliklere sahip dükkânların toplam değeri ise 216.426,6 kuruştur. Bu dükkânlar genel mal varlıkları içerisinde %2'lik bir orana sahiptir.¹³³ Ayrıca 155 terekede ise “*Müteveffây-ı mezbûrun Sipâhi mevki'inde vâki' dükkân-ı derûnunda gedik ta'bir olunur âleti 615 kuruş*” gibi ifadelerle dükkânın bulunduğu mahalle, dükkânın ismi ve gedik hakkı olarak değeri belirtilmiştir. Bunlara ilaveten 245 terekede ise dükkânlarda bulunan alet ve edavatın değeri geçmiştir ki bu malzemelerin değeri 922.430,21 kuruştur. Bu malzemeler, esnaf-tüccara ait genel mal varlıkları içerisinde %8'lik bir yer kaplamaktadır.¹³⁴ Esnaf-tüccara ait maddi değerleri belirtilen dükkânlardan 7 tanesi gayrimüslim esnaf-tüccara aittir. Dükkan değeri belirtilmiş esnaf-tüccar içerisinde gayrimüslim esnaf-tüccar %9'luk bir orana sahiptir. Gayrimüslim esnaf-tüccara ait dükkânların değeri %1'lik bir orana sahiptir.¹³⁵

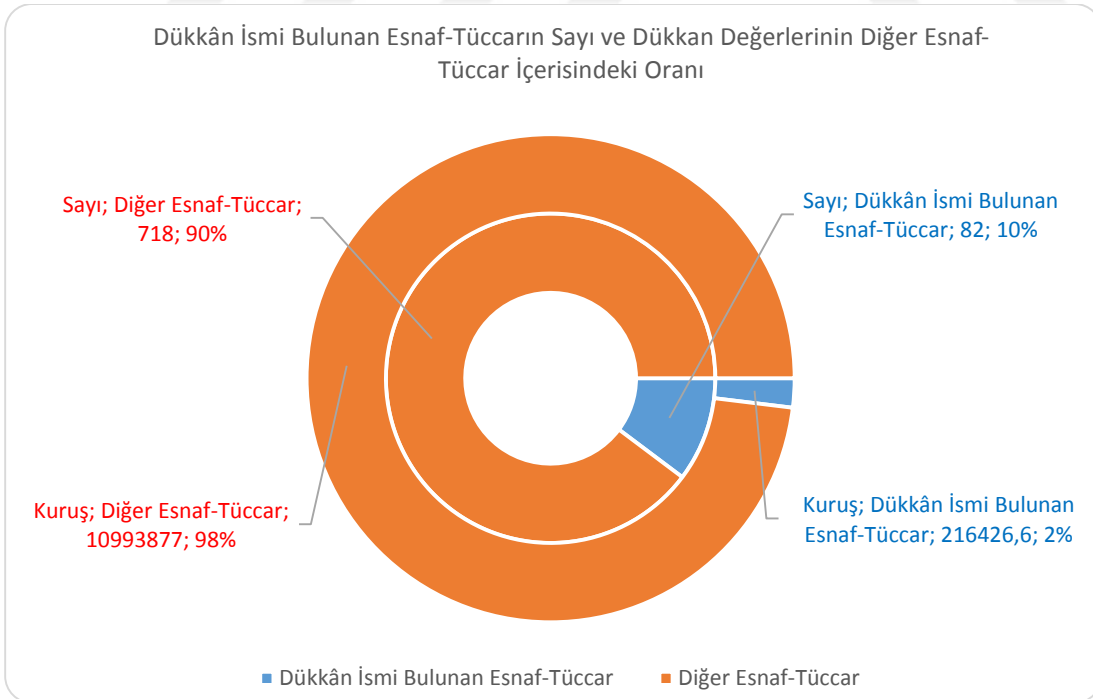
¹³³ Bkz. Şekil 11.

¹³⁴ Bkz. Şekil 10.

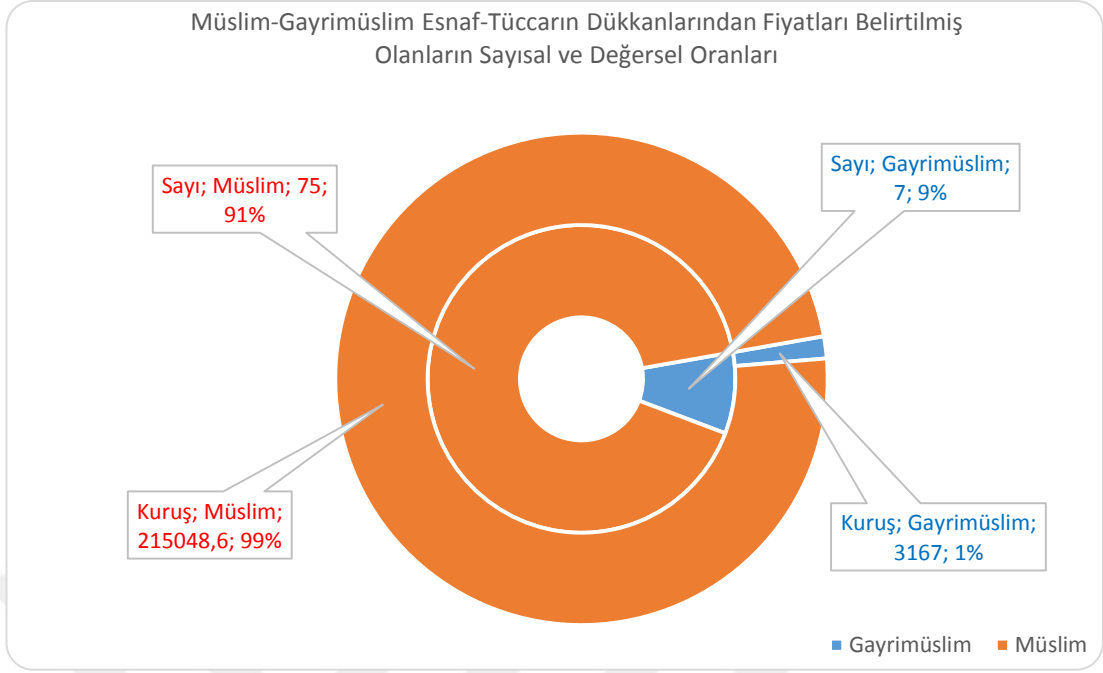
¹³⁵ Bkz. Şekil 12.

Şekil 10. Dükkân Malzemesi Bulunan Esnaf-Tüccar Sayısı ve Malzeme Değerinin Diğer Esnaf-Tüccar İçerisindeki Oranı

Şekil 11. Dükkân İsmi Bulunan Esnaf-Tüccarın Sayı ve Dükkan Değerlerinin Diğer Esnaf-Tüccar İçerisindeki Oranı

Şekil 12. Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccara Ait Fiyatları Belirtilmiş Dükkânların Sayısal ve Değersel Oranları

Dükkânların gayrimenkul olarak değerlerinin artması veya azalmasında bulunduğu mahalle, cadde, sokak ve fiziksel boyutu gibi özelliklerin etkisi büyüktür. 1800-1839 tarihleri arasında vefat eden esnaf-tüccara ait dükkânları, maddi değerlerine göre yukarıdan aşağıya doğru sıralarsak; birinci sırada Attar Halil bin İbrahim'e¹³⁶ ait olan attar dükkânının değeri 36.000 kuruştur. İkinci sırada Debbağ Dede Mustafa bin Mehmed'e¹³⁷ ait debbağ dükkânının değeri 20.000 kuruştur. Üçüncü sırada ise Nalband Otuzbir Es-Seyyid Mustafa bin El-Hac Salih¹³⁸,e ait nalband dükkânı ise 16.000 kuruşluk kıymete sahiptir. Maddi değeri en düşük dükkânlarıda aşağıdan yukarıya doğru sıralarsak; İbrahim bin Süleyman'a¹³⁹ ait 40 kuruş değerindeki kahveci dükkânı, ikinci sırada Perukzade Es-Seyyid Halil bin El-Hac Mustafa'ya¹⁴⁰ ait 50 kuruş değerindeki dolapçı dükkânı gelmektedir. Üçüncü sırada ise Bakırcı Takez veled Artin'e¹⁴¹ ait dükkânın değeri ise 60 kuruştur. İncelediğimiz dönem itibariyle en yüksek değere sahip dükkânları yukardan aşağıya sıralamaya tabi

¹³⁶ BŞS, B.276/64; 7 Receb 1216/13 Kasım 1801.

¹³⁷ BŞS, C.232/22-21; 21 Recep 1228/20 Temmuz 1813.

¹³⁸ BŞS, C.232/30; 1 Zilhicce 1227/6 Aralık 1812.

¹³⁹ BŞS, B.309/118; 13 Rebiülahir 1240/5 Aralık 1824.

¹⁴⁰ BŞS, B.298/161; 9 Şaban 1251/30 Kasım 1835.

¹⁴¹ BŞS, B.340/20; 10 Zilkade 1228/4 Kasım 1813.

tutarsak; attar, nalband, debbağ, kahveci, bakkal ve haffaf dükkânı olarak sıralayabiliriz. En uygun fiyata sahip dükkânları ise aşağıdan yukarıya doğru sıralarsak; kahveci, dolabıcı, dükkân, eskici, kutucu, temürcü, etmekçi, duhancı ve simitçi olarak sıralandığı görülür.

2.2.5.2.1. Esnaf-Tüccara Ait Hisseli Dükkânlar

Esnaf-tüccar terekelerinde bir dükkânın yarı hissesine sahip olunma durumu “*Mülk nısf-ı etmekçi dükkânı 200 kuruş*” gibi ifadelerle anlatılmıştır. Esnaf-tüccardan bir dükkânın yarı hissesine ortak olanların sayısı 2 kişidir. Bu dükkân sahipleri içerisinde %3'lük bir orana sahiptir. Bu ½ hisseli dükkânların toplam değeri 400 kuruş tutmaktadır.¹⁴² Dükkân gayrimenkullerinin değerleri içerisinde ½ hisselik dükkânlar %0,18 gibi düşük bir orana sahiptir. Örneğin, El-Hac Yahya bin Ali¹⁴³ yarı hissesinin değeri 200 kuruş olan etmekçi dükkânının yarısına ortaktır. Yine İsmail bin Mehmed'de¹⁴⁴ yarı hissesinin değeri 200 kuruş olan kahve dükkânının yarı hissesine ortaktır.

Bursa ticaretinde yer alan dükkânlardan bazıları farklı oranlarda hisseli ortaklık kurularak işletilmiştir. Esnaf-tüccardan 9'unun, toplam değeri 24.493,2 kuruşluk hisseli dükkânları bulunmaktadır. Terekelerde bu durum “*sekiz sehm itibariyle bir buçuk sehm mülk semerci dükkânı 100 kuruş*” gibi ifadelerle tarif edilmiştir.

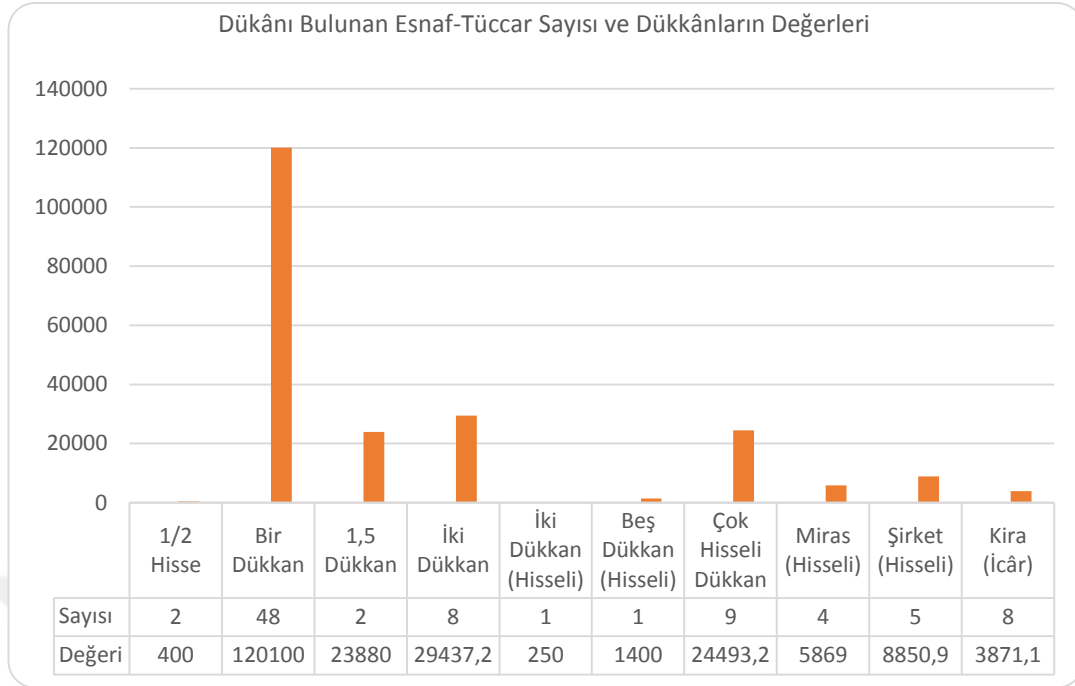
İki dükkânın yarı hissesine sahip 1 esnaf-tüccar tespit edilmiştir. Örneğin, Ahmed bin El-Hac Mustafa demirci dükkân hissesinden 150 kuruş, semerci dükkân hissesinden ise 100 kuruş, toplamda 250 kuruş değerinde iki dükkânda hisse sahibidir.¹⁴⁵

¹⁴² Bkz. Şekil 13, Bkz. Şekil 14.

¹⁴³ BŞS, B.337/18; 7 Rebiülevvel 1223/3 Mayıs 1808.

¹⁴⁴ BŞS, B.309/118; 13 Rebiülahir 1240/5 Aralık 1824.

¹⁴⁵ BŞS. C.28/100; 3 Rebiülevvel 1249/21 Temmuz 1833.

Şekil 13. Dükânı Bulunan Esnaf-Tüccar Sayısı ve Dükânların Değerleri

Bursa esnaf ve tüccarı, farklı farklı sektörlerle hisseli ortaklıklar yoluyla zenginleşme gayretleri içerisine girmiştir. Örneğin, Hafize Hanım... El-Hac Mustafa Ağa bin El-Hac İsmail Ağa'nın 1,5/8 hissesi 100 kuruş olan şekerçi dükânı, 1,5/8 hissesi 100 kuruş olan semerci dükânı, 1,5/8 hissesi 200 olan şadırvanlı kahvehane dükânı ve 73681/103080 hissesi 1.000 kuruş olan Gemlik'teki tuzla hissesi gibi toplamda 4 farklı yerde 1.400 kuruş değerinde hisseli gayrimenkulleri bulunmaktadır.¹⁴⁶ Bu durum farklı ticari alanlara sermaye ortaklıkları kurarak kârdan hissesi oranında kâr elde etme işi içine girildiği izlenimi uyandırmaktadır.

Hisseli dükânların bazılarında ise 7/8 sehm, 29/48 sehm, 342/960 sehm, 2/3 sehm, 11/61 sehm ve 35/120 sehm gibi farklı oranlarda dükân hisseleri bulunan 9 esnaf-tüccarda bulunmaktadır. Bu oranları farklı ve yüksek olan dükân hisselerinin toplam değeri 24.493,2 kuruş tutmaktadır.¹⁴⁷ Hisse değerleri en yüksek olan Es-Seyyid Ahmed bin Mustafa'nın 7/8 hissese sahip olduğu deмбаğ dükânının değeri 7.000 kuruştur.¹⁴⁸ Şerife Hacer binti El-Hac Hüseyin Ağa ise 7/8'lik değirmen hissesinin

¹⁴⁶ BŞS. B.298/172; 29 Zilkade 1250/29 Mart 1835.

¹⁴⁷ Bkz. Şekil 13.

¹⁴⁸ BŞS. C.232/71; 27 Rebiülevvel 1227/10 Nisan 1812.

değeri 2.500 kuruştur.¹⁴⁹ Yine Ağaççı El-Hac Abdullah bin Hüseyin'in 29/48 hisse oranına sahip olduğu ağaççı dükkânının değeri 1.149,8 kuruştur.¹⁵⁰

Bazı esnaf ve tüccarların sadece bir alanda ve meslekte değil, birden fazla alan ve meslekte ortaklıklar kurarak ticari faaliyetlerini yürüttükleri görülmektedir. Mesela, Kasım Mehmed Refi' Efendi bin Hasan Efendi'nin; dükkân 500 kuruş, Lazlar Hanı 10.000 kuruş, 4/7 sehm itibariyle Bakırcılar sokağında kalaycı dükkânı 150 kuruş, 4 sehm çilingir dükkânı 150 kuruş, 4 sehm çilingir dükkânı 150 kuruş, 4 sehm çilingir dükkânı 150 kuruş, keresteci dükkânı hissesi 150 kuruş, 86/432 sehm itibariyle Kaygan sokağında bıçakçı dükkânı 250 kuruş, nalband dükkân hissesi... 50 kuruş.¹⁵¹ Bu durum esnaf ve tüccarın çeşitli ortaklıklar üzerinden zenginliklerine zenginlik katmak için farklı mesleki zümrelerle işbirliği içerisine girdiklerini gösterir. Şehirlerde her bir esnaf grubunun faaliyetlerini gerçekleştirdikleri mekânların belli yerlerde olması, o yerlerdeki dükkânların sayı itibariyle sınırlı ve fiyatının da yüksek olmasına sebep olmaktadır. Bazı esnaf ve tüccarların bu sorunu aşmak için ortak sermayeli hisseli dükkânlarla kar payı üzerine ortaklıklar kurduğu görülmektedir.

2.2.5.2.2. Tek Dükkânı Bulunan Esnaf-Tüccarlar

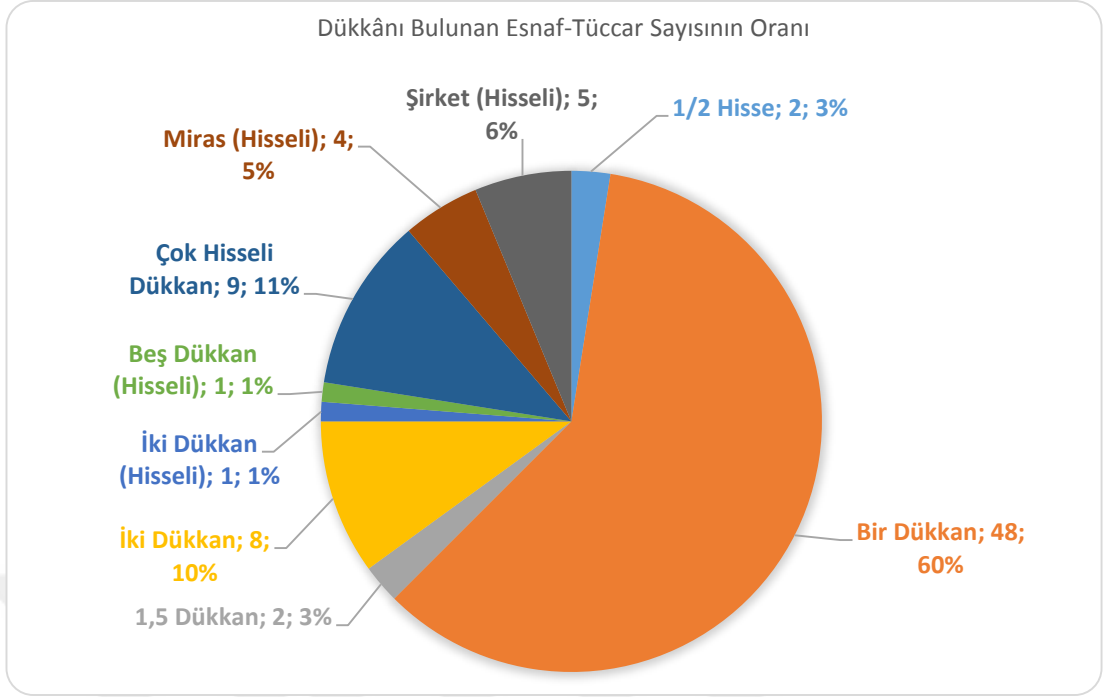
1800-1839 tarihleri arasında bir dükkâna sahip, 48 esnaf-tüccar terekesine rastlanılmıştır. Bir dükkân sahibi esnaf-tüccar, dükkân sahibi esnaf-tüccarlar içerisinde %60 gibi yüksek bir orana sahiptir. Bu esnaf-tüccarların tek bir ticari faaliyet içerisinde yer aldığını gösterir. Tek dükkâna sahip esnaf-tüccarın dükkânlarının toplam değeri 120.099,8 kuruştur. Tek dükkânların toplam değeri, dükkân sahipleri içerisinde %56'lık bir orana sahiptir.¹⁵²

¹⁴⁹ BŞS. B.304/5; 15 Şevval 1232/28 Ağustos 1817.

¹⁵⁰ BŞS. B.302/107; 24 Cemaziyelevvel 1248/19 Ekim 1832.

¹⁵¹ BŞS. C.28/112-111; 21 Şaban 1249/3 Ocak 1834.

¹⁵² Bkz. Şekil 13, Şekil 14 ve Şekil 15.

Şekil 14. Dükkânı Bulunan Esnaf-Tüccar Sayısının Oranı

Tek dükkâna sahip esnaf-tüccar terekeleri içerisinde en yüksek dükkân değeri Attar Halil bin İbrahim'e¹⁵³ ait olan attar dükkânının değeri 36.000 kuruştur. İkinci sırada Debbağ Dede Mustafa bin Mehmed'e¹⁵⁴ ait debbağ dükkânının değeri 20.000 kuruştur. Üçüncü sırayı ise Es-Seyyid Osman bin İbrahim'e¹⁵⁵ ait kahveci dükkânına ise 15.000 kuruş değer biçilmiştir. Değeri düşük olan dükkânları aşağıdan yukarıya doğru sıralarsak değeri en düşük dükkân Perukzade Es-Seyyid Halil bin El-Hac Mustafa'ya¹⁵⁶ ait dolapçı odası dükkânının değeri 50 kuruştur. İkinci sırada Bakırcı Tasez veled Artin'e¹⁵⁷ ait dükkânın değeri 60 kuruştur. Üçüncü sırada ise Şerife Hüsniye binti Es-Seyyid El-Hac Abdurrahman'a¹⁵⁸ ait eskici dükkânının değeri 100 kuruştur.

2.2.5.2.3. Bir Dükkânla Birlikte Hisseli Dükkâna Sahip Esnaf-Tüccar

Esnaf-tüccardan 2 kişinin, hem bir dükkâna hem de dükkânların yarı ($\frac{1}{2}$) hissesine sahip oldukları görülür. Terekelerde bu durum “*Na'lband dükkânı 16.000*

¹⁵³ BŞS, B.276/64; 7 Recep 1216/13 Kasım 1801.

¹⁵⁴ BŞS, C.232/22-21; 21 Recep 1228/20 Temmuz 1813.

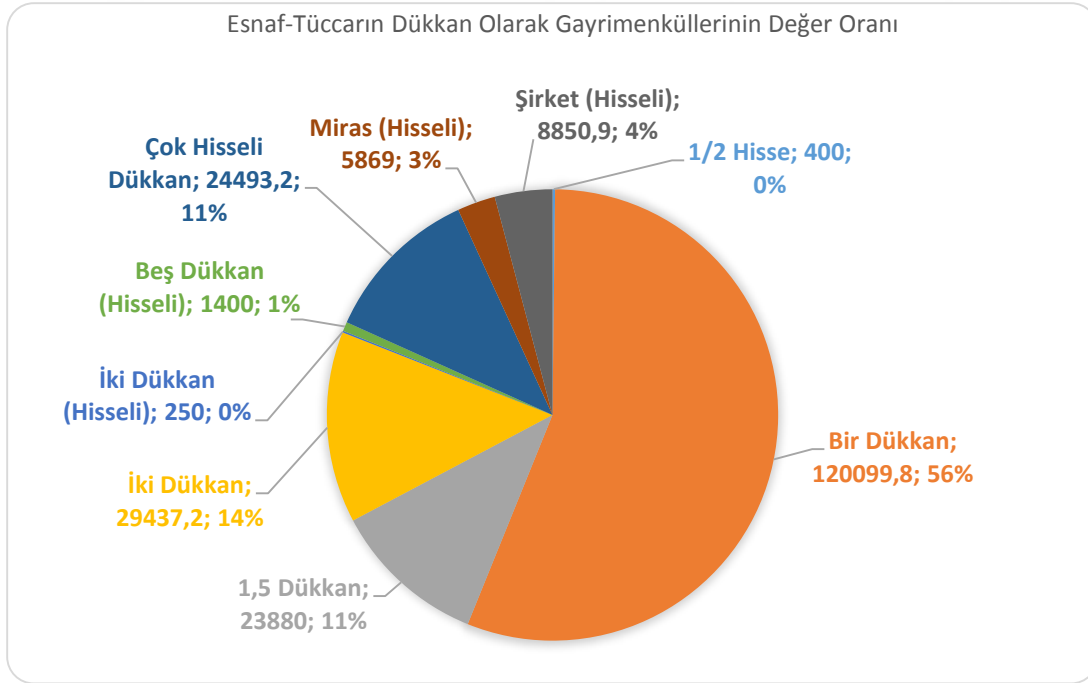
¹⁵⁵ BŞS, B.277/4; 28 Rebiülevvel 1215/19 Ağustos 1800.

¹⁵⁶ BŞS, B.298/161; 9 Şaban 1251/30 Kasım 1835.

¹⁵⁷ BŞS, B.340/20; 10 Zilkade 1228/4 Kasım 1813.

¹⁵⁸ BŞS, B.302/129; 21 Rebiülahir 1248/17 Eylül 1832.

kuruş, def'a na'lband dükkânı nısfı hissesi 6.000 kuruş” gibi ifadelerle gösterilmiştir. Hem bir dükkâna hem de diğer dükkânında yarı hissesine sahip esnaf-tüccarın dükkânlarının toplam değeri 23.880 kuruş tutmaktadır. Dükkân sahibi esnaf-tüccar içerisinde 1,5 dükkâna sahip olanlar %3'lük bir orana sahiptir. Dükkânların değerleri içerisinde, 1,5 dükkânın sahip olduğu oran %11'lik bir yer tutmaktadır.¹⁵⁹ Örneğin; Nalband Otuzbir Es-Seyyid Mustafa bin El-Hac Salih¹⁶⁰ 16.000 kuruşluk bir tane nalband dükkânına, birde ½ hissesi 6.000 kuruş olan ikinci bir nalband dükkânının yarısına ortaktır. Yine Debbağ Mustafa Efendi bin El-Hac İbrahim'de¹⁶¹ 1.130 kuruşluk bir tane debbağ dükkânına, birde ½ hissesi 750 kuruş olan ikinci bir debbağ dükkânının da yarısına ortaktır.

Şekil 15. Esnaf-Tüccara Ait Dükkânların Değerlerinin Oranları

2.2.5.2.4. İki Dükkânı Bulunan Esnaf-Tüccarlar

İki adet dükkâna sahip olan 8 esnaf-tüccar bulunmaktadır. İki dükkâna sahip esnaf-tüccarın dükkânlarının toplam değeri 29.437,2 kuruş tutmaktadır. Dükkân sahibi esnaf-tüccar içerisinde 2 dükkâna sahip olanlar %10'luk bir oranla ikinci sırada yer almaktadır. Dükkânların değerleri içerisinde ise %14'lük oranla yine ikinci sırada yer

¹⁵⁹ Bkz. Şekil 13, Şekil 14 ve Şekil 15.

¹⁶⁰ BŞS, C.232/30; 1 Zilhicce 1227/6 Aralık 1812.

¹⁶¹ BŞS, B.319/70; 13 Ramazan 1229/ 29 Ağustos 1814.

almaktadır.¹⁶² İki dükkân sahibi olmak zenginliğin göstergesidir. İki dükkân sahipleri içerisinde en kıymetli dükkâna sahip olan, Debbağ Zâde Mustafa bin Mehmed'in¹⁶³ debbağ dükkânlarının toplam değeri 20.000 kuruştur. İkinci sırada Mumcu El-Hac Ahmed Ağa bin Hüseyin'e¹⁶⁴ ait bakkal dükkânlarından birisi 2.800 kuruş, diğer bakkal dükkânı ise 2.500 kuruşluk değere sahiptir. Üçüncü sırada ise Ali Ağa bin Halil'e¹⁶⁵ ait kahveci dükkânlarından birisi 800 kuruş, diğeri ise 500 kuruşluk bir değere sahiptir. İki dükkânı olan esnaf-tüccar içerisinde en düşük değere sahip dükkân ise Ağaççı Es-Seyyid bin Es-Seyyid Mehmed'e¹⁶⁶ ait ağaççı ve değirmen dükkânlarının toplam değeri 300 kuruş tutmaktadır. İkinci en düşük değere ise Çukadar Zâde Es-Seyyid Ahmed Ağa bin El-Hac Mehmed Ağa'nın¹⁶⁷ sahip olduğu kasap dükkânı 300 kuruş, dikici dükkânı ise 200 kuruş gibi bir kıymete sahiptir. Üçüncü sırada ise Es-Seyyid El-Hac Hasan Ağa bin Ahmed'e¹⁶⁸ ait olan bakkal ve han dükkânlarının toplam değeri 600 kuruştur.

2.2.5.2.5. Esnaf-Tüccara Miras Yoluyla Kalan Dükkânlar

Esnaf-tüccardan 4'ünün babasından kalan dükkân hisselerine sahip oldukları görülür. Miras kalan dükkân hisselerinin toplam değeri 5.869 kuruştur. Dükkânı bulunan esnaf-tüccar terekeleri içerisinde %5'lik bir yer tutmaktadır. Miras kalan dükkânların diğer dükkân fiyatları içerisinde ise %3 gibi bir orana sahiptir.¹⁶⁹ Bu dört terekeden ikisinin bayan olması dikkat çekicidir. Örneğin Zeliha,¹⁷⁰ müteveffâ-yı mezbûr Zeliha'nın ber-vechi bâlâ babası terekesinden hissesi irsiyesiyle vakf-ı menzil ve debbağhâne hissesi... 2.900 kuruş tutarken, Refika'ya¹⁷¹ ait terekede ise müteveffâ-yı mezbûrun babası müteveffa-yı mezbûrdan münkal olub hayatında izin şartıyla bazarı müteveli Ahmede fer' olunan vakf-ı debbağhâne bulunan hissesi 1.000 kuruş, gibi bir ifade geçmektedir.

¹⁶² Bkz. Şekil 13, Şekil 14 ve Şekil 15.

¹⁶³ BŞS, C.232/81; 29 Safer 1222/8 Mayıs 1807.

¹⁶⁴ BŞS, C.28/113; 7 Ramazan 1250/7 Ocak 1835.

¹⁶⁵ BŞS, B.320/1; 23 Cemaziyelevvel 1232/10 Nisan 1817.

¹⁶⁶ BŞS, B.326/11; 25 Rebiülevvel 1235/11 Ocak 1820.

¹⁶⁷ BŞS, C.232/10; 21 Şaban 1229/8 Ağustos 1814.

¹⁶⁸ BŞS, B.282/7; 22 Muharrem 1220/22 Nisan 1805.

¹⁶⁹ Bkz. Şekil 13, Şekil14 ve Şekil 15.

¹⁷⁰ BŞS, B.302/100; 8 Şevval 1251/27 Ocak 1836.

¹⁷¹ BŞS, B.302/100; 13 Şaban 1251/4 Aralık 1835.

2.2.5.2.6. Esnaf-Tüccarın Şirket Kurarak İşlettikleri Dükkânlar

Esnaf ve tüccarın ihtiyacı olan sermayenin karşılanması için iş ortaklığı veya şirket kurarak ticari faaliyetlerde buldukları görülmektedir. İş ortaklıklarının terimsel ifadesi ise “mudârebe”dir. İncelediğimiz dönem itibariyle 5 esnaf-tüccarın şirket kurarak ticari faaliyetleri yerine getirdikleri görülmektedir. Terekelerde bu ortaklıklar “*müteveffây-ı mezbûrun şerîki....*” gibi ifadelerle geçmektedir. Bu dükkânı bulunan şirketlerin diğer dükkânlar içerisinde %6’lık orana sahipken, şirketin değerleri itibariyle %4’lük bir orana sahiptir. Şirket kurarak ortaklık yapan esnaf-tüccarın şirket hisselerinin değeri ise 8.850,9 kuruştur.¹⁷² Şirket hissesi en yüksek olan El-Hac Hüseyin bin Abdullah’ın terekesinde bu durum “*müteveffây-ı mezbûrun şerîki Mehmed ile şirkeden râşid malı 6.012 kuruş*” ifadesiyle anlatılmıştır.¹⁷³ İkinci sırada Habbaz Ali bin Yusuf ise “*etmekçi dükkânında şerîki olub dükkân mezbûr mevcud sermayesi müteveffâyı mezbûrun hissesi 2.255 kuruş*” ifadeleri kullanılmıştır.¹⁷⁴ Üçüncü olarak Dikici El-Hac Mustafa bin İsmail’in terekesinde ise “*müteveffây-ı mezbûrun bazı emtia ticaretiyle şerîki Selim Efendi nâm-ı kimesneci ba'de el muhâsebe tahsil olunan malı 211,5 kuruş*”¹⁷⁵ gibi ifadelerle ortaklık yaptığı esnafın ismi ve ortak malın değeri tespit edilmiştir.

Müslüman esnaf ve tüccarlar, gayrimüslim esnaf-tüccarlarla da ortaklık kurmuşlardır. Örneğin, Ağaççı Es-Seyyid bin Es-Seyyid Mehmed, hac-ı şerife giderken Margos adlı zimmiyi kereste emti’ası ve alacakları için 1.572,5 kuruş karşılığında şirkete ortak etmiştir. Nitekim hac-ı şerif yolunda vefat ettiğinden, şirketteki sekiz hissesi karşılığında 515,5 kuruşta kendisine isabet etmiştir.¹⁷⁶ Bu durum farklı dinden insanlar arasında ticari ortaklıkların kurulabildiği, birbirleriyle anlaşabildiklerini, katı bir taassuba sahip olmadıklarını, işten anlayan insanlar hangi dinden olursa olsun onlara güvenerek onlarla hem ortaklık kurup hem de kısa süreliğine bile olsa şirketi emanet edebilecek kadar güvendiklerini göstermektedir.

Bursa esnaf taifesi içerisinde özellikle boyacı esnafı, diğer meslektaşlarıyla ortaklık ilişkisi kurma yoluna gitmiştir. Nitekim boyacı esnafı, ortak iş yerini ve

¹⁷² Bkz. Şekil 13, Şekil 14 ve Şekil 15.

¹⁷³ BŞS. B.298/167; 15 Cemaziyelevvel 1251/8 Eylül 1835.

¹⁷⁴ BŞS. B.302/143; 7 Rebiülevvel 1248/4 Ağustos 1832.

¹⁷⁵ BŞS, B.298/163; 15 Şevval 1251/3 Şubat 1836.

¹⁷⁶ BŞS, B.326/11; 25 Rebiülevvel 1235/11 Ocak 1820.

tekel haklarını paylaştıkları meslektaşlarına “şerîk” diye de hitap etmişlerdir. Bu ortaklık genelde dükkân ve iş yerlerindeki paylar değil, yalnızca araç ve gereçler için kullanılan “gedik” kavramıyla karşılanmıştır.¹⁷⁷ Ortak ilişkilerde bir paya sahip olmak, lonca üyeliğinin vazgeçilmez koşulu ve o zanaatı uygulamak için de ön koşul oluşturmaktadır.¹⁷⁸

2.2.5.2.7. Esnaf-Tüccarın Kiradaki Dükkânları

Esnaf ve tüccarlar ticari faaliyetlerini her zaman kendi dükkânlarında icra edememişlerdir. Bu duruma ticari faaliyetlerin geçtiği mekânların ve bu mekânlar üzerindeki dükkân sayısının sınırlı olması etkili olmuştur. Bu durumun etkilerini azaltabilmek için başkalarına ait dükkânları kiralayarak ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca bazı esnaf-tüccarda dükkânlarını kiraya vererek gelir elde etme yoluna gitmişlerdir. Kiralama işinin terminolojideki ifadesi “icâr” kelimesidir. Terekelerde kiralık dükkânı bulunan 6 erkek, 2 kadın terekesine rastlanılmıştır. Bu kiralanen erkeklere ait dükkânların kira gelirleri toplamı 2.071,5 kuruş, kadınlara ait dükkân kira gelirleri ise 1.799,6 kuruştur. Dükkânlara ait kira gelirlerinin toplamı ise 3.871,1 kuruştur.¹⁷⁹ En yüksek kira geliri, Debbâğ Hasan bin Ali'nin 1.200 kuruş değerindeki debbâğ dükkânıdır.¹⁸⁰ İkinci sırada ise Mehmed Beşe bin Abdurrahman bin Abdullah'a ait dükkânın icarı ise 300 kuruştur.¹⁸¹ Üçüncü olarak Basmacı El-Hac Hüseyin bin El-Hac Mehmed ise dükkânlardan birinden 75,5 kuruş dükkân, diğer dükkândan ise 151 kuruş icâr almaktadır.¹⁸² Kadın esnaf-tüccardan üç tanesi dükkânlarını icâra verme suretiyle aktif iş hayatında yer almayıp, dükkân kiralalarıyla geçinme yoluna gitmek gibi kolay yolu seçtikleri görülür. Örneğin Hammamcı Zevcesi Şerife Ayşe binti El-Hac Mustafa'nın¹⁸³ “*dükkân icârı ber-mûceb defter-i muhâsebe I.199,6 kuruş*”, Ayşe binti Abdullah bin Abdurrahman'ın¹⁸⁴ ise 600 kuruşluk dükkân kirası gelmektedir.

¹⁷⁷ Suraiya Faroqhi, “Ortak İşliklerle Özel Evler Arasında XVIII. Yüzyıl Bursa'sında İşyerleri”, *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s. 99.

¹⁷⁸ Suraiya Faroqhi, *agm.*, s.101.

¹⁷⁹ Bkz. Şekil 13.

¹⁸⁰ BŞS, B.276/74; 5 Zilhicce 1216/8 Nisan 1802.

¹⁸¹ BŞS, B.342/58; 29 Recep 1226/19 Ağustos 1811.

¹⁸² BŞS, B.295/43; 4 Şaban 1249/17 Aralık 1833.

¹⁸³ BŞS, B.295/100; 1 Ramazan 1252/10 Aralık 1836.

¹⁸⁴ BŞS, B.342/76; 10 Zilkade 1226/26 Kasım 1811.

Osmanlı iş yerleri, bunların mülkiyeti, kiralanma ve kullanım biçimleriyle ilgili bilgiler kısıtlı olmakla beraber, Bursa’da birçok tüccar ve zanaatkârın kiralık iş yerlerinde işlerini yürüttükleri görülmektedir.¹⁸⁵ Esnaf ve tüccarın kullandıkları dükkânlar ve mekânlar genelde vakıflara aitti. Vakıflar esnaftan aldıkları kiralari yardım ve onarım işlerinde kullanmak için harcarlardı.¹⁸⁶ Tüccar ve zanaatkârlar vakıf malı alanlarını “icâreteyn” denilen sözleşmelerle birlikte girişte yüklü ücret, sonrasında ise düşük kira ödenmesi usulüne dayanan bir şekilde kiralarlardı. Bu usul arz ve talebin durumuna göre kimi zaman vakfın, kimi zaman da esnafın işine gelecek şekilde yürümüştür.¹⁸⁷ Bu durum günümüz esnaf-tüccarı için de dükkân kiralarken geçerli olan bir özelliktir. İlk girişte “hava parası” adı altında dükkân sahibine, genelde ise içinden çıkması istenen esnafa yüksek bir ücret ödenir; sonrasında ise çok daha düşük kiralar ödenmektedir. Bu durum kültürel mirasın aktarımının devam ettiğini gösterir. Süreyya Faroqhi’i XVIII. yüzyıl Bursa’sında, özel mülkiyete ait dükkân ve işliklere az da olsa rastlanmakta¹⁸⁸ olduğunu belirtmiştir. Bu hususun XIX. yüzyılda da devam ettiğini görmekteyiz.

2.2.5.3. Dükkânları Bulunan Kadın Esnaf-Tüccarlar

Kadınlar içtimai ve iktisadi hayatın içerisinde farklı boyutlarda da olsa yer edinmişlerdir. Osmanlı Devleti üzerine araştırmalarıyla ön plan çıkan Suraiya Faroqhi araştırmalarında iktisadi hayatın içerisinde yer bulan birçok kadın tespit etmiştir. İpek dokumacısı olan Ayşe binti Ali’nin çoğu kadın olmak üzere birçok insana 10.286 kuruş değerinde borcu bulunmaktaydı. Borçların oluşma nedenleri arasında Ayşe binti Ali’nin taahhüt ettiği ipeği teslim etmesine rağmen parasını alamadığı, ancak boyacı esnafının kendisinden parasını istediği görülmüştür. Muhtemelen Ayşe’nin tam da kendisini geliştirmişken ölümüne hizmetinde çalıştırdığı birçok işçisi şaşırmıştır. Nitekim mal varlığı borçlarını karşılamaya ancak yetebilmiştir.¹⁸⁹

1806-07 tarihlerinde vefat eden Hacı Saliha’nın, İzmir’in Sakız ve Çeşme’inde 247 dönümlük bağı, 100 tane zeytin ağacı, limon ve portakal bahçeleri

¹⁸⁵ Suraiya Faroqhi, *agm.*, s. 97.

¹⁸⁶ Necmi Gürsakal, *agm.*, s. 387.

¹⁸⁷ Suraiya Faroqhi, *agm.*, s. 97-98.

¹⁸⁸ Suraiya Faroqhi, *agm.*, s. 97.

¹⁸⁹ Suraiya Faroqhi, *Stories of Ottoman Men And Women*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 137.

bulunmaktaydı. Bu Alaçatı köyünde bulunan tarlalarda pekmez hazırlıkları yapıldığı belirtilmiştir. Bunların yanında Çeşme limanında 1 kayık, 3 kayığa da ortaklığı bulunmaktaydı. Ayrıca Alaçatı'da kahve, bakkal, boyacı, nalband olmak üzere kiralık yerleri de vardı. Başka bir kadın ise 1860-61'de vefat eden Antalyalı Havva Hanım'ın da Antalya'da sebze-meyve bahçeleri, Korkuteli'nde (İstanos), 1 tane sebze bahçesi ile birkaç değirmene de ortaklığı bulunmaktaydı. Antalya'nın eski iki kapılı hanında 94.450 kuruş değerinde birçok dükkânında sahibidir. Korkuteli'nde 5 dükkân, 1 kahve, 1 kahveye de ortaklığı vardı. Varyetinin büyük bir kısmını Köşeler Çiftliği'ndeki buğday üretimi oluşturmaktaydı. Yine Kızılova ve Tekfurova çiftliklerinde de ortaklıkları vardı. Sahip olduğu atlar, develer, koyunların toplamı mal varlığının 10/100'na denk gelmekteydi. Tüm bunlarla Antalya'nın en önemli toprak sahiplerinden sayılmaktaydı. Ayrıca çok sayıda kişiye de borç vermiştir. İhtiyaç sahiplerine verdikleri borçlar, nakit parayı değerlendirmek için iyi bir yatırım aracı olduğu gibi, sosyal statukosunu korumak içinde iyi bir reklam niteliği taşımaktaydı. Nitekim borç alanlar aldıkları borçlarla mal aldıklarından, borçlarını ödeyemediklerinde mallarını zimmetine geçirildiğinden verilen borçlar ticari bir yatırım olarak değerlendirilebilir.¹⁹⁰

1678'li yıllarda Bursa'da manifatura, tekstil alım-satım işleri erkeklerde gibi görünse de, işlerin birçoğunu evlerinde çalışan kadınlar tarafından yapılmaktaydı. İpek döndürme işinin %50'si kadınlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Nitekim dokuma tezgâhları dükkânlarda değil evlerde kadınlar tarafından dokunmaktaydı. Hatta bazı tekstil boyama işlerinde özellikle serbest bırakılmış kadın köleler nakışçı olarak para kazanmaktaydı.¹⁹¹

Osmanlı Devletindeki kadınlar iktisadi hayatın hem üretim hem de pazarlama işinde yer almışlardır. Suraiya Faroqhi bu konuyla ilgili olarak bir başka belgede, kuzu-paça satan bayanların yanında, bazen de bal mumundan çoğunlukla da kurban edilen hayvanların yağlarından mum yapan kadınların bulunduğunu belirtmiştir. Özellikle bu işleri yapan kadınlar babalarından miras yoluyla bu işleri almışlardır. Nitekim kadınların üretim ve pazarlama alanında iktisadi hayatın içerisinde yer alması aynı işi yapan erkekler tarafından kabul edilmese de, yasaklanmamıştı. Kadınlar, bu

¹⁹⁰ Suraiya Faroqhi, *Stories of Ottoman Men And Women*, s. 154-167.

¹⁹¹ Suraiya Faroqhi, *age.*, s. 170.

durumda özellikle loncaların desteğiyle, payları olan iş haklarını alarak faaliyetlerini sürdürebilmişlerdi.¹⁹²

Bursa ticari hayatında etkin bir şekilde yer alan 13 bayan terekesine de rastlanılmıştır. İncelediğimiz dönemde tespit ettiğimiz esnaf-tüccar terekeleri içerisinde kadınlar %1,60 oranında bir yer edinmektedir. Sahip oldukları dükkânların ve kira gelirlerinin toplamı 10.476,9 kuruş tutmaktadır. Kadınların sahip oldukları dükkânların değerleri ve kira gelirleri, dükkân sahibi olan esnaf-tüccar içerisinde %5 gibi bir orana sahiptir.¹⁹³ Ticari faaliyetleri icra eden kadınlara baktığımızda örneğin, Zeliha Hanım'a ait "*müteveffâ-yı mezbûr Zeliha'nın ber-vechi bâlâ babası terekesinden hissesi irsiyesiyle vakf-ı menzil ve debbâğhâne hissesi... 2.900,5 kuruş*"¹⁹⁴ bulunmakta; yine babasından kalan hissesi itibariyle Refia Hanım'ın da geliri bulunmaktadır. "*Müteveffâ-yı mezbûrun babası müteveffâ-yı mezbûrdan münkal olub hayatında izin şartıyla bazarı müteveli Ahmede fer' olunan vakf-ı debbâğhânedeki bulunan hissesi 1.000 kuruş*"¹⁹⁵ Rakiye bint-i El-Hac İbrahim'e ait 950 kuruş değerinde etmekçi dükkânı,¹⁹⁶ Zeyneb Hatun bint-i Ahmed'e ait 901 kuruş değerinde semerci dükkânı,¹⁹⁷ Azize bint-i Hüseyin'e ait 550 kuruş değerinde dükkân,¹⁹⁸ Şerife Hacer bint-i El-Hac Hüseyin Ağa'ya ait 400 kuruş değerinde dolapçı dükkânı ile 2.500 kuruş değerinde 7/8 sehm ile değirmen¹⁹⁹ bulunmaktadır. Şerife Hüsniye bint-i Es-Seyyid El-Hac Abdurrahman'a ait 100 kuruş değerinde eskici dükkânı²⁰⁰ bulunmaktadır. Ayrıca Hıristiyan olan Rasalke bint-i Zerli?'nin de 6/7 sehm itibariyle 1 odalı semerci dükkânının alet ve edevatları değeri 437,5 kuruştur. Bu veriler Osmanlı kadınlarının ebeveynlerinden veya eşlerinden kalan mirastaki dükkân hisseleriyle önemli bir gelir elde ettiklerini göstermektedir. Tespit edebildiğimiz kadın terekelerinin içerisindeki dükkânlardan kimisi icara verilmiş, kimisi ise hisse ortaklığı üzerinden hisse değeri üzerinde kazanç elde etmiş, kimi zamanda mülk konumunda dükkânlara sahip oldukları görülmüştür. Bu veriler fiili olarak kendi dükkânlarını

¹⁹² Age., s. 171.

¹⁹³ Bkz. Şekil 16.

¹⁹⁴ BŞS, B.302/100; 8 Şevval 1251/27 Ocak 1836.

¹⁹⁵ BŞS, B.302/100; 13 Şaban 1251/4 Aralık 1835.

¹⁹⁶ BŞS, B.320/23; 7 Muharrem 1231/9 Aralık 1815.

¹⁹⁷ BŞS, B.320/50; 14 Rebiülevvel 1232/1 Şubat 1817.

¹⁹⁸ BŞS, D.7/19; 17 Rebiülevvel 1240/9 Kasım 1824.

¹⁹⁹ BŞS, B.304/5; 15 Şevval 1232/28 Ağustos 1817.

²⁰⁰ BŞS, B.302/129; 21 Rebiülahir 1248/17 Eylül 1832.

işlettikleri de izlenimi uyandırmaktadır. Bu husus kadının sosyal ve ekonomik hayattan tamamen çekilmediğini, bilakis aktif olarak iktisadi hayatın içerisinde yer aldığını teyid etmektedir. Nitekim kadınların üretim, pazarlama veya ortaklıklar üzerinden iktisadi hayatta yer almışlardır. İster fiili olarak yapsınlar, isterse aracılar eliyle bu işleri yaptırınsınlar her halükarda zenginliklerini artırabilmek için bu işlerin takipçisi olmalarını gerektirir ki, bu durum da kadınların ticari ve iktisadi faaliyetler içerisinde yer aldıkları anlamına gelmektedir.

Şekil 16. Dükkân Gelirlerine Göre Erkek-Kadın Esnaf-Tüccar Oranı

2.2.5.4. Özel Üretim Mekânlarından Debbâğhane

Kentlerde oluşabilecek kötü koku, gürültü ve teknik sebeplerden dolayı tabakhane ve boyacı gibi esnaf-tüccar kesimi işlerini, zanaat örgütleri veya loncalar tarafından kiralananan, merkezden uzak hanlarda sürdürmekteydi.²⁰¹ Bu tip esnaf ve tüccarın ticari faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için belli mekânlar bulunmaktadır. Bu mekânların dışında faaliyet yapılması yasaklanmıştır. Esnaf ise bu dükkânları ister istemez kiralamak zorunda kalmıştır. Özellikle fiziksel mekân uygunluğu ve kötü koku nedeniyle debbâğhaneler bu özellikleri taşımaktadır. Örneğin, Debbâğ Hasan bin Ali debbâğ dükkân kirası olarak 1.200 kuruş²⁰² ödemektedir.

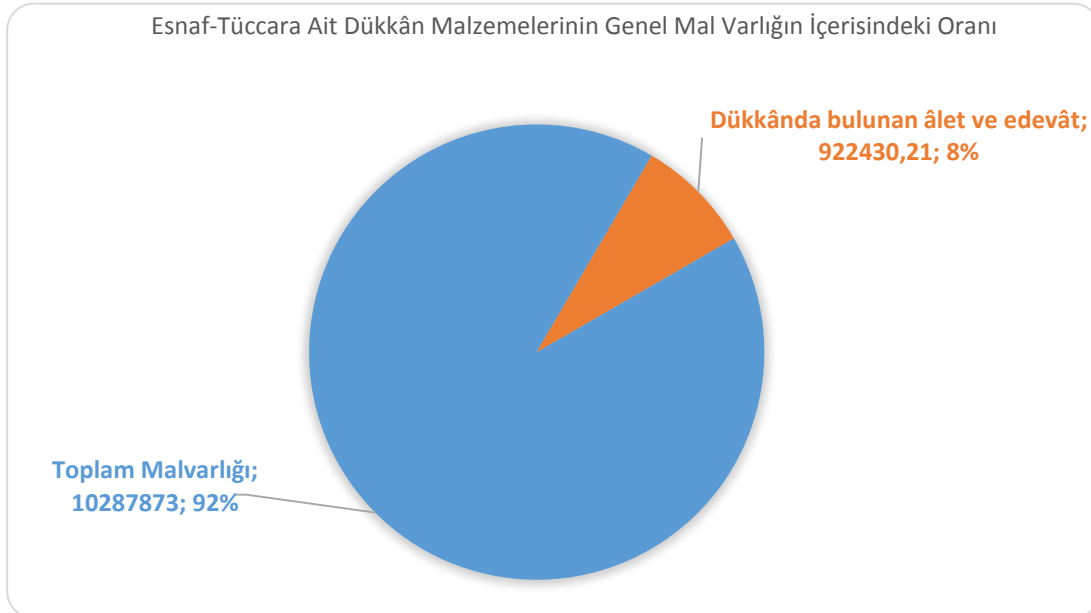
²⁰¹ Faroqhi, *agm.*, s. 98.

²⁰² BŞS, B.276/74; 5 Zilhicce 1216/8 Nisan 1802.

2.2.5.5. Esnaf-Tüccar Dükkânlarında Bulunan Alet ve Edevâtlar

Esnaf-tüccara ait servet kaynaklarından bir tanesi de dükkânda bulunan mal ve malzemelerdir. Terekelerde “*müteveffây-ı mezbûrun duhâncı dükkânında mevcud olub ba'de i'lâmda furûhat olunan duhân hırdavât 'aleti 137.448 kuruş*” veya “*müteveffây-ı mezbûrun Câmî'-i Kebir havlusunda vâki' kahve dükkânında mevcud olan 'alet edevâtı esmâni 36.000 kuruş*” gibi ifadelerle dükkân malzemelerinin fiyatı belirtilmiştir. Dükkânda bulunan malzemeler, o dönemde kullanılan malzemelerin listesi, fiyat aralığı, malzemelerin mekânsal ve içerik menşei ve devrin ekonomik durumu hakkında birçok veri sunmaktadır. Bunların tespitinde kullandığımız esnaf ve tüccar terekelerinde kimi zaman malzemelerin ayırt edici özellikleri (rengi, boyutu, niteliği, fonksiyonu, üretildiği yer, teknik aletleri vs.) sayıları ve fiyatları tek tek yazılırken, kimi zaman da, alet ve edevâtın toplam değerlerinin yazıldığı görülmektedir.

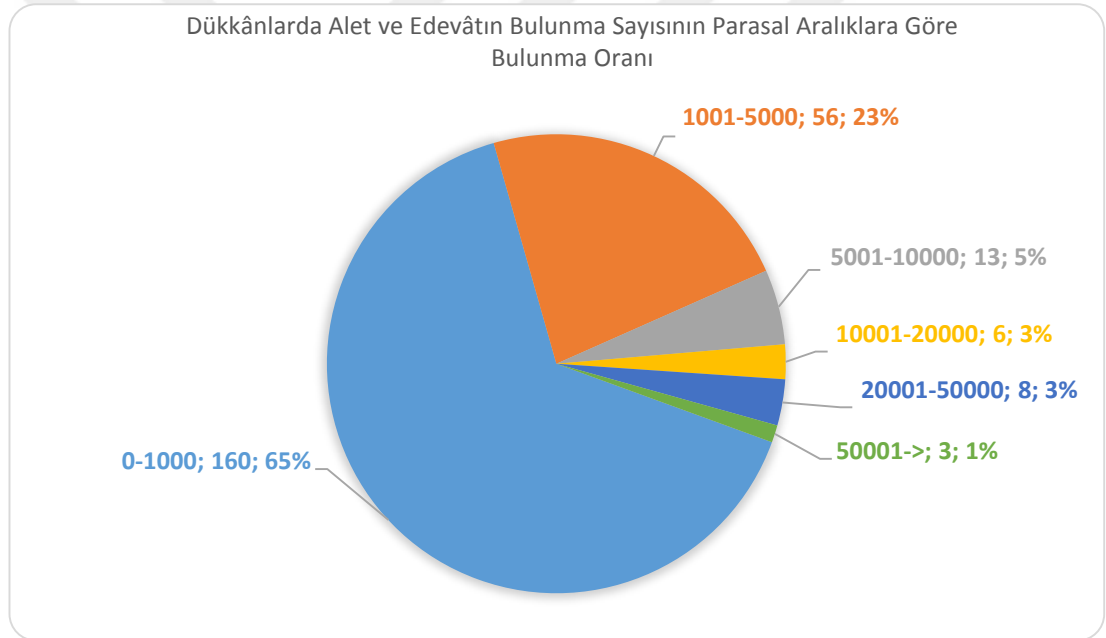
Esnaf-tüccar terekelerinin 245 tanesinde dükkân malzemelerinin toplam fiyatı belirtilmiştir. Dükkânda bulunan malzeme fiyatlarının toplamı 922.430,21 kuruş tutmaktadır. Dükkânda bulunan malzemeler genel mal varlığı içerisinde %8'lik bir orana sahiptir.²⁰³

Şekil 17. Esnaf-Tüccara Ait Dükkân Malzemelerinin Genel Mal Varlığı İçindeki Oranı

²⁰³ Bkz. Şekil 17.

Alet ve edevatın dükkânlarda bulunmasını 6 parasal aralıkta ele almaya çalıştık. 0-1.000 kuruş aralığındaki alet-edevatın terekelerde bulunma oranı %65 ile ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada 1.001-5.000 kuruş aralığındaki malzemelerin bulunma oranı %23'tür. Üçüncü sırada 5.001-10.000 kuruş aralığındaki malzemelerin bulunma oranı %5'tir. Dördüncü sırada 10.001-20.000 kuruş ile 20001-50.000 kuruş aralığındaki malzemelerin bulunma oranı %3 ile eşittir. Beşinci sırada ise 50.001 kuruş ve üzeri malzemenin bulunma oranı ise %1'lik bir yer tutmaktadır.²⁰⁴ Dükkânlarda bulunan alet ve edevatın değeri esnaf-tüccarın iktisadi hayattaki yerini de belirlemektedir. Bölgeler arası çalışan esnaf-tüccarın dükkânda bulunan malzemeye yatırım yaparak büyümek istediğini görebiliriz. Bursa esnaf-tüccarının %65'lik kesimi küçük esnaf-tüccar grubunu oluşturmaktadır.

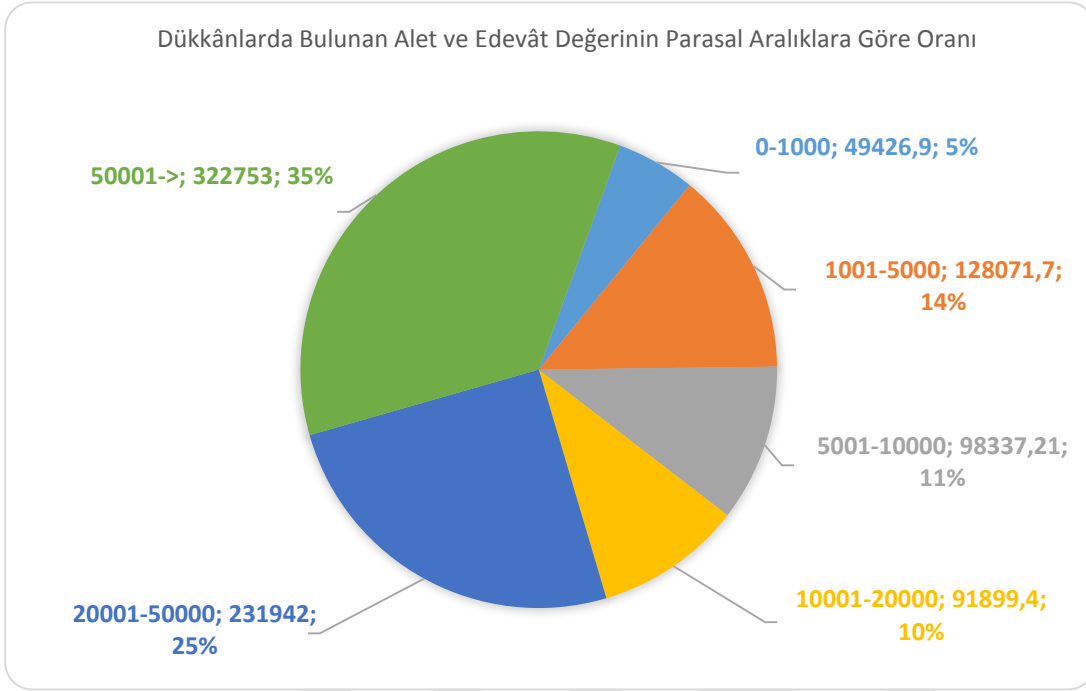

Şekil 18. Dükkânlarda Alet ve Edevâtın Bulunma Sayısının Parasal Aralıklara Göre Bulunma Oranı

Dükkânlarda bulunan malzemelerin değerlerini 6 parasal aralığa göre oranlarını incelediğimizde; 50.001 kuruş ve üzerindeki parasal aralık %35'lik bir oranla ilk sırada yer alır. 20.001-50.000 kuruş aralığı ise %25'lik bir oranla ikinci sırada, 1.001-5.000 kuruş aralığı %14'lük bir oranla üçüncü sırada yer alır. 5.001-10.000 kuruş aralığı %11'lik bir oranla dördüncü sırada, 10.001-20.000 kuruş aralığı

²⁰⁴ Bkz. Şekil 18.

ise %10'luk bir oranla beşinci sırada, 0-1.000 kuruş aralığı ise %5'lik bir oranla altıncı sırada yer almaktadır.²⁰⁵

Şekil 19. Dükkânlarda Bulunan Alet ve Edevâtın Parasal Aralıklara Göre Oranı

Esnaf ve tüccarın dükkânlarında bulunan alet ve edevâtın değerini yukarıdan aşağıya doğru sıralarsak ilk sırayı; Osman Ağa bin Hüseyin'e²⁰⁶ ait duhancı dükkânındaki alet ve edevâtın değeri 137.448 kuruştur. İkinci sırayı ise Nalçacı El-Hac Hafız Ali bin Mehmed Emin'e²⁰⁷ ait nalçacı dükkânında bulunan alet ve edevâtların toplam değeri 122.880 kuruştur. Üçüncü sırada ise Molla Mehmed bin El-Hac Nasuh bin Ali'ye²⁰⁸ ait dükkânda bulunan alet ve edevâtın toplam değeri 62.425 kuruştur. Dükkânda bulunan alet ve edevâtların değeri en düşük esnaf-tüccar ise Nalbant Es-Seyyid Ali bin El-Hac Salih'e²⁰⁹ ait nalband dükkânındaki nalband örsünün değeri 5 kuruştur. İkinci sırada ise Matos veled Sekyaz?'in²¹⁰ kuyumcu dükkânındaki alet ve edevâtın değeri 15 kuruştur. Üçüncü sırada ise Deveci Ali Osmanoğlu Ahmed'e²¹¹ ait 3 çuvalın değeri 18 kuruş olarak tespit edilmiştir.

²⁰⁵ Bkz. Şekil 19.

²⁰⁶ BŞS, B.277/54; 17 Şaban 1215/3 Ocak 1801.

²⁰⁷ BŞS, B.276/40-41; 5 Cemaziyelahir 1216/13 Ekim 1801.

²⁰⁸ BŞS, B.342/33; 16 Safer 1226/12 Mart 1811.

²⁰⁹ BŞS, B.379/24; 25 Cemaziyelevvel 1223/19 Temmuz 1808.

²¹⁰ BŞS, B.310/58; 29 Zilhicce 1241/4 Ağustos 1826.

²¹¹ BŞS, B.326/27; 14 Rebiülahir 1235/30 Ocak 1820.

Dükkânlarda tespit edilebilen malzemeler ise örneğin, Molla Mehmed bin El-Hac Nasuh bin Ali'nin dükkânında bulunan 62.425 kuruşluk malzemelerden birkaçına baktığımızda “31 kırmızı bez top 2.520 kuruş, hacı bohçası 100 kuruş, hacı kuşak 1.200 kuruş, 7 sağır kuşak 600 kuruş, 217 kebir kuşak 6.600 kuruş, kebir sarık 120 kuruş,”²¹² gibi kumaş ve cinslerinin satıldığı görülmektedir. Nalbur El-Hac Zeynel Abidin bin El-Hac Memiş'in ise nalbur dükkânında 9.677,21 kuruş değerindeki malzemelerinin içerisinde “Nalbur dükkânında bulunan nalbur eşyası 280 palanga 280 kuruş, 1460 kısım samaku temürü 3.122,8 kuruş, 1383 kısım ifrance temürü 694 kuruş, 911 kısım temür sac 1.480,5 kuruş, 195 kısım kaba na'li 234 kuruş, 116 kısım halka 232 kuruş, 319 kısım merkeb na'li 87,29 kuruş, vs.”²¹³ Bezzaz Menas veled Narsez'in dükkân malzemelerinde bölgeler arası trafik de ortaya çıkmaktadır. “Dükkândaki mallardan 14,5 tob Diyarbakır ve Haleb alacası 246,5 kuruş, boyalı ve Denizli yakası tob 379 kuruş, büyük Musul yemeni 70 kuruş, küçük Musul 37 kuruş, katırcı astarı beyaz 124 kuruş, hırdavat dükkân ve tabiye gedik 100 kuruş,”²¹⁴ Bezzaz Kara Serkez veled Agob'un dükkânında bulunan 2.779 kuruş değerindeki kumaş toplarının Musul, Halep ve Edirne vs. illerden gelen malzemelerden oluştuğu görülmektedir.²¹⁵ Bezzaz Oseb veled Osebek'in 2.623,5 kuruş değerindeki malzemelerinin ise “24 top Kâdı kovaleçesi 128 kuruş, 7 top Musul bezi 42 kuruş, 15 top kaba astar 20 kuruş, 1 beledi döşek yüzü takımı 13 kuruş, 1 aded yorgan yüzü 105 kuruş, 6 tob yasdık yüzü 42 kuruş, 2 top çit 1 kuruş, 24 top Denizli bezi 196 kuruş, 4 top melon bezi 16 kuruş, 25 top Musul yemeni 175 kuruş, 13 top Tokat yemeni 100 kuruş, 3 top dölbend 30 kuruş, gedik ta'bir olunur bezzaz aleti 150 kuruş”²¹⁶ Nalband Salih bin Mehmed'in terekesinde 1.760 kuruş değerindeki dükkân malzemesinin fiyatlarını bulabilmekteyiz. “Nalband örsü 1.200 kuruş, nalband aleti 400 kuruş, 1 nalband yuları ve urganı 160 kuruş,”²¹⁷ Saatçi Elken veled Agob'un da 1.536 kuruş değerindeki malzemelerinin içerisinde dükkândaki eşyalardan “18 deste saat zenbeği 150 kuruş, 116 deste saat miiftahı 33 kuruş, ayar saat 10 kuruş, çalar saat 40 kuruş,”²¹⁸

²¹² BŞS, B.342/35; 16 Safer 1226/12 Mart 1811.

²¹³ BŞS, A.184/26-27; 7 Safer 1227/21 Şubat 1812.

²¹⁴ BŞS, B.340/5-4; 23 Safer 1229/14 Şubat 1814.

²¹⁵ BŞS, A.186/25; 2 Şaban 1221/15 Ekim 1806.

²¹⁶ BŞS, A.181/54; 25 Şevval 1229/10 Ekim 1814.

²¹⁷ BŞS, C.232/7; 19 Ramazan 1229/4 Eylül 1814.

²¹⁸ BŞS, B.340/34; 9 Rebiülahir 1228/11isan 1813.

bulunmaktadır. Kuyumcu Andon veled Bağos'un 873 kuruş değerindeki malzemeleri arasında "22 miskal altın bilezik 137 kuruş, 4 hakka sim kuşak 38 kuruş, bakla veli yüzükler 32,5 kuruş, altın kuşak 75 kuruş, sim halka 8 kuruş, vs."²¹⁹ Berber Molla Hasan bin İbrahim'in berber dükkânında 833 kuruş değerindeki malzemeleri arasında "26 ustura bıçağı 833 kuruş, 1 bileği taşı 100 kuruş, 2 köhne berber kuşağı 60 kuruş,"²²⁰ Kürkçü Rimzeli veled Simon'un kürkçü dükkânında bulunan 604,5 kuruş değerindeki 34 çeşit malzemeleri arasında "3 tulum Anadolu nafesi 60 kuruş, 1 tulum Rum ili nafesi 40 kuruş, 3 çakal boğazı 16 kuruş, kürk yakası 10 kuruş, 3 başlık 15 kuruş, 4 Anadolu yakası 9 kuruş, 17 siyah kedi 17 kuruş, 8 sansar danesi 17 kuruş, 7 tulum kuzu kürk 21 kuruş, 40 sansar kuyruğu 10 kuruş, 16 tavşan derisi 4 kuruş, 5 çakal derisi 5 kuruş, 1 tilki derisi 3 kuruş, 15 kuzu derisi 1 kuruş, vs."²²¹ Dükkânlarda tespit edilen malzemeler ve değerleri esnaf-tüccarın icra ettiği mesleğin niteliğine göre değişmektedir. Dükkânlarda mesleğin icra edilmesi işine yarayan alet ve edevat, kimi zaman üretim ve satış için bulunan mal ve malzemeler bulunmaktadır. Dükkânda bulunan malzemeler o esnafın hangi şehir ve bölgelerle ticari faaliyetler içerisinde olduğunun da ipuçlarını vermektedir. Aynı zamanda eşya fiyatlarının bulunması dönemler arası fiyat farklarının oluşup oluşmadığının tespit edilmesine yönelikte imkân sunmaktadır.

Esnaf-tüccarın dükkân malzemelerine eşlerinin de ortak olması söz konusudur. Hüseyin bin Hasan'ın terekesindeki, "*Deyn-i müsebbet zevce-i mezbûre Şerife Nesibe Hâtun 'an semen dükkân ve eşya-i bâ-şehâdet-i Es-Seyyid Ahmed bin Mehmed Emin ve Mehmed Ali bin Ali 1.200 kuruş*"²²² ifadeleri dükkân ve malzemelerine eşinin de hissesi olduğundan, eşi mirastan bu payını da almaya hak kazanmıştır. Böylece eşi, Kur'an'daki miras taksimatında belirtilen oranlarda ki hissesine ilaveten, ortaklık payını da alarak avantajlı duruma getirilerek hanımını korumuş olmaktadır.

2.2.5.6. Esnaf-Tüccarın Gedik Hakkı

Esnaf-tüccarın en önemli zenginlik kaynaklarından biriside "*Gedik*" sahibi olmaktır. Gedik kelime olarak; esnaf-tüccarın üretim ve pazarlama işlerinden hangisini

²¹⁹ BŞS, B.340/20; 28 Şevval 1228/24 Ekim 1813.

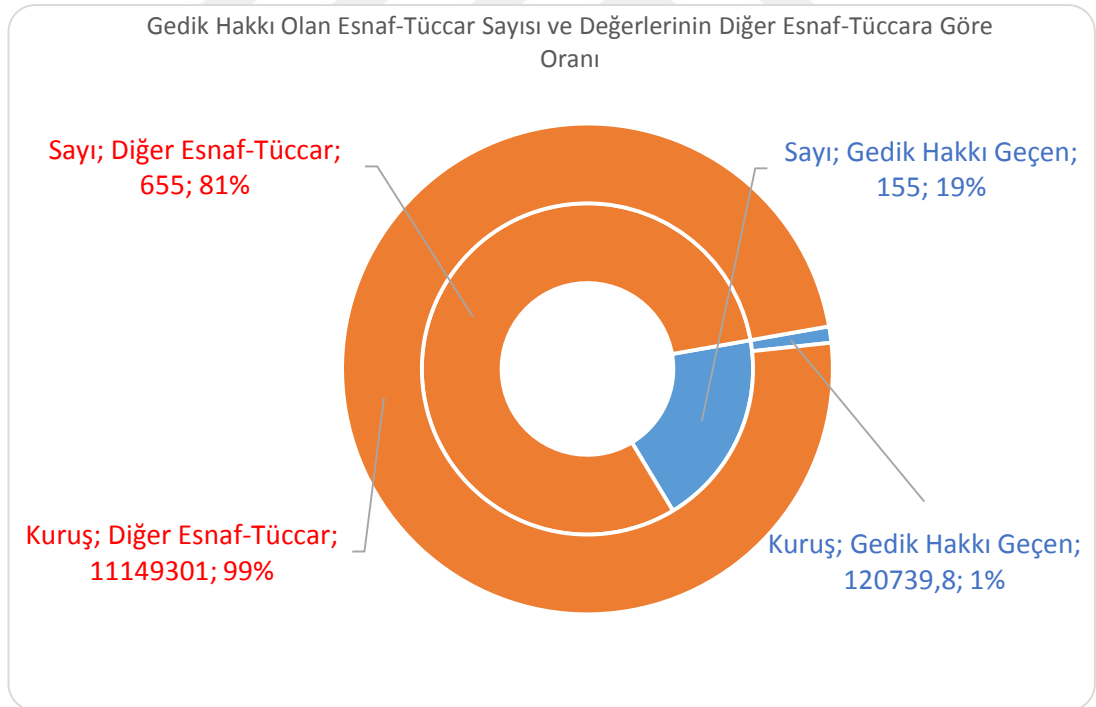
²²⁰ BŞS, C.232/30; 5 Rebiülahir 1227/18 Nisan 1812.

²²¹ BŞS, A.186/12; 29 Zilkade 1222/28 Ocak 1808.

²²² BŞS, B.326/46; 16 Zilhicce 1235/24 Eylül 1820.

yapacağını, satacağı malzemeleri ve bu malzemeleri başkalarının satamaması yönüyle hükümet tarafından kendisine verilen senede “*Gedik*” denilmektedir.²²³ Bir anlamda “*Gedik*” dükkân açıp işletebilme yetkisidir.

1800-1839 tarihleri arasında esnaf-tüccarın terekelerine yansıyan 155 gedik tespit edilmiştir. Gediğin esnaf-tüccar terekeleri içerisinde bulunma oranı %19’dur. Tespit edilen gediklerin toplam değeri 120.739,8 kuruştur.²²⁴ Bu tutar genel mal varlığı içerisinde %1,06 orana tekabül etmektedir. Esnaf-tüccar terekelerinde gedikler tarif edilirken de genellikle belli kalıp ifadeler kullanılmıştır. Terekelerde “*Kalaycı dükkân gediği 350 kuruş*”, “*Gedik tabir olunur âlet edevât bakkâl 3.500 kuruş*”, gibi kalıp ifadelerle; esnafın mesleğini, mesleğini icra edebileceği alet-edevatın değerini kuruş cinsinden aktarılmıştır. Terekelerde gedikler kimi zaman da; “*Büyük kahve derûnunda kezklik gediği tâ'bir olunur kahveci âlet ve edevâtı der-sevk merkûme 675 kuruş*”, ifadeleriyle de gediğin bulunduğu mekan, esnafın icra ettiği meslek ve gedik değeri yazılarak tarif edilmiştir.

Şekil 20. Gedik Hakkı Olan Esnaf-Tüccar Sayısı ve Değerlerinin Diğer Esnaf-Tüccar İçerisindeki Oranı

²²³ Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, s. 656-657.

²²⁴ Bkz. Şekil 20.

Esnaftüccar terekelerinde geçen gedikleri değerlerine göre tasnif ettiğimizde “110/120 *sehm itibariyle mülk bakkâl gediği der-Tavuk Pazarı 9.166,5 kuruş*”, ifadelerinde geçen bakkal dükkânıyla El-Hac Hafız Mehmed Hafız Efendi bin El-Hac Ömer²²⁵ ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırayı ise 5.250 kuruş değerindeki habbaz dükkân gediği ile Habbaz El-Hac Yusuf bin İbrahim’e²²⁶ aittir. Üçüncü sırayı ise 3.500 kuruş değerindeki bakkal dükkân gediği ile Bakkal İstenma veled Dimitri?’ye²²⁷ aittir. Değeri en düşük gedik ise 5,5 kuruş ile Bazarcı El-Hac Mehmed bin Seyyid Hasan’a²²⁸ aittir. İkinci sırayı ise Bit Pazarında 30 kuruş değerindeki eskici dükkânına sahip olan Eskici Ahmed bin Mustafa²²⁹ alırken, üçüncü sırada ise 45 kuruş değerindeki dikici dükkân gediği ile Hasan bin Abdullah²³⁰ bulunmaktadır.

Esnaftüccara ait gedikleri değerlerine göre sıraladığımızda ilk 10’da 3 bakkal, habbaz, 2 kasap, bezzaz, nalbur, helvacı ve kahve gedikleri gelmektedir. Değeri en düşükten itibaren ilk 10 gedik sırası ise, bazarcı, eskici, dikici, kazzaz, mücellid, kundakçı, berber, saatçi, kalaycı ve tabancacı esnaf zümresine ait olduğu görülmektedir.

Esnaftüccarın genellikle mesleğini icra edebilme yetkisi ve mesleğinin gerektirdiği alet ve edevat için kullanılan gedik sahibi olmak önemlidir. Esnaftüccarın gediklere sahip olma durumlarına baktığımızda 1 gediğe sahip 144 esnaftüccarın gedik değerler toplamı 96.596,3 kuruştur. 2 gediğe sahip 2 esnaftüccarın gedik değerleri toplamı 1.350 kuruşken, 3 gediğe sahip olan 4 esnaftüccarın gedik değerlerinin toplamı 8.712 kuruştur. Hisseli durumda olan 1 esnaftüccarın gedik değerleri toplamı ise 9.166,5 kuruştur. İcar durumunda olan 1 gediğin değer toplamı ise 190 kuruş tutmuştur.²³¹

²²⁵ BŞS, C.28/114-113; 18 Rebiülevvel 1250/25 Temmuz 1834.

²²⁶ BŞS, B.302/151; 3 Rebiülahir 1248/30 Ağustos 1832.

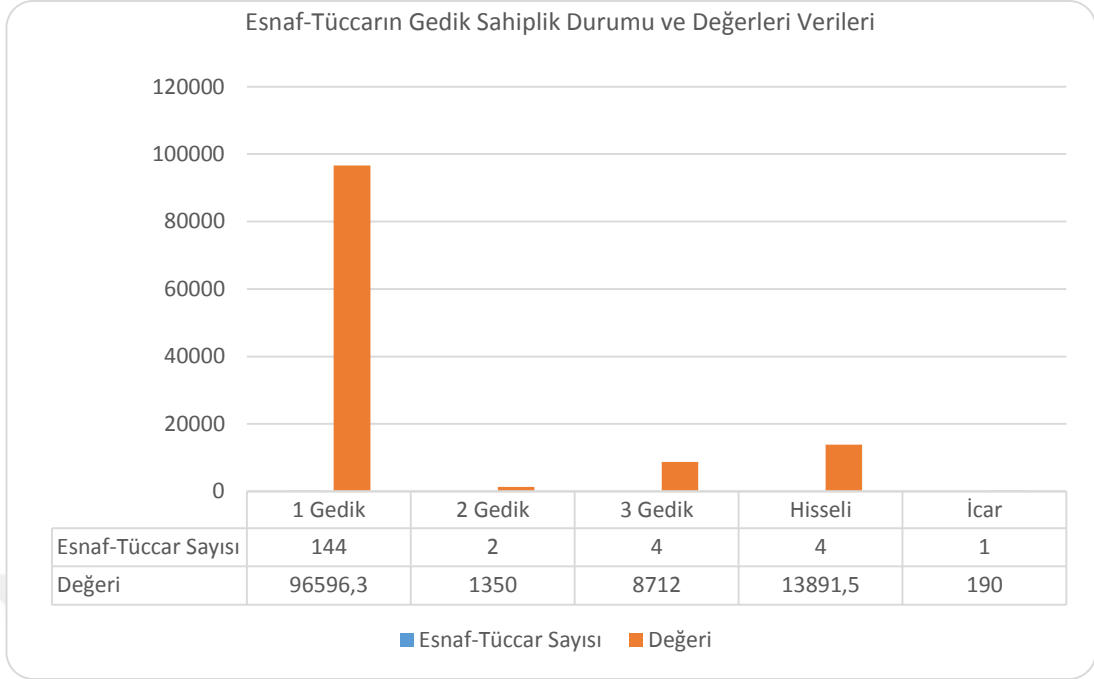
²²⁷ BŞS, B.310/55; 23 Muharrem 1240/17 Eylül 1824.

²²⁸ BŞS, B.313/33; 10 Cemaziyelahir 1239/11 Şubat 1824.

²²⁹ BŞS, B.326/45; 19 Zilkade 1235/28 Ağustos 1820.

²³⁰ BŞS, B.309/104; 13 Şaban 1240/2 Nisan 1825.

²³¹ Bkz. Şekil 21.

Şekil 21. Esnaf-Tüccarın Gedik Hakkına Sahiplik Durumu ve Değerleri

Birden fazla gediğe sahip olan esnaf-tüccarı örneklendirirsek; El-Hac Ahmed bin Abdullah'ın “*duhancı gediği 1.000 kuruş, kahveci gediği 50 kuruş*”,²³² gibi hem duhancı hem de kahveci gediğine sahip olduğu görülür. Yine Es-Seyyid El-Hac Mustafa bin Es-Seyyid Mustafa'nın terekesinde “*duhancı gediği 500 kuruş, attariye gediği 1.250 kuruş, dolabcı gediği 81 kuruş*”,²³³ ifadeleri bu esnafın duhancı, attariye ve dolabcı gibi farklı alanlarda 3 dükkân gediği hakkına sahip olduğunu göstermektedir. Yine Tahir Ömer Zâde Seyyit Bey bin Abdulaziz Bey 600 kuruş ve 675 kuruş değerinde iki kahveci dükkânı ile 275 kuruş değerinde bir de attar dükkân gediğine²³⁴ sahiptir. Osman bin Hasan'ın ise 121 kuruş değerinde temürcü, 110 kuruş değerinde arabacı ve 500 kuruş değerinde ise kahveci dükkân gediği²³⁵ bulunmaktadır.

Gedik hakkı tek bir kişinin elinde olabildiği gibi aynı gediğin bir veya birden fazla kişiyle hisseli olabilme durumu da söz konusudur. Bu özelliklere uygun 4 esnaf-tüccar terekesi tespit edilebilmiştir. Örneğin, Bıçakzâde Mehmed Ağa bin Ali'ye ait terekede geçen “*Kaygan sokağında vaki' bakkal dükkân derununda mevcud nisf-i*

²³² BŞS, B.313/20; 7 Rebiülahir 1239/11 Aralık 1823.

²³³ BŞS, B.313/34; 1 Rebiülahir 1239/5 Aralık 1823.

²³⁴ BŞS, B.320/46; 27 Safer 1232/16 Ocak 1817.

²³⁵ BŞS, B.320/14; 27 Rebiülahir 1231/27 Mart 1816.

gedik 2.500 kuruş”,²³⁶ ifadeleriyle bakkal dükkân gediğinin yarı hissesine sahip olduğu görülmektedir. Yine Habbaz Ali bin Yusuf’un 1.750 kuruş değerinde uncu dükkânının ½ yarı hissesine²³⁷ sahip olduğunu, Berber Es-Seyyid Salih bin İsmail’in ise yine “*nısf-ı berber dükkânı gediği der-kurb-i 475 kuruş*”,²³⁸ ifadeleriyle berber dükkânına ½ oranında sahip olduğunu görürüz. 110/120 hissesi 9.166,5 kuruş değerindeki tavuk pazarındaki bakkal dükkânına sahip olan El-Hac Hafız Mehmed Hafız Efendi bin El-Hac Ömer’in²³⁹ bu durumu gedik hakkının çok hisseli olabilme özelliğini göstermektedir.

Gedik sahibi olamayan esnaf ve tüccarın, bu hakka sahip olanlardan bu hakkını kiraladıkları veya “icar” karşılığında devraldıkları da görülmektedir. Örneğin, Temürçi El-Hac Mehmed Emin bin İbrahim’in 190 kuruş karşılığında temürçü dükkânını icârladığı²⁴⁰ görülür. Basmacı El-Hac Hüseyin bin El-Hac Mehmed’in ise 75,5 kuruş dükkân icârından hissesi ve 151 kuruş da Saman Bazarı’ndaki dükkân icârından hissesi²⁴¹ bulunmaktadır.

2.2.5.7. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Bulunan Nakit Para

Esnaf-tüccar terekeleri içerisinde kimi zaman evinde, kimi zaman da dükkânında “*nakden akçe*”, “*zuhur eden nakd*”, “*nakd-ı der-kese*”, “*lira-yı Osmanî*”, “*İngiliz ve Fransız lirası*”, “*mahmiye pare*”, “*mağşuş*”, “*mecidiye*” ve “*Ahmediye*” gibi parasal kelimeler 232 esnaf-tüccar terekesinde geçmiştir. Nakit paraların esnaf-tüccar terekelerinde bulunma oranı %29’dur. Esnaf ve tüccar terekelerinde toplamda 349.929,79 kuruşluk nakit para tespit edilebilmiştir.²⁴² Nakit paralar genel mal varlığı içerisinde %3’lük bir orana sahiptir. Esnaf ve tüccara ait 73 terekede 19.071,8 kuruş değerinde Ahmediye bulunmuştur. Ahmediyeler “*Beyaz Ahmediye*” ifadeleri ile de geçmektedir. Ayrıca paralar içerisinde “*İstanbul Mecidiyesi*” gibi çeşitler de bulunmaktadır.

²³⁶ BŞS, C.57/36; 11 Rebiülahir 1244/21 Ekim 1828.

²³⁷ BŞS, B.302/143; 7 Rebiülevvel 1248/4 Ağustos 1832.

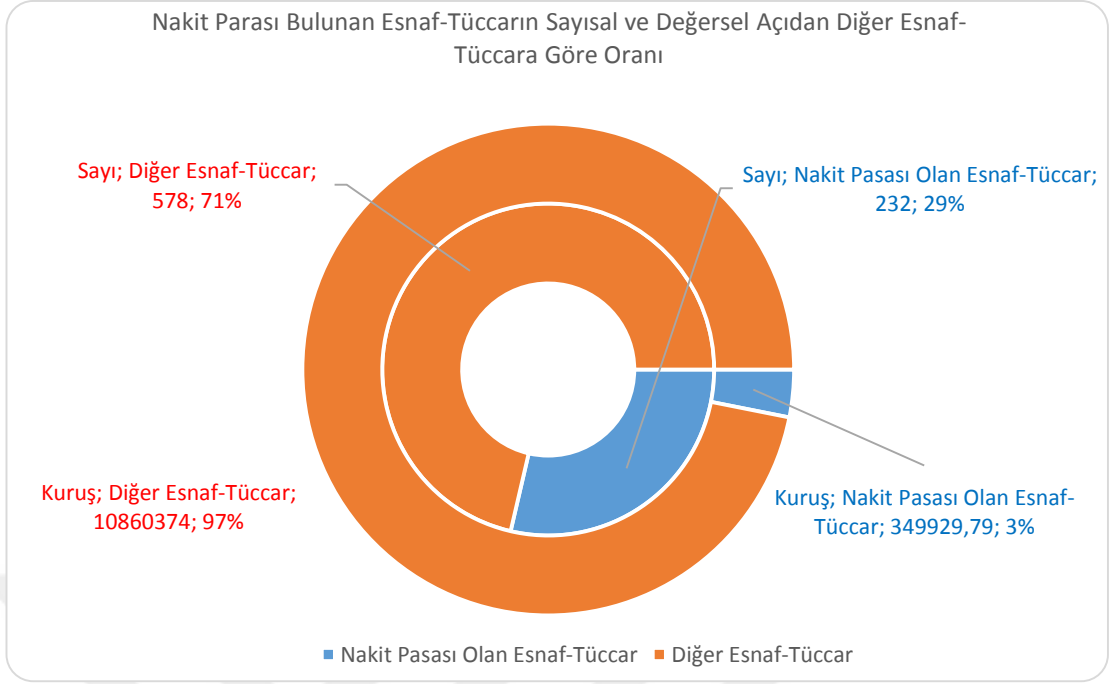
²³⁸ BŞS, B.302/134; 17 Ramazan 1248/7 Şubat 1833.

²³⁹ BŞS, C.28/114-113; 18 Rebiülevvel 1250/25 Temmuz 1834.

²⁴⁰ BŞS, B.295/127; 1 Şaban 1254/20 Ekim 1838.

²⁴¹ BŞS, B.295/43; 4 Şaban 1249/17 Aralık 1833.

²⁴² Bkz. Şekil 22.

Şekil 22. Nakit Parası Bulunan Esnaf-Tüccarın Sayısal ve Değersel Açından Diğer Esnaf-Tüccara Göre Oranı

Esnaf-tüccar terekelerinin tamamında nakit para tespit edilememesinin nedenleri şöyle sıralayabiliriz; ölen kişinin yakınlarının parayı diğer aile üyeleriyle paylaşmama düşüncesi veya tereke kaydında alınan vergilerden parayı saklayarak sonrasında aile üyeleriyle paylaşılması düşüncesi gibi nedenlerle paraya el konulmasından bütün terekelerde nakit bulunamamıştır. Ayrıca paranın sürekli yatırıma, üretime ve gayrimenkule yatırıldığını, sıcak paranın elde bekletilmediğini ve çok yoğun bir şekilde borç alıp verdiklerini göstermektedir.

Esnaf-tüccar terekelerinde tespit edilen nakit paraları değer itibariyle yukarıdan aşağıya sıralarsak ilk sırayı 33.599,2 kuruşluk nakitle Bezzaz Remzi Bey bin Kamil Bey²⁴³, ikinci sırayı 28.255 kuruşluk nakitle dükkânı bulunan Molla Mehmed bin El-Hac Nasuh bin Ali'ye²⁴⁴, üçüncü sırayı 19.405 kuruşluk Mısır Tüccarı Ebu Raver²⁴⁵ isimli Zımmi'ye aittir. Nakit parası en az olan esnaf-tüccar terekelerini sıralarsak ilk sırayı 1,5 kuruş ile Attar El-Hac İbrahim bin Süleyman²⁴⁶ alırken, ikinci sırayı 2

²⁴³ BŞS, C.183/13-8; 26 Ramazan 1226/14 Ekim 1811.

²⁴⁴ BŞS, B.342/33; 16 Safer 1226/12 Mart 1811.

²⁴⁵ BŞS, B.280/108; 4 Zilhicce 1217/28 Mart 1803.

²⁴⁶ BŞS, B.313/24; 27 Rebiülevvel 1239/1 Aralık 1823.

kuruşluk nakiti olan 3 esnaf-tüccar; Urgancı Sadık bin Halil,²⁴⁷ Semerci Ahmed bin El-Hac Mustafa,²⁴⁸ ve Fesci Eroğlu Ali bin Kasım bin Abdullah²⁴⁹ almaktadır. Üçüncü sırayı ise 2,5 kuruş nakitle 2 esnaf-tüccar; Etmekçi Mehmed Ağa bin Emrullah²⁵⁰ ve Berber Salih bin İbrahim²⁵¹ almaktadır. En fazla nakite sahip 1. ve 3. olan esnaf-tüccarın ortak özellikleri vardır. İkametgahlarının dışında bölgeler arası ticari faaliyetleri yürütmeleri, ticari faaliyetler için gittikleri yerlerde vefat etmeleri ve üzerlerinde yüksek miktarda nakit bulunması gibi özellikler ortak özellikleridir. Yine 1. ve 2. esnaf-tüccarın dükkân ve evinde bulunan nakit paraların oranında yüksektir.

Esnaf-tüccar tereklerinde geçen nakit paralardan “*ahmediye*”leri değerleri itibariyle sıralama yaparsak; en fazla Ahmediye 2.749 kuruş ile Duhancı Es-Seyyid El-Hac İbrahim bin Molla Mustafa’nın,²⁵² ikinci sırada 2.690 kuruşluk Ahmediye ile Peştemalci İbrahim Ağa bin Hüseyin’in,²⁵³ üçüncü sırada ise 2.400 kuruşluk Ahmediye ile Nalçacı El-Hac Hafız Ali bin Mehmed Emin’in²⁵⁴ terekesinde tespit edilmiştir. En az Ahmediye ise 3 kuruşluk Ahmediye ile Etmekçi El-Hac Yahya bin Ali’ye,²⁵⁵ ikinci sırada 3,5 kuruşluk Ahmediye ile Aşçı Ahmed Ağa’ya,²⁵⁶ üçüncü sırada ise 5,5 kuruş değerindeki Ahmediye ile Kalaycı Süleyman bin İbrahim’e²⁵⁷ aittir.

Bursa sakinlerinden iken, Bursa dışında ticari faaliyetler yürüttüğü esnada vefat ettikten sonra üzerinde nakit para çıkan 5 esnaf-tüccar terekesine rastlanılmıştır. Örneğin, Bezzaz Remzi Bey bin Kamil Bey, Bursa sakinlerinden iken İstanbul'un Erine karyesinde vefat eder ve dükkân ve hanesindeki malların müzâyede ile satışı yapılırken da terekesinde 33.599,2 kuruş²⁵⁸ gibi oldukça yüksek nakit para çıkmıştır. Yine Bursa sakinlerinden iken Şam-ı Şerif’te vefat eden Dolabcı El-Hac Hasan bin

²⁴⁷ BŞS, B.298/99-98; 29 Muharrem 1252/16 Mayıs 1836.

²⁴⁸ BŞS, C.28/100; 3 Rebiülevvel 1249/21 Temmuz 1833.

²⁴⁹ BŞS, B.298/169-168; 5 Rebiülevvel 1251/1 Temmuz 1835.

²⁵⁰ BŞS, B.298/108; 5 Muharrem 1252/22 Nisan 1836.

²⁵¹ BŞS, B.277/3; 5 Muharrem 1215/29 Mayıs 1800.

²⁵² BŞS, B.276/72; 22 Zilhicce 1216/25 Nisan 1802.

²⁵³ BŞS, B.276/41-42; 14 Rebiülahir 1216/24 Ağustos 1801.

²⁵⁴ BŞS, B.276/40-41; 5 Cemaziyelahir 1216/13 Ekim 1801.

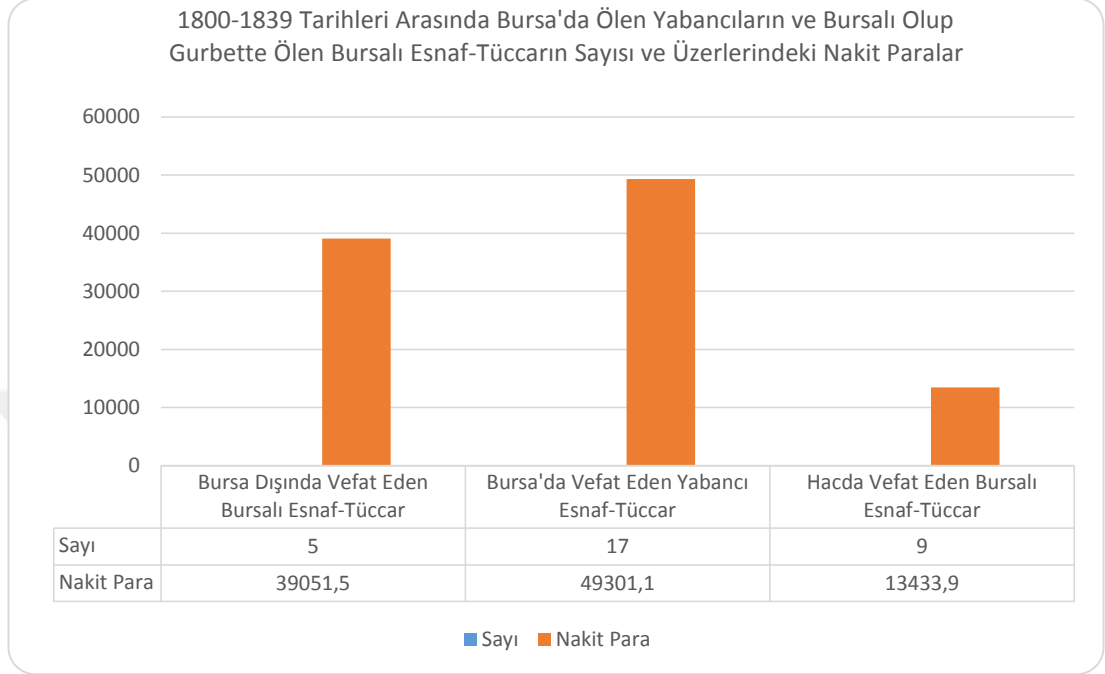
²⁵⁵ BŞS, B.337/18; 7 Rebiülevvel 1223/3 Mayıs 1808.

²⁵⁶ BŞS, B.326/14; 1 Rebiülahir 1235/18 Aralık 1819.

²⁵⁷ BŞS, B.326/104; 14 Rebiülahir 1235/30 Ocak 1820.

²⁵⁸ BŞS, C.183/13-8; 26 Ramazan 1226/14 Ekim 1811.

İbrahim'in üzerinden 2.556,5 kuruş,²⁵⁹ Bursa sakinlerinden iken Âsitâne-i Âliyye'de vefat eden Kayserilizâde Mehmed Sa'id Ağa bin El-Hac Mustafa Ağa'nın ise 77 kuruş²⁶⁰ gibi düşük bir nakit para tespit edilmiştir.

Şekil 23. Memleketleri Dışında Vefat Eden Esnaf-Tüccar Sayısı ile Üzerlerinde Çıkan Nakit Para Miktarları

Hacı olmak için kutsal topraklara giden 9 esnaf-tüccardan 7'si hac esnasında, 2'si ise hacdan dönerken vefat etmiştir. Esnaf-tüccarın üzerinde ise 13.433,9 kuruş gibi yüksek miktarda nakit para bulunmuştur.²⁶¹ Örneğin, Temürçi El-Hac Mehmed bin İbrahim'in Hac-ı Şerif'te vefat etmesi üzerine üzerinde 3.985,5 kuruş,²⁶² Debbağ Es-Seyyid El-Hac Muhammed Veli-Eddin bin Molla bin El-Hac Salih Efendi'nin ise Mekke-i Mükerrreme'de vefat etmesi üzerine üzerinde nakit olarak 2.390 kuruş,²⁶³ Hacda vefat eden El-Hac Hüseyin bin Abdullah'ın ise üzerinde 1.772 kuruş,²⁶⁴ Hac-ı Şerif'ten dönerken Antakya civarında vefat eden Dolabcı El-Hac Mehmed bin Süleyman'ın ise üzerinde 1.712,4 kuruş,²⁶⁵ bulunmuştur.

²⁵⁹ BŞS, B.315/43; 18 Rebiülahir 1240/10 Aralık 1824.

²⁶⁰ BŞS, B.282/44-45; 3 Cemaziyelevvel 1220/30 Temmuz 1805.

²⁶¹ Bkz. Şekil 23.

²⁶² BŞS, C.85/47-48; 17 Rebiülahir 1254/10 Temmuz 1838.

²⁶³ BŞS, B.298/118; 25 Rebiülahir 1252/9 Ağustos 1836.

²⁶⁴ BŞS, B.298/167; 15 Cemaziyelevvel 1251/8 Eylül 1835.

²⁶⁵ BŞS, B.320/62; 3 Rebiülahir 1232/20 Şubat 1817.

1800-1839 tarihleri arasında Bursa'ya ticari faaliyetler için gelen esnaf-tüccardan Bursa'da vefat edenler olmuştur. Bu esnaf-tüccarın 17'sinin üzerinde 49.301,1 kuruş nakit para bulunmuştur.²⁶⁶ Esnaf-tüccarın bir kısmı tanıdıklarında misafir olarak kalırken, genelde ise handa konaklarken vefat etmiştir. Esnaf-tüccarın üzerinde çıkan nakit para ve diğer eşyalar kimsesi yoksa veya akrabası çıkana kadar malları "beyt'ü-l mala" teslim edilmiştir. Örneğin, El-Hac Süleyman bin Mehmed, aslen İnegöl kazasından olup Bursa'da misafir iken vefat edince üzerinde 6.431,5 kuruş²⁶⁷ gibi oldukça yüksek miktarda nakit para bulunmuştur. Yine Karamanlı Yağcızade Es-Seyyid Mustafa bin Ali bin Abdullah'ın ise Balkabak Hanı'nda vefat etmesi üzerine üzerinden 3.000 kuruş²⁶⁸ çıkmış, kimsesi olmadığı için malı beyt'ü-l mala devredilmiştir. Yine Bursa Karacabey Hanı'nda misafir iken vefat eden Mısırlı Abdurrahman bin El-Hac İsmail'in de üzerinden 359 kuruş,²⁶⁹ aslen Âsitâne-i Âliyye'den Davut Paşa mahlesinden olup, Bursa'da vefat eden Şerbetçizâde Mehmed Emin Ağa'nın ise 228 kuruş,²⁷⁰ Bursa'da Sultan Beyazıd-ı Veli Vakfı'ndan Pirinç Hanı'nda iken vefat eden Erdebilli Halil bin Hüseyin'in ise 6 kuruş²⁷¹ gibi çok cüz'î nakit tespit edilebilmiştir. Yukarıda ismi geçen Anadolu, Afrika ve Asya kökenli tüccarların, Bursa'ya gelmesi, Bursa'nın incelediğimiz dönem itibariyle ulusal ve uluslararası ticaretteki öneminin aktif olarak devam ettiğini göstermektedir.

²⁶⁶ Bkz. Şekil 23.

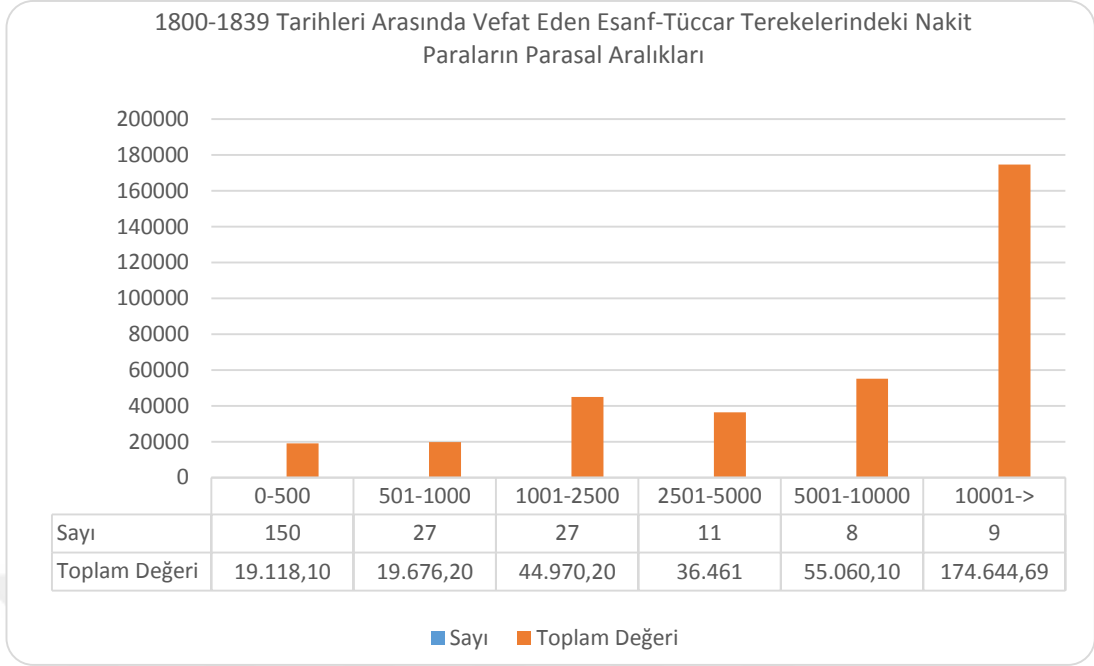
²⁶⁷ BŞS, B.320/56; 29 Cemaziyelevvel 1232/16 Nisan 1817.

²⁶⁸ BŞS, C.28/130; 27 Muharrem 1249/16 Haziran 1833.

²⁶⁹ BŞS, B.313/32; 16 Rebiülahir 1239/20 Aralık 1823.

²⁷⁰ BŞS, B.309/88; 25 Safer 1241/9 Ekim 1825.

²⁷¹ BŞS, B.302/182; 6 Safer 1248/5 Temmuz 1832.

Şekil 24. 1800-1839 Tarihleri Arasında Vefat Eden Esnaf-Tüccara Ait Nakit Paraların Parasal Aralıkları

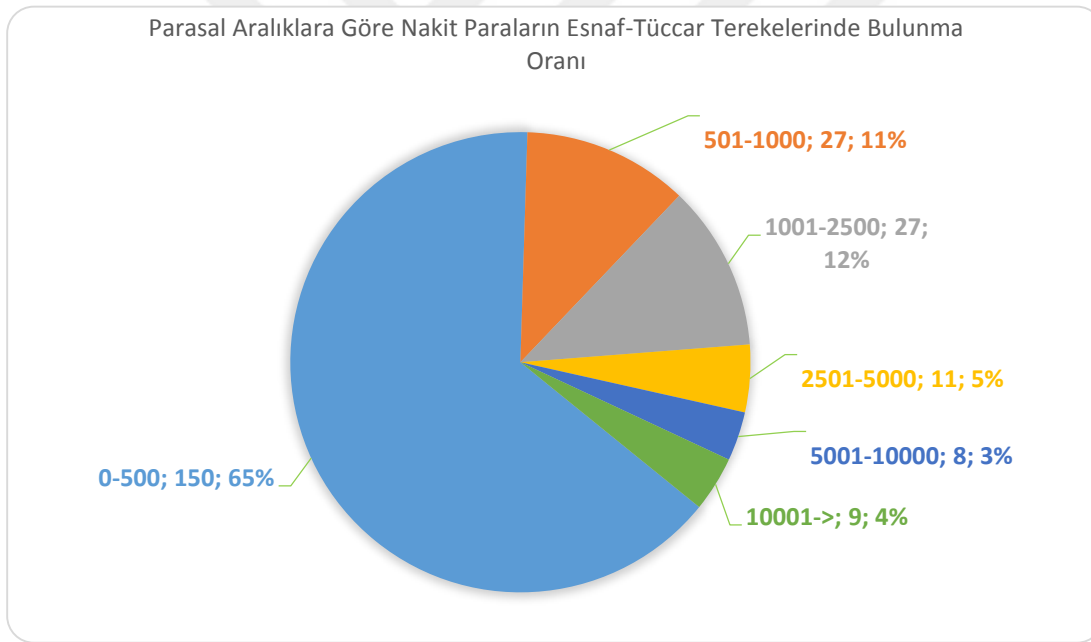
Mesleki dağılımlarına göre esnaf-tüccarın para miktarlarını, 6 dilime ayırdığımızda bazı esnaf-tüccarlar her parasal aralıkta yer alırken, bazıları belli parasal aralıklarda yoğunlaşmıştır. Nakit paraların 10.001 kuruş ve üzerinde yer alan 9 esnaf-tüccar sayı itibariyle %4'lük bir orana sahipken, değeri itibariyle %50 oranında yer kaplamaktadır.²⁷² Bu aralıkta bezzaz zümresi ilk sırada yer alırken bunu kazzaz, tacir, kahveci, duhancı, debbağ, bakkal ve bazarcı gibi ekonomik zümreler takip etmektedir. Bu durum Bursa ekonomisindeki nakit sermayenin seyrini de göstermektedir. Özellikle tekstil alanında yer alan sektör temsilcilerin ekonomideki ağırlığını da göstermektedir. Keyif verici maddeleri temin eden duhancının ve bunların yaygın olarak tüketildiği kahvehaneler nakit paranın yoğun döndüğü sektörlerdir. Bunları insanların günlük ihtiyaçlarının temininde rol alan bakkal ve bazarcı alanları ile pahalı giyim sektörünün üreticisi olan debbağlarda piyasanın nakit alanında önemli temsilcileridir.

Bursa piyasasında güçlü bir konuma sahip ikinci sektör ise 5.001-10.000 kuruş aralığı nakit parası bulunan esnaf-tüccar sayısı itibariyle %3'lük bir orana sahipken,

²⁷² Bkz. Şekil 24, Şekil 25 ve Şekil 26.

nakit değeri itibariyle %16'lık bir orana sahiptir.²⁷³ Bu aralıkta yer alan sektör temsilcilerinin dağılımına baktığımızda ise nalbur, nalband gibi ulaşım ve iş gücün de çalışan hayvanlara hitap eden maden sektör temsilcileri ön plana çıkmaktadır. Bunları sahhaf sektörü ile keyif verici madde kullanımının ve sosyalleşmenin merkezleri olan kahvehaneler nakit gibi sıcak paraya sahip zümrelerdendir. İnsanların ve evlerin ihtiyacı olan kumaşların üretim ve pazarlamasında yer alan kumaş sektörü de piyasada ağırlığını hissettiren önemli sektör temsilcilerindedir.

1.001-2.500 kuruş aralığında nakit bulunan esnaf-tüccar sayısı itibariyle %12'lik oranla ikinci sırada yer alırken, değeri itibariyle %13'lük oranıyla üçüncü sırada yer alır. 501-1.000 kuruş aralığı ise esnaf-tüccar sayısı itibariyle %11'lik oranla üçüncü sırada yer alırken değeri itibariyle %6'lık oranla dördüncü sırada bulunmaktadır.²⁷⁴

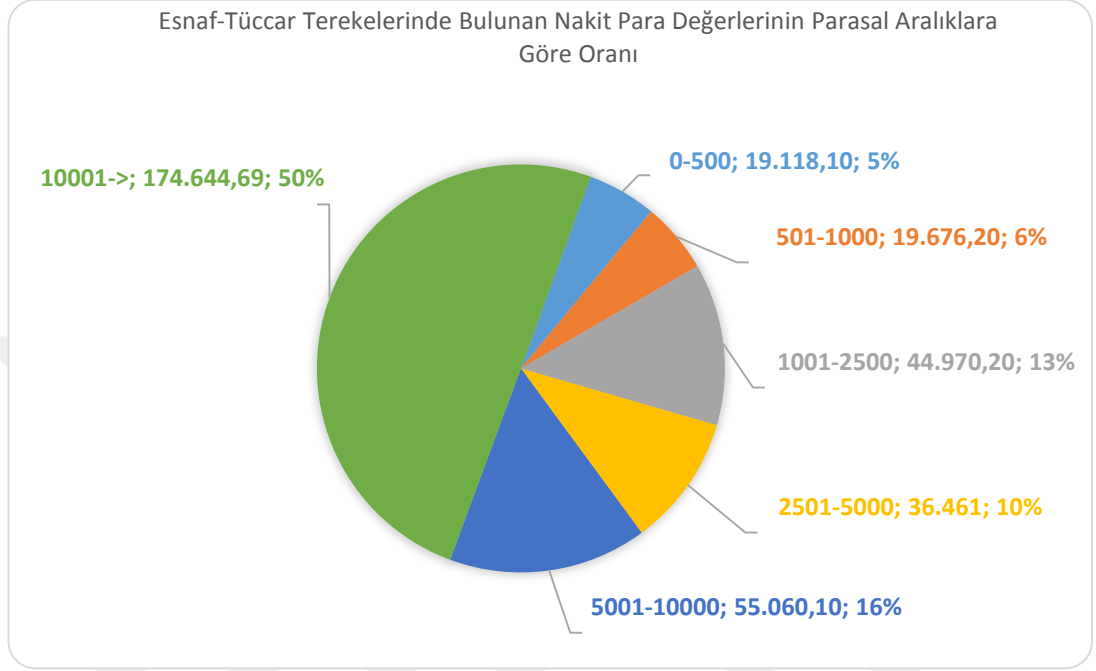
Şekil 25. Parasal Aralıklara Göre Nakit Paraların Esnaf-Tüccar Terekelerinde Bulunma Oranı

Bursa esnaf-tüccar terekelerinde bulunan nakit aralığını oluşturan değerler düştükçe esnaf tüccar çeşidinde ve sayısındaki artış görülmektedir. 0-500 kuruş aralığında nakit para bulunan esnaf tüccar sayısı itibariyle %65'lik bir oranla ilk sırada

²⁷³ Bkz. Şekil 25 ve Şekil 26.

²⁷⁴ Bkz. Şekil 26 ve Şekil 26.

yer alırken, değeri itibariyle %5’lik oranla son sırada bulunmaktadır. Esnaf-tüccarın müşteriye sunduğu hizmet veya ürün karşılığında elde edilen karın yüksek veya düşük olması sektör temsilcilerinin de ekonomik açıdan büyük, orta ve küçük olmasına sebep olmaktadır.

Şekil 26. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Bulunan Nakit Para Değerlerinin Parasal Aralıklara Göre Oranı

Bursa esnaf-tüccarları arasında nakit paranın hangi sektörlerde yoğun olarak kullanıldığını sektör temsilcilerinin parasal aralıklarına göre dağılımına baktığımızda görebilmekteyiz. Örneğin, 17 kahveci dükkânı 5 parasal aralıkla ilk sırada yer alırken, 14 duhancı esnaf-tüccarı 4 parasal aralıkta da yer alarak sayısal anlamda ikinci sırada yer alır. 13 esnaf-tüccar ile dükkân ise dört aralıkta yer almaktadır. 12 esnaf-tüccardan berber ise iki aralıkta da yer almaktadır. 12 esnaf-tüccar ise debbağ dört aralıkta yer almaktadır.²⁷⁵

²⁷⁵ Bkz. Tablo 8.

Tablo 8. Nakit Parası Bulunan Esnaf-Tüccarın Parasal Aralıklara Göre Sektörel Dağılımı

Unvan	0-500 Kuruş	501-1000 Kuruş	1001-2500 Kuruş	2501-5000 Kuruş	5001-10000 Kuruş	10001-> Kuruş	Toplam
Ağaççı		1	1				2
Arabacı	3	1					4
Aşçı		1					1
Attar	6	1	1				8
Bacacı		1					1
Bahçevan	1						1
Bakırcı	1						1
Bakkal	2	1		1		1	5
Bazarcı	3					1	4
Beledici	2						2
Beratlı Hayriye Tüccarı	1						1
Berber	10	2					12
Bezzaz	2	1				1	4
Bıçakçı			1				1
Boyacı	3	1					4
Çubukçu	1						1
Çuhacı	2						2
Dakikçi	1						1
Debbağ	4		5	2		1	12
Deveci	1						1
Dikici	2		1				3
Dolabacı	7		1	1			9
Duhancı	10			2	1	1	14
Dükkân	6	2	4			1	13
Dülger	1						1
Emanetçi	1						1
Esirci	1		1				2
Eskici	1						1
Fesçi	4						4
Habakçı	1						1
Habbar	1						1
Habbâz	3	2	2				7
Haffaf	6		1				7

Hammal	1						1
Helvacı	1						1
İplikçi	1		1				2
Kabakçı	1						1
Kahveci	11	2	1		2	1	17
Kalaycı	1	1					2
Kasap	1	1	1				3
Katırcı	2						2
Kavukcu	1						1
Kazzaz	4	2				1	7
Kethüda				1			1
Kiremitci	1						1
Kumaşçı	1				1		2
Kundakçı		1					1
Kurşuncu			1				1
Kuyumcu	3		1				4
Kürkçü	1						1
Küsbeci	1						1
Leblebici	3			1			4
Nalband	1	1			1		3
Nalbur		1	1		1		3
Na'leynci		1					1
Peştemalci		1					1
Sahhaf	1				1		2
Sarraç		1	1				2
Semerci	5		1				6
Şerbetcı	1						1
Tacir	7		2		2	1	12
Takiyyeci	1						1
Temürcü	1			1			2
Terzi	1			1			2
Tuti	1						1
Tuzcu	1						1
Tüfenkçi	2						2
Uncu	2						2
Urgancı	4						4
Yağlıkçı	1						1
70 Esnaf- Tüccar	146	25	26	10	8	9	232

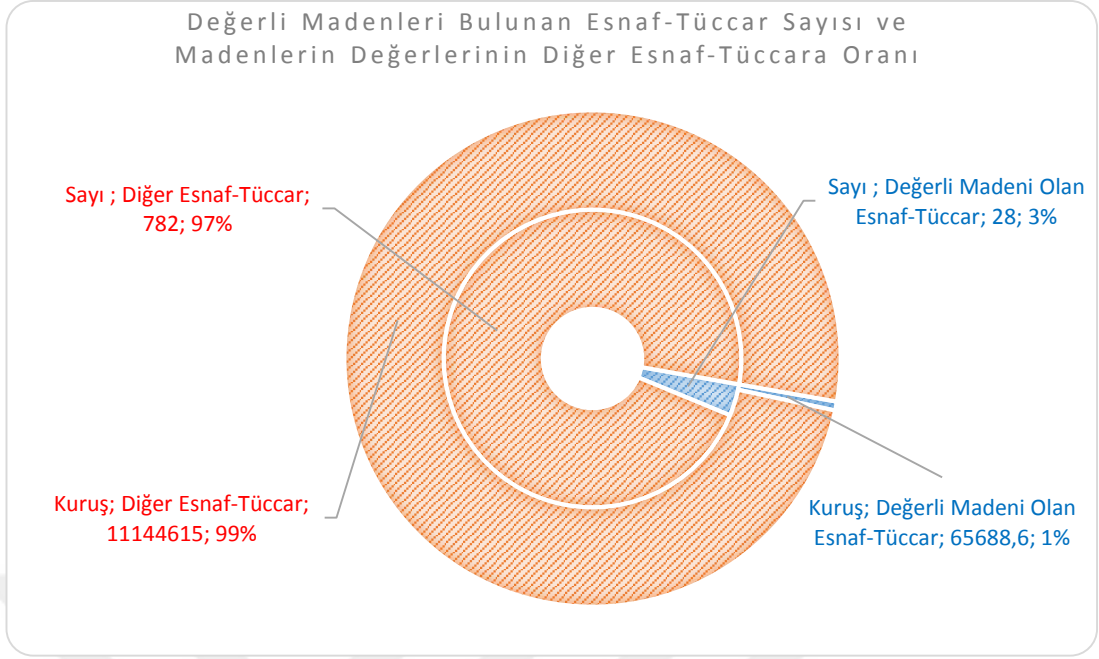
2.2.5.8. Esnaf-Tüccara Ait Değerli Madenler ve Ziynet Eşyaları

İnsanoğlunun önemli zenginlik kaynaklarından biriside, değerli madenler ve bu madenlerin işlenmesiyle oluşan ziynet eşyalarıdır. Ziynet eşyaları genellikle dükkân sahibi kadın esnaf-tüccar terekelerinde geçmektedir. Esnaf-tüccar terekelerinde altın, gümüş(sim), inci, elmas, zümrüt gibi gibi değerli madenler geçmektedir. Bu madenler kimi zaman, özellikle kadınlar arasında aksesuar olarak önem arz ederken, çoğu zamanda insanoğlu için yükte hafif, pahada ağır önemli yatırım araçları arasında sayılmaktadır.

Değerli madenler 28 esnaf-tüccar terekesi içerisinde tespit edilebilmiştir. Esnaf-tüccar içerisinde değerli maden bulunma oranı %3'tür. Terekelerde tespit edilen değerli madenlerin toplam değeri 65.688,6 kuruştur. Altın ve diğer değerli ziynet eşyaları genel mal varlığı içerisinde %1 gibi bir orana sahiptir.²⁷⁶

Esnaf-tüccar terekelerinde geçen değerli madenler hammaddeğine göre, kullanılış yerine, desenine, rengine, boyutuna, yapıldığı yere ve ismine göre farklı isimler ve sıfatlar almaktadır. Değerli madenleri ve çeşitleri **madene göre tasnif ettiğimizde**; elmas incili bilezik, elmas başlı altın bilezik, incili elmas beşli bilezik, altın bilezik, taş zümrüt, elmas taş, elmas yüzük gibi çeşitleri bulunmaktadır. Kıymetli madenleri **boyutuna göre** tasnif ettiğimizde; sağır altın saat, fındık altını tespit edilmiştir. Madenlerin **kullanıldığı yere göre** altın kuşak, elmas taşlı yüzük, yüzük, bilezik, sim zencir, elmas küpe, mühürlü altın, mecusi küpe çifti, mecusi yüzük gibi çeşitleri mevcuttur. Değerli madenler kimi zamanda **ismine göre isimler almaktadır**; akbaş altını, akbaş altın yemeni, rumi altın, konstantine altını. Değerli madenleri **rengine göre** ise beyaz altını; **desenine göre ise** kabak çiçekli elmas; **diğerleri ise** hurda altın, hurda yüzük gibi ifadelerle terekelerde geçmektedir.

²⁷⁶ Bkz. Şekil 27.

Şekil 27. Değerli Madenleri Bulunan Esnaf-Tüccar Sayısı ve Madenlerin Değerlerinin Diğer Esnaf-Tüccar İçerisindeki Oranı

Esnaf-tüccar terekeleri içerisinde değerli en fazla ziynet eşyası 21.326,2 kuruş değerindeki; elmas çulı inci bilezik 7.660 kuruş, sağır altun saat 202 kuruş, altun kuşak 475 kuruş, mübayaacılara verilen akbaş altun...12.989,2 kuruş gibi eşyalar ile Hafız Hanım El-Hac Mustafa Ağa bin El-Hac İsmail Ağa'ya²⁷⁷ aittir. İkinci sırada 22.134 kuruş değerindeki; zuhur eden 512 cedid ...altunu 10.240 kuruş, 1499 tane zuhur eden beyaz altunu 8.994 kuruş, 2 kabak çiçekli elmas 350 kuruş, elmas150 kuruş, ...yüzük 400 kuruş, elmas başlı altun bilezik 2.000 kuruş ile Tüccar El-Hac Ahmed Ağa bin Mehmed Emin bin El-Hac Hasan'a²⁷⁸ aittir. Üçüncü sırada ise 3.884,5 kuruş değerindeki akbaş altun yemeni ile Berber El-Hac Hasan bin Halil²⁷⁹ gelmektedir. En az değerli madene sahip olan ise 6,5 kuruş altın ile Berber Nureddin Hasan?,²⁸⁰ ikinci sırada 18,5 kuruş değerindeki altın küpe ile Paçacı Zeyneb bint-i Mehmed,²⁸¹ üçüncü sırada ise 30 kuruş değerindeki 1 konstantin altını ile Debbâğ Es-Seyyid Salih Molla bin Abdullah²⁸² gelmektedir. Tüm bunlar arasında en dikkat çekici unsur kuyumculuk

²⁷⁷ BŞS, B.298/172; 29 Zilkade 1250/29 Mart 1835.

²⁷⁸ BŞS, B.348/12; 23 Şevval 1254/9 Ocak 1839.

²⁷⁹ BŞS, B.298/221; 21 Rebiülahir 1250/27 Ağustos 1834.

²⁸⁰ BŞS, B.313/18; 29 Safer 1239/4 Kasım 1823.

²⁸¹ BŞS, B.309/96; 22 Rebiülahir 1240/14 Aralık 1824.

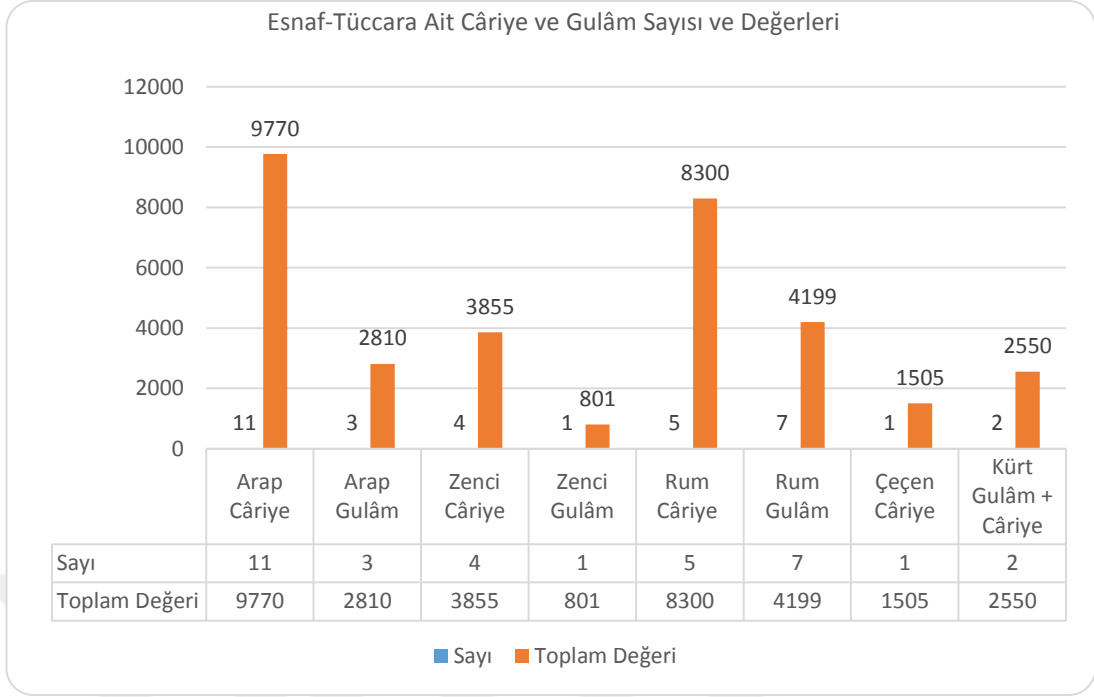
²⁸² BŞS, B.302/145; 1 Rebiülahir 1248/28 Ağustos 1832.

mesleğini icra edenlerin bu sıralamada yer almamasıdır. Bu durum kuyumculuk, sarraflık mesleğini icra edenlerin, terekelerde vergi kesilmesini önlemek için altının kayda girmeden hane halkı tarafından saklanması hususunu akla getirmektedir. Ayrıca kuyumculuk işiyle uğraşan taifenin genellikle gayrimüslim olması, gayrimüslimlere ait terekelerin kadılar tarafından kayıt altına alınabilmesi için ise kendilerinin veya varislerinin talepleriyle olabilmesi bu alanda fazla bir kaydın bulunamamasına neden olmuştur.

Esnaf-tüccar terekelerinde geçen ziynet eşyaları ve değerli madenlerine biçilen fiyatlarına baktığımızda; 1 beyaz altın 6 kuruş (M.1838), 1 finduk altunu 82,5 kuruş (M.1808), 1 taş zümrüt 3,38 kuruş (M.1834), 1 elmas taş 180 kuruş (M.1834), 1 zümrüt taş 125 kuruş (M.1834), 1 altın yüzük 8 kuruş (M.1834), 1 elmas yüzük 32,5 kuruş (M.1835), 1 mühürlü altın 12 kuruş (M.1825), 1 çift küpe 24,5 kuruş (M.1832), 1 kostantine altını 30 kuruş (M.1832) gibi birim fiyatları ortaya çıkmaktadır.

2.2.5.9. Esnaf-Tüccara Ait Gulâmlar ve Cârîyeler

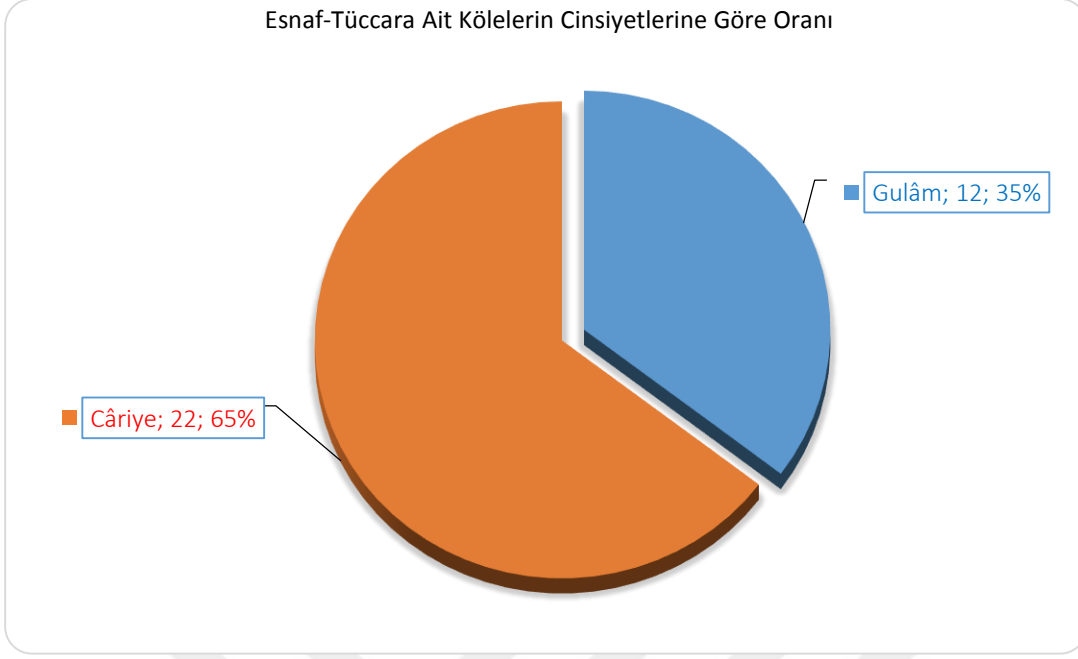
Esnaf-tüccarın zenginlik kaynaklarından biriside “gulâm” ve “cârîye”lerdir. Gulâm kelime olarak; tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç, esir, köle gibi anlamlara gelmektedir. Cârîye kelimesi ise; para ile satın alınan hizmetçi kız, harpte esir düşmüş veya odalık olarak alınmış kız gibi anlamlara gelmektedir. Erkek köleler terekelerde, “*Rum gulâm Mustafa 555 kuruş*” ifadesiyle geçerken, kadın köleler, “*Arap cârîyesi benam Halime 1.460 kuruş*” gibi ifadelerle geçmektedir. Terekelerde geçen gulâm ve cârîyelerin tarifinde; ırkı, cinsiyeti, ismi ve maddi değeri gibi özelliklerle belirtilmiştir. Ayrıca bazen de fiziksel özelliklerinin aktarıldığı görülmüştür. Gulâm ve cârîyelerin ırki durumlarından bahsederken; Rum, Arap, Kürt, Zenci gibi ırklara ait ifadeler kullanılmıştır. Terekelerde bu ırklardan başka kölelere rastlanılmamıştır. Bu durum sözkonusu ırkların dışında kölelerin olmadığı anlamına gelmemektedir.

Şekil 28. Esnaf-Tüccara Ait Cârîye ve Gulâmların Irki Sayıları

1800-1839 dönemleri arasında vefat eden esnaf-tüccardan 20 kişinin kölesi vardır. Esnaf-tüccar içerisinde köle sahibi olma durumu %2,46'lık bir orana sahiptir. Esnaf-tüccar terekelerinde geçen kölelerin toplam değeri 33.790 kuruştur. İncelediğimiz döneme ait esnaf-tüccar terekelerinde geçen kölelerin cinsiyetlerine göre oranı %65'i kadın, %35'i ise erkektir.²⁸³ Esnaf-tüccar terekelerinde geçen gulâmları sayılarına göre sıralarsak ilk sırayı Rum, ikinci sırayı Arap, üçüncü sırayı ise Zenci ve Kürt ırkından gulâmlar almaktadır. Cârîyeleri sayısal olarak sıralarsak ilk sırayı Arap, ikinci sırayı Rum, üçüncü sırayı Zenci, dördüncü sırayı ise Çeçen ve Kürt cârîyeler almaktadır.

²⁸³ Bkz. Şekil 28 ve Şekil 29.

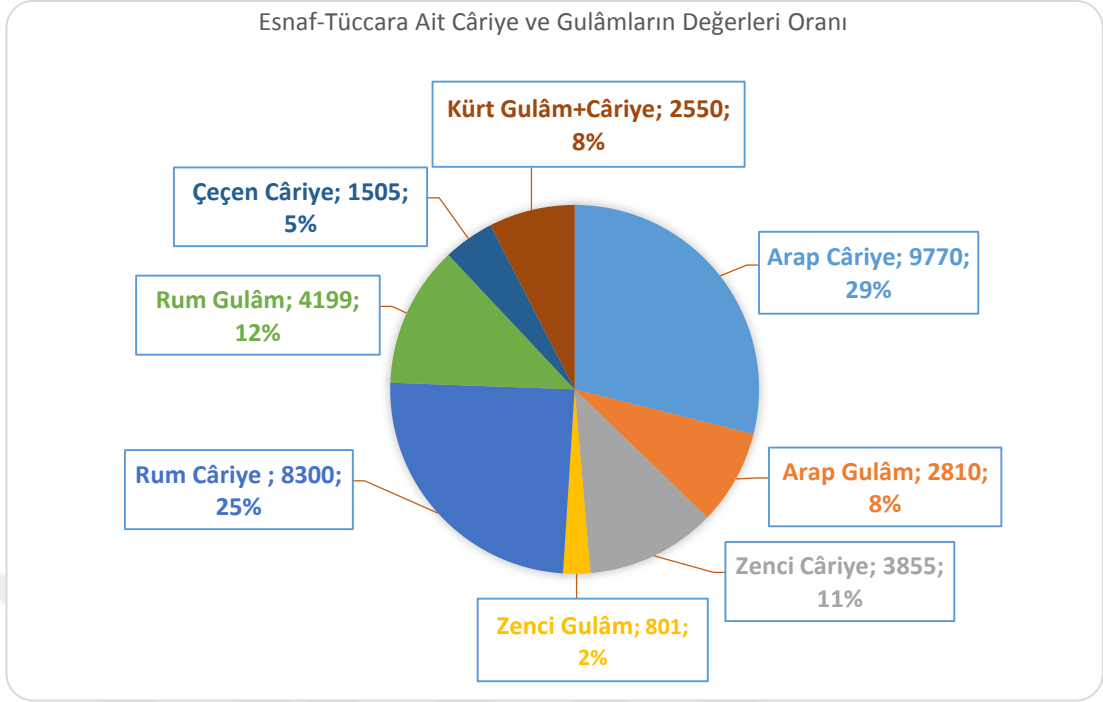

Şekil 29. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Kölelerin Cinsiyetlerine Göre Sayısal Oranı

Esnaf-tüccar terekelerinde geçen gulâmları maddi değerleri açısından oranlamasını yaparsak ilk sırada, %12’lik oranla Rum gulâmlar, ikinci sırada %8’lik oranla Arap gulâmlar, üçüncü sırada %2’lik bir oranla Zenci gulâmlar gelmektedir. Kürt gulâm ve cariye’nin değerleri terekede ortak verildiğinden üçüncü ile dördüncü sıralamada netlik sağlanamamıştır. Esnaf-tüccar terekelerinde geçen câriyelerin ırklarına göre değerleri oranlamasına bakarsak ilk sırayı %29’luk bir oranla Arap câriye, ikinci sırayı %25’lik oranla Rum câriye, üçüncü sırada ise %11’lik oranla Zenci câriye, dördüncü sırada ise %5’lik oranla Çeçen câriye gelmektedir. Kürt gulâm ve cariye’nin toplam değeri ise %8’lik bir oran tutmaktadır. Gulâm ve câriyelerin toplam değerlerinin esnaf-tüccar sermayeleri içerisindeki oranı ise %0,30’dur.²⁸⁴ İnalçık’a göre, bu gulâm ve câriyeler dokuma işlerinde ve ticari faaliyetlerde ajan olarak kullanılmaktadır.²⁸⁵

²⁸⁴ Bkz. Şekil 30.

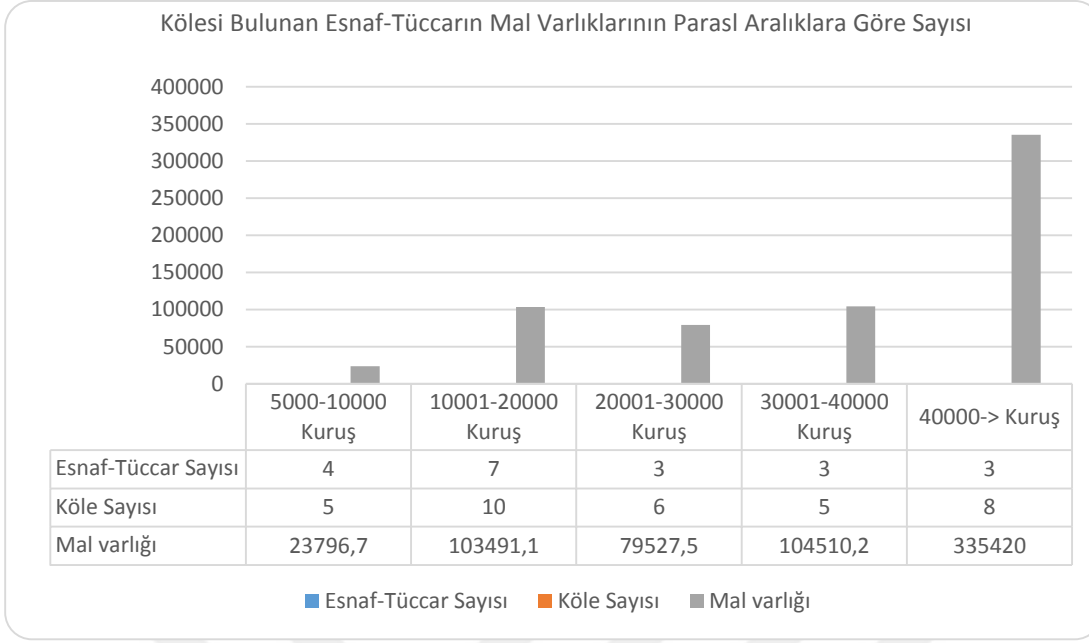
²⁸⁵ Halil İnalçık, “15. ve 16. Yüzyılda Bursa’da Sanayi ve Ticaret”, *agm.*, s. 377.

Şekil 30. Esnaf-Tüccara Ait Cârîye ve Gulâmların Değerlerinin Oranı

Esnaf-tüccarından köle sahibi olanların ekonomik durumuna baktığımızda genelde, ekonomik seviyelerinin yüksek olduğu görülmektedir. Kölesi bulunan esnaf-tüccarı maddi durumlarına göre beş tabakaya ayırdığımızda 5.000 kuruş ve altında servete sahip esnaf-tüccarın kölesi bulunmamaktadır. 10.001-20.000 kuruş zenginlik aralığında 7 esnaf-tüccar ilk sırada yer alır. İkinci sırada 5.000-10.000 kuruşluk zenginlik aralığında 4 esnaf-tüccar bulunmaktadır. Üçüncü sırada ise 20.001-30.000 kuruş, 30.001-40.000 kuruş ve 40.001-> kuruş aralıklarında ise 3'er esnaf-tüccar bulunmaktadır.²⁸⁶ 40.000 kuruş ve üzerinde mal varlığına sahip esnaf-tüccarın oransal anlamda en fazla köleye sahip oldukları görülür. Köle sahibi olmak zenginliğin ekstra bir yansıması olarakda görülebilmektedir.

²⁸⁶ Bkz. Şekil 31.

Şekil 31. Kölesi Bulunan Esnaf-Tüccara Ait Mal Varlıklarının Parasal Aralıklara Göre Sayısı

Kölesi bulunan esnaf-tüccarı zenginliklerine göre sıralarsak; han, çilingir, nalband ve bıçakçı gibi birçok alanda faaliyet gösteren Kasım Mehmed Refi' Efendi bin Hasan Efendi,²⁸⁷ hem 203.827,5 kuruşluk servetiyle hem de 4 Arap kadın 1 Rum kadın olmak üzere 5 kadın köleye sahip olmakla ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise kahveci ve semercilik mesleki alanlarında faaliyet gösteren Es-Seyyid Abdulhalim Efendi bin Es-Seyyid Süleyman Efendi Bey²⁸⁸ hem 88.681 kuruşluk servete, hem de Arap asıllı 1'i erkek, 1'ide kadın olmak üzere 2 köleye sahiptir. Üçüncü sırada ise aslen İstanbullu tüccar olmakla beraber Bursa hanında odası bulunan Tüccar El-Hac Ahmed Ağa bin Mehmed Emin bin El-Hac Hasan, hem 42.911,5 kuruşluk servete hem de 1.540 kuruş değerinde 1 Zenci kadın köleye sahiptir.²⁸⁹ Esnaf-tüccarın en düşük servetle köle sahibi olanlarını sıralarsak 5.282 kuruşluk servete sahip Haffaf Es-Seyyid Ebubekir Ağa bin Ahmed Ağa 500 kuruş kıymetinde Rum asıllı erkek bir köleye sahiptir.²⁹⁰ Alttan ikinci sırada ise 5.522,5 kuruşluk serveti bulunan Es-Seyyid El-Hac Salih Ağa bin Es-Seyyid Ahmed, 600 kuruş değerinde Rum asıllı 1 erkek köleye

²⁸⁷ BŞS, C.28/112-111; 21 Şaban 1249/3 Ocak 1834.

²⁸⁸ BŞS, B.298/152-151; 7 Şevval 1251/26 Ocak 1836.

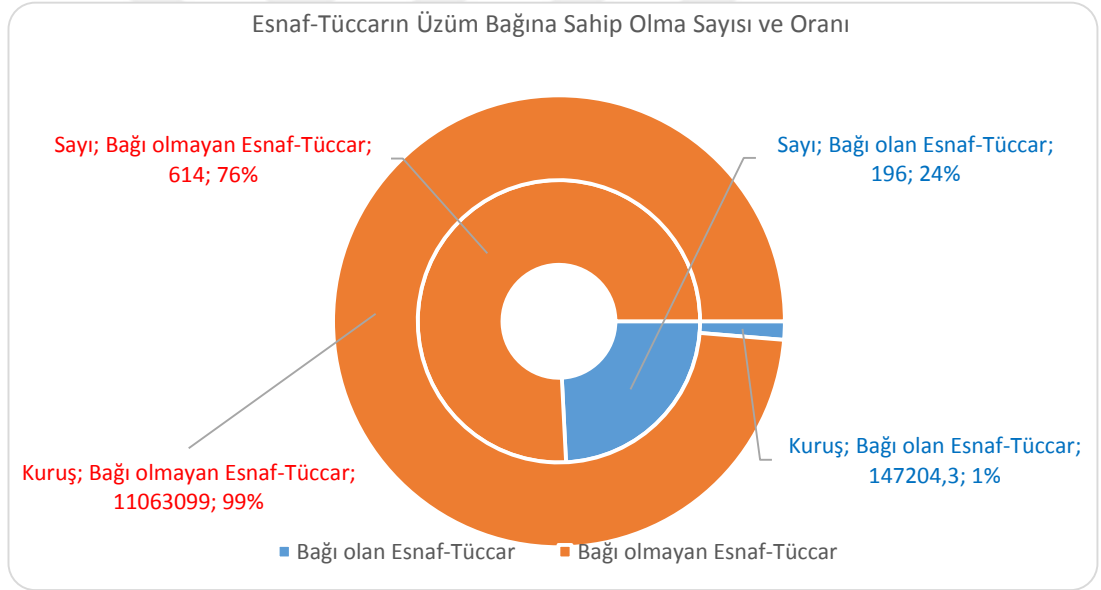
²⁸⁹ BŞS, B.348/12; 23 Şevval 1254/9 Ocak 1839.

²⁹⁰ BŞS, B.309/114; 1 Şaban 1240/21 Mart 1825.

sahiptir.²⁹¹ Üçüncü sırada ise 5.839 kuruşluk mal varlığına sahip handa vefat eden Esirci Abdullah bin Mustafa²⁹² ise 1.680 kuruş kıymetinde 2 tane Zenci kadın köleye sahiptir.

2.2.5.10. Esnaf-Tüccarın Mal Varlıkları Arasında Bağ

Esnaf ve tüccar terekelerinde görülen zenginlik kaynaklarından birisi de bağlardır. “Bağ” kelimesi sözlükte; üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu toprak parçası anlamına gelmektedir. Esnaf-tüccara ait 196 terekede bağ bulunmaktadır. Bağı bulunan esnaf-tüccarın diğer esnaf-tüccara göre oranı %24’tür. Bu bağların toplam değeri ise 147.204,3 kuruştur. Esnaf-tüccarın genel mal varlığına oranı ise %1’dir.²⁹³ Terekelere bağlar, “Dönüm 1,5 mülk bağ der-kurb-i çekirge 250 kuruş”, “Mülk bağ der-kurb-i 100 kuruş” gibi ifadelerle yansımıştır. Terekelerde bağların yüzölçümü, bulunduğu mevki ve kuruş cinsinden maddi değerleri sırasıyla belirtilmiştir.

Şekil 32. Esnaf-Tüccarın Üzüm Bağına Sahip Olma Sayısı ve Oranı

Esnaf-tüccarın bağlara sahip olma oranının yüksek olmasının sebepleri arasında, bağların ticari açıdan ekonomik değer taşıması ayrıca kendi tüketim ihtiyaçları olan marmelatın karşılanması için üretime verilen önemi göstermektedir. Esnaf ve tüccarın 0,5 - 1 - 1,5 - 2 - 2,5 - 3 - 3,5 - 4 - 4,5 - 5 - 5,5 - 6 - 7 - 7,5 - 8 - 10

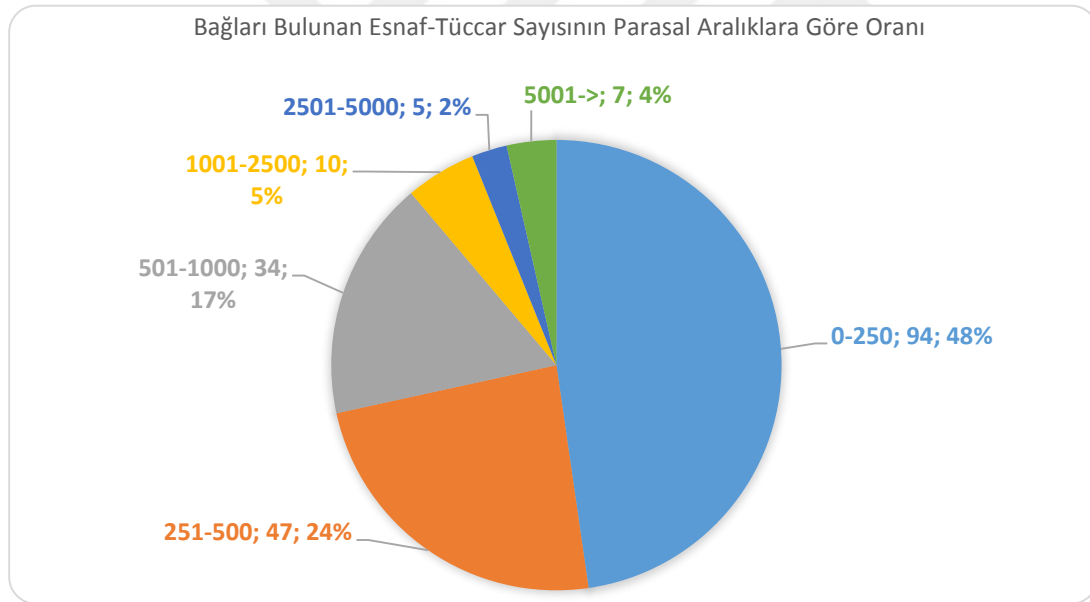
²⁹¹ BŞS, B.309/122; 25 Rebiülahir 1240/17 Aralık 1824.

²⁹² BŞS, B.309/87; 15 Rebiülevvel 1241/28 Ekim 1825.

²⁹³ Bkz. Şekil 32.

dönümlük farklı ölçüdeki arazilere sahip olduğu görülür. Bunların yanında $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ ve $\frac{14}{64}$ gibi oranlarda hisseli bağların varlığı da görülmektedir. 54 esnaf-tüccarın ise birden fazla bağa sahip olduğu görülür. Bu bağlar 44.479 kuruşluk oldukça yüksek bir değere sahiptir.

Esnaf-tüccarın bağlarının değerlerine göre sayısal oranlarına baktığımızda; 0-250 kuruş değerindeki bağlara esnaf-tüccarın sahip olma oranı %48'lik bir oranla ilk sırada yer alır. 251-500 kuruş değer aralığındaki bağları bulunan esnaf-tüccar sayısı ise %24'lük bir oranla ikinci sıradadır. 501-1.000 kuruş aralığındaki bağlara sahip olma oranı ise %17'lik bir oranla üçüncü sırada yer alırken, 1.001-2.500 kuruş aralığında ise %5'lik bir esnaf-tüccar dördüncü sırada yer alır. 5.001 kuruş ve üzerindeki bağlara sahip olanların sayısı %4 gibi bir oranla beşinci sıraya sahiptir. Son olarak 2.501-5.000 kuruş aralığındaki esnaf-tüccar sayısının oranı ise %2'lik bir oranla altıncı sıraya sahiptir.²⁹⁴

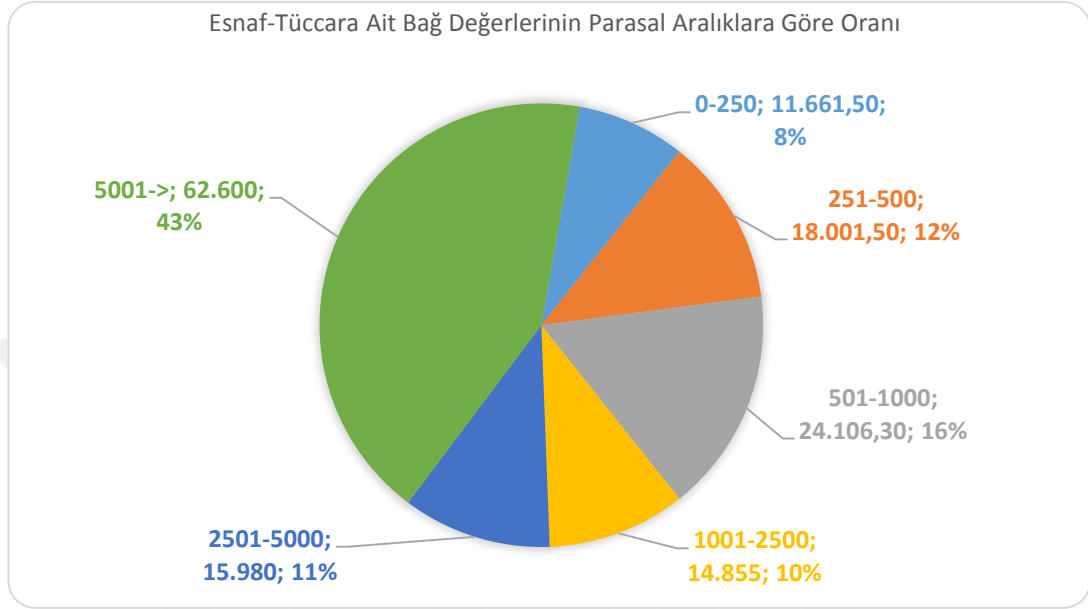

Şekil 33. Bağları olan Esnaf Tüccar Sayısının Parasal Aralıklar Göre Oranı

Esnaf-tüccar terekelerinde geçen bağların değerlerini parasal aralıklara göre tasnif ettiğimizde esnaf-tüccar sayısı itibariyle 5. sırada yer alan 5.001 kuruş ve üzerindeki bağlar, değerleri itibariyle %43'lük bir oranla ilk sırada yer almaktadır. Esnaf-tüccar sayısına göre 3. sırada yer alan 501-1.000 kuruş aralığı ise %16'lık bir oranla ikinci sırada yer almaktadır. 251-500 kuruş aralığı %12'lük oranla üçüncü

²⁹⁴ Bkz. Şekil 33.

sırada yer alırken, 2.501-5.000 kuruş aralığı ise %11’lik bir oranla dördüncü sırada yer almaktadır. 1.001-2.500 kuruş aralığı %10 oranı ile beşinci sırada, 0-250 kuruş aralığı ise esnaf-tüccar sayısı itibariyle 1. sırada yer alırken toplam değerlerine göre %8’lik oranla altıncı sırada yer alabilmiştir.²⁹⁵

Şekil 34. Esnaf-Tüccara Ait Bağ Değerlerinin Parasal Aralıklara Göre Oranı

Bezzazcı dükkânı bulunan Ahmet bin El-Hac Mehmet’in 1,5 dönümlük mülk bağı 15.000 kuruş²⁹⁶ ile en değerli bağ iken, ikinciliği Çukadarzâde Es-Seyyid Abdullah Ağa bin El-Hac Mehmed Ağa’nın 3 dönümlük köydeki bağının değeri ise 12.000 kuruş²⁹⁷ ve Temürçi Ahmet bin Abdullah’ın 1 dönümlük arazisinin değeri ise yine 12.000 kuruştur.²⁹⁸ Üçüncü sırada ise Terzi Bagos’un 1,5 dönüm 1.200 kuruş, 1,5 dönüm 3.600 kuruş, 1,5 dönüm 1.200 kuruş, toplamda 6.000 kuruş; Berber Molla Hasan bin İbrahim’in 1 dönüm bağ 2.000 kuruş, 2 dönüm bağ 4.000 kuruş, toplamda 6.000 kuruşluk bağı bulunmaktadır. Değeri en düşük bağ ise Bozhacızade Es-Seyyid Mehmed Ali bin Hasan’a ait 10 kuruşluk²⁹⁹ mülk bağıdır. İkinci sırada ise Halil bin Osman’a ait 12 kuruş³⁰⁰ değerindeki bağıdır. Üçüncü sırada ise 20 kuruşluk bağı ile Bahçevan Es-Seyyid İbrahim bin Ali³⁰¹ gelmektedir.

²⁹⁵ Bkz. Şekil 34.

²⁹⁶ BŞS, B.277/38; 22 Zilkade 1215/6 Nisan 1801.

²⁹⁷ BŞS, C.232/59; 24 Şaban 1229/11 Ağustos 1814.

²⁹⁸ BŞS, B.277/42; 23 Şaban 1215/9 Ocak 1801.

²⁹⁹ BŞS, B.309/69; 29 Cemaziyelevvel 1241/9 Ocak 1826.

³⁰⁰ BŞS, B.337/59; 9 Şaban 1223/30 Eylül 1808.

³⁰¹ BŞS, B.326/33; 13 Cemaziyelevvel 1241/24 Aralık 1825.

2.2.5.11. Esnaf-Tüccara Ait Dut Ağaçları

Dut ağaçları sadece meyvesi açısından değil, ipek böceğinin besin kaynağı olan yaprakları açısından da önem arz etmektedir. Bursa şehrinin hem ikliminin uygun olması hem de Doğu ile Batı arasında köprü olması, Bursa’da dut ağacı ve ipek koza üretimini teşvik etmiş ve ipek ticaretinin başkenti olma özelliğini uzun yıllar sürdürmesine sebep olmuştur. Bursa yüzlerce yıldır ipek ticareti ve uluslararası ticaretin merkezi olma özelliğini korumuştur. XVII. yüzyıl ortalarından itibaren ticaretteki konumunu İzmir’e kaptırsa da ipek üretimi açısından değerini yine de koruyabilmiştir. Avrupa’nın tekstil alanında sanayi tesislerini kurması, Bursa kentinde ipek koza üretiminin teşvik edilmesine sebep olmuştur. İpek kozasının beslenmesi için hayati önem taşıyan dut ağacı yaprakları nedeniyle Bursa adeta dut ağacı denizi görünümünü uzun yıllar korumuştur.

Bir şehrin sosyo-kültürel ve ekonomik yönden resmedilmesinde önemli kaynaklardan birisi de seyahatnamelerdir. Yaklaşık olarak yüz elli yıllık süreç içerisinde Bursa’ya gelen seyyahlar üzerinden, Bursa kenti resmedilmeye çalışılacaktır. 1702 yılında kenti ziyarete gelen Edmund D. Chishull Bursa ile ilgili gözlemlerini “*Uludağ’ın büyük su kaynakları, yakınındaki kente bol su veriyor ve evlerin arasında gelişmiş olan güzel ağaçları besliyor. Bu ağaçlar, genellikle çalışkan ipek böceklerini besleyen dut ağaçlarıdır.*”³⁰² diye anlatırken, 1745 yılında gelen Richard Pockock’e ise “Dağın zirvesinden, ovadaki yapılar, ağaç ve dut ağaçlarından oluşan bu karışım, dünyanın en güzel görüntüsünü oluşturuyor...” şeklinde ifade etmiştir.³⁰³

1800-1839 dönemi esnaf-tüccar terekelerinin zenginlik kaynaklarından biriside dut ağaçlarıdır. Dut ağaçları terekelerde, “*mülk dut hadİKası der-mahalle-i Emir Sultan 3 dönüm 1.505 kuruş*” veya “*5 ölçek mülk dut hadİKası der-kurb-i... 1.000 kuruş*” yine bazı terekelerde sadece “*mülk dut hadİKası 62 kuruş*” gibi ifadelerle belirtilmiştir. Terekelerde geçen “*hadİka*” kelimesi; ağaçlı, suyu çok bahçe, bostan, meyve bahçesi, etrafı çevrilmiş bahçe gibi anlamlara gelmektedir. Dut ağaçlarının terekelere

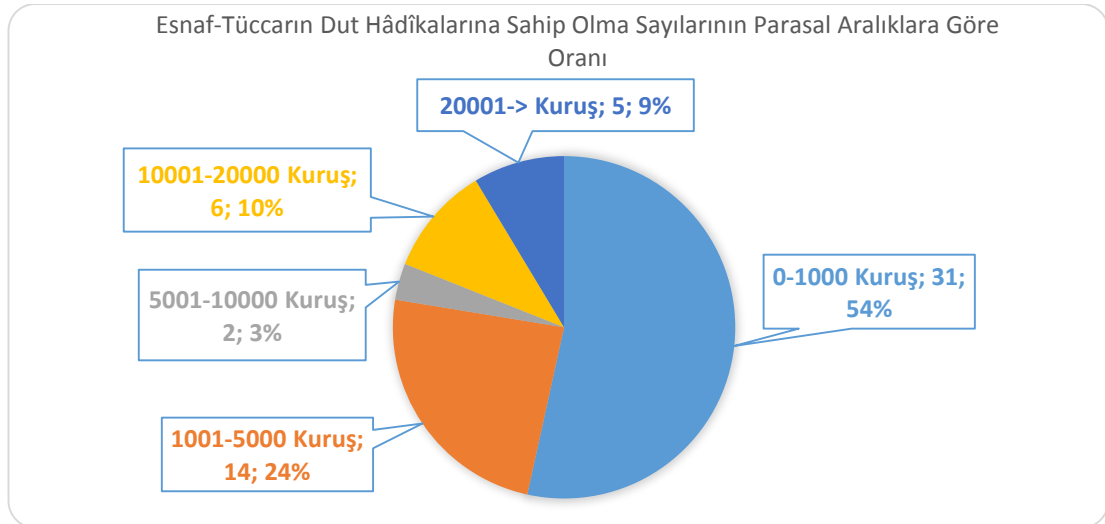
³⁰² Nürşen Günaydın-Raif Kaplanaoğlu, *Seyahatnâmelerde Bursa*, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Şubat 2000, s.63.

³⁰³ Günaydın-Kaplanaoğlu, *age.*, s. 67.

kaydedilmesinde ağacın cinsi, mahallesinin ismi, arazinin yüzölçümü ve maddi değerinin kuruş cinsinden ifadesi gibi ayrıntılarla kayıt altına alınmıştır.

1800-1839 tarihleri arasında terekesi bulunan 810 esnaf-tüccar terekesinden 59'unda dut hadîkası tespit edilmiştir. Terekesi bulunan esnaf-tüccar içerisinde %7,09'luk bir orana sahiptir. Esnaf-tüccar terekelerinde geçen dut ağaçlarının toplam değeri 264.395 kuruştur. Dut ağaçlarının esnaf-tüccar sermayesi içerisindeki oranı ise %2,34'dür. Dut ağaçlarının bulunduğu araziler 1 - 1,5 - 2 - 2,5 - 3 - 3,5 - 4 - 5 - 5,5 - 6 - 7 - 10 - 11 - 15 dönümlük farklı büyüklükteki araziler üzerinde bulunmaktadır. 8 esnaf-tüccar terekesinde ise ölçüleri belirtilmeden değeri belirtilen dut hadîkaları tespit edilmiştir. Esnaf-tüccarın dut ağaçlarının bulunduğu arazilerinin toplamı 177,5 dönümdür.

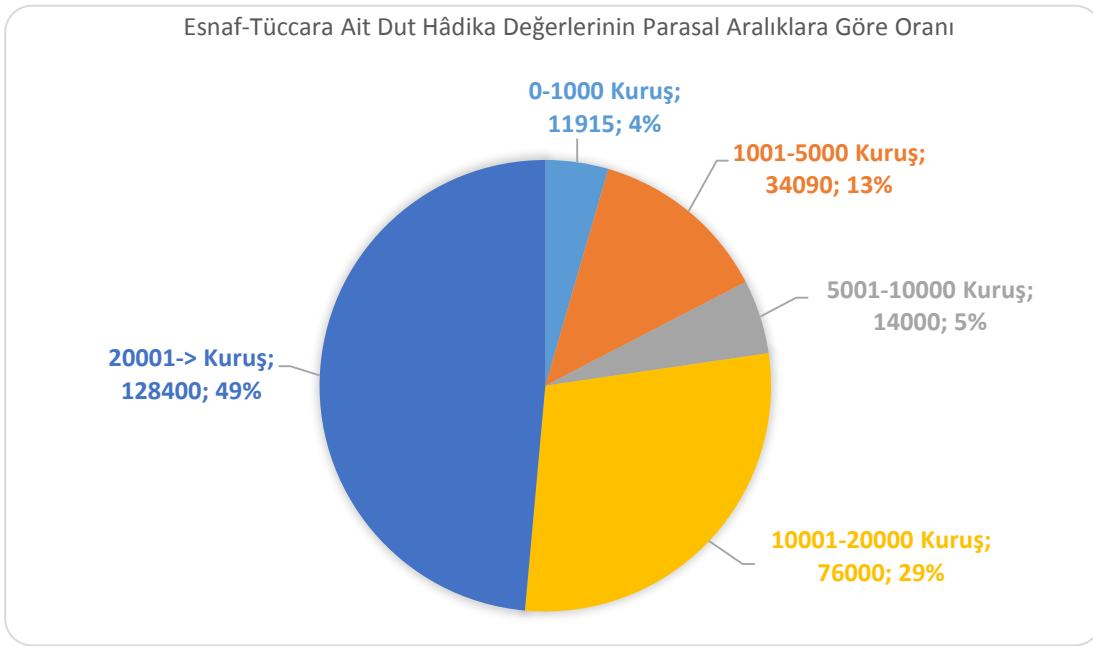
Esnaf-tüccarın dut hadîkasına sahip olma sayısını, dut hadîka değerlerine göre 5 parasal aralığa tasnif ettiğimizde ilk sırada, 31 esnaf-tüccar %54'lük bir oranla 0-1.000 kuruş aralığındaki dut hadîkalarına sahiptir. İkinci sırayı 14 esnaf-tüccar %24 oranında 1001-5.000 kuruş aralığındaki dut hadîkalarına sahipken, üçüncü sırada 6 esnaf-tüccar %10'luk bir oranla 10.001-20.000 kuruş aralığındaki dut hadîkalarına sahiptir. Dördüncü olarak 5 esnaf-tüccarın %9'luk oranla 20.001 ve üzeri değere sahip dut hadîkalarına sahiptir. Son olarak 2 esnaf tüccarın %3'lük oranda 5.001-10.000 kuruş aralığındaki dut hadîkalarına sahip olduğu görülmüştür.³⁰⁴

Şekil 35. Esnaf-Tüccarın Dut Hâdikalarına Sahip Olma Sayılarının Parasal Aralıklara Göre Oranı

³⁰⁴ Bkz. Şekil 35.

Esnaf-tüccar terekelerinde geçen dut hadîkalarının değerlerini parasal aralıklara göre tasnif ettiğimizde 20.001 kuruş ve üzeri değere sahip dut hadîkaları %49 oranla ilk sırada gelir. 10.001-20.000 kuruş aralığındaki dut hadîkaları ise %29'luk bir orana sahiptir. 1.001-5.000 kuruş aralığındaki dut hadîkaları ise %13'lük bir orana sahipken, 5.001-10.000 kuruş aralığındaki dut hadîkaları %5'lik bir orana sahiptir. Son olarak 0-1.000 kuruş aralığındaki dut hadîkaları ise %4'lük bir orana sahiptir. Dut hadîkaları bulunan esnaf sayısında 0-1.000 kuruşluk oran ilk sırada iken, değerlerinin toplamında ise sonuncu sırada yer almaktadır.³⁰⁵

Şekil 36. Esnaf-Tüccara Ait Dut Hâdika Değerlerinin Parasal Aralıklara Göre Oranı

Dut ağacı bahçelerini değerlerine göre sıralarsak ilk sırayı, 4 dönümü 32.400 kuruş ile Bezzazcı Ahmet bin El-Hac Mehmet³⁰⁶ almaktadır. İkinci sırayı 1 dönümü 6.000 kuruş, 2,5 dönümü ise 19.800 kuruş olmak üzere toplamda 25.800 kuruş değerindeki dut hadîkalarına sahip Bıçakçı Abbas bin Abdullah,³⁰⁷ üçüncü sırayı 4 dönümü 24.000 kuruş ile Berber Molla Hasan bin İbrahim,³⁰⁸ ile 6 dönümü 24.000 kuruş değerindeki dut hadîkalarına sahip Debbağ Es-Seyyid Ahmed bin Mustafa'ya³⁰⁹ aittir. En düşük değerli dut hadîkaları ise; 1 dönümü 60 kuruş ile Camcı Karabet veled

³⁰⁵ Bkz. Şekil 36.

³⁰⁶ BŞS, B.277/38; 22 Zilkade 1215/6 isan 1801.

³⁰⁷ BŞS, B.276/55; 7 Şevval 1216/10 Şubat 1802.

³⁰⁸ BŞS, C.232/30; 5 Rebiülahir 1227/18 Nisan 1812.

³⁰⁹ BŞS, C.232/71; 27 Rebiülevvel 1228/30 Mart 1813.

Bederos'a,³¹⁰ ikinci sırayı 100 kuruş değerinde Berber Emin bin Yusuf,³¹¹ Abacı Yani veled Soven,³¹² Bezzaz Kara Serkez veled Agob,³¹³ Duhancı Osman Ağa bin Hüseyin'e,³¹⁴ üçüncü sırada ise 7 dönümü 180 kuruşluk değeri ile Nalband Hüseyin bin İbrahim'e³¹⁵ ait olduğu görülür. Farklı sektörlerde çalışan esnaf gruplarının, farklı ölçü ve değerinde dut hadikalarına sahip olduğu görülür. Aynı ölçülerde bile olsa çok farklı fiyatlardaki dut ağaçlarının sebebi buldukları arazinin şehre olan yakınlığı, uzaklığı, arazi üzerindeki ağaçların yaşı, sayısı, dut arazisinin sulak olup olmaması gibi birçok etkenide üzerinde barındırmaktadır.

Esnaf-tüccara ait dut hadikalarının bazılarının hisseli olduğu da görülür. Dut ağacı bahçelerinde görülen ortaklıklar hem esnafın arkadaşlarıyla, hemde miras yoluyla kendilerine düşen hisseleri nedeniyle kurulan ortaklıklardır. Örneğin Mumcu Halil bin İbrahim'in terekesinde 1/2'si 3 dönüm 300 kuruş, 3 dönüm nısf-ı dut hadikası 8 kuruş,³¹⁶ Nalband Es-Seyyid Halil bin El-Hac İbrahim'e ait babasından kalan dut hadikası hissesi 4.200 kuruş³¹⁷ değerindedir. Tarik-i Hac-ı Şerif'te vefat eden Çubukçu Es-Seyyid El-Hac Ali Bey bin Şerif Mehmed'in terekesinde "*İşbu sene hadikasından hasıl olan... kozadan hissesi 1.779,7 kuruş,*"³¹⁸ hadikaların ipek kozaları için olduğuna dair ifadeler dikkat çekicidir. Koza hisselerinin varlığı ve bunların meblağlarının da yüksek olması esnaf-tüccar için ekstra gelir getirmesi nedeniyle tercih edilen yöntemlerden biri olduğunu göstermektedir.

2.2.5.12. Esnaf-Tüccarın Mal Varlıklarından Meyve Ağaçları

Bursa esnaf-tüccarın zenginlik kaynaklarından biriside meyve bahçeleridir. Meyve bahçeleri esnaf-tüccar terekelerinde "*mülk hadika der-kurb-i mahalle-i mezbûre 1.200 kuruş*", "*mülk hadika 1 dönüm 150 kuruş*" gibi ifadelerle geçmektedir. Bu "hadika" kelimesi sözlükte; suyu bol, bostan olarak da kullanılan meyveli ağaçlardan oluşan bahçe ve etrafı duvarla çevrilmiş bahçe gibi anlamlara gelmektedir.

³¹⁰ BŞS, A.186/20; 15 Muharrem 1222/25 Mart 1807.

³¹¹ BŞS, B.379/63; 11 Cemaziyelevvel 1231/9 Nisan 1816.

³¹² BŞS, B.340/42; 3 Safer 1228/5 Şubat 1813.

³¹³ BŞS, A.186/25; 2 Şaban 1221/15 Ekim 1806.

³¹⁴ BŞS, B.277/54; 17 Şaban 1215/3 Ocak 1801.

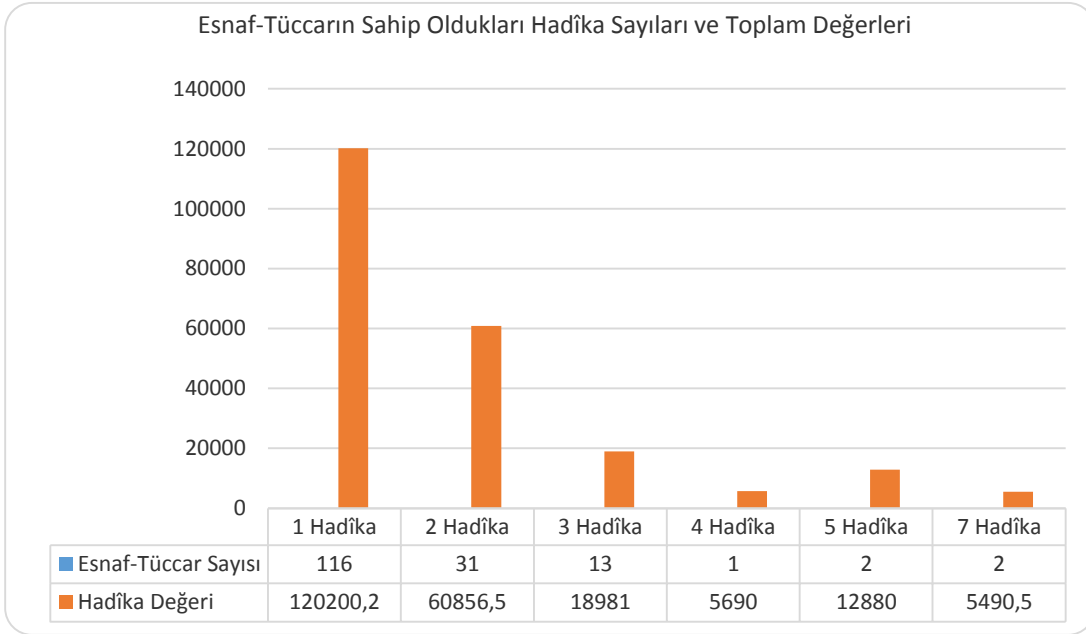
³¹⁵ BŞS, B.337/9; 27 Muharrem 1223/25 Mart 1808.

³¹⁶ BŞS, B.282/24; 5 Cemaziyelevvel 1220/1 Ağustos 1805.

³¹⁷ BŞS, C.232/35; 3 Cemaziyelahir 1227/14 Haziran 1812.

³¹⁸ BŞS, B.298/160-159; 7 Rebiülahir 1251/2 Ağustos 1835.

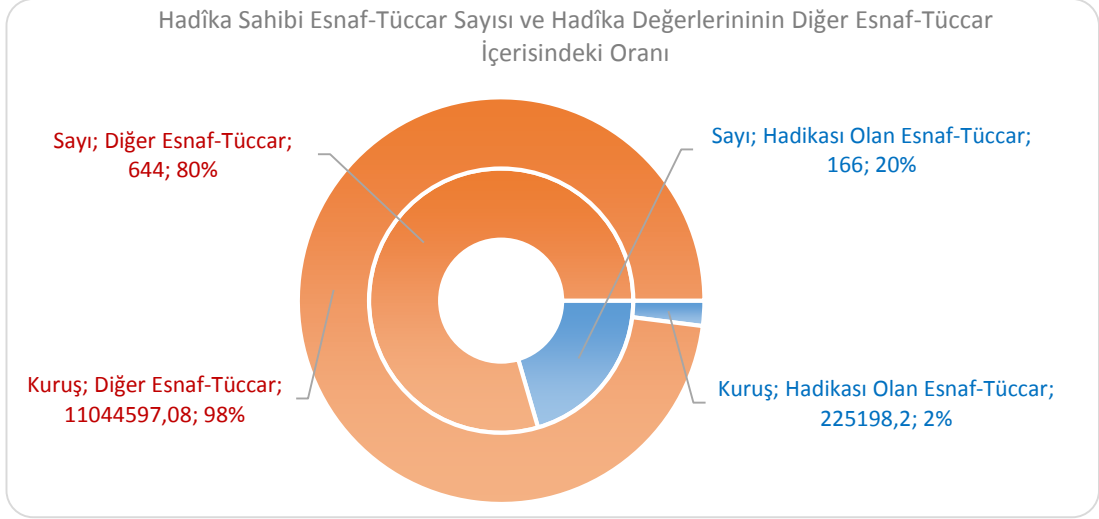
Terekelerde geçen meyve bahçeleri tarif edilirken; bahçenin niteliği, mahallesi, büyüklüğü ve maddi değerleri sırasıyla kayıt altına alınmıştır. Terekelerde geçen hadikaların kimi zaman mahalleleri, kimi zaman dönümleri verilmeden sadece maddi değerleri belirtilmiştir. Bu grup içerisinde zikredeceğimiz ağaç ve bahçeler kestane, zeytin, kavak, fidan, muşmula gibi farklı ağaç türlerinden bahsedilmektedir.

Şekil 37. Esnaf-Tüccarın Sahip Oldukları Hadıka(Meyve Ağaçları Bahçe) Sayıları ve Toplam Değerleri

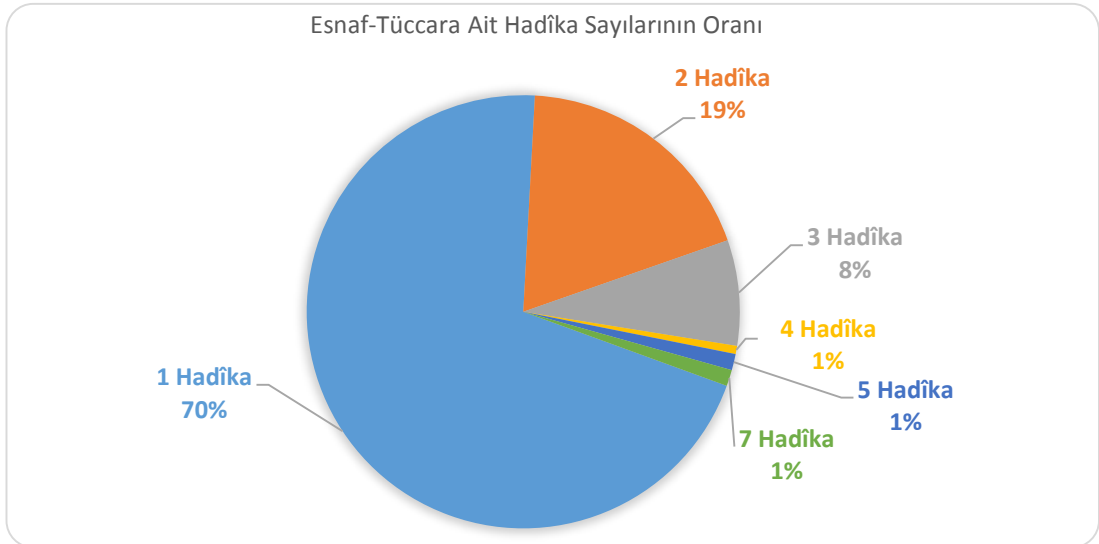
Esnaf-tüccara ait 166 terekede meyve ağaçlarından oluşan bostanlara rastlanılmıştır. Hadıka sahibi esnaf-tüccar, diğer esnaf-tüccara göre %20'lik bir orana sahiptir. Bu hadikaların toplam değeri 225.198,2 kuruştur. Hadikalar genel mal varlığı içerisinde %2'lik bir orana sahiptir.³¹⁹ Terekelerde geçen hadikaların büyüklükleri birbirinden farklılık gösterir. Genellikle 1 - 1,5 - 2 - 2,5 - 3 - 3,5 - 4 - 4,5 - 5 - 5,5 - 6 - 8 - 9 - 13,5 - 17 - 20,5 - 30 - 40 dönümlük araziler üzerinde hadıka (meyveli ağaç)ları yer almıştır. 44 esnaf-tüccar terekesindeki hadikaların dönümü belirtilmemiştir. Bu hadikaların toplam değeri 60.632,2 kuruş tutmaktadır.

³¹⁹ Bkz. Şekil 38.

Şekil 38. Hadika Sahibi Esnaf-Tüccar Sayısı ve Hadika Değerlerinin Diğer Esnaf-Tüccar İçerisindeki Oranı

Farklı mekânlarda birden fazla hadikaya sahip 49 esnaf-tüccar tespit edilmiştir.³²⁰ Hadikası bulunan esnaf-tüccarı, hadika sayılarına göre oranlamasını yaparsak; 1 hadikaya sahip esnaf-tüccar %70'lik oranla ilk sırada, 2 hadikaya sahip esnaf-tüccar %19'luk oranla ikinci sırada, 3 hadikaya sahip esnaf-tüccar %8'lik oranla üçüncü sırada yer almaktadır. 5 ve 7 hadikaya sahip esnaf-tüccar %1'lik oranla dördüncü sırada yer alırken, 4 hadikaya sahip esnaf-tüccar ise %1'lik bir oranla beşinci sırada yer almaktadır.³²¹

Şekil 39. Esnaf-Tüccara Ait Hadika Sayılarının Oranı

³²⁰ BŞS, B.302/181; B.323/91; B.302/131; C.57/10; B.315/68; B.309/118.

³²¹ Bkz. Şekil 39.

Esnaf-tüccarın hadikalara sahiplik sıralamasına baktığımızda, Berber El-Hac Hasan bin Halil³²² 7 farklı mekânda toplamı 3.050,5 kuruş tutan farklı değerlerdeki hadikaları ile ilk sırada yer alır. Yine Semerci Mehmed Süleyman bin Ali, 7 farklı mekânda toplamı 2.440 kuruş tutan farklı değerlerdeki hadika arazileri ile ikinci sırada bulunmaktadır.³²³ Kahveci Ali Ağa bin Halil'in³²⁴ 5 farklı hadikasının değerler toplamı 4.250 kuruş ve Kahvehaneci Tüfenkçibaşı Canbaz Zade Es-Seyyid Ali Ağa bin İsmail'inde³²⁵ 5 farklı hadika değerleri toplamı 8.630 kuruş ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Esnaf-tüccarın hadika sayılarının değerlerinin toplamları açısından oranlamasına baktığımızda, 1 hadİKası bulunan esnaf-tüccarın hadika değerleri toplamı %54'lük oranla ilk sırada, 2 hadİKası bulunanların değerleri toplamı %27'lik oranla ikinci sırayı, 3 hadİKası bulunan esnaf-tüccarın hadikalarının toplamı ise %8'lik oranla üçüncü sırada yer almaktadır. 5 hadikaya sahip esnaf-tüccarın hadika değerlerinin toplamı ise %6 oranla dördüncü sırada yer alırken, 4 hadikaya sahip esnaf-tüccar hadikalarının değerler toplamı %3'lük oranla beşinci sırada yer alırken, 7 hadİKası olan esnaf-tüccarın hadikalarının toplam değeri %2'lik oranla altıncı sırada yer almaktadır.³²⁶ Hadika değerleri en yüksek esnaf-tüccarlara örnek verecek olursak; Nalçacı Süleyman Efendi bin Mustafa'ya³²⁷ ait hadİkanın değeri 18.000 kuruş değeri ile ilk sırada yer alır. İkinci sırada ise Sahhaf Es-Seyyid El-Hac Hafız Ali Efendi bin Es-Seyyid El-Hac Ahmed'in³²⁸ hadikalarından biri 5.000 kuruş, diğeri 4.000 kuruş olmak üzere toplamda 9.000 kuruşluk bir hadİKaya sahiptir. Üçüncü sırada ise, Kahvehaneci Tüfenkçibaşı Canbaz Zade Es-Seyyid Ali Ağa bin İsmail'inde³²⁹ 5 farklı mekânda 8.630 kuruş değerinde hadİKaları bulunmaktadır. Değeri 8 kuruş ile en düşük hadİka Nalband El-Hac Ali bin İzzet'e³³⁰ aittir. İkinci sırada 24 kuruşluk hadİka Sarraç

³²² BŞS, B.298/221; 21 Rebiülahir 1250/27 Ağustos 1834.

³²³ BŞS, C.85/33; 27 Rebiülevvel 1254/20 Haziran 1838.

³²⁴ BŞS, B.320/1; 23 Cemaziyelevvel 1232/10 Nisan 1817.

³²⁵ BŞS, B.298/139-138; 13 Şaban 1251/4 Aralık 1835.

³²⁶ Bkz. Şekil 40.

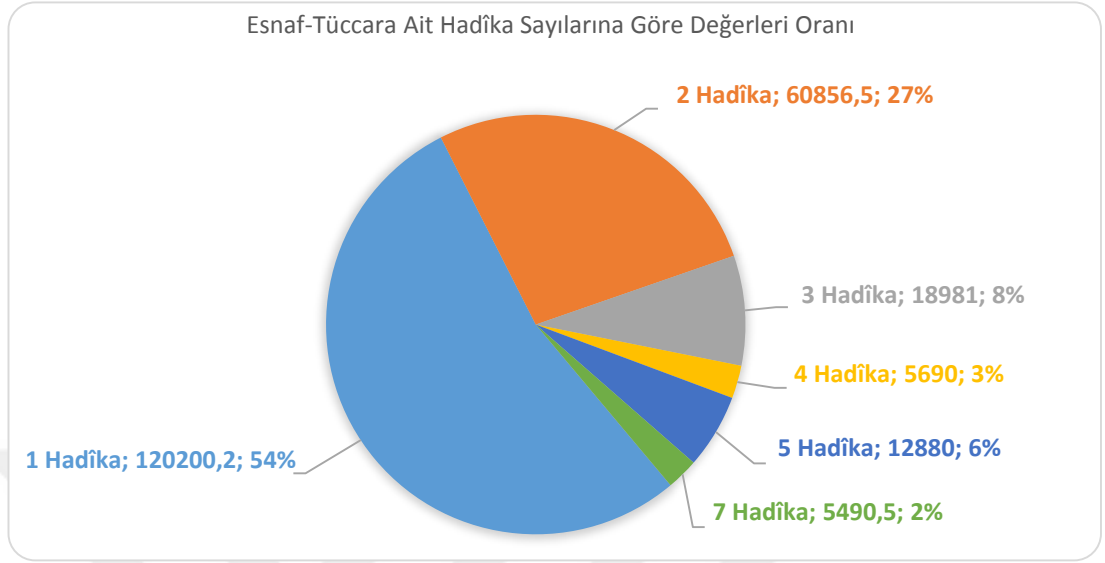
³²⁷ BŞS, B.276/59; 25 Zilkade 1216/29 Mart 1802.

³²⁸ BŞS, C.28/96; 13 Ramazan 1250/13 Ocak 1835.

³²⁹ BŞS, B.298/139-138; 13 Şaban 1251/4 Aralık 1835.

³³⁰ BŞS, C.85/62; 15 Rebiülevvel 1254/8 Haziran 1838.

Es-Seyyid Mehmed Emin bin Es-Seyyid Lütfullah'a³³¹ aittir. Üçüncü sırada ise 25 kuruşluk hadikanın sahibi Hurdacılık yapan Hurdacı Agob veled Banos'a³³² aittir.

Şekil 40. Esnaf-Tüccara Ait Hadîka Sayılarına Göre Değerleri Oranı

Esnaf-tüccar terekelerinde genellikle miras haklarından dolayı hisseli 2 hadîkaya rastlanılmıştır. Terekelerde hisseli hadîkalar “*nusf-ı mülk hadîka der-kurb-i mahalle-i mezbûre 350 kuruş*” gibi ifadelerle geçmektedir. Örneğin, Helvacı Es-Seyyid Süleyman bin Mehmed’in $\frac{1}{2}$ hisseli hadîkasının değeri 350 kuruştur.³³³ Nalband Es-Seyyid El-Hac Mehmed Arif bin El-Hac Ahmed’in de $\frac{1}{2}$ hissesi 300 kuruş değerinde, bir de 450 kuruş değerinde hadîkası bulunmaktadır.³³⁴

Esnaf-tüccara ait 16 terekede “*kestane*” hadîkası tespit edilmiştir. Esnaf-tüccara ait kestane ağaçları “*mülk kestane hadîkası 4 dönüm 240 kuruş*” gibi ifadelerle anlatılmaktadır. Kestane hadîkalarının kimisi sadece kestanelik olarak geçmekte, bazı terekelerde ise hadîka ve zeytinliklerle beraber değerleri toplam olarak belirtilmiştir. Kestanelik, hadîka ve zeytin hadîkalarının toplam değeri 18.244 kuruştur.³³⁵ Esnaf-tüccara ait zeytin ağaçları “*mülk zeytin eşcârı 10 kuruş*” gibi ifadelerle geçmektedir. Esnaf-tüccara ait 7 terekedeki “*zeytin*” ağaçlarının toplamı 1.930 kuruş tutmaktadır. Bu hadîka, zeytin ve kestane ağaçlarının dışında “*döngel*” olarak tabir edilen muşmula

³³¹ BŞS, C.28/178; 17 Safer 1249/6 Temmuz 1833.

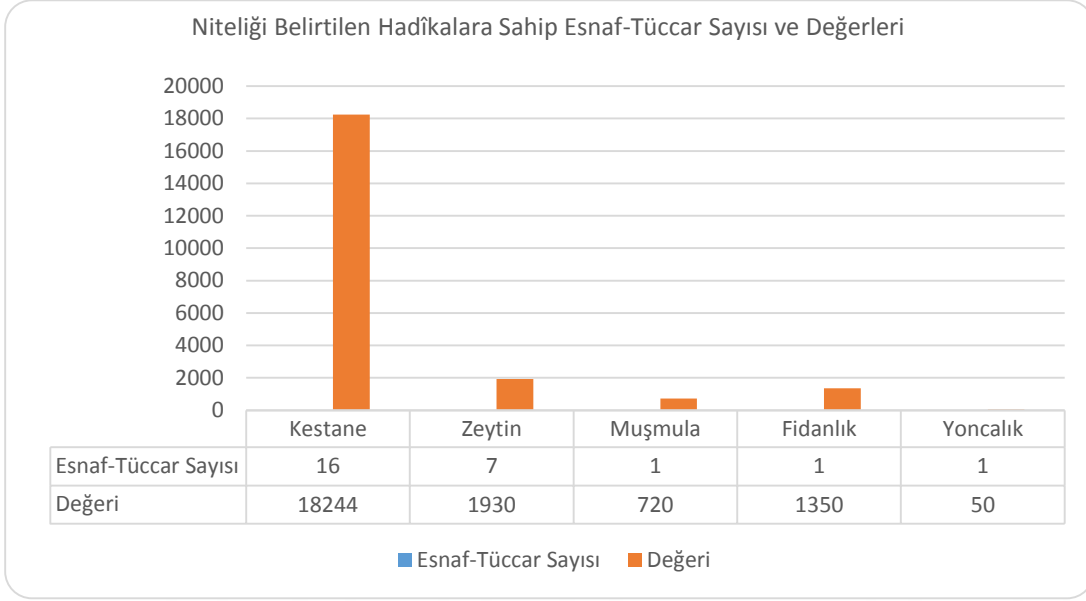
³³² BŞS, B.310/49; 13 Cemaziyelahir 1242/12 Ocak 1827.

³³³ BŞS, B.326/49; 7 Safer 1236/14 Kasım 1820.

³³⁴ BŞS, B.309/113; 7 Rebiülahir 1241/19 Kasım 1825.

³³⁵ Bkz. Şekil 41.

hadîkalarında bulunmaktadır. Bazarcı Mehmed Ali bin El-Hac Musa'nın³³⁶ terekesinde 720 kuruş değerinde muşmula ağaçları bahçesine rastlanılmıştır. Bu meyve ağaçlarındaki çeşitlilik Bursa iklim ve arazisinin bu tip ürünlerin yetişmesine elverişli olmasıyla alakalıdır. En azından günümüzde de severek tüketilen bu meyve ağaçlarının o döneme kadar gitmesi, Müslüman esnaf ve tüccarın bağ ve bahçelere de önem verdiğini göstermektedir.

Şekil 41. Niteliği Belirtilen Hadîkalara Sahip Esnaf-Tüccar Sayısı ve Değerleri

Esnaf-tüccara ait fidanlık bahçesinin de varlığı görülür. Örneğin, kahvecilik yapan Tüfenkçibaşı Canbazzade Es-Seyyid Ali Ağa bin İsmail'in terekesinde 7 dönüm mülk fidanlık der karye-i mezbûr 1.350 kuruş,³³⁷ Kazzaz Es-Seyyid İsmail bin Es-Seyyid Mehmed'in terekesinde de 2 dönüm kadar değeri 50 kuruş olan Yoncalık³³⁸ tespit edilmiştir.

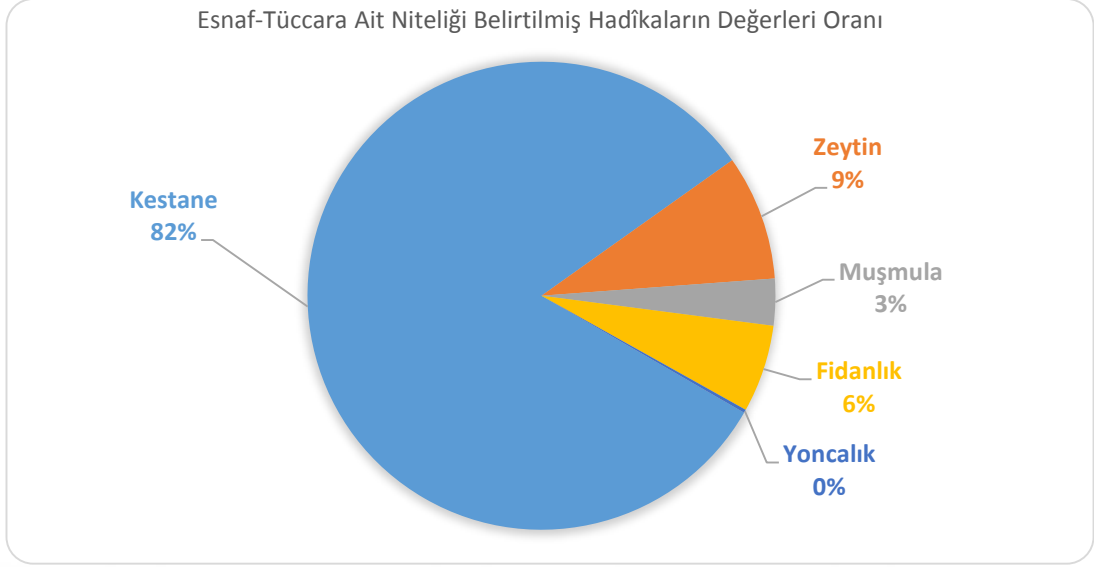
Esnaf-tüccarın ismi belirtilen ağaçların değerleri oranına baktığımızda %82'lik bir oranla kestane ağaçları ilk sırada yer alır. Zeytin ağaçlarının değeri %9'lik oranla ikinci sırada yer alırken, üçüncü sırada %6'luk oranla fidanlık yer alır. Muşmula ağaçları ise %3'lük orana sahiptir. Yoncalık sulak alanlar ise %0,22'lik bir orana sahiptir.³³⁹

³³⁶ BŞS, B.309/59; 21 Muharrem 1241/5 Eylül 1825.

³³⁷ BŞS, B.298/139-138; 13 Şaban 1251/4 Aralık 1835.

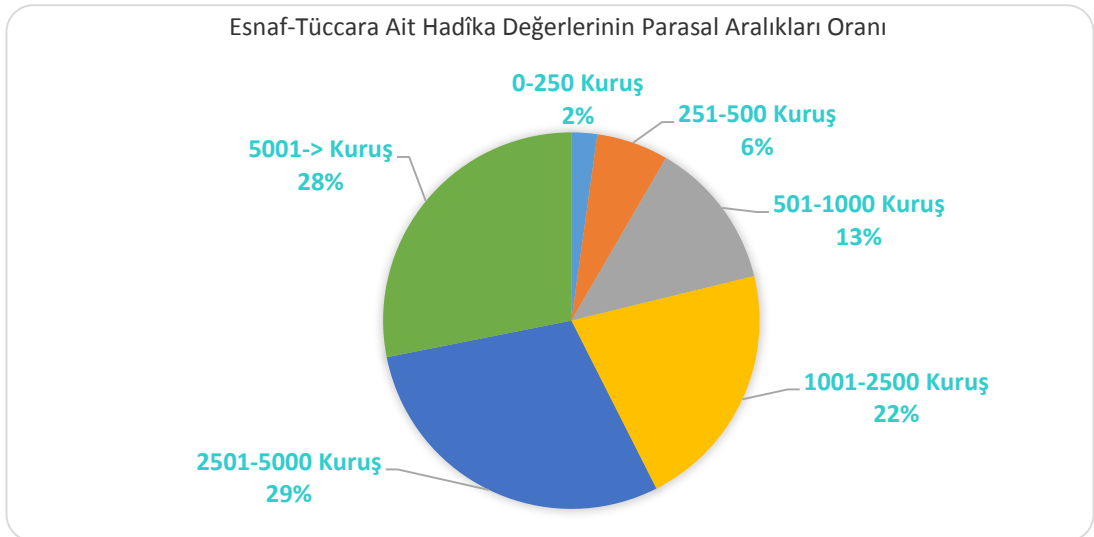
³³⁸ BŞS, B.302/144; 27 Muharrem 1248/26 Haziran 1832.

³³⁹ Bkz. Şekil 42.

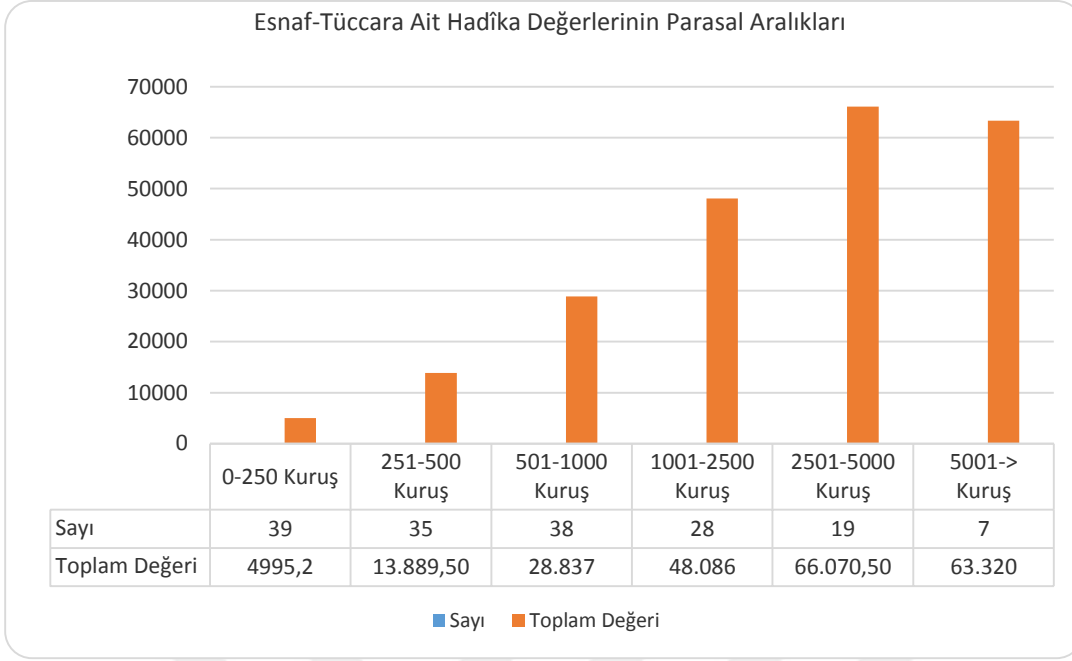
Şekil 42. Esnaf-Tüccara Ait Niteliği Belirtilmiş Hadikaların Değerleri Oranı

Hadikası bulunan esnaf-tüccarın parasal aralıklarına göre sayısına baktığımızda 0-250 kuruş aralığındaki hadikalara sahip esnaf-tüccarın sayısı en fazla iken, 5.001-> aralığına doğru esnaf-tüccar sayısında azalma görülmektedir. Hadikaların değerlerinin parasal aralıklara göre oranına baktığımızda 2.501-5.000 kuruş aralığı %29 oranı ile ilk sıradadır. 5.001-> kuruş ise %28'lik oran ile ikinci sıradadır. 1.001-2.500 kuruş aralığı ise %22'lik oranla üçüncü sırada yer alır. 501-1.000 kuruş aralığı ise %13'lük bir orana sahiptir. 251-500 kuruş aralığı ise %6'lık bir orana sahiptir. Son olarak 0-250 kuruş aralığı ise %2'lik bir orana sahiptir.³⁴⁰

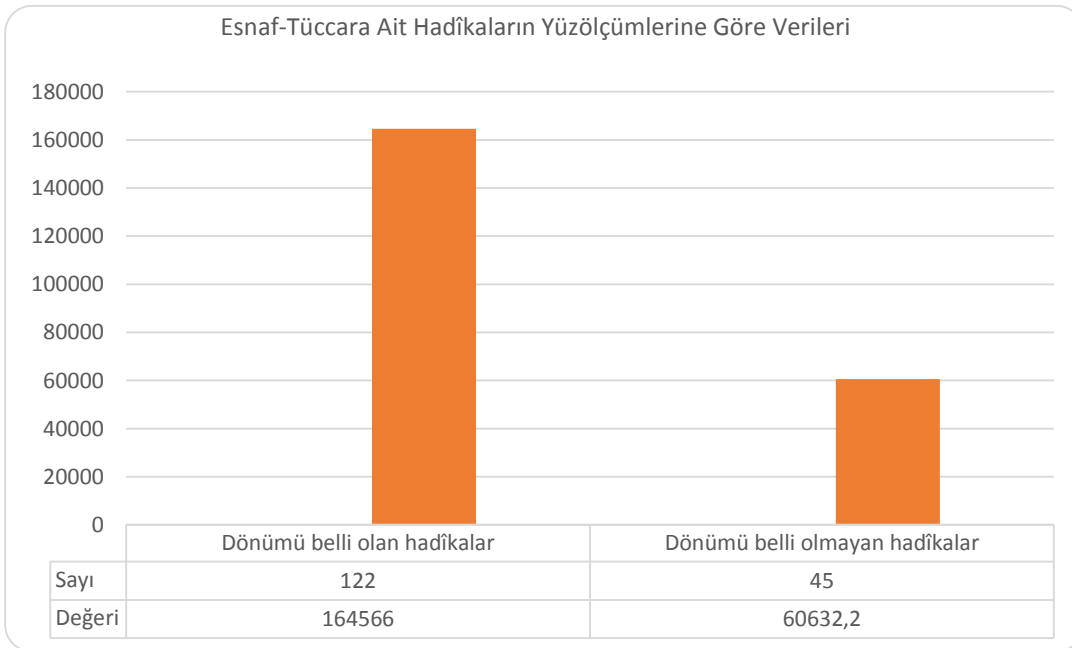
Şekil 43. Esnaf-Tüccara Ait Hadika Değerlerinin Parasal Aralıkları Oranı

³⁴⁰ Bkz. Şekil 43.

Şekil 44. Esnaf-Tüccara Ait Hadıka Değerlerinin Parasal Aralıkları

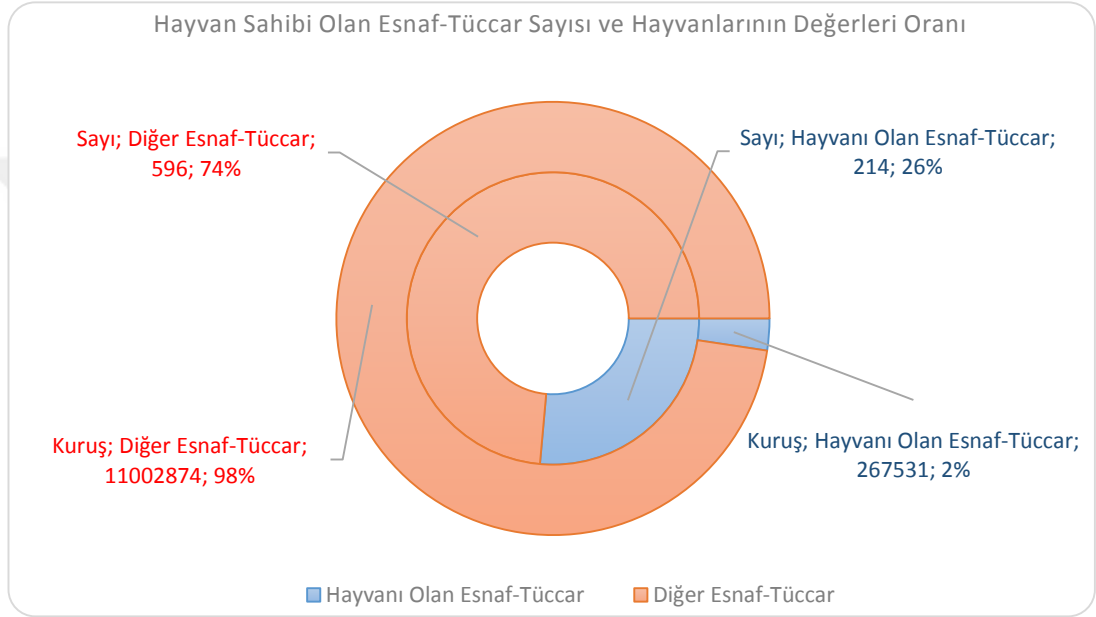
Bağ, hadıka gibi bahçeli, meyveli ağaçlara sahip olmanın belli esnaf ve tüccar gruplarına münhasır olmadığı, neredeyse her esnaf-tüccarın değer ve büyüklükleri farklı olsa da bu ağaçlara sahip olduğu görülmektedir. Bu durum getirisi yüksek bir alanın varlığından herkesin istifade etme arzusu ve kendi ihtiyaçlarının karşılanması fikrinden kaynaklanmaktadır.

Şekil 45. Esnaf-Tüccara Ait Hadıkaların Yüzölçümlerine Göre Verileri

2.2.5.13. Esnaf-Tüccar Mal Varlıklarından Hayvanlar

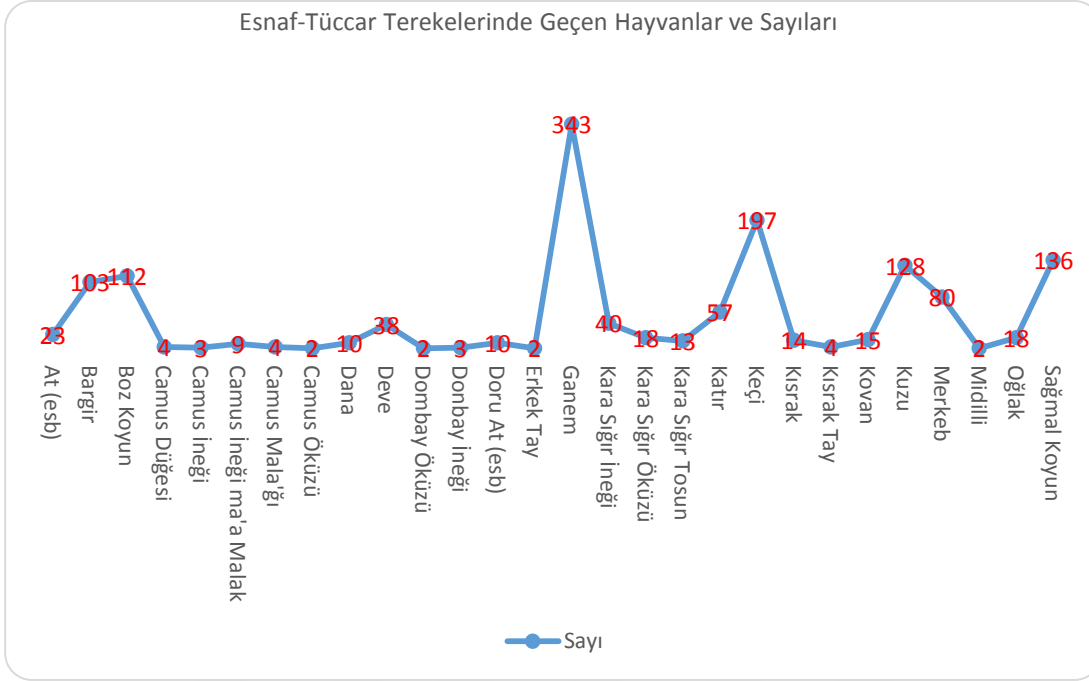
Esnaf-tüccarın mal varlıkları içerisinde hayvanlar da önemli bir yer tutmaktadır. Hayvanlar büyükbaş, küçükbaş, kümes hayvanları ile arı kovanları gibi ana gruplara ayırabiliriz. 1800-1839 tarihleri arasında vefat eden esnaf-tüccara ait 214 terekede çeşitli hayvanlar tespit edilmiştir. Hayvanı bulunan esnaf-tüccarın %26 gibi bir orana sahiptir. Hayvanların maddi değeri 267.531 kuruştur. Genel mal varlığı içerisinde %2'lik bir orana sahiptir.³⁴¹

Şekil 46. Hayvan Sahibi Olan Esnaf-Tüccar Sayısı ve Hayvanların Değerleri Oranı

Esnaf-tüccara ait terekelerde, 108 büyükbaş hayvana rastlanılmıştır. Bunlar arasında su sığırı cinsinden olan 4 re's camus düğesi, 3 re's camus ineği, 9 re's camus ineği ma'a malak, 4 re's camus mala'ğı, 2 re's camus öküzü, 2 re's dombay öküzü, 3 re's dombay ineği ve sığır cinsinden olan 10 re's dana, 40 re's kara sığır ineği, 18 re's kara sığır öküzü, 13 re's kara sığır tosun tespit edilmiştir. Öküzlere rastlanması az da olsa esnafın tarımsal faaliyetler içerisinde yer aldığını göstermektedir. Tarlaların ekilebilir hale getirilmesinde hem gücünden hem de etinden istifade ettiğimiz büyükbaş hayvanlar da önemli bir yer tutar.

³⁴¹ Bkz. Şekil 46.

Şekil 47. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Hayvanlar ve Sayıları

Esnaf-tüccar terekelerinde 55 binek hayvanı tespit edilebildi. At asil ve soylu bir hayvandır. Binek hayvanlarını rengine, cinsiyetine, yaşına göre gruplara ayırabiliriz. Binek hayvanları olarak 23 re's at (esb), rengine göre 10 re's doru at (esb), cinsiyetine ve yaşına göre ise 2 re's erkek tay, 14 re's kısrak, 4 re's kısrak tay ve 2 re's midilli gibi hayvanlar bulunmaktadır. Atlar kısa ve uzun mesafelerde hızından istifade edilmesinden dolayı cinslerine göre farklı alanlarda kullanılmaktadır. Esnaf-tüccarın sahip oldukları atın cinsi, rengi, yaşı gibi özellikleri toplumdaki itibarları açısından önemlidir.

Esnaf-tüccar terekelerinde sık rastlanan bir diğer hayvan türü de yük hayvanlarıdır. Bursa, ulusal ve uluslararası canlı bir ticaret merkezi olduğundan, ticaretle uğraşan esnaf-tüccarın yük taşımacılığında kullanılan hayvanlara sahip olma durumunda önem arz etmektedir. Esnaf-tüccar terekelerinde 278 yük hayvanı tespit edilmiştir. Esnaf-tüccarın yük taşımacılığında kullanılan hayvan gruplarına baktığımızda 103 re's bargir, 38 re's deve, 57 re's katır, 80 re's merkeş gibi hayvanlar yük taşıma işlerinde kullanılmıştır. Bilhassa binek hayvanı olarak değil de yük hayvanı olarak kullanılan hayvanların Bursa'da yoğun bir şekilde yer alması ticaretin aktifliğine işaret etmektedir.

Esnaf-tüccara ait 934 küçükbaş hayvan tespit edilmiştir. Bu hayvanlara genellikle, kasaplar ve bölgeler arası küçükbaş hayvan ihtiyacını karşılayan celeplere ait terekelerde rastlanmıştır. Terekelerde küçükbaş hayvanlar yaş ve cinsiyetlerine göre isimlendirilmiştir. Örneğin, 112 re's boz koyun, 343 re's ganem, 197 re's keçi, 128 re's kuzu, 18 re's oğlak, 136 re's sağmal koyun gibi. Küçükbaş hayvanlar özellikle insanların temel besin kaynağı olan et ve süt ihtiyacının karşılanması için önemlidir. Ayrıca koyun ve keçilerin yünlerinden elde edilen iplikler ise kumaş sektöründe hammaddesi olarak önem arz etmektedir.

Beslenme açısından önemli besin kaynaklarından biri olan arı kovanlarına terekelerde az da olsa rastlanmıştır. Örneğin, Kalaycı Salih Beşe bin Abdullah'a ait 8 kovan ma'a arı 1.200 kuruş,³⁴² Yayı Osman'ın ise 1 kovan arısı 100 kuruş,³⁴³ Kasab Yusuf bin Ali'nin'de 6 arı kovanı 24 kuruş³⁴⁴ değerindedir. Arı kovan sayısının fazla olmaması bu esnafların kendi besin ihtiyaçları için hobi olarak üretim yaptıkları izlenimi vermektedir. Arıcılık sürekli ilgi ve bakım isteyen bir alan olduğu için bu alana odaklanmak gerekmektedir.

³⁴² BŞS, C.232/25; 17 Rebiülahir 1228/19 Nisan 1813.

³⁴³ BŞS, C.232/24; 17 Rebiülahir 1228/19 Nisan 1813.

³⁴⁴ BŞS, C.232/16-15; 1 Ramazan 1229/17 Ağustos 1814.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BORÇ-ALACAK İLİŞKİLERİ AÇISINDAN BURSA ESNAF-TÜCCARI

17. yüzyılda Hollanda, İngiltere, Fransa gibi Batı ülkelerinde kurumsallaşmış bankalar, kumpanyalar, hisseli sermaye şirketleri ve borsalar etrafında sermaye piyasaları teşekkül etmişken, Osmanlı Devleti'nde ciddi ve modern bankacılık 19. yüzyılın sonlarına doğru kurumsallaşmıştır.³⁴⁵ Osmanlı Devleti'nde ise özellikle esnaf-tüccarın ihtiyaç duyduğu sermaye, kâr amacı güden kişiler veya vakıf gibi kurumlarca karşılanmaktaydı. Osmanlı Devleti borç-alacak ilişkilerinde uygulanan fahiş faiz yerine, makul olan % 9-15 arasında bir faize izin vermiştir. Hatta bu hususun uygulanmasına yönelik en ince ayrıntının dahi atlanmadığı “*murâbaha nizamnâmeleri*” çıkartılmıştır.³⁴⁶ Ömer Demirel ise, Osmanlı Devleti genelinde para vakıfları için %10-15 arasındaki faizin helal ve meşru kâr haddi sayıldığını,³⁴⁷ hatta esnaf-tüccar arasında kar-zarar ortaklığı veya %20'ye kadar meşru olarak faiz veya nema uygulamalarının olduğunu³⁴⁸ ifade etmiştir.

1800-1839 tarihleri arasında vefat eden esnaf-tüccardan şer'îye sicil defterlerine yansıyan terekelerindeki toplam mal varlığı 11.210.303,58 kuruştur. Tespit edilebilen 810 esnaf-tüccardan 323'si 1.977.306,67 kuruşu 6087 kişiye borç vermiştir. Bu veriler esnaf-tüccardan %40'ının toplam servetin %18'i oranındaki tutarı borç verdiği görülmektedir.³⁴⁹ Aynı zamanda 525 esnaf-tüccar 2.447.506,03 kuruşu 2753 kişiden borç almıştır. Bu durum esnaf-tüccardan %65'inin, toplam mal varlığının %22'si oranında borçlanma içerisine girdiğini gösterir.³⁵⁰ Böylelikle esnaf-tüccar alacaklarından daha fazla borçlanma içerisine girmiştir ki, bu durum ticari

³⁴⁵ Yavuz Cezar, “18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s.16-19.

³⁴⁶ Neşet Çağatay, *age.*, s. 163-166.

³⁴⁷ Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri*, Sivas 2006, Sivas 1000 Temel Eser No:2, s. 28-29.

³⁴⁸ Demirel, *age.*, s. 135.

³⁴⁹ Bkz. Şekil 48.

³⁵⁰ Bkz. Şekil 52.

hayattaki açılmayı dolayısıyla ticari canlılığı, riski ve ekonomik durumunda kötüleşmeye başladığı izlenimi vermektedir.

3.1. Esnaf-Tüccarın Alacak (Der-zimmet) Durumları

Osmanlı'da para/kredi uygulâmalarını dolaylı da olsa yansıtacak önemli kaynaklardan birisi terekelerdir. Esnaf-tüccar terekelerinde alacak meselesi için “*Der-zimmet*” kelimesi kullanılmıştır. Der-zimmet kelimesi sözlükte; borç, üstünde olan şey, bir ticari kuruluşun borçlarının tümü ve bir kimsenin yasal olmayan yollardan üzerine geçirip ödemeye zorunlu olduğu para gibi³⁵¹ anlamlara gelmektedir.

Esnaf ve tüccara borçlu olanları tarif ederken bazı kalıp cümleler kullanılmıştır. Esnaf-tüccara borçlu olan kişilerin ismine teker teker geçmeden borçluların yaşadıkları şehir, kasaba, mahalle ve köy isimlerinin belirtildiği kalıp; “*Müteveffâ-ı mezbûrun Yenişehir kazasında ve kurâsında olan zimemâtıdır ki zikr olunur*”. İsmi geçen esnaf-tüccara borçlu olan kişilerin borçlarının ihtimal dahilinde olup ve varislerine dağıtıldığına dair kalıp ifade; “*Müteveffâ-ı mezbûrun mümteni'ül husul olub veresesi merkumun beynlerine tevzi' ve taksim olunan zimemâtıdır ki ber vechi âti zikr olunur*”. Yine esnaf-tüccarın alacaklarının ihtimal dahilinde olduğuna dair kalıp; “*Müteveffâ-ı mezbûrun mümteni'ül husul zimemâti der zimmet...*”. Esnaf-tüccarın alacaklı oldukları kişilerden tahsili doğrulanamamış alacaklarına dair kalıp ifade ise; “*Müteveffâ-ı mezbûrun henüz tahsiline doğruyab olunamayan zimemâtıdır ki ber-vechi âti zikr olunur*”. Esnaf-tüccar alacaklarının tahsili mümkün olan alacakların borcuna karşılık tahsil edileceğine dair kalıp ifade ise; “*Müteveffâ mezbûrun nâşi üzerinde olub mümkün'ül husul olan zimemâti borca zikr olunur*”. “*Müteveffâ mezbûrun nâşi üzerinde mümteni'l husul olan zimemâtıdır ki borca âti zikr olunur*”, Esnaf-tüccar alacaklarının toplanması imkan dahilinde olduğuna dair bir kalıp ifade ise; şöyledir; “*Tahsili kâdime imkân ve zimemâtıdır ki...*”. Esnaf-tüccarın alacaklarının incelenmesi yapılamamış olan alacaklarına dair ifade ise; “*Müteveffâ-ı mezbûrun tahkik olunamayan zimemâtıdır ki zikr olunur*”,³⁵² ve “*Müteveffâ-yı mezbûrun bâ defter-i müteveffât-ı zimemât*” ifadesi kullanılmıştır. Yukarıda işaret edilen kalıp ifadeler esnaf ve tüccarın borç verdiği kişilerden borçlarının tahsilini kolaylaştırmaya yönelik ifadeler olduğu görülür. Ancak

³⁵¹ Türkçe Sözlük, TDK. s. 2660.

³⁵² BŞS, B.298/118; 3 Şaban 1251/24 Kasım 1835.

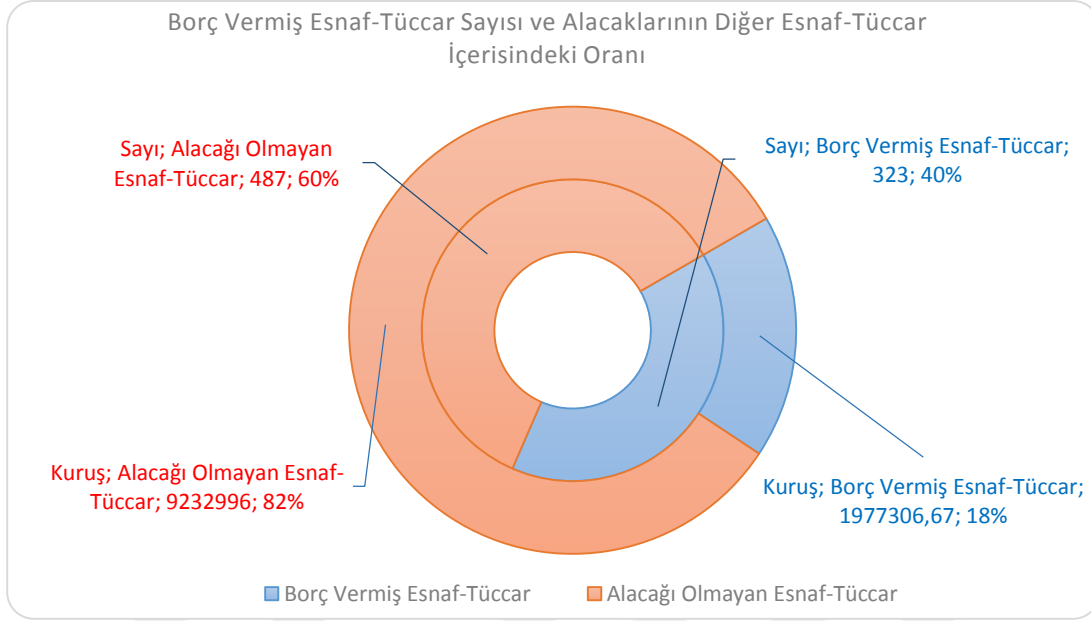
bazı durumlarda sözkonusu esnaf-tüccar alacaklarının imkân dahilinde olup olmadığı, bazende alacakların doğrulanıp, doğrulanamadığı gibi ifadelerle yapılan işin yasal ciddiyeti ortaya konmaktadır.

Gayrimüslim esnaf-tüccarın borç verdiği kişileri tarif ederken kullanılan kalıp cümlesinde birkaç değişiklik yapıldığı görülür. Gayrimüslim esnaf-tüccar için “*mesfûr*” kelimesi kullanılmıştır. İsmi geçen kişinin defterinde yazılı kişilerden alacaklarına dair ifadeler için; “*Hâlik-i mesfûrun defterinde muhârrir zimem-i menfûr*”, “*Nâs üzerinde olan birikmiş zimemâtı*”, gibi kalıp ifadeler kullanılmıştır.

Esnaf-tüccarın alacaklı olduğu kişileri tarif ederken kullanılan kalıbın ayrıntısına baktığımızda; “*Der-zimmet El-Hac Mustafa oğlu 3.480 kuruş*”, “*Der-zimmet Şehir Kethüdası 8.000 kuruş*”, “*Der-zimmet Hâcı oğlu İbrahim der-karye-i merkûme 13 kuruş*”, “*Der-zimmet kasab Ebubekir Beşe 1,5 kuruş*” gibi cümle kalıpları kullanılmıştır. Borçlu kişileri tarif ederken öncelikle, borçlu olduğuna dair der-zimmet ifadesi, kişinin toplumda bilinen varsa sıfatı veya unvanı, yaşadığı yerin mahalle, köy veya kasabanın ismi, kişinin adı ve aldığı borcun miktarı kuruş cinsinden ifade edilerek borçlu kişinin başkalarıyla karışmasının önüne geçilmiştir.

Esnaf-tüccarın borç verdiği ve sonrasında ise alacaklı duruma geldiğini gösteren ifadelere, Bursa terekelerinde çok sık rastlanılmaktadır. Esnaf-tüccara ait alacak durumuna baktığımızda, 323 esnaf-tüccarın 6087 kişiden 1.977.306,67 kuruşluk alacağı bulunmaktadır. Esnaf-tüccarın alacaklı olma durumu genel esnaf-tüccar içerisinde %40’lık bir orana sahiptir.³⁵³

³⁵³ Bkz. Şekil 48.

Şekil 48. Borç Vermiş Esnaf-Tüccar Sayısı ve Alacaklarının Diğer Esnaf-Tüccar İçerisindeki Oranı

Esnaf-tüccarın kişilerden alacak tutarları toplamı, genel mal varlığı içerisinde %18'lik bir orana sahiptir. Esnaf-tüccarın borç verdiği kişi sayısı ve verdikleri borç miktarlarının toplam değerlerinin yüksek olması, Bursa ekonomisindeki canlılığı, piyasalardaki güven ve istikrarı, risk almada sakınca görülmediğini göstermektedir.

Bursa esnaf ve tüccarına ait alacaklılar yani “*der-zimmet*” listelerindeki isimler ve meblağlar ayrı ayrı belirtilirken, bazı terekelerde “*mümkünü'l-husul*” ve “*mümteni'ü'l-husul*”,³⁵⁴ kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimelerin sözlükteki anlamları, esnaf-tüccarın tahsil etmesi mümkün olan ve tahsili mümkün olmayan anlamlarına gelmektedir. Örneğin, Kütahyalı Andon veled Menasdas'ın terekesindeki kumaş toplarının fazlalığından kumaş işiyle uğraştığı sanılmaktadır. Terekesindeki 12.036 kuruş değerindeki 107 der-zimmete başlamadan; “*mâlik-i mezbûrun defterinde muhârrir olub mümkün'ü-l husul nâs üzerinde olan zimemâtdır ki ber-vechi âti zikr olunur*”³⁵⁵ ifadesi geçmektedir. Başka bir örnek ise; Nalçacı El-Hac Hafız Ali bin Mehmed Emin'in terekesindeki 12.960,5 kuruş değerindeki 86 der-zimmetin, 434,5 kuruş değerindeki 53 tanesine başlamadan önce; “*Müteveffâyı mezbûrun mümteni'ü-l husul olub veresesi merkûmun beynlerine tevzi' ve taksim olunân zimemâtdır ki ber-*

³⁵⁴ BŞS, B.304/47-48; B.298/120-119; B.300/50-49.

³⁵⁵ BŞS, B.300/52-51; 7 Şevval 1255/14 Aralık 1839.

vechi âti zikr olunur”, ifadesi bulunmaktadır.³⁵⁶ Yine Nalbur El-Hac Zeynel Abidin bin El-Hac Memiş’in terekesinde ise her ikisi birden zikredilmiştir. Örneğin 43 kişi 2.221,33 kuruşluk der-zimmetin başında, “*Müteveffâyî mezbûrun nâşi üzerinde olub mümkün'ü-l husul olan zimemâtı borca zikr olunur*” ifadesi varken, 10 kişiden oluşan 551,24 kuruş değerindeki der-zimmetin başında ise, “*Müteveffî mezbûrun nâşi üzerinde mümteni'ü-l husul olan zimemâtıdır ki borca âti zikr olunur*”³⁵⁷ ifadeleri yer alır. Bütün bu veriler borç alacak ilişkilerindeki hassasiyeti gözler önüne sermektedir.

Bursa esnaf-tüccarına borçlu olan kişilerin sayısı, esnafın icra ettiği mesleğe göre azalma veya artma göstermektedir. Özellikle günlük hayatta halkla sürekli, yoğun ilişki içerisinde bulunan çuhacı, kasab, celeb, kalaycı, semerci, kahveci, urgancı, attar, nalband, fesçi, bakkal, bakırcı, haffaf, dikici, kumaşçı, doğramacı, kazzaz, nalbur, terzi, ispençiyar, debbağ, arabacı ve etmekçi esnafının “*veresiye*” usulünden dolayı alacaklı sayısındaki fazlalık dikkat çekicidir. Esnaf-tüccar terekelerinde en fazla alacağı bulunan esnaf-tüccarın sıralamasını yaparsak, Çukacı Abdi Rabbin-nebi bin Mehmed’in 395 kişiden 51.840 kuruşla ilk sırada yer alırken, Kasab Yusuf bin Ali’nin 344 kişiden 5.278,5 kuruşla ikinci sırada ve Celep Hüseyin bin Mustafa’nın ise 232 kişiden 48.525 kuruşla üçüncü sırada yer almaktadır. Bu alacaklar içerisinde dikkat çeken hususlardan birisi de Balıkesir’den, Kemahlı’ya, İnegöl kazasından Yenişehir kazasına kadar başka bölge insanların da isminin geçmesidir ki bu durum Bursa esnafının yerel ve ulusal bağlantılarının olduğunun göstergesidir. Yakın zamana kadar esnaf ve tüccarın veresiye defteri tutma usulünün devam ettiği görülür. Esnaf-tüccarın borç verdikleri kişi sayısının azlığına göre baktığımızda 57 esnaf-tüccarın 1 kişiye borç verdiği görülür ki verilen borcun miktarı en düşük olan 5 kuruş ile Kusbeci Es-Seyyid Ali bin Yusuf’a³⁵⁸ aittir. 10 kuruşluk alacağı ile Kumcu Abdullah ikinci sırada yer alırken, 13,7 kuruşluk alacağı ile Haffaf Es-Seyyid El-Hac bin Ömer üçüncü sırada yer alır.

Esnaf-tüccarı alacak miktarlarına göre sıralama yaparsak, 98 kişiden 107.907,3 kuruşluk alacağıyla kahvehane dükkânı olan Tüfenkçibaşı Canbaz Zâde Es-Seyyid Ali

³⁵⁶ BŞS, B.276/40-41; 5 Cemaziyelahir 1216/13 Ekim 1801.

³⁵⁷ BŞS, A.184/26-27; 7 Safer 1227/21 Şubat 1812 Ayrıca bkz. B.304/6-7; B.315/57-56; B.315/71-70.

³⁵⁸ BŞS, B.320/11; 4 Rebiülahir 1231/4 Mart 1816.

Ağa bin İsmail³⁵⁹ ilk sırada yer alır. 159 kişiden 84.939,5 kuruşluk alacağıyla semerci ve kahve dükkânları olan Es-Seyyid Abdulhalim Efendi bin Es-Seyyid Süleyman Efendi Bey³⁶⁰ ikinci sırada yer alır. 13 kişiden 76.030,5 kuruş alacağıyla han, çilingir, nalband ve bıçakçı gibi işletmeleri olan Kasım Mehmed Refi' Efendi bin Hasan Efendi?³⁶¹ alacak miktarı itibariyle üçüncü sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada yer alan Kasım Mehmed Refi' Efendi bin Hasan Efendi?'nin terekesinde Tokatlı Artin'e 31.000 kuruş gibi çok yüksek miktarlarda borç vermiş olması paradan para kazanma yöntemini uyguladığı izlenimini vermektedir.

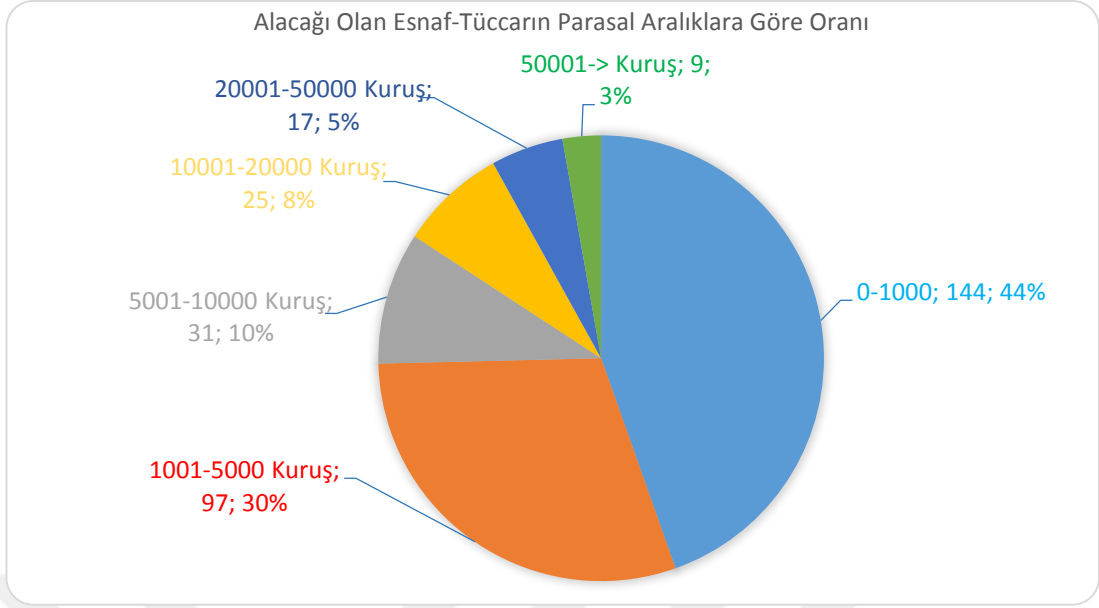
Alacaklı olma durumuna göre esnaf-tüccarı 6 parasal aralığa ayırdığımızda, 0-1.000 kuruş aralığında alacağı olan esnaf-tüccar sayısının %44 oranıyla ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırayı 1.001-5.000 kuruş aralığında alacağı olan esnaf-tüccar sayısı ise %30'luk orana sahiptir. Üçüncü sırada 5.001-10.000 kuruş aralığında alacağı olan esnaf-tüccarın sayısı ise %10 oranına sahiptir. Dördüncü sırada 10.001-20.000 kuruş aralığında alacağı olan esnaf-tüccarın sayısı %8'lik bir orana sahipken, 20.001-50.000 kuruş aralığında alacağı olan esnaf-tüccar sayısı ise %5'lik oranla beşinci sırada yer alır. Altıncı sırada ise 50.001-> kuruş ve üzerinde alacağı olan esnaf-tüccar sayısı ise %3'lük oranla altıncı sırada yer almaktadır.³⁶² Bu veriler verilen borcun miktarı artmasıyla, veren esnaf-tüccar sayısında ters orantı olduğu görülür. Yüksek miktarlarda borç veren esnaf-tüccar sayısı azalırken verilen borç miktarı artmakta, verilen borç miktarı düştükçe borç veren esnaf-tüccar sayısında ise artış görülmektedir. Esnaf-tüccarın başkalarına verdikleri borçlar sonucu alacaklı duruma gelmeleri %39 gibi yüksek bir orana sahip olmasında Bursa iktisadi hayatının canlılığını, siyasi yapıya olan güveni, sosyolojik olarak bireylerin birbirlerine olan güvenini ve ihtiyaç sahibi kimselere yardım etme duygusunun toplumda hakim olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

³⁵⁹ BŞS, B.298/139-138; 13 Şaban 1251/4 Aralık 1835.

³⁶⁰ BŞS, B.298/152-151; 7 Şevval 1251/26 Ocak 1836.

³⁶¹ BŞS, C.28/112-111; 21 Şaban 1249/3 Ocak 1834.

³⁶² Bkz. Şekil 49.

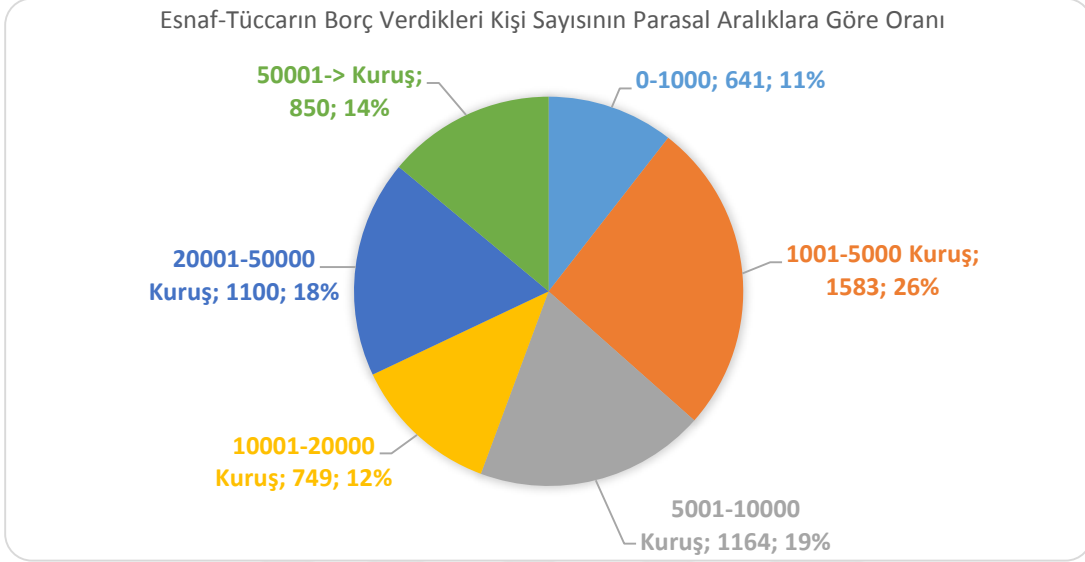
Şekil 49. Alacağı Olan Esnaf-Tüccarın Parasal Aralıklara Göre Oranı

1800-1839 arasında Bursa şer'iyeye sicillerine yansıyan 323 esnaf-tüccarın 6087 kişiden alacağı bulunmaktadır. Bursalı esnaf-tüccarın borç verdikleri kişi sayısının parasal aralıklara göre oranına baktığımızda, 1.001-5.000 kuruş aralığında esnaf-tüccarın 1583 kişiden alacaklı olması durumu %26'lık oranla ilk sırada yer alırken, 5.001-10.000 kuruş aralığında esnaf-tüccarın 1164 kişiden alacaklı olması durumu %19'lük oranla ikinci sırada yer almaktadır. 20.001-50.000 kuruş aralığında esnaf-tüccarın 1100 kişiden alacaklı olma durumu %18'lik oranla üçüncü sırada yer alırken, 50.001-> üzeri aralık ise 850 kişiden esnaf-tüccarın alacağı bulunma oranı %14'lük oranla dördüncü sırada yer almaktadır. 10.001-20.000 kuruş aralığı ise 749 kişiden alacaklı olma durumu %12'lik oranla beşinci sırada yer alırken, 0-1.000 kuruş aralığında esnaf-tüccarın 641 kişiden alacaklı olma durumu ise %11'lik oranla altıncı sırada yer almaktadır.³⁶³ Dikkat çeken noktalardan birisi 0-1.000 kuruş aralığında borç veren esnaf-tüccar sayısı %44'lük oranla ilk sıradayken, bu aralıkta borç verilen kişi sayısı ile %11'lik oranla son sırada yer almaktadır. Yine 1.001 ile 10.000 kuruş aralığında alacağı bulunan esnaf-tüccarın borç verdikleri kişi sayısı verilen borçlar içerisinde %46'lık bir yer tutmaktadır. Bu durum esnaf-tüccarın borç verme aralığındaki yığılmayı göstermektedir.³⁶⁴ Bu veriler esnaf-tüccardan yüksek miktarlarda borçlanan kişi sayısındaki fazlalık göze çarpmaktadır ki Bursa içtimai ve

³⁶³ Bkz. Şekil 50.

³⁶⁴ Bkz. Şekil 50.

İktisadi hayatta bireylerin birbirlerine olan güvenin göstergesidir. Aslında hem borç veren esnaf-tüccar açısından hemde borçlanan bireyler açısından yardımlaşma duygusunun büyüklüğünü de göstermektedir.

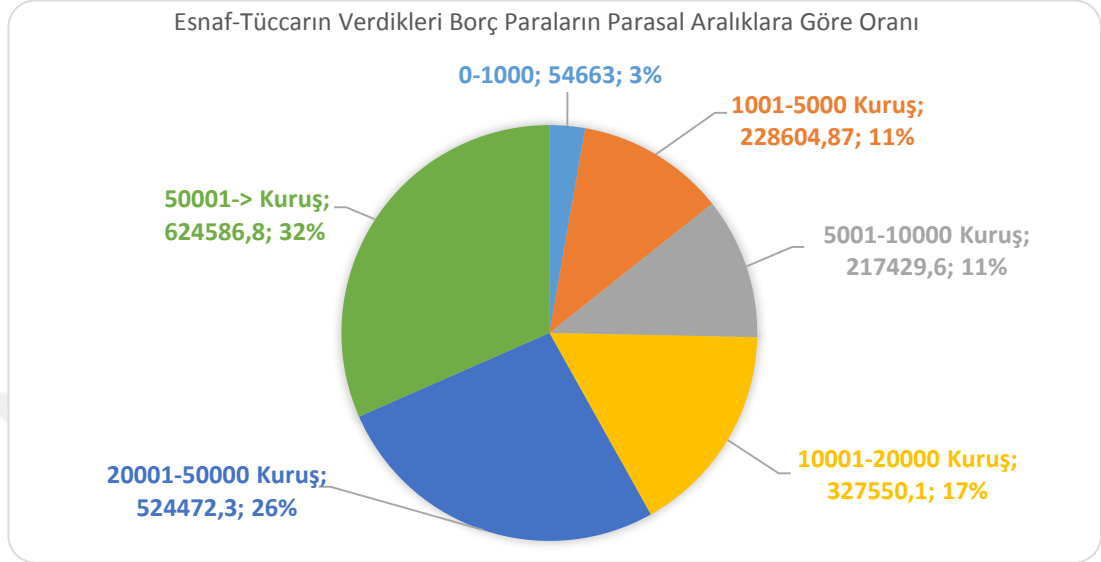

Şekil 50. Esnaf-Tüccarın Borç Verdikleri Kişi Sayısının Parasal Aralıklara Göre Oranı

İncelediğimiz dönem arasında alacaklı olan 323 esnaf-tüccarın 6087 kişiden alacakları toplamı 1.977.306,67 kuruştur. Esnaf-tüccarın alacakları miktarların parasal aralıklara göre oranlamasına baktığımızda, 50.001 kuruş ve üzerindeki aralıkta 9 esnaf-tüccarın 850 kişiden alacakları miktar, toplam alacakları içerisinde %32'lik oranla ilk sırada gelmektedir. 20.001-50.000 kuruş aralığında alacağı bulunan 17 esnaf tüccarın 1100 kişiden alacakları miktar, toplam alacakları içerisinde %26'lık oranla ikinci sırada yer almaktadır. 10.001-20.000 kuruş aralığında alacağı bulunan 25 esnaf-tüccarın 749 kişiden alacakları miktar toplam alacakları içerisinde %17'lik oranla üçüncü sırada yer almaktadır. 1.001-5.000 kuruş aralığında alacağı bulunan 97 esnaf-tüccarın 1583 kişiden alacakları miktar, toplam alacakları içerisinde %11'lik oranla dördüncü sırada yer almaktadır. 5.001-10.000 kuruş aralığında alacağı bulunan 31 esnaf-tüccarın 1164 kişiden alacakları miktar toplam alacakları içerisinde %11'lik oranla beşinci sıradadır. 0-1.000 kuruş aralığında alacağı bulunan 144 esnaf-tüccarın 641 kişiden alacakları miktar toplam alacakları içerisinde %3 oranı ile altıncı sırada yer almaktadır.³⁶⁵ Esnaf-tüccarın alacakları için belirlediğimiz parasal aralıklarda dikkatimizi çeken husus, büyük değer aralığından küçük değer aralığına doğru genelde

³⁶⁵ Bkz. Şekil 49, Şekil 50 ve Şekil 51.

doğrusal bir azalma söz konusudur. Esnaf-tüccarın yüksek miktarlarda borç verebilecek ekonomik güce sahip olduğunu gösterir. Ayrıca esnaf-tüccardan borç alacak kişilerin ise aldıkları paraları ödeyebilme özgüveninin varlığında gösterir.

Şekil 51. Esnaf-Tüccarın Verdikleri Borç Paralarının Parasal Aralıklara Göre Oranı

Terekelerde der-zimmet olarak geçen ifadelerin bazılarının yanına “*me’hûz*”³⁶⁶, “*tahsil şud*”³⁶⁷ gibi kelimeler şerh düşülmüştür. Bu kelimeler sözlükte; ahz olunmuş, alınmış ve istihraç olunmuş gibi anlamlara gelmektedir. Bu durum esnaf-tüccarın alacaklarının kayıt altına alındığını ve alacakların tahsil edilmesi halinde alacaklı kişilerin yanına şerh düşülerek ikinci bir tahsilin önüne geçilmek istendiğini göstermektedir. Anadolu kültürünün ictimâi ve iktisadi hayatın her alanına incelikle nüfuz eden İslam dininin kural ve kaidelerini görmekteyiz. Kur’an-ı Kerim’in Bakara Suresinin 282. ayeti kerimesinde Allahü Teala; “...Az olsun çok olsun bedeli bir müddet için verilen borcu yazmayı ihmal etmeyin.” diye buyurmasını emir telakki eden Müslümanlar hayatın her alanında bunu yaşarır kılarak, hem emre itaat etmiş hemde emrin ruhu olan sosyal barışın, güvenin ve istikrarın tesisine katkı sunmuşlardır.

Esnaf ve tüccardan borç alanlar arasında kadınlarda bulunmaktadır. Örneğin “*der-zimmet Mehmed zevcesi 0,5 kuruş*”, “*der-zimmet Şerife Ayşe 320,5 kuruş*”³⁶⁸,

³⁶⁶ BŞS, B.298/187-186; B.302/131; B.302/143; B.302/148; B.298/211; C.85/56; B.302/121.

³⁶⁷ BŞS, B.348/10.

³⁶⁸ BŞS, B.302/164; 5 Rebiülahir 1248/30 Ekim 1832.

“*der-zimmet zevce-i mezbûre 150 kuruş*”³⁶⁹, “*der-zimmet Petro zevcesi karye-i mezbûr 17,5 kuruş*”³⁷⁰ gibi. Kadınların esnaf-tüccardan borç alması, kadınların iktisadi hayatın içerisinde aktif olarak yer alarak içtimai hayattan soyutlanmadıklarını gösterir. Kadınların esnaf-tüccara borçlanmasının sebepleri arasında, esnaf-tüccardan alınan mal veya hizmetin veresiye mantığıyla ödenmesi sonraki tarihlere ertelenmiş olabilir. Ayrıca başka ihtiyaçlarının giderilmesinde esnaf-tüccardan aldıkları borçlarla iktisadi çarkı dönderme yoluna gitmiş olabilecekleri izlenimi verilmiştir.

3.1.1. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Alacak İlişkileri

Esnaf ve tüccarın alacaklı olma durumunu dini açıdan ele aldığımızda, esnaf-tüccarın alacaklı olma durumuna göre Müslim esnaf-tüccar sayısı %89'luk bir orana sahipken, gayrimüslim esnaf-tüccar sayı itibariyle %11'lik bir orana sahiptir. Yine Müslüman esnaf-tüccarın alacaklı sayısı %88'lik bir orana sahipken, gayrimüslim esnaf-tüccarın alacaklı sayısı %12'lik bir orana sahiptir. Müslüman esnaf-tüccarın alacak tutarları %90 oranına sahipken, gayrimüslim esnaf-tüccarın alacak tutarı ise %10'luk bir yer tutmaktadır.³⁷¹ Tüm bu veriler Müslim esnaf-tüccarın hem borç verme hem borç verilen kişi sayısı hemde verilen borç miktarının büyüklüğü açısından ezici bir üstünlüğe sahiptir. Bu durum iktisadi hayatta yer alan Müslüman esnaf-tüccarın ekonomi içerisindeki ağırlığından kaynaklanmaktadır. Dikkat edilirse alacak açısından gayrimüslim esnaf-tüccar, Müslüman esnaf-tüccara göre neredeyse 1/10 lik bir yer edinebilmektedir.

Tablo 9. Alacaklı Esnaf-Tüccarın Müslim-Gayrimüslim Oranları

Alacaklı Esnaf-Tüccarın Müslim-Gayrimüslim Açından Oranlaması						
	Esnaf-Tüccar Sayısı	% Oranı	Alacaklı Sayısı	% Oranı	Tutar	% Oranı
Müslim	287	%89	5334	%88	1771145,2	%90
Gayrimüslim	36	%11	753	%12	206.161,4	%10
Toplam	323	%100	6087	%100	1.977.306.67	%100

³⁶⁹ BŞS, C.57/10; 21 Şaban 1243/13 Ocak 1833.

³⁷⁰ BŞS, B.298/169-168; 5 Rebiülevvel 1251/1 Temmuz 1835.

³⁷¹ Bkz. Tablo 9.

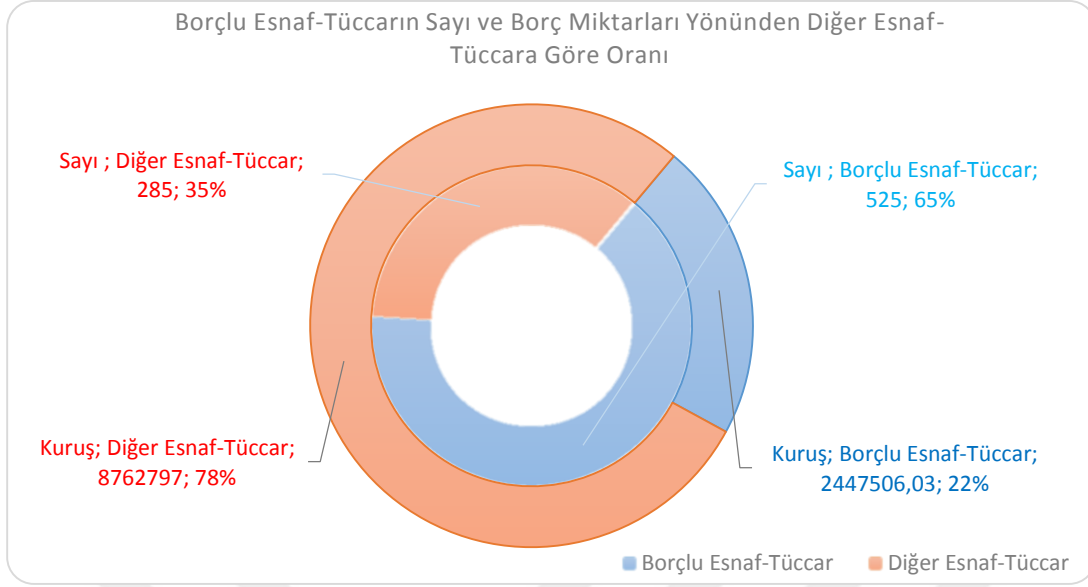
3.2. Esnaf-Tüccarın Borç (Deyn-i Müsebbet) Durumları

Esnaf ve tüccarın borçlarını ifade etmek için; “*Deyn-i müsebbet*” veya “*Düyün-ı müsebbet*” kelimeleri kullanılmıştır. Deyn-i müsebbet kelimesi sözlükte; “*tespit olunmuş, sabit kılınmış, borçlanma, borç, borçlar, ödünç alma*” gibi anlamlara gelmektedir.

Esnaf-tüccara borç veren kişilerin ismi geçmeden önce ve borçlandığı kişileri tarif ederken bazı kalıp cümleler kullanılmaktadır. Esnaf-tüccara borç veren kişileri tarif ederken; “*Deyn-i müsebbet Haydar zevcesi Şerife Zeyneb mine’l vasf-ı bi-l ikrar 300 kuruş*”, gibi esnaf-tüccara borç veren kişi ismi ve o ismi tarif edecek özellikleri verdiği borç miktarıyla birlikte kullanılan cümle formatına uygun ifadeler kullanılmıştır. Bu kalıp ifadelerin dışında, esnaf-tüccarın borçlu olduğu kişileri tarif ederken borç veya alacak işlerine resmiyet kazandırmak için en az 2 şahitin ikrâr veya şehâdetiyle borçlanması çok sık kullanılan bir yöntemdir. Örneğin, “*Deyn-i müsebbet Cânikli aşîretinden Hızır oğlu Mehmed bi-şahâde Otuzbir Mehmed Ağa ve Saka oğlu Mehmed Ağa bâ’de’t-tahlik’i-ş şer’i 18.480 kuruş*” gibi ifadelerinde borçlanma işine şahit olanların isimlerinde yer aldığı bu durumun terekelere yansıdığıda görülür.

Esnaf-tüccara ait borç ilişkilerini gösteren ifadeler, Bursa tereke kayıtlarında çok sık ve zengin bir şekilde görülmektedir. Esnaf-tüccarın aldığı borç durumuna baktığımızda, 525 esnaf ve tüccarın 2753 kişiye 2.447.506,03 kuruşluk borcunun olduğu görülür. Esnaf-tüccarın borçlu olma durumu, tüm esnaf-tüccar terekeleri içerisinde %65 gibi yüksek bir orana sahiptir.³⁷²

³⁷² Bkz. Şekil 52.

Şekil 52. Borçlu Esnaf-Tüccarın Sayı ve Borç Miktarları Yönünden Diğer Esnaf-Tüccara Göre Oranı

Alacaklı ve borçlu esnaf-tüccar sayısını mukayese ettiğimizde, borçlu olma durumunun %24 daha fazla olduğu görülür. Esnaf-tüccarın borçlu olma durumunun yüksekliği piyasada iş yapmak için yatırım yapılmasında risk görmediği, ekonomi piyasasındaki hareketliliğe ve bireylerin esnafa borç vermede sakıncalı bir durum hissetmediği izlenimi vermektedir.

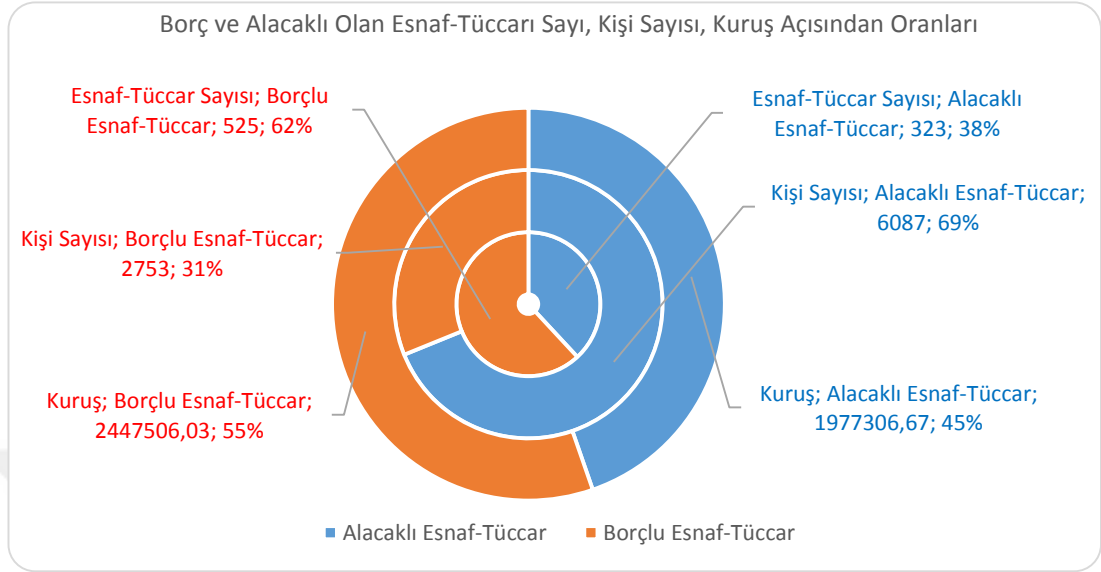
Esnaf-tüccarın piyasaya olan borçlar toplamı, esnaf-tüccar mal varlığı içerisinde %22'lik bir orana sahiptir. Esnaf-tüccar borcunun mal varlığı içerisinde 2.447.506,03 kuruş gibi yüksek olması,³⁷³ Bursa ekonomisindeki canlılığı, piyasalardaki güven ve istikrarı, risk almada sakınca görülmediğini, yani müteşebbis anlayışın hâkim olduğunu gözler önüne sermektedir.

Esnaf-tüccarın alacak ve borç miktarları yönüyle birbirleriyle mukayese ettiğimizde aldıkları borçların %55'lik bir oran, alacakları ise %45'lik bir orana sahiptir. Bu da gösteriyor ki esnaf-tüccarın %10'luk bir oranda alacakları miktardan daha fazla borçlandıklarını gösterir. Esnaf-tüccardan borçlu olanların oranı %62'lik bir orana sahipken, alacaklı olan esnaf-tüccar sayısı ise %38'lik bir orana sahiptir.³⁷⁴ Esnaf-tüccarın mal alıp-satabilmesi için sermaye gerekmektedir. Bu sermaye esnaf-

³⁷³ Bkz. Şekil 52.

³⁷⁴ Bkz. Şekil 53.

tüccarın ya kendisinde mevcut olacak ya da başkalarından borçlanma usulüyle temin etmeli ki, ticari işlerini büyütüp geliştirerek piyasadaki varlığını devam ettirebilsin.

Şekil 53. Borç ve Alacaklı Olan Esnaf-Tüccarı Sayı, Kişi Sayısı, Kuruş Açısından Oranları

İnsan sosyal bir varlıktır. Hayatını devam ettirebilmesi ise diğer insanlarla olan münasebetlerine borçludur. Toplumsal hayatın ise mal veya parasal borçlanma olmadan yürümediği görülür. Borç ilişkilerinde en önemli mesele borcun zamanında ve eksiksiz olarak ödenmesidir. Bunu sağlamanın yolu ise unutmayı ve inkârı önleyecek tedbirlerin alınmasıdır. Yazma, şahit tutma, teminat alma, insanlarda emanet ve sorumluluk duygusunun gelişmesine neden olmaktadır. Nitekim Allah'ü Teâla, Kur'an-ı Kerim'in Bakara Suresinin 282. ayeti kerimesinde: “*Ey İman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir katip bunu adaletle yazsın....Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun....Çağrıldığında şahitler gelmemezlik etmesinler...*”³⁷⁵ buyurmuştur. Terekelerde “*Deyn-i Müsebbet*” ifadeleriyle başlayan borçların en az iki şahit tutularak kayıt altına alındığı görülür. Bu durum Müslümanların, dini kaide ve kuralları, iktisadi ve içtimai hayata incelikle tatbik ettiklerini, böylece dinin toplumsal hayatta yer almasını sağladıkları görülmektedir. Anadolu insanı, Kur'anı sadece uhrevi birtakım kaideler ve kurallar bütünü olarak değil, dünyevi ve uhrevi alanları kuşatan, toplumsal huzurun kaynağı olarak

³⁷⁵ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir I, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s.445-446.

gördüğünden, içtimai ve iktisadi alanlarda Kur'an-ı Kerim'in kural ve kaidelerinden istifade etmiştir.

Esnaf-tüccar 2753 kişiden borç almıştır. Esnaf-tüccarın borçlanma oranı itibariyle alacaklarından yüksek olmasına rağmen, borçlanılan kişi sayısı itibariyle düşük olduğu görülür. Esnaf-tüccarın borçlandığı kişi sayısının alacaklı kişi sayısına oranı %31'lik bir orana sahipken, Alacaklı kişi sayısının borçlu kişi sayısına oranı %69'luk bir orana sahiptir.³⁷⁶ Bu durum esnaf-tüccarın az kişiden çok miktarda borçlanma içerisine girdiğini gösterir. Ayrıca esnaf-tüccara borç verebilecek ekonomik duruma sahip daha az kişinin varlığı anlamına gelmektedir. Örneğin, Deyn-i müsebbet Sabbâg El-Hac Mustafa'nın... 120.000 kuruşluk alacağına karşılık kendisine 40.800 kuruş isabet etmiştir. Deyn-i müsebbet Kaymakçı El-Hac Mustafa'nın... 43.880 kuruşluk alacağına karşılık 18.319 kuruş verilebilmiştir.³⁷⁷ Deyn-i müsebbet Niyazi Bey... 48.614,20 kuruşluk borç vermiştir. Yine deyn-i müsebbet Refik Bey... 47.708,20 kuruş borç vermiştir.³⁷⁸ Esnaf-Tüccara yüksek miktarda borç veren bu kişilerin paralarını işlettikleri izlenimi uyanmaktadır.

Esnaf ve tüccarın borçlu olduğu kişilerin terekelerde teker teker kayıt altına alındığı görülür. 1800-1839 tarihleri arasında tespit ettiğimiz terekelerdeki esnaf-tüccarın borçlu olduğu kişi sayılarına göre sıralama yaptığımızda, 47 kişiye toplamda 19.624,5 kuruş borcu bulunan Tüfenkçibaşı Canbazzade Es-Seyyid Ali Ağa bin İsmail³⁷⁹ en fazla borcu olmasıyla ilk sırada yer almaktadır. Borçlu olduğu kişi sayısının fazlalığı nedeniyle ikinci sırada yer alan Dikicibaşı Numan oğlu Es-Seyyid İsmail bin Mehmed'in³⁸⁰ 46 kişiye toplamda 32.995,5 kuruş borcu bulunmaktadır. İlginç olan Dikici Başı Numan oğlu Es-Seyyid İsmail bin Mehmed'in mal varlığı toplamı 27.092,5 kuruştur. Borcunun mal varlığından fazla olması sebebiyle, alacaklı isim listelerinin yanına “*garâmeten*” şerhinin düşülerek toplamda 21.633,8 kuruş dağıtımın yapıldığı görülür. Üçüncü sırada ise 39 kişiye 13.177,7 kuruş borcu olan Bıçakzâde Mehmed Ağa bin Ali³⁸¹ yer alır. Bu Bıçakzâde Mehmed Ağa bin Ali'nin

³⁷⁶ Bkz. Şekil 53.

³⁷⁷ BŞS, B.342/50-51; 27 Cemaziyelevvel 1226/19 Haziran 1811.

³⁷⁸ BŞS, C.183-13-8; 26 Ramazan 1226/14 Ekim 1811.

³⁷⁹ BŞS, B.298/139-138; 13 Şaban 1251/4 Aralık 1835.

³⁸⁰ BŞS, B.298/120-119; 23 Rebiülahir 1251/18 Ağustos 1835.

³⁸¹ BŞS, C.57/36; 11 Rebiülahir 1244/21 Ekim 1828.

de mal varlığı 8.364,3 kuruş olmasından dolayı aldığı borcunu karşılayamamaktadır. Yine alacaklı isim listelerinin yanına “*garâmeten*” şerhi düşülerek toplamda 7.147,5 kuruş tevzi’i (dağıtım) yapılmıştır. Terekelerde geçen “*garâmeten*” şerhinin anlamına baktığımızda; ölen kişinin borçları bıraktığı mirastan fazla ise, kadının emriyle tereke satılarak bedeli alacaklılar arasında herkesin alacağına orantılı bir şekilde dağıtılmasıdır.³⁸² Bu veriler toplumun, esnaf-tüccara olan güvenini gösterir. Ayrıca kişilerdeki paranın yastık altında bekletilmesi yerine güvendikleri esnaf-tüccara vererek esnaf-tüccar sermayesinin büyüyerek daha fazla iş yapmasına, piyasadaki nakit arzının artmasıyla piyasanın canlanmasına ve evde nakit paranın bekletilmesinden dolayı doğabilecek muhtemel sıkıntıların önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Kaldı ki esnaf-tüccara verilen paralardan dolayı esnaf-tüccarın karından, kar payı verme durumunda bu durumu cazip hale getirmektedir. Esnaf-tüccarın borçlu olduğu kişi sayısının azlığı itibariyle sıralamasını yaptığımızda ise, 1 kişiye 15 kuruşluk borcu olan Aşçı Hasan bin Abdullah³⁸³ ilk sırada yer almaktadır. İkinci sıra 1 kişiye 25 kuruş borcu olan Dikici İbrahim bin Mehmed’e aitken, üçüncü sırada Hancı Mehmet Ağa’ya olan oda kirası 41 kuruş ile Katırcı Mehmed bin Abdullah³⁸⁴ yer almaktadır.

Esnaf-tüccarın borçlanma miktarlarının büyüklüğüne göre sıralama yaptığımızda ilk 10’da; 2 bezzaz, tüccar, dükkân, debbağ, 2 kasab, çuhacı, kethüda, dikici gibi meslekler yer almaktadır. Esnaf-tüccarın en az borçlanan meslek isimlerini alttan itibaren son 10’da; Aşçı, dikici, eskici, emanetçi, katırcı, semerci, kahveci, terzi, kutnucu ve berber yer almaktadır. Bu veriler Bursa esnaf-tüccarından tekstilin üretim ve pazarlama işiyle uğraşan esnaf ve tüccar ile hayvan ve mamulleriyle uğraşan esnaf-tüccarın işi gereği yüksek miktarda sermaye ve yatırım yapmayı gerektirdiğinden çok borçlandıkları görülür. Yine yaptığı iş için yüksek değerde yatırım yapmayı gerektirmeyen işlerle uğraşan esnaf-tüccarın ise daha düşük değerde borçlandığı görülür.

³⁸² Ömer Demirel, “Tereke Defterlerine Göre Kayseri Tüccar ve Esnafi’nın Borç-Alacak İlişkileri”, *agm.*, s.6.

³⁸³ *BŞS*, C.28/95; 19 Rebiülevvel 1250/26 Temmuz 1834.

³⁸⁴ *BŞS*, B.298/178; 5 Rebiülahir 1251/31 Temmuz 1835.

1800-1839 tarihleri arasında vefat eden esnaf-tüccarın borç miktarları yönünden sıralarsak ilk sırayı; 13 kişiye toplamda 276.548,1 kuruşluk borcu bulunan Bezzaz Remzi Bey bin Kamil Bey³⁸⁵ alırken; ikinci sırayı 5 kişiye 191.520 kuruş borçla Arap vilayetlerinde vefat eden Tüccar El-Hac Mehmed Beşe bin Şaban bin Abdullah³⁸⁶ almaktadır. Ancak Tüccar El-Hac Mehmed Beşe bin Şaban bin Abdullah'tan geriye kalan mal varlığı 74.176 kuruş olduğundan, borçlu olduğu kişilerin yanında garameten şerhi düşülerek, toplam borcuna karşılık 68.516 kuruş dağıtımı yapılmıştır. Üçüncü sırada ise 6 kişiye 125.120 kuruşluk borcu bulunan dükkân sahibi Molla Mehmed bin El-Hac Nasuh bin Ali³⁸⁷ yer alır. Bu Molla Mehmed bin El-Hac Nasuh bin Ali'den geriye kalan mal varlığı 97.820 kuruş olduğundan, borçlu olduğu kişi isimlerinin yanına garâmeten şerhi düşülerek 90.511 kuruş dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Dördüncü sıradaki Debbağ Dede Mustafa bin Mehmed'in³⁸⁸ 26 kişiye 99.760 kuruşluk borcu bulunmaktadır. Beşinci sıradaki Kasab Es-Seyyid Deli Hüseyin bin Abdullah'ın³⁸⁹ ise 7 kişiye 89.457 kuruşluk borcuna karşılık 48.468 kuruş mal varlığı kalmıştır. Borçlu olduğu kişilerin yanına garâmeten şerhi düşülerek 43.073 kuruş dağıtım gerçekleştirilmiştir. Burada dikkat çeken, esnaf ve tüccara çok yüksek miktarlarda borç verilmesidir. Esnaf-tüccar açısından alınan borcun iki sebebi olabilir. Birincisi şahsi ihtiyaçların giderilmesi, ikincisi ise ticaret ve yatırım yapmak için gerekli olan sermayenin karşılanmasıdır. Ayrıca borç verenler açısından baktığımızda ise bu durum, sermaye sahiplerinin paralarını ticari faaliyetler içerisinde olanlara sermaye olarak vererek işlettirmesiyle çıkar sağlama amacı güdülmüştür. Bunun sebeplerine baktığımızda, fitrat olarak bazı kişilerin girişimci, risk alabilen, ticari zekâyâ sahip olmaları; kimilerinin ise sıcak nakit paranın varlığına rağmen ticari kabiliyetinin olmamasından dolayı sermaye ortaklığı diyebileceğimiz bir sistemin içerisinde yer alma istekleri olarak görülebilir. Örneğin, “deyn-i müsebbet Zeynel Abidin Bey Efendizâde Nuri Bey ve Osman Bey bâ karar'ü-l verese 4.840 kuruş, deyn-i müsebbet Otuzbir Mehmed Ağa bâ-karar'ü-l verese 4.040 kuruş, deyn-i müsebbet Canikli taifesinden Tâcir Kâbeşoğlu Mustafa bâ-şehâdet Tâcir Battâl ve Gedikoğlu Ömer ba'de-l tahlik'i-ş şer'i 21.700 kuruş (anil garâmeten isabet eden 9.163 kuruş),

³⁸⁵ BŞS, C.183/13-8; 26 Ramazan 1226/14 Ekim 1811.

³⁸⁶ BŞS, B.342/50-51; 27 Cemaziyelevvel 1226/19 Haziran 1811.

³⁸⁷ BŞS, B.342/33; 16 Safer 1226/12 Mart 1811.

³⁸⁸ BŞS, C.232/22-21; 21 Recep 1228/20 Temmuz 1813.

³⁸⁹ BŞS, C.232/43; 21 Muharrem 1226/15 Şubat 1811.

deyn-i müsebbet Canikli taifesinden Tâcir Sarı Ömer bi-şehâde Otuzbir Mehmed Ağa ve Saka oğlu Mehmed Ağa ba'de-l tahlik'i-ş şer'i 17.840 kuruş (anil garâmeten isabet eden 7.580 kuruş), deyn-i müsebbet Canikli aşiretinden Hızır oğlu Mehmed bi-şehâde Otuzbir Mehmed Ağa ve Sakaoğlu Mehmed Ağa ba'de-l tahlik'i-ş şer'i 18.480 kuruş (anil garâmeten isabet eden 7.850 kuruş)³⁹⁰ gibi.

Osmanlı toplumunun bütün zümrelerinde, nakit serveti işletmek için büyük bir istek vardı. Nakit servetin çoğalması için başvurulacak kişi ise muhakkak tüccarlardı. Nakit servetin en çok kar getirdiği yatırım alanı ticarettir.³⁹¹ Terekelerde bu düşünceyi destekleyecek örnekler de bulunmaktadır. Mesela, Berber Mihayil El-Hac Mustafa bin Mehmed'in; der-zimmet der-Şarabzâde Es-Seyyid Mehmed'den 16.600 kuruş, der-zimmet Berber Molla İbrahim'den 15.600 kuruş, der-zimmet El-Hac İsmail'den 18.240 kuruş³⁹² alacağı bulunmaktadır.

Molla Mehmed bin El-Hac Nasuh bin Ali ise 6 kişiden şahitli deyn-i müsebbetle başlayan 125.120 kuruş borç almıştır.³⁹³ Bu bize toplam mal varlığının %127,90 oranında başkalarından borç para aldığını gösterir. Bir örnek daha verirsek Tüccar El-Hac Mehmed Beşe bin Şaban bin Abdullah 5 kişiden 191.520 kuruş borç almış ve vefatı üzerine bu miktarın ödenememesinden dolayı alacaklıların hisselerine göre geriye 68.516 kuruş borç dağıtılmıştır.³⁹⁴ Yine kasab Es-Seyyid Deli Hüseyin bin Abdullah'ın 48.468 kuruşluk mal varlığı olmasına rağmen 7 kişiye 89.457 kuruş borçlu olup, mal varlığı borcunu karşılamadığından garâmeten 43.073 kuruş³⁹⁵ dağıtılabilmıştır. Adı geçen kişi toplam mal varlığının %258,19'u oranında borçlanmıştır. Kendi mal varlığından daha fazla borçlanan esnaf-tüccarın ruhunda yatan girişimcilik özelliğinin göstergesidir. Risk alabilen, ileri görüşlü olan piyasada büyük oynamayı düşünen kişilere ait özelliklerdir. İktisadi hayatta yer alan büyük esnaf-tüccar kesiminin borçlarının büyük olduğu görülmektedir.

Gayrimüslim terekelerinde de yüksek miktarda deyn-i müsebbetlerin varlığı, parayı işletmeleri için kendilerine verildiği hissini uyandırmaktadır. Örneğin, Kürkçü

³⁹⁰ BŞS, C.232/43; 21 Muharrem 1226/15 Şubat 1811.

³⁹¹ Halil İncelik, "Osmanlı Tarihinde Dönemler: Devlet-Toplum-Ekonomi", *age.*, s. 179-181.

³⁹² BŞS, B.281/4; 5 Muharrem 1217/8 Mayıs 1802.

³⁹³ BŞS, B.342/35; 16 Safer 1226/12 Mart 1811.

³⁹⁴ BŞS, B.342/52-53; 27 Cemaziyelevvel 1226/19 Haziran 1811.

³⁹⁵ BŞS, C.232/43; 21 Muharrem 1226/15 Şubat 1811.

Ohans veled Margir, 4 gayrimüslimden yüksek oranda borç almıştır.³⁹⁶ Tüm bunlar insanların paralarını işletmesi için esnaf-tüccara borç verdiği; esnaf-tüccarın ise daha çok büyümek için yatırıma yöneldiğini, bu yönüyle de esnafların girişimcilik ruhuna sahip olduğu izlenimi vermektedir.

Terekelerde mal varlıklarından daha fazla borcu olan 64 esnaf ve tüccara rastlanmıştır. Mal varlıkları borçlarını ödemeye yetmediğinden, alacaklıların borcuna göre hisselerine düşen oranda bu malların pay edildiği görülür. Alacaklıların hisselerine göre eşit taksim edilmesi işi “**hisse-i garâmeten**” olarak adlandırılmıştır. Borcu mal varlığından fazla olan esnaf ve tüccarı yıllara göre gruplandırdığımızda 1830-1839 yılları arasında %42,19 oranıyla³⁹⁷ borçlanma oranındaki artış dikkat çekicidir. Bu durumun oluşmasında Avrupa'nın iktisadi, siyasi politikalarındaki değişimin Osmanlı siyasi ve iktisadi yaşamı üzerindeki olumsuz etkileri olarak görülmelidir. Niteki II. Mahmud'un 1826 yılında aldığı bazı kararlar yabancı rakipleri karşısında Osmanlı tekstil imalatçısını korumasız bırakmıştır.³⁹⁸ 1811-1819 yılları %28,13'lük bir oranla ikinci sırada, 1820-1829 yılları ise %21,88'lik oranla üçüncü sırada yer alır. Borçlanma oranının en az olduğu dönem ise 1800-1810 yılları arasında olup, %7,81'lik bir oran söz konusudur.³⁹⁹ Bu veriler ülkenin siyasi ve ekonomik yönden sıkıntı içerisinde olduğu dönemi ve istikrarın başladığı aralıkları göstermesi açısından da büyük önem taşır. Ülkenin siyasi ve ekonomik sıkıntı içerisinde olduğu dönemlerde piyasanın içine kapandığı, canlılığını kaybedip insanların borçlanma ve borç verme konusunda isteksiz olduğu görülürken; siyasi istikrarın olduğu dönemlerde devlete olan güvenden dolayı esnaf ve tüccarın alış-veriş işlerinde hareketlilik ve risk alma düzeyinde artış gözlemlenir. Bu durum hem borç alma hem de borç verme durumunda bir artışa neden olmaktadır. Örneklendirecek olursak, tüccar El-Hac Mehmed Beşe bin Şaban bin Abdullah'ın 5 kişiden aldığı borçların toplamı 191.520 kuruş iken, mal varlığı toplamı 74.176 kuruş olduğundan, borcunu karşılayamamıştır. Bu yüzden mal varlığı alacaklıların hisseleri oranında taksim edilerek toplamda 68.516 kuruş dağıtılmıştır.⁴⁰⁰ Yine Kasab Es-Seyyid Veli Hüseyin bin Abdullah 7 kişiden

³⁹⁶ BŞS, A.186/35; 3 Zilkade 1220/23 Ocak 1806.

³⁹⁷ Bkz. Tablo 10 veya Şekil 54.

³⁹⁸ Ömer Demirel, “Osmanlı Esnafı (1750-1850)”, *agm.*, s. 258-259.

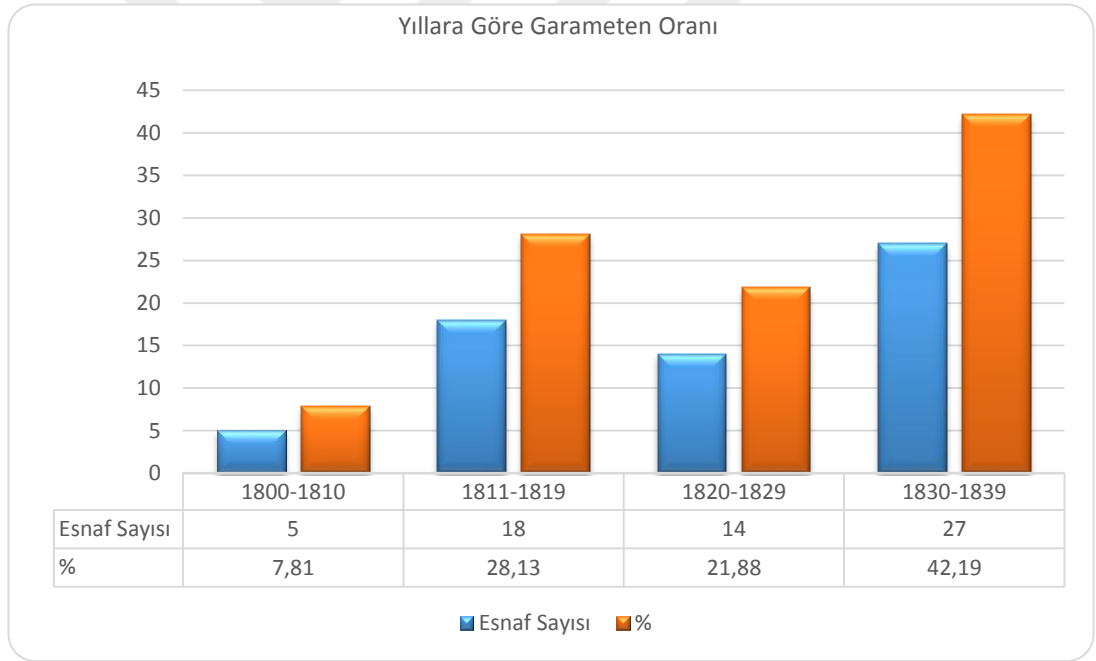
³⁹⁹ Bkz. Tablo 10 veya Şekil 54.

⁴⁰⁰ BŞS, B.342/52-53; 27 Cemaziyevvel 1226/19 Haziran 1811.

89.457 kuruş şahitli borç almış ama ölümü üzerine mevcut mal varlığı olan 48.468 kuruş, bu borcu karşılayamadığından mal varlığının taksimiyle alacaklıların hisselerine göre 43.073 kuruş dağıtılabildiğiştir.⁴⁰¹

Tablo 10. Esnaf ve Tüccarın Yıllara Göre Garameten Olma Durumları

Yıllar	Esnaf Sayısı	%
1215-1225 / 1800-1810	5	7,81
1226-1235 / 1811-1819	18	28,13
1236-1245 / 1820-1829	14	21,88
1246-1255 / 1830-1839	27	42,19

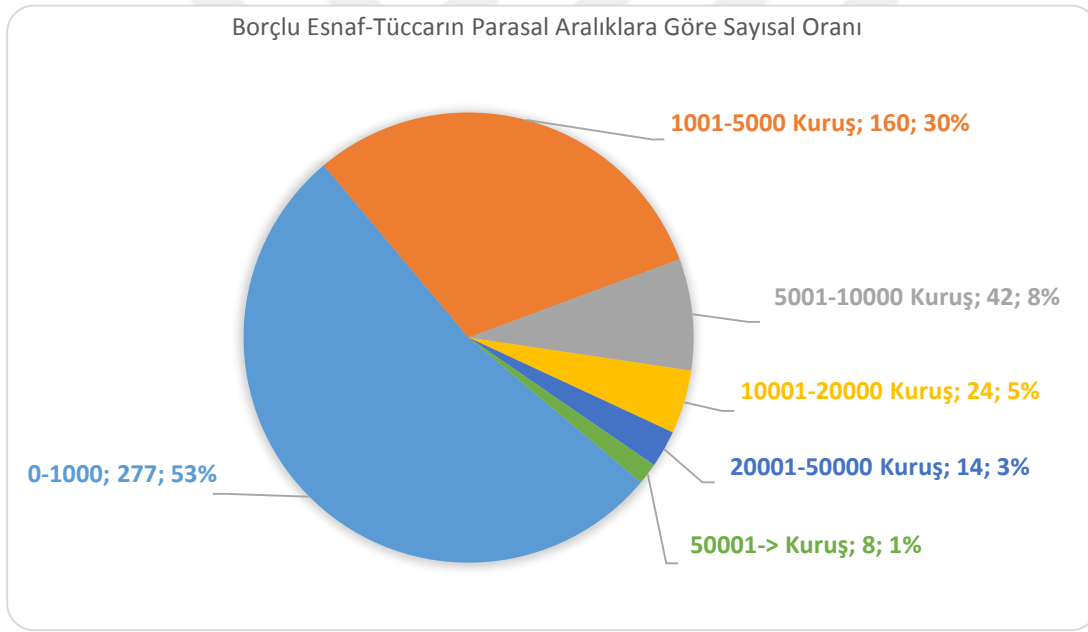

Şekil 54. Esnaf ve Tüccar Borçlarının Yıllara Göre Garameten Olma Grafiği

Borçlu olma durumuna göre esnaf-tüccarı 6 parasal aralığa ayırdığımızda, 0-1.000 kuruş aralığında borcu olan esnaf-tüccar sayısı %53'lük oranla ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırayı 1.001-5.000 kuruş aralığında borcu olan esnaf-tüccar sayısı ise %30'luk orana sahiptir. Üçüncü sırada 5.001-10.000 kuruş aralığında borcu olan

⁴⁰¹ BŞS, C.232/43; 21 Muharrem 1226/15 Şubat 1811.

esnaf-tüccarın sayısı ise %8 oranına sahiptir. Dördüncü sırada 10.001-20.000 kuruş aralığında borcu olan esnaf-tüccarın sayısı %5'lik bir orana sahipken, 20.001-50.000 kuruş aralığında borcu olan esnaf-tüccar sayısı ise %3'lük oranla beşinci sırada yer alır. Altıncı sırada ise 50.001-> kuruş ve üzerinde borcu olan esnaf-tüccar sayısı ise %1'lik oranla altıncı sırada yer almaktadır.⁴⁰² Alınan borcun miktarı arttıkça, veren esnaf-tüccar sayısında azalma görüldüğünden aralarında ters orantı vardır. Yüksek miktarlarda borç alan esnaf-tüccar sayısı azalırken alınan borç miktarı artmakta, alınan borç miktarı düştükçe borç alan esnaf-tüccar sayısında ise artış görülmektedir. Esnaf-tüccarın başkalarından aldıkları borçlar sonucu borçlu duruma gelmeleri %64 gibi yüksek bir orana sahip olması da Bursa iktisadi hayatının canlılığını, siyasi yapıya olan güveni, sosyolojik olarak da bireylerin birbirlerine olan güven ve ihtiyacı olana yardım etme duygusunun hakim olduğunu göstermektedir.

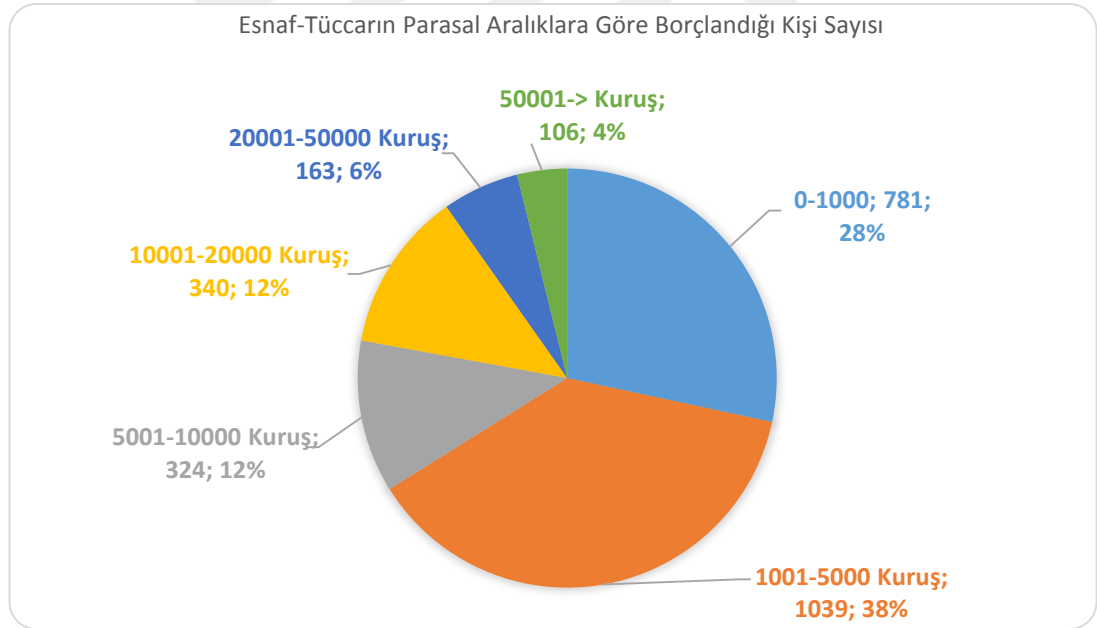

Şekil 55. Borçlu Esnaf-Tüccarın Parasal Aralıklara Göre Sayısal Oranı

1800-1839 arasında Bursa şer'iyeye sicillerine yansıyan 525 esnaf-tüccarın 2753 kişiye borcu bulunmaktadır. Bursalı esnaf-tüccarın borç aldıkları kişi sayısının parasal aralıklara göre oranına baktığımızda, 1.001-5.000 kuruş aralığında esnaf-tüccarın 1039 kişiye borçlu olması durumu %38'lik oranla ilk sırada yer alırken, 0-1.000 kuruş aralığında esnaf-tüccarın 781 kişiye borçlu olması durumu %28'lik oranla ikinci

⁴⁰² Bkz. Şekil 55.

sırada yer almaktadır. 10.001-20.000 kuruş aralığında esnaf-tüccarın 340 kişiye borçlu olma durumu %12'lik oranla üçüncü sırada yer alırken, 5.001-10.000 kuruş aralığı ise 324 kişiye borçlu olma durumu %12'lik oranla dördüncü sırada yer almaktadır. 20.001-50.000 kuruş aralığında esnaf-tüccarın 163 kişiye borçlu olma durumu %6'lık oranla beşinci sırada yer alır. 50.001-> üzeri aralık ise 106 kişiye esnaf-tüccarın borçlu bulunma oranı %4'lük oranla altıncı sırada yer almaktadır. Dikkat çeken noktalardan birisi 0-1.000 kuruş aralığında borç alan esnaf-tüccar sayısı %53'lük oranla ilk sıradayken, bu aralıkta borç alınan kişi sayısı ile %28'lik oranla ikinci sırada yer almaktadır.⁴⁰³ Bu durum esnaf-tüccarın borç alma aralığındaki yığılmayı göstermektedir. Esnaf-tüccarın borç aldığı kişi sayısı, borç verdiği kişi sayısına göre düşük olmasına rağmen, alınan borç miktarı itibariyle verilen borçtan çok fazla olması sermayeye duyulan ihtiyaç ve esnaf-tüccara duyulan güvenin göstergesidir. Aslında hem borç alan esnaf-tüccar açısından hem de borç veren bireyler açısından yardımlaşma duygusunun büyüklüğünü de göstermektedir.

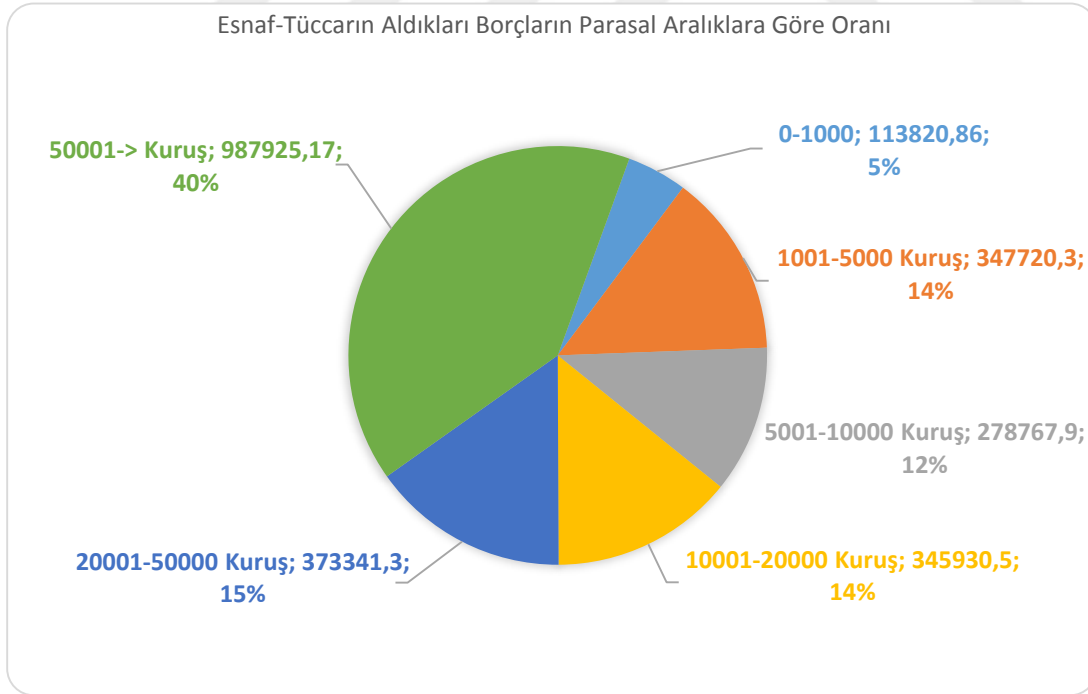

Şekil 56. Esnaf-Tüccarın Parasal Aralıklara Göre Borçlandığı Kişi Sayısı Oranları

İncelediğimiz dönem arasında borçlu olan 525 esnaf-tüccarın 2753 kişiye borçları toplamı 2.447.506,03 kuruştur. Esnaf-tüccarın borç miktarlarının parasal aralıklara göre oranlamasına baktığımızda, 50.001 kuruş ve üzerindeki aralıkta 8

⁴⁰³ Bkz. Şekil 56 ve Tablo 11.

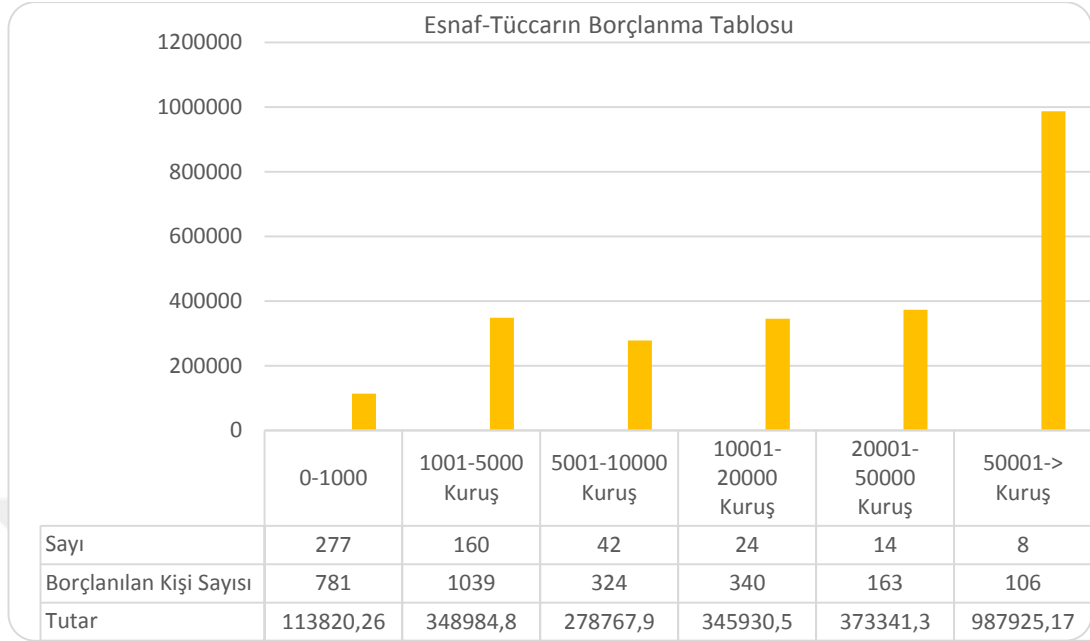
esnaf-tüccarın 106 kişiye borçları miktarı toplam borçları içerisinde %40'lık oranla ilk sırada gelmektedir. 20.001-50.000 kuruş aralığında borcu bulunan 14 esnaf tüccarın 163 kişiye borçları miktarı toplam borçları içerisinde %15'lik oranla ikinci sırada yer almaktadır. 1.001-5.000 kuruş aralığında borcu bulunan 160 esnaf-tüccarın 1039 kişiye borç miktarı toplam borçları içerisinde %14'lik oranla üçüncü sırada yer almaktadır. 10.001-20.000 kuruş aralığında alacağı bulunan 24 esnaf-tüccarın 340 kişiye borçları miktarı toplam borçları içerisinde %14'lik oranla dördüncü sırada yer almaktadır. 5.001-10.000 kuruş aralığında borçları bulunan 42 esnaf-tüccarın 324 kişiye borçları miktarı toplam borçları içerisinde %12'lik oranla beşinci sıradadır. 0-1.000 kuruş aralığında borçları bulunan 277 esnaf-tüccarın 781 kişiye borçları miktarı toplam borçları içerisinde %5'lik bir oranla altıncı sırada yer almaktadır.⁴⁰⁴ Esnaf-tüccarın borçları için belirlediğimiz parasal aralıklarda dikkatimizi çeken husus, büyük değer aralığından küçük değer aralığına doğru genelde doğrusal bir azalma söz konusudur. Esnaf-tüccarın yüksek miktarlarda borçlanması yatırım yapma istek ve arzusunun varlığını gösterir. Ayrıca esnaf-tüccara borç veren kişilerin ise verdikleri paraların kendilerine dönebileceğine olan güvenin varlığını gösterir.

Şekil 57. Esnaf-Tüccarın Aldıkları Borçların Parasal Aralıklara Göre Oranı

⁴⁰⁴ Bkz. Şekil 57 ve Tablo 11.

Tablo 11. Esnaf-Tüccarın Borçlanma Tablosu

3.2.1. Borçlanma Usullerinden Karz (Tüketim Ödücü)

İnsanoğlu fitratı gereği dünya malına meylenmektedir. Ayrıca dünyada rahat bir şekilde para kazanmanın yollarını da araştırmaktadır. Bu yollardan bir tanesi de paradan para kazanma (faiz) yöntemidir. Bir insan böyle kolay bir şekilde para kazanma yolu varken, faizi reddedebilir mi, edebilirse neden reddedebilir, bunun arkasındaki güç nedir? gibi sorularının cevabını bulmaya çalışalım. Bu soruların cevabını Allahü Teâla Kur'an-ı Kerim'in Bakara Suresi'nin 278. ayet 'inde, "*Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz fâizden kalanı bırakın*"⁴⁰⁵ diyerek Müslümanlara telkinde bulunmuştur. Allah'ın emrine itaat eden Müslümanlar, kârı dünya malını kolay yoldan artırmada değil, alım teriyle iki dünyada da Allah'tan bekleyerek artırma yolunu tuttıkları görülür. Faiz yoluyla kolay ve güvenli para kazanma yolu teşvik edilirse, insanlar riskli ve meşakkatli işlere girmezler. Ayrıca Allah rızası için ödünç verme, yardımlaşma, ihsan ve infak gibi erdemli davranışlar ortadan kalkar ki yoksul ve fakirin daha da güçsüzleşmesine, borç veren zengin ise dahada zenginleşmesine sebep olur ki, borç verenin borç verdiğiinden fazlasını alması merhametle bağdaşmaz ve ahlaki de değildir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir I, s. 429 - s. 669.

⁴⁰⁶ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir I, s. 436.

Esnaflık ve tüccara borç verme yöntemlerinden biri “karz” usulüdür. “Karz” ifadesi sözlükte, “*ödünç verme, ödünç alma, ödünç verilen veya alınan şey, borç*” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁰⁷ Terim olarak ise borç alanın aldığı şeyin “emsalini” geri ödemesi şartıyla verilen mal veya birine ödünç borç verme,⁴⁰⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Dini terminolojide ise, “*bir kimseye tüketim amaçlı olarak para veya misli eşya türündeki bir malı ödünç verme*” anlamıyla kullanılmıştır. Hanefî fihna göre karz, “*piyasada emsali bulunan (misli) bir malın emsali daha sonra iade edilmek üzere başkasına verilmesidir.*” Karz Allah’a yakınlaşma (kurbet) anlamı içeren bir işlem olup, karz alan açısından dünyada, karz veren açınsındanda ahirette faydaları bulunmaktadır.⁴⁰⁹ Terekelerde borçlanma ifadelerinin başında kullanılan “deyn” ifadesi içerisinde bir de “karz” ifadesi geçmektedir. Bu iki kelime arasındaki fark, her karz, deyn yani bir borç iken, her deyn karz değildir. Yani deyn kişilerin zimmetinde sabit olan borçların genel ismi iken, “karz”; borçlar hukukunda paranın ve misli malların mübadelesi faizden kaçınma endişesinden sıkı kurallara bağlanmış yardımlaşma ve dayanışma içerikli bir işlemdir.⁴¹⁰ Allahü Teâla Kur’an-ı Kerim’in Hadid suresinin 11. ve Bakara suresinin 245. ayeti kerimelerinde “*Kim Allah’a güzel bir borç verirse Allah da bunu fazlasıyla öder. Ayrıca ona pek değerli bir ödül de vardır.*” buyurmaktadır. İslam terminolojisine bu açıklamalar “*karz-ı hasen*” olarak geçmiştir.⁴¹¹ Allah’a ödünç vermektan maksat, sırf yardım gayesiyle ve Allah rızası için maddi sıkıntı çekenlere faizsiz borç vermek ve bu borcun ödenmesinde kolaylık sağlamaktır.⁴¹² Bu tür borçlar, Allah’tan güzel bir ecir gayesinin dışında başka bir amaç beklemeden, halis niyetlerle Allah yolunda çalışan veya çalışacak olanlara verilen borçlardır ki bunlar “riba”, “murabahacılık”, hatta meşru ticarettan daha hayırlı olduğuna inanılarak yapılan nakdi ödünç yardımlardır.⁴¹³ Nitekim Tüccar El-Hac Mehmed Beşe bin Şaban bin Abdullah’a borç verenlere baktığımızda “karz” ifadelerinin özellikle belirtilerek nakdi borç verildiği görülmektedir. Terekelere baktığımızda, “*deyn-i müsebbet Sebbâğ El-Hac Mustafa veresesi ‘azze kıymet eşyâ ve*

⁴⁰⁷ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1993, s. 1195.

⁴⁰⁸ H.Yunus Apaydın, “Karz”, *DİA*, C. 24, TDVY, İstanbul 2001, s. 520.

⁴⁰⁹ H.Yunus Apaydın, *agm.*, s. 520.

⁴¹⁰ *Agm.*, s. 520-521.

⁴¹¹ Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir V, *age.*, s. 237-241 ve C.I, s. 384-386.

⁴¹² Kur’an-ı Kerim Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 12. Baskı, Ankara 2010, s. 536.

⁴¹³ Mehmet Zeki Pakalın, C.II, *age.*, s. 204.

karz bâ-şehâdet-i Mehmed Efendi bin El-Hac Mehmed Ağa ve Es-Seyyid Mehmed Ali 120.000 kuruş (hisse-i garameten 40.800 kuruş) ifadelerini görürüz. Yine, “*deyn-i müsebbet Fâtıma bint-i Mehmed min- cihet’i-l karz bâ-şehâdeti Musa Çelebiyle Ali ve Ali bin Mehmed 3.600 kuruş* (hisse-i garameten 1.234 kuruş), *deyn El-Hac Halil min- cihetin el-karz el-verese ve eshâb-ı hukuk der-İstanbul 14.040 kuruş* (hisse-i garameten 4.773 kuruş)⁴¹⁴ kelimeleri geçmiştir. Sermaye sahipleri, sermayelerini yastık altında bekletmek yerine Allah’ın emrine uyarak esnaf-tüccara şahitler huzurunda karz ifadesinde belirtilerek, ödünç olarak yüklü miktarda borç vermişlerdir. Kaldığı borç verdikleri esnafın mal varlığı verdikleri borcu ödeyemediği zamanlar kendi paylarına ne kadar düşerse kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bu borçlar karzarar ortaklığında içinde barındıran ve mükâfatını Allah’tan bekleme anlayışının sonucu olarak dini değerlere olan bağlılık ve sadakatin göstergesidir.

3.2.2. Esnaf-Tüccarın Eşlerine Olan Borçlarından Mihr-i Müeccel

Terekelerde tespit edilen borç-alacak ilişkilerinin dini bir boyutu da bulunmaktadır. Müslüman esnaf-tüccar terekelerinde “*mihr-i müeccel*” kelimesi geçmektedir. Bu kelime sözlükte, “*boşanma veya ölüm halinde, kız tarafına verilmesi, nikâhta kararlaştırılmış olan bedel*”⁴¹⁵ gibi anlamlara gelmektedir.

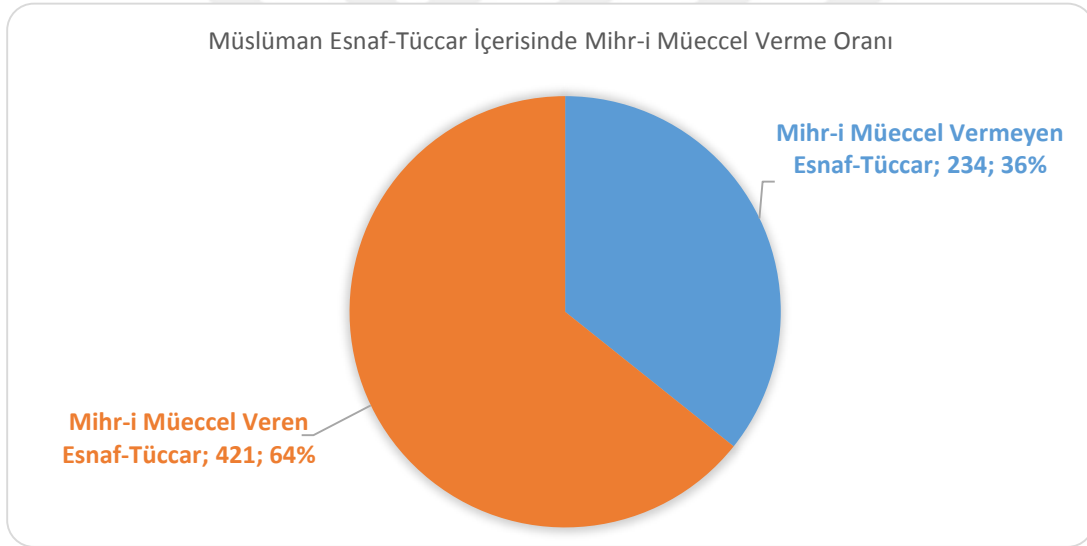
Esnaf-tüccar terekelerinde mihr-i müeccel meselesi için kullanılan birçok kalıp ifade vardır. Bu cümlelerden biri, “*mihr-i müeccel-i mezbûre 16 kuruş*” gibi deyn-i müsebbet cümlesi başına eklenmeden, nikâh aktine şahit gösterilmeden sade bir cümleyle, mihr-i müeccel olarak verilmesi beklenen tutarın yer aldığı bir cümle kalıbıdır. Bir diğer kalıpta ise “*deyn-i müsebbet zevce-i mezbûre Ayşe 200 kuruş*” gibi borçlu olunan kadının borç miktarıyla birlikte ismide zikredilmiştir. Mihr-i müecceli tarif ederken kullanılan diğer bir kalıp ise, “*deyn-i müsebbet mihr-i müeccel li-zevcati-l mezbûre*” ifadeleri kullanılmıştır. Bu cümle kalıbında ismi geçen zevceye borcu olan mihr-i müecceli tarif için kullanılmıştır. Mihr-i müeccel meselesini tarif ederken kullanılan bir başka kalıp ise, “*deyn-i mihr-i müeccel müsebbet li-zevcati’l mezbûr bâ-şehâdeti İsmail bin Mehmet ve El-Hac Musa bin El-Hac Hüseyin 18.000 kuruş*”, gibi ifadelerde mihr-i müeccel borcun en az iki şahit ile borcun miktarıyla birlikte

⁴¹⁴ BŞS, B.342/50-51; 27 Cemaziyelevvel 1226/19 Haziran 1811, Ayrıca bkz. B.342/33.

⁴¹⁵ Ferit Develioğlu, *age.*, s. 1496.

desteklendiğini görmekteyiz. Borçlanma ifadelerinden bir tanesinde yemin verdirilmek suretiyledir ki, “*mihr-i müeccel-i müsebbet li-zevceti-l merkume bâ-şehâdet-i Hamza bin Hüseyin ve Şaban bin Ali eser-i tahlif 3.000 kuruş*”, cümlesidir. Kadınların İslam hukukuna göre alabileceği azami miktar olan mihr-i müeccel’den daha fazlasını elde edebilmesi ve bu durumun kesinleşmesi için, şahitli deyn-i müsebbet olarak borçlu olduğu kişiler arasında hanımları da görebilmekteyiz. Özellikle “deyn” yani borç ifadesinin kullanılması gerçek bir borcun ifadesi olduğunu da gösterir. Bu durum kocanın öldükten sonra hanımını koruyup gözetmek için başvurduğu bir miras hilesi olarak da algılayabiliriz.

Esnaf-tüccara ait 421 mihr-i müeccel bulunan terekede 436 kadına 229.835,4 kuruş tutarında mihr-i müeccel verilmiştir. Bu Müslüman esnaf-tüccar içerisinde %64’lük bir orana isabet etmektedir.⁴¹⁶

Şekil 58. Müslüman Esnaf-Tüccar İçerisinde Mihr-i Müeccel Verme Oranı

Müslüman esnaf-tüccarın nikâh sırasında hanımına vadettiği mihr-i müeccel miktarları, esnaf-tüccarın ekonomik durumuna ve o dönemdeki örf-âdete göre farklılıklar göstermektedir. Esnaf-tüccarın hanımlarına intikal eden mihr-i müeccel miktarlarını değerlerine göre sıralama yaparsak, bezzazcı dükkânı olan Ahmet bin El-Hac Mehmet’in,⁴¹⁷ “*deyn-i mihr-i müeccel müsebbet li-zevceti'l mezbur bâ-şehâdeti İsmail bin Mehmet ve El-Hac Musa bin El-Hac Hüseyin 18.000 kuruş*” ifadeleriyle

⁴¹⁶ Bkz. Şekil 58.

⁴¹⁷ BŞS, B.277/38; 22 Zilkade 1215/6 Nisan 1801.

hanımına vermeyi vaat ettiği mihr-i müeccel miktar itibariyle ilk sırada yer almaktadır. Leblebici Mehmed bin İbrahim'in⁴¹⁸ hanımına olan 12.000 kuruş değerindeki mihr-i müeccel borcu ile 2. sırada yer almaktadır. Ayrıca 12.000 kuruşluk mihr-i müeccel borcu olan 6 esnaf-tüccar terekesi tespit edilmiştir. Sahhâf Ali Efendi bin Mehmet'in,⁴¹⁹ “*deyn-i mihr-i müeccel-i müsebbet li-zevceti'l mezbûret-i bâ-şehâdeti Es-Seyyid Ebu Bekir bin Abdullah ve Es-Seyyid Hüseyin bin Es-Seyyid Mustafa eser-i tâhlif 7.200 kuruş*” ifadeleriyle hanımına olan yeminli mihr-i müeccel borcu incelediğimiz dönemde en yüksek 3. mihr-i müeccel olma özelliğini taşımaktadır. Ancak mal varlığı borçlarını ödemeye yetmemiştir. Mihr-i müeccel borcunun üstüne “*Hisse-i ani'l garâmen 6.036 kuruş*” şerhiyle mihr-i müeccelden de kesintiler yapılmıştır. Esnaf-tüccarın eşlerine vaat ettikleri mihr-i müeccel miktarı en düşük olması yönüyle, Berber Emin bin Yusuf'un⁴²⁰ “*mihr-i müeccel-i mezbûre 6 kuruş*” ifadeleriyle intikal eden mihr-i müeccel değeri en düşük olması itibariyle ilk sırada yer alır. Dikici İbrahim bin Mehmed'den⁴²¹ hanımına intikal eden mihr-i müeccel miktarı 25 kuruş olması itibariyle 2. sırada yer alırken Dikici Kara Mehmed bin Mustafa'nın⁴²² da hanımına intikal eden mihr-i müeccel miktarı 30 kuruş olması yönüyle 3. sırada yer almaktadır.

3.2.2.1. Çok Eşli Esnaf-Tüccarın Mihr-i Müeccel Miktarları

Esnaf-tüccar arasında birden fazla evlilik yapanlara da rastlanılmıştır. Nikah kıyılan hanımların her birine de dini bir vecibe olan mihr-i müeccel tespit edilmiştir. On dört terekede iki eşe; iki terekede ise üç eşe mihr-i müeccel tespit edildiği görülmektedir. Mihr-i müeccel üç terekede esnaf-tüccar eşlerine aynı miktarda, on terekede ise farklı miktarlarda verilmiştir. Örneğin, Debbağ El-Hac İsmail bin Mustafa mihr-i müeccel olarak 500 kuruş birine 500 kuruş da diğer eşine verirken, Yorgancı El-Hac Haşim bin Mehmed Emin ise mihr-i müeccel olarak bir eşine 250 kuruş diğer eşine ise 825 kuruş vermiştir. Eşlere verilen mihr-i müeccel arasındaki uçurumun en fazla olduğu terekede görülen; Sahhaf Hüseyin Efendi bin Hasan, “*deyn-i müsebbet mihr-i müeccel Ayşe 250 kuruş, deyn-i müsebbet mihr-i müeccel Fatma 10 kuruş,*

⁴¹⁸ BŞS, B.276/44; 5 Şevval 1216/8 Şubat 1802.

⁴¹⁹ BŞS, B.277/55; 5 Zilkade 1215/20 Mart 1801.

⁴²⁰ BŞS, B.379/63-62; 11 Cemaziyelevvel 1231/9 Nisan 1816.

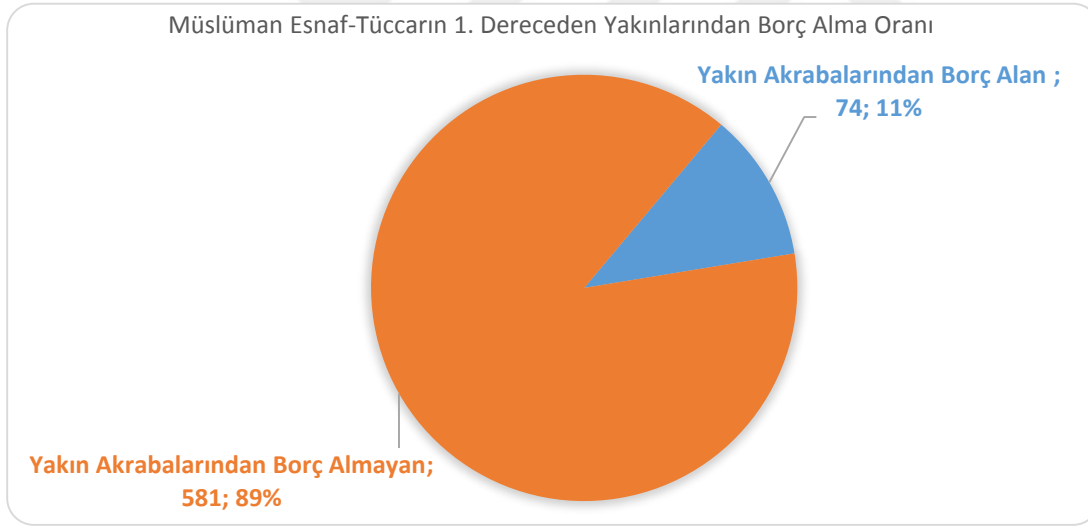
⁴²¹ BŞS, B.304/29; 28 Cemaziyelevvel 1233/5 Nisan 1818.

⁴²² BŞS, B.298/177; 29 Rebiülevvel 1251/25 Temmuz 1835.

ayrıca *deyn-i müsebbet zevce-i mezbûre Ayşe 200 kuruş*⁴²³ ifadeleri esnaf eşleri arasında daha varlıklı olmak için birbirleriyle girdikleri rekabeti göstermektedir. Ayrıca mihrin belirlenmesinde kadının etkili olduğu düşünüldüğünde, evlenecek kadının isteklerinde statü, yaş, fiziki güzellik ve bekâret gibi hususların etkili olduğu görülmektedir.⁴²⁴

3.2.3. Birinci Dereceden Akrabaların Esnaf-Tüccar Borçları İçerisindeki Yeri

Bursalı esnaf-tüccarın hanımları, anne ve yakın akrabalarına karşı “*deyn-i müsebbet*”le başlayan ifadelerle resmi olarak borçlandıkları görülür. Terekelerde, “*deyn-i müsebbet zevce-i mezbûre 15.000 kuruş*” veya “*deyn-i müsebbet zevce-i mezbûr Hüsniye Hatun 3.500 kuruş*” gibi borçlanma ifadeleri kullanılırken, ayrıca bu borçlanmalarına en az iki şahidinde tanıklık ettiği borçlanma şekillerinde kullanılmıştır.

Şekil 59. Müslüman Esnaf-Tüccarın 1. Dereceden Yakınlarından Borç Alma Oranı

Esnaf-tüccarın birinci dereceden (eş, anne ve baba) gibi yakınlarına borçlanan 74 Müslüman esnaf-tüccar tespit edilmişken, sadece 2 gayrimüslim esnaf-tüccar terekesine rastlanılmıştır. Evli olan 655 Müslüman esnaf-tüccar içerisinde eşi veya yakın akrabalarından borç alma, %11’lik bir orana sahiptir. Deyn-i müsebbet olarak

⁴²³ BŞS, B.309/102; 3 Ramazan 1240/21 Nisan 1825.

⁴²⁴ Saadet Maydaer, “Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)”, *Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XV, 2006/2, s. 366-368.

annelerinden borç alan 5 esnaf-tüccarın aldıkları borç toplamı 3.250 kuruştur. Eşlerinden borç alan 68 Müslüman esnaf-tüccarın borç toplamı 40.687,4 kuruştur. Eşlerinden borç alan 2 gayrimüslim esnaf-tüccarın borç toplamı 15.600 kuruştur. Eşlerinden borç alan 76 esnaf-tüccarın 84 akrabasına verdiği borçlar toplamı 62.037,4 kuruş tutmaktadır.⁴²⁵

Tablo 12. Esnaf-Tüccarın Yakın Akrabaya Borç Verme Bilgileri Tablosu

Yakınlığı	Esnaf Tüccar Sayısı	Borç Verme Sayısı	Borç Tutarı
Anne	5	5	3250
Eş	68	76	40.687,4
Damad	1	1	2500
Gayrimüslim Esnaf-Tüccar Anne	2	2	15600
Toplam	76	84	62.037,4

3.2.3.1. Müslüman Eşten Alınan Borç

Müslüman esnaf-tüccardan, eşlerine deyn-i müsebbet kalıbına uygun borçlanma içerisine girenleri örneklendirecek olursak, Habbaz El-Hac Yusuf bin İbrahim,⁴²⁶ “*deyn-i müsebbet zevce-i mezbûre Hüsniye Hatun 3.500 kuruş*” hanımından borç alanlar içerisinde ilk sırada yer alır. Tuzcu Es-Seyyid El-Hac Mustafa bin,⁴²⁷ “*deyn-i müsebbet zevce-i mezbûre 2.000 kuruş*” hanımından borç alanlar içerisinde 2. sırada yer alırken, Kazzaz Es-Seyyid Ahmed Bey bin Es-Seyyid Mustafa⁴²⁸ ise, “*deyn-i müsebbet zevce-i mezbûre 1.700 kuruş*”luk hanımına borcu ile 3. sırada yer almaktadır. Esnaf-tüccarın hanımından aldığı borç miktarı itibariyle en az olanları sıralama yaparsak, Berber Sadık bin Es-Seyyid Mehmed,⁴²⁹ “*deyn-i müsebbet Emine Hatun 30 kuruşluk*”, Dolabcı El-Hac Mustafa bin Abdullah’da⁴³⁰ hanımına 30 kuruşluk borçla ilk sırada yer alırlar. Esnaf ve tüccarın hanımlarından aldıkları bu borçların üç tür izahı mümkündür. Birincisi gerçekten hanımlarından borç almışlardır.

⁴²⁵ Bkz. Tablo 12 ve Şekil 59.

⁴²⁶ BŞS, B.302/151; 3 Rebiülahir 1248/30 Ağustos 1832.

⁴²⁷ BŞS, B.302/121; 21 Şaban 1248/13 Ocak 1833.

⁴²⁸ BŞS, C.28/141; 19 Şaban 1249/1 Ocak 1834.

⁴²⁹ BŞS, C.57/24; 17 Muharrem 1244/30 Temmuz 1828.

⁴³⁰ BŞS, B.309/91; 5 Şevval 1240/23 Mayıs 1825.

İkincisi mirasından hanımlarına daha fazla pay bırakmak adına borç almış gibi gösterilmiş olabilir. Üçüncüsü ise hanımından borç alan esnaf-tüccarın mal varlığının borçlarını karşılayamaz duruma gelmesi ihtimaline karşı, alacaklılar arasına hanımını da katıp pay almasını sağlama düşüncesiyle de hareket edilmiş olabilir. Hangi seçeneklerle hareket edilirse edilsin özünde hanımının kendisinden sonra maddi sıkıntıya düşmesini önleyici tedbirler olarak, mirasından daha fazla pay almasını sağlamaya yönelik tedbirler olarak görülebilir.

Eşinden birden fazla borç alan esnaf-tüccar da vardır. 4 esnaf-tüccarın her biri eşinden 2 defa⁴³¹ toplamda 3.295 kuruş değerinde borç almıştır. Eşinden borç alan 2 esnaf-tüccar ise eşlerinden 3'er defa⁴³² toplamda 3.200 kuruş değerinde borç aldıkları görülür. Bu tespit esnaf-tüccar eşlerinin kendilerine ait kazançları oldukları durumunu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle kadınların, anne ve babalarından kalan mirasları üzerinde diledikleri şekilde tasarruf edebildiklerini de görebilmekteyiz. Aynı evi paylaşan erkek ve kadının evde ortak bütçe tutmayıp, ayrı ayrı birikim yaptıkları izlenimi vermektedir. Ayrıca bu durum ev hanımlarının da para biriktirme ve harcama noktasında irade ortaya koyabilecek kültürel ve ekonomik özgürlüklerinin bulunduğunu göstermektedir. Türk-İslam kültürünün hakim olduğu her yerde kadının sosyo-kültürel ve ekonomik haklarının olduğu, toplumda sadece erkek hakimiyetinden bahsedilmesi söz konusu değildir. Buda toplumda kadına verilen değeri göstermektedir.

3.2.3.2. Gayrimüslim Eşten Alınan Borç

Gayrimüslim 2 esnaf ve tüccarında, eşlerine karşı deyn-i müsebbet ifadeleriyle borçlandıkları görülür. Gayrimüslim 2 esnaf-tüccarın eşlerinden aldıkları borçlara baktığımızda, Bilecikli Kumaşçı Ohans veled Ohans, “*deyn-i müsebbet zevce-i mezbûre 15.000 kuruş*”⁴³³ ifadeleriyle eşinden borçlandığı belirtilmiştir. Bu durum öldükten sonra eşlerinin maddi sıkıntı içerisine girmemesi için yasal yollarla bunun garanti altına alınma usulünün dinsel ayırım gözetmeksizin uygulandığını gösterir.

⁴³¹ BŞS, B.298/198; B.348/26; B.302/105; B.298/174.

⁴³² BŞS, B.302/143; B.302/113.

⁴³³ BŞS, B.300/33-32; 23 Cemaziyevvel 1226/15 Haziran 1811.

Yine Bazarcı Madaros veled Bederos⁴³⁴ da hanımından 600 kuruş borç alarak mirastan kalan payını artırmıştır.

3.2.3.3. Annelerden Alınan Borç

Validelerinden borç alan esnaf-tüccar terekelerine de rastlanılmıştır. Esnaf-tüccardan 5 kişi, toplamda 3.250 kuruş değerinde annelerinden borç almışlardır. Bunlara baktığımızda, Etmekçi Mustafa bin El-Hac Ali'nin terekesinde, “*deyn-i müsebbet ümmü mezbûre Ayşe min cihet-i karz bâ-şehâdet-i El-Hac Mehmed bin Osman ve Mustafa bin Arif 150 kuruş*”⁴³⁵ cümlesiyle annesine borçlandığı görülür. Etmekçi Tahıl Kâtibi Es-Seyyid El-Hac Halil bin Hasan'da,⁴³⁶ “*deyn-i müsebbet ümmü mezbûr Rahime Hatun min cihet-i'l karz-ı bâ etrâf-ı verese 1.000 kuruş*” ifadeleriyle annesinden yüksek miktarda borç aldığını görürüz. Annelerinden borç alma usulünde de deyn-i müsebbet ifadeleriyle yapılması esnaf-tüccarın vefat etmesi durumunda annelerinin kalan mirastan paylarına düşeni almasını garanti altına alma duygu veya mirastan daha fazla pay bırakarak maddi olarak destekleme düşüncesi hakim olma ihtimali yüksektir.

3.2.3.4. Damat'tan Alınan Borç

Esnaf-tüccarın aldıkları borçlar içerisinde damatları da bulunmaktadır. Bu özelliklere sahip olan tereke sahibi Etmekçi Mehmed Ağa bin Emrullah,⁴³⁷ damadından 2.500 kuruş gibi oldukça yüksek miktarda borç almıştır. Damattan alınan yüksek miktardaki borcun niteliğine baktığımızda, sermaye ihtiyacının karşılanmasına yönelik iyi niyet göstergesi olarak görülebilir.

3.2.4. Borç-Alacak İlişkilerinde Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Rolü

Esnaf-tüccar terekelerinde dikkatimizi çeken önemli bir noktada borç-alacak ilişkilerinde din faktörünün engel teşkil etmemesidir. Esnaf-tüccar terekelerinde der-zimmet⁴³⁸ ve deyn-i müsebbet ifadeleri içerisinde dinsel ayırım gözetilmeksizin

⁴³⁴ BŞS, B.310/48; 11 Ramazan 1242/8 Nisan 1827.

⁴³⁵ BŞS, B.304/10; 27 Zilkade 1233/28 Eylül 1818.

⁴³⁶ BŞS, B.298/156; 5 Rebiülevvel 1251/1 Temmuz 1835.

⁴³⁷ BŞS, B.298/108; 5 Muharrem 1252/22 Nisan 1836.

⁴³⁸ BŞS, C.28/189; B.302/109; C.28/149-148.

karşılıklı ilişkilerin geliştirildiği görülmektedir. Müslüman esnaf-tüccarın gayrimüslimlerle alacak-verecek ilişkilerinde katı kurallarının olmadığı görülür. Örneğin, kahveci ve attar dükkânı olan Tahir Ömerzâde Seyyit Bey bin Abdülaziz Bey'in terekesinde “*Der-zimmet bakkal Petro zimmi 660 kuruş, der-zimmet Ermeni zevcesi 22 kuruş*”⁴³⁹, Kazaz El-Hac Salih bin Mustafa'nın terekesinde “*der-zimmet Kirkor zimmi 119,5 kuruş, der-zimmet Nâm-ı zimmi 355 kuruş, der-zimmet Nikola zimmi 217,5 kuruş*” vb. olmak üzere gayrimüslimlere de borç verildiği görülmüştür.⁴⁴⁰ Müslüman esnaf-tüccar, gayrimüslim erkek ve kadınlara borç vererek içtimai hayatta dinsel ayırım gözetmeksizin, ihtiyaç sahiplerinin ekonomik sorunlarının çözümüne yardımcı olunmuştur.

Esnaf-tüccarın şahitli deyn-i müsebbetler kısmında gayrimüslimlerinde hem zimmilere hem de Müslümanlara şahitler huzurunda borç verdikleri görülmüştür. Örneğin, Çilingir Ağyazar veled Kirakos'un terekesinde “*deyn-i müsebbet Karabet veled Bağos an Bederos taht-ı bâ-şahâde El-Hac Mustafa bin El-Hac ve El-Hac Mehmed bin İbrahim 310 kuruş.*”⁴⁴¹ Yine Çilingir Ağyazar veled Kirakos'un, deyn-i müsebbetle başlayan Müslim-gayrimüslim şahitlerin de ismi geçerek yüklü miktarlarda Müslim ve gayrimüslime borcu olduğu görülmektedir.⁴⁴² Yine Çukacı Abdi Rabbinnebi bin Mehmed, “*deyn-i müsebbet Keşanlı Nikola zimmi15.582,5 kuruş*”⁴⁴³ borç almıştır. Tüm bu veriler farklı dine mensup insanların İslam coğrafyasında birbirlerinden borç alıp vermelerinde herhangi bir sakınca olmadığını gösterir. Ayrıca alıp verilen borçların şahitler huzurunda gerçekleştirilmiş olması İslam dini kurallarının farklı dinlere mensup kişilerce içtimai hayatta tatbik edilmesindeki kabullenmeyi gösterir. Nitekim Allah'ü Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresinin 282-283. ayeti kerimelerinde borç-alacak ilişkilerinde en az iki şahit huzurunda, yazılı olarak kayıt altına alınmasının kişiler açısından hayırlı olacağını ifade etmektedir. Bu emri şerifin içtimai hayatın işleyişindeki sıkıntıların çözümü ve toplumsal mutabakat için ne kadar önemli olduğu görülmektedir.⁴⁴⁴

⁴³⁹ BŞS, B.320/46; 27 Safer 1232/16 Ocak 1817.

⁴⁴⁰ BŞS, B.319/9; 1 Cemaziyelevvel 1229/21 Nisan 1814, Ayrıca Bk. BŞS, B.298/125; B.298/154.

⁴⁴¹ BŞS, A.186/23-24; 8 Muharrem 1221/28 Mart 1806 Ayrıca Bk. BŞS, B.310/52.

⁴⁴² BŞS, A.186/23-24; 8 Muharrem 1221/28 Mart 1806.

⁴⁴³ BŞS, B.326/54-56; 11 Rebiülevvel 1236/17 Aralık 1820.

⁴⁴⁴ Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi/282-283. Ayetler.

3.2.5. Borç-Alacak İçerisinde Geçen Esnaf ve Tüccar

1800-1839 tarihleri arasında Bursa'da faaliyet gösteren 144 esnaf-tüccar grubu tespit edilmiştir. İncelediğimiz dönem itibariyle tespit ettiğimiz esnaf-tüccarın, alacak ve borçları içerisindeki kişi isimleri sayesinde Bursa'da faaliyet gösteren esnaf-tüccara ait 170 meslek grubu tespit edilmiştir. 1800-1839 arasında Bursa'da faaliyet gösteren; abacı, ağaççı, arabacı, aşçı, attar, aynacı, bağcı, bahçevan, bakırcı, bakkal, bardakçı, bargirci, barutçu, basmacı, bazarcı, berber, bezci, bezzaz, bıçakçı, bimâcı, boyacı, börekçi, bülbülcü, canbaz, ciğerci, çakmakçı, çamaşırcı, çarıkçı, çelenkçi, çerçi, çeşmeci, çilingir, çizmeci, çölmekçi, çubukçu, çuhacı, damgacı, debbağ, değirmen taşçısı, değirmenci, dellal, destereci, deveci, dikici, direkçi, doğramacı, dolabcı, dölbentçi, duhancı, dülger, eğerci, elekçi, elması, emanetçi, enfiyeci, eskici, fenerci, fesci, fuçıcı, gömlekçi, habbaz, haffaf, hallaç, hamamcı, hammal, hancı, hasırcı, helvacı, hoca, iplikçi, kadayıfçı, kahveci, kalaycı, kaldırımçı, kalyoncu, ka'nıcı, kapaççı, kasab, kaşıkçı, katırcı, katib, kavakçı, kavukcu, kaymakçı, kazzaz, kebabcı, keçeci, keseci, kethüda, kirişçi, köçekçi, kömürcü, kumarcı, kumaşçı, kumcu, kundakçı, kunduracı, kurşuncu, kutnucu, kuyumcu, külahcı, külçekli, kürekçi, kürkçü, leblebici, lüleci, mikrasçı, menzilci, mesci, meyhaneci, mimar, minderci, mumcu, mücellid, nakkaş, nalband, nalbur, nalburcu, na'lcı, nalçacı, nalıncı, oduncu, orakçı ve harmancı, palancı, papuççu, pazıcı, peştemalci, saatçi, sabancı, sabbâğ, sahaf, sandalcı, sandık emini, sandıkçı, sarraç, sarraf, satırcı, semerci, sıvacı, simci, simitçi, sirkeci, sünnetçi, şabcı, şalcı, şekerci, şerbetçi, şilteci, tabancacı, tacir, tahtacı, tarakçı, taşçı, temürcü, terzi, tokmakçı, topçu, tombaz, tuti, tüfenkçi, uncu, urgancı, ütücü, yağcı, yağlıkçı, yayukçu, yazıcı, yemenici, yorgancı ve zencirci gibi 170 esnaf-tüccar taifesi bulunmaktadır. Hemen hemen her alanda ekonomik faaliyetler içerisinde olan esnaf-tüccar zümresinin Bursa'da olması, Bursa'nın iktisadi hayat içerisindeki büyüklüğünden kaynaklanmaktadır.

Tablo 13. Borç ve Alacak Listelerinde Geçen Esnaf-Tüccar Zümresine Ait Tablo

Abacı	Debbağ	Kalyoncu	Minderci	Tabancacı
Ağaççı	Değirmen Taşcısı	Ka'nıcı	Mumcu	Tacir
Arabacı	Değirmenci	Kapaççı	Mücellid	Tahtacı
Aşçı	Dellal	Kasab	Nakkaş	Tarakçı
Attar	Destereci	Kaşıkcı	Nalband	Taşçı
Aynacı	Deveci	Katırcı	Nalbur	Temürcü
Bağcı	Dikici	Katib	Nalburcu	Terzi
Bahçevan	Direkçi	Kavakçı	Na'lıcı	Tokmakçı
Bakırcı	Doğramacı	Kavukcu	Nalçacı	Topçu
Bakkal	Dolabcı	Kaymakçı	Naleyinci	Tumbaz
Bardakçı	Dölbentçi	Kazzaz	Oduncu	Tuti
Bargirci	Duhancı	Kebabcı	Orakçı ve Harmancı	Tüfenkçi
Barutçu	Dülger	Keçeci	Palancı	Uncu
Basmacı	Eğerci	Keseci	Papuççu	Urgancı
Bazarcı	Elekçi	Kethüda	Pazıcı	Ütücü
Berber	Elmascı	Kirişçi	Peştemalci	Yağcı
Bezci	Emanetçi	Köçekçi	Saatçi	Yağlıkçı
Bezzaz	Enfiyeci	Kömürcü	Sabancı	Yayukçu
Bıçakçı	Eskici	Kumarcı	Sabbâğ	Yazıcı
Bimâcı	Fenerci	Kumaşçı	Sahaf	Yemenici
Boyacı	Fesci	Kumcu	Sandalcı	Yorgancı
Börekçi	Fuçıcı	Kundakçı	Sandık Emini	Zencirci
Bülbülcü	Gömlekçi	Kunduracı	Sandıkçı	
Canbaz	Habbaz	Kurşuncu	Sarraç	
Ciğerci	Haffaf	Kutnucu	Sarraf	
Çakmakçı	Hallaç	Kuyumcu	Satırcı	
Çamaşırıcı	Hamamcı	Külahcı	Semerci	
Çarıkcı	Hammal	Külçekli	Sıvacı	
Çelenkçi	Hancı	Kürekçi	Simci	
Çerçi	Hasırcı	Kürkçü	Simitçi	
Çeşmeci	Helvacı	Leblebici	Sirkeci	
Çilingir	Hoca	Lüleci	Sünnetçi	
Çizmeci	İplikçi	Mikrasçı	Şabcı	
Çölmekçi	Kadayıfçı	Menzilci	Şalcı	
Çubukçu	Kahveci	Mesci	Şekerci	
Çuhacı	Kalaycı	Meyhaneci	Şerbetçi	
Damgacı	Kaldırımcı	Mimar	Şilteci	

Esnaf-tüccarın alacaklıları arasında 170 esnaf-tüccar grubu tespit edilmiştir. Bu meslek grupları içerisinde toplamda 812 esnaf-tüccara 281.114,69 kuruş borç verilmiştir. Esnaf-tüccar alacak tutarları içerisinde esnaf-tüccar %14,16'lık bir orana sahiptir.

Esnaf-tüccarın alacaklıları içerisinde 147 Müslüman esnaf-tüccar grubu tespit edilmiştir. Bu meslek grupları içerisinde toplamda 671 esnaf-tüccara 242.004,75 kuruş borç verilmiştir. Esnaf-tüccar alacak tutarları içerisinde Müslüman esnaf-tüccar %12,19'luk bir orana sahiptir.

Esnaf-tüccarın alacaklıları arasında gayrimüslim olan 65 esnaf-tüccar grubu tespit edilmiştir. Bu meslek grupları içerisinde toplamda 141 esnaf-tüccara 39.109,94 kuruş borç vermişlerdir. Esnaf-tüccar alacak tutarları içerisinde gayrimüslim esnaf-tüccar %1,97'lik bir orana sahiptir.⁴⁴⁵

Tablo 14. Esnaf-Tüccar Alacaklıları İçerisinde Yer Alan Esnaf-Tüccar

Esnaf-Tüccar Alacaklıları İçerisinde Yer Alan Esnaf-Tüccar				
	Grubu	Sayısı	Toplam Tutar	Yüzde %
Müslüman Esnaf-Tüccar	147	671	242004,75	12,19
Gayrimüslim Esnaf-Tüccar	65	141	39109,94	1,97
Esnaf-Tüccar Terekeleri İçerisinde Alacaklı Olduğu Toplam Esnaf-Tüccar	169	812	281114,69	14,16

Not: Esnaf-tüccar terekeleri içerisinde alacaklı olduğu esnaf-tüccar grup sayısı 169'dur. Esnaf-tüccar zümreleri içerisinde hem Müslim hem de gayrimüslim esnaf-tüccara borç vermiş olduklarından grup sayısı 212 değil 169 olarak tespit edilmiştir. Aynı durum borçlar içinde geçerlidir.

İncelediğimiz esnaf-tüccar terekeleri içerisinde Müslüman esnaf-tüccara ait der-zimmet listelerinde 48 berber, 30 kahveci, 26 kasab unvanı geçerken, gayrimüslim

⁴⁴⁵ Bkz. Tablo 14

esnaf-tüccara ait der-zimmet listesinde ise 13 boyacı, 13 çilingir, 8 kuyumcu esnafi sayı itibariyle ilk sıralarda gelmektedir. Esnaf-tüccarın, Müslüman esnaftan alacaklarına baktığımızda miktar olarak en fazla 17.465,3 kuruş ile kasab, 14.930,9 kuruş ile attar, 13.388,2 kuruş ile duhancı yer alırken; en az alacak ise 2,2 kuruş ile kaldırımçı, 3 kuruş ile kapaççı, eğerci, bargirci ve 5 kuruşluk borcu ile havlucular kethüdasına aittir. Gayrimüslim esnafi alacak açısından incelediğimizde en fazla 7.500 kuruş ile sarraf, 5.079 kuruş ile kuyumcu ve 3.666 kuruş ile de semerci esnafi başta gelmekteyken, en az alacak ise 1,4 kuruş ile kaşıkçı, 1,5 kuruş ile abacı ve 2,5 kuruş ile de çizmeceye aittir.

Esnaf-tüccar borçları içerisinde esnaf-tüccarın yeri nedir? Esnaf-tüccarın borçları arasında 79 esnaf-tüccar grubu tespit edilmiştir. Bu meslek grupları içerisinde toplamda 241 esnaf-tüccardan 329.996,4 kuruş borç alınmıştır. Esnaf-tüccar borç tutarları içerisinde esnaf-tüccara olan borçları %13,46'lık bir orana sahiptir.

Esnaf-tüccarın borçları içerisinde 71 Müslüman esnaf-tüccar grubu tespit edilmiştir. Bu meslek grupları içerisinde toplamda 199 esnaf-tüccardan 301.047,3 kuruş borç alınmıştır. Esnaf-tüccar borç tutarları içerisinde Müslüman esnaf-tüccara olan borçları %12,28'lik bir orana sahiptir.

Esnaf-tüccarın borçları arasında gayrimüslim olan 21 esnaf-tüccar grubu tespit edilmiştir. Bu meslek grupları içerisinde toplamda 42 esnaf-tüccardan 28.949,1 kuruş borç alınmıştır. Esnaf-tüccar borç tutarları içerisinde gayrimüslim esnaf-tüccara olan borçları %1,18'lik bir orana sahiptir.⁴⁴⁶

Tablo 15. Esnaf-Tüccar Borçları İçerisinde Yer Alan Esnaf-Tüccar

Esnaf-Tüccar Borçları İçerisinde Yer Alan Esnaf-Tüccar				
	Grubu	Sayısı	Toplam Tutar	Yüzde %
Müslüman Esnaf-Tüccar	71	199	301047,3	12,28
Gayrimüslim Esnaf-Tüccar	21	42	28949,1	1,18
Esnaf-Tüccar Terekeleri İçerisinde Borçlu Olduğu Esnaf-Tüccar	79	241	329996,4	13,46

⁴⁴⁶ Bkz. Tablo 15.

Esnaf veya tüccarın borçlu olduğu Müslüman esnafları, sayı itibariyle sıralamaya tabi tutarsak nalband, kasab, duhancı, bazarcı, temürcü, berber, haffaf, katırcı, taşçı, boyacı, debbağ ve etmekçi ilk sıralarda yer alır. Borçlanma miktarları olarak sıralama yaparsak 120.000 kuruş ile sabbâğ ilk sırada yer alırken, 43.880 kuruş ile kaymakçı ikinci, 39.540 kuruş ile tacir üçüncü, 18.435,5 kuruş ile canbaz dördüncü, 12.000 kuruş ile çilingir beşinci, 7.654 kuruş ile debbağ esnafı altıncı, 6120 kuruş ile sandalcı yedinci, 5.569,5 kuruş ile dikici esnafı sekizinci ve 5.060,3 kuruş ile de kasab esnafı dokuzuncu sırada yer alır. Örneğin, Debbağ Dede Mustafa bin Mehmed'in 26 deyn-i müsebbeti içerisinde 6 esnafa borçlu olduğu görülür. “*Deyn-i müsebbet Debbâğ El-Hac İsmail Ağa 4200 kuruş, deyn katırcı 280 kuruş*” gibi ifadeler terekelerde yer almaktadır.⁴⁴⁷ Yine Tüccar El-Hac Mehmed Beşe bin Şaban bin Abdullah'ın 5 kişiye olan toplam borcu 191.520 kuruş iken, bu kişilerden biri olan Sabbâğ El-Hac Mustafa'dan 120.000 kuruş, kaymakçı El-Hac Mustafa'dan ise 43.880 kuruş borç almıştır.⁴⁴⁸ Ayrıca Kasab Es-Seyyid Veli Hüseyin bin Abdullah Canik taifesine ait dört tacirden toplamda 79.860 kuruş gibi yüksek miktarda borç almıştır.⁴⁴⁹ Bu hususlar esnafın birbirine olan güveninden dolayı borç verebildiklerini gösterir ki bu husus da ekonomik ve siyasi olarak güvenin göstergesidir.

Esnaf-tüccarın, gayrimüslim esnaf-tüccara olan borçlanmalarını inceleyecek olursak, esnafın sayı itibariyle terekelerdeki yeri; etmekçi, bakkal, kürkçü, ağaççı, hancı, attar, bezzaz, sarraf, kuyumcu, duhancı, nalband ve basmacı olarak sıralanmaktadır. Gayrimüslim esnaf-tüccarın esnaf terekelerindeki yerini değerleri açısından sıralarsak, hancı esnafı 8.242 kuruş ile ilk sırada yer alırken, etmekçi esnafı 7.179,6 kuruş ile ikinci sırada, bezzaz esnafı 3.176 kuruş ile üçüncü, ağaççı esnafı 1.954,5 kuruş ile dördüncü, sarraf 1.452 kuruş ile beşinci ve duhancı esnafı ise 1.123 kuruş ile altıncı sırada yer almaktadır. Bütün bu veriler ışığında borçlanma işlemlerinde darlık yaşanmadığı ve sermayenin az sayıdaki sarrafın tekelinde olmadığı anlaşılmaktadır.

⁴⁴⁷ BŞS, C.232/22; 8 Cemaziyelahir 1228/8 Haziran 1813, Ayrıca Bk. C.28/144; B.311/41; B.298/221.

⁴⁴⁸ BŞS, B.342/50-51; 27 Cemaziyelevvel 1226/19 Haziran 1811.

⁴⁴⁹ BŞS, C.232/43; 21 Muharrem 1226/15 Şubat 1811.

Bursa esnaf-tüccarı, sermayeye olan ihtiyacının bir kısmını esnaf ve tüccardan, bir kısmını sivil⁴⁵⁰ vatandaşlardan karşılarken, bir kısmını ise çok sayıda var olan vakıflardan⁴⁵¹ karşılama yoluna gitmiştir.

3.2.6. Esnaf-Tüccarın Borçluları Arasında Kadının Yeri

Esnaf ve tüccarın borçluları arasında kadınlara da rastlanılmıştır. Örneğin, Kalaycı Osman Beşe bin Abdullah'ın terekesinde “*deyn-i müsebbet Helvacı Ali validesi Zeliha 5.360 kuruş, deyn-i müsebbet Emir Ali oğlu Ali'nin validesi Fatma 2.280 kuruş, deyn-i müsebbet El-Hac Abdulkadir zevcesi Fatma 920 kuruş*”⁴⁵² ifadeleri, kadınların paralarını işletmesi için esnafa borç verdikleri izlenimi vermektedir. Bu yolla kadınlar hem kendilerine önemli bir geçim kapısı sağlarken, hem de nakit paranın evde tutulmasından oluşabilecek hırsızlık olaylarının da önüne geçmiş olmaktadır.

3.3. Kredi Kaynakları Açısından Vakıflar

Osmanlı esnafının önemli kredi kaynaklarından biri de vakıflardır. Osmanlı Devleti vakıfları vergiden muaf tutarak maddi açıdan desteklemiştir. Yoksulluğu ortadan kaldırmak için, zenginden fakire doğru gönüllü servet transferini ve dikey sosyal ekonomik hareketliliği artırmayı hedefleyen, kar amacı gütmeyen kurumlar olan vakıflar, savunma hariç, sosyal, ekonomik, toplumsal her alanda, özellikle eğitim ve sağlık alanlarında aktif rol oynamıştır.⁴⁵³ Fakirlere yardım amaçlı hayır kurum ve yapılarının imar ve bakımı işlerini üstlenen vakıflar yanında, esnafın sermaye ihtiyacının karşılanmasına yönelik kurulan vakıflar da vardır.⁴⁵⁴ Esas amaçları olmadığı halde vakıfların kredi işine girmeleri, enflasyon baskısı, binaların onarım giderleri için kaynak bulmak,⁴⁵⁵ halkın kredi gereksinimlerini karşılayabilecek en kestirme yol olması nedeniyledir ki, ortalama %15 faiz oranı karşılığında kredi verilmesi suretiyle halkın ve esnafın ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır. Özellikle

⁴⁵⁰ BŞS, C.183/13-8; 26 Ramazan 1226/14 Ekim 1811.

⁴⁵¹ BŞS, B.277/38; 22 Zilkade 1215/6 Nisan 1801.

⁴⁵² BŞS, C.232/25; 9 Rebiyülâhir 1228/11 Nisan 1813.

⁴⁵³ Murat Çizakça, *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, s. 21-23.

⁴⁵⁴ Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Dönemi’nde Bursa’da Gayrimüslim Esnaf”, *agm.*, s. 358.

⁴⁵⁵ Yavuz Cezar, *agm.*, s. 25-28.

Bursa şer'îye sicillerinden bazılarının tamamen para vakıflarına⁴⁵⁶ borç-alacak ilişkilerine ayrıldığını görmekteyiz. Bursa esnaf-tüccar terekelerinde deyn-i müsebbet ifadeleri içerisinde esnaf-tüccarın avarız vakıflarından borç aldığını görmekteyiz.⁴⁵⁷ Bunun yanında özel vakıfların varlığı ve bunlarla da esnaf-tüccarın ekonomik ilişki içerisine girildiği görülmektedir. Örneğin, Debbağ Mustafa bin Ali “*deyn-i müsebbet Es-Seyyid Abdulkadir bin İsmail an vakf-ı nakid der-... 300 kuruş*”⁴⁵⁸, Mehmet bin Abdullah “*deyn-i müsebbet li-vakfı hırfet-i ta'aba debbâğ bâ-şehâdet-i Mehmet bin Abdullah El-Hac Abdullah bin Abdullah 235 kuruş*”⁴⁵⁹, Mehmet bin Mustafa, “*deyn-i müsebbet Es-Seyyid El-Hac Mustafa Efendi li-vakfidır. Alaca mescit bâ-şehâdeti Ali bin Ahmet ve Halil bin Hüseyin eser-i tâhlif 12.000 kuruş*”⁴⁶⁰ gibi esnaf-tüccar gruplarına ait para vakıflarının yanında özel vakıflarda bulunmaktadır.

İslam kültüründen etkilenen gayrimüslimlerin de esnafın sermaye ihtiyacını karşılamak için vakıflar kurduğu görülür.⁴⁶¹ Bursa'daki gayrimüslim esnaf-tüccar, nakit/kredi ihtiyacını karşılayabilmek için Müslümanların kurduğu vakıflardan borç aldıkları da görülür. Örneğin, Bakkal İstenma ? veled Dimitri, “*deyn-i müsebbet Es-Seyyid Ahmed Mümtaz Efendi El-Hac Mehmed Efendi li-vakf-ı avâriz der-mahalle-i ...500 kuruş*”⁴⁶² gibi. Bu durum Osmanlı coğrafyasının dinler arasındaki hoşgörünün, adaletin ve güvenin adresi olduğunu bir kez daha teyid etmektedir.

⁴⁵⁶ BŞS, B.258; B.341; B.329; C.37; A.208; B.330; B.126; C.36; B.332; C.52; B.318.

⁴⁵⁷ BŞS, B.337/9; B.320/23; B.309/58; B.326/33.

⁴⁵⁸ BŞS, B.302/158; 21 Rebiülevvel 1249/8 Ağustos 1833.

⁴⁵⁹ BŞS, B.277/4; 12 Muharrem 1215/ Ayrıca Bk. BŞS, B.309/59; B.276/74.

⁴⁶⁰ BŞS, B.277/39; 22 Receb 1215/9 Aralık 1800.

⁴⁶¹ Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Dönemi'nde Bursa'da Gayrimüslim Esnaf”, *agm.*, s.358.

⁴⁶² BŞS, B.310/55; 23 Muharrem 1240/17 Eylül 1824.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ÜRETİM MALLARI VE MAMÜLLERİNİN PAZARLANMASI AÇISINDAN BURSA ESNAF- TÜCCARI

Esnaf ve tüccar tarafından gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler, çeşitli tüketim mallarının üretilmesi ve bunların tüketiciye ulaştırılması sürecindeki hizmet işlerinden oluşur.⁴⁶³ Mahruse-i Bursa olarak belgelerde geçen Bursa'nın, kentsel üretim ve pazarlama sisteminin ana unsurunu, şehir halkının ihtiyacı olan gıda ürünlerinin Bursa çevresindeki tarım arazilerinden temin edilmesi, uzmanlık isteyen ürünlerin ise kentte üretilmesi esasına dayanmaktadır.⁴⁶⁴ Kentsel ürünler o kent halkının ihtiyacına yönelikken, bazı ürünler vardır ki değerli madenler, taşlar ve ipek gibi, bölgesel ve küresel pazarlara yollanmaktadır. Bu noktada Bursa XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla dek uluslararası pazar olma özelliğini korumuştur.⁴⁶⁵

4.1. Üretim Malları Açısından Esnaf-Tüccar

Bursa kent halkı, öncelikle kendi ihtiyaçlarının temini, sonrasında kent ve bölge halklarının ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik üretim yapmaktadır. Kendi bölgesindeki üretimin talepleri karşılayamadığı durumlarda farklı bölge ve memleketlerden karşılanması yoluna gidilmekteydi. Sanayileşme öncesi kentlerde görülen kentsel üretim altı ana kolda toplanmaktadır: Toprak eşya, cam eşya, madeni eşya, tekstil, dericilik, yapı (inşaat) yan ürünleri gibi.⁴⁶⁶ Bursalı Müslim ve gayrimüslim esnaf ve tüccarın üretim alanlarına baktığımızda, farklı sektörlerde yoğunlaştıkları görülmektedir. İncelediğimiz terekelerde tespit edebildiğimiz esnaf-tüccarı gıda, deri, tekstil, ahşap, maden, inşaat, silah, hizmet ve hayvan sektörü olarak 9 kategoride gruplandırdığımızda, hem üretim alanlarının Bursa halkının ihtiyacına

⁴⁶³ Özer Ergenç, *age.*, s. 177.

⁴⁶⁴ Engin Yenal, *agm.*, s. 36.

⁴⁶⁵ Yenal, *agm.*, s. 39-40.

⁴⁶⁶ *Agm.*, s. 37.

göre hangi sektörlerde yoğunlaştığını hem de Müslim-gayrimüslim esnaf-tüccarın hangi sektörlerde yoğunlaştıklarını görebilmekteyiz. Bursa esnaf-tüccarın üretim alanlarını tarım, sanayi ve hizmet sektörü gibi üç ana başlığa ayırarak inceleyeceğiz.

Osmanlı Devletinde her bir meslek grubunun pirleri olduğuna inanılırdı. Hz. Adem çiftçilerin, Hz. İdris terzilerin, Hz. Yusuf saatçilerin, Hz. Davud demirci ve zırhçıların, Hz. Lokman hekimlerin, Hz. Muhammed (SAV) tacirlerin, Selmân-ı Farisi berberlerin ve Ahi Evran ise debbağ⁴⁶⁷ esnaf grubunun duayenleri idi. Böylece iktisadi hayatta yer alan mesleklere kutsiyet atfedilerek, bu mesleği icra edenlerin toplumsal hayattaki itibarı artırıldığı gibi, mesleğe yeni gireceklerin de mesleği benimsemesi sağlanmıştır.

4.1.1. Tarım Sektörü

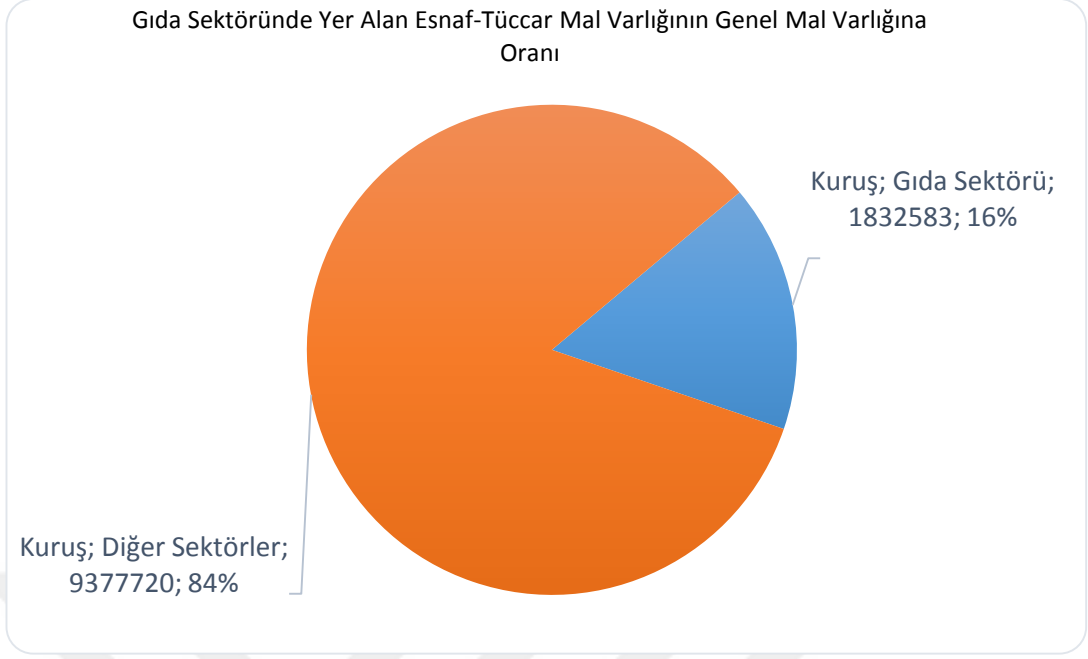
İnsan ve hayvan ihtiyaçlarının karşılanmasında toprağın önemi büyüktür. Toprağın işlenmesiyle elde edilen mamullerin bir kısmı doğrudan besin olarak tüketilirken, bir kısmı ise sanayi sektörünün hammaddesi olan mamullerin üretilip işlenmesiyle kullanıma hazır hale gelmektedir. Tarıma dayalı ürünlerin üretilip pazarlanmasında esnaf-tüccarın yeri meselesini alttaki başlıklar etrafında inceleyeceğiz.

4.1.1.2. Gıda Üretimi

1800-1839 tarihleri arasında Bursa'da, gıda sektörünün 31 alanında, toplamda 169 esnaf-tüccar tespit edilmiştir. Gıda işleriyle uğraşan esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı ise 1.832.583 kuruştur. Gıda sektöründe yer alan esnaf-tüccarın mal varlıkları, diğer esnaf-tüccar mal varlıkları içerisinde %16'lık bir yer tutmaktadır.⁴⁶⁸ Bu sektör temsilcileri Bursa iktisadi yaşam içerisinde 1/6'lık bir ekonomik güce sahiptirler. Bu oran gıda sektöründen elde edilen karın yüksekliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

⁴⁶⁷ Ahmet Kal'a, "Esnaf", *agm.*, s. 423.

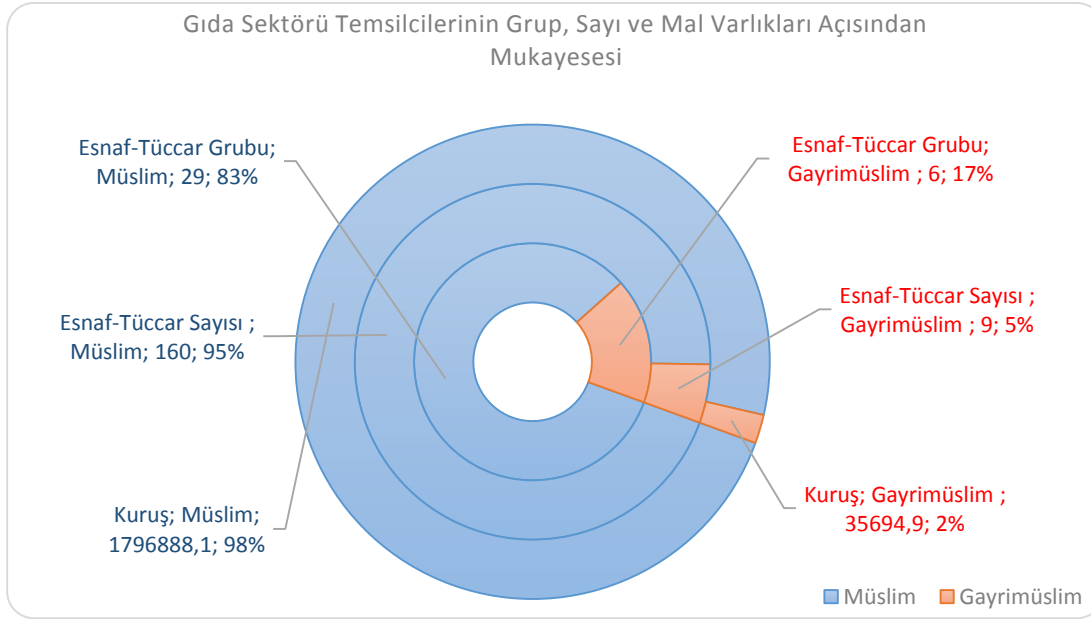
⁴⁶⁸ Bkz. Şekil 60 ve Şekil 61.

Şekil 60. Gıda Sektöründe Yer Alan Esnaf-Tüccar Mal Varlığının, Genel Mal Varlığına Oranı

1800-1839 tarihleri arasında Bursa tereke kayıtlarında 160 Müslüman esnaf-tüccarının, gıda sektörünün 29 alanında faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Gıda sektörünün çeşitli kollarında ekonomik faaliyetler içerisinde yer alan Müslüman esnaf-tüccar grubu %83'lük bir orana sahiptir. Gıda sektöründe yer alan Müslüman esnaf-tüccar sayısı itibariyle %95'lik bir orana sahiptir.⁴⁶⁹ Gıda sektörüyle uğraşan Müslüman esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 1.796.888,1 kuruştur. Gıda sektöründe yer alan Müslümanlar sektör içerisinde %98'lik bir orana sahiptir. Müslüman esnaf-tüccarının gıda sektöründeki hâkimiyetini yansıtmaktadır. Hem sayı hem de ekonomik güç olarak Müslüman esnaf-tüccarın gıda sektörüne yön verdiklerini, gıda ile ilgili alanlarda belirleyici olduklarını göstermektedir.

⁴⁶⁹ Bkz. Şekil 61.

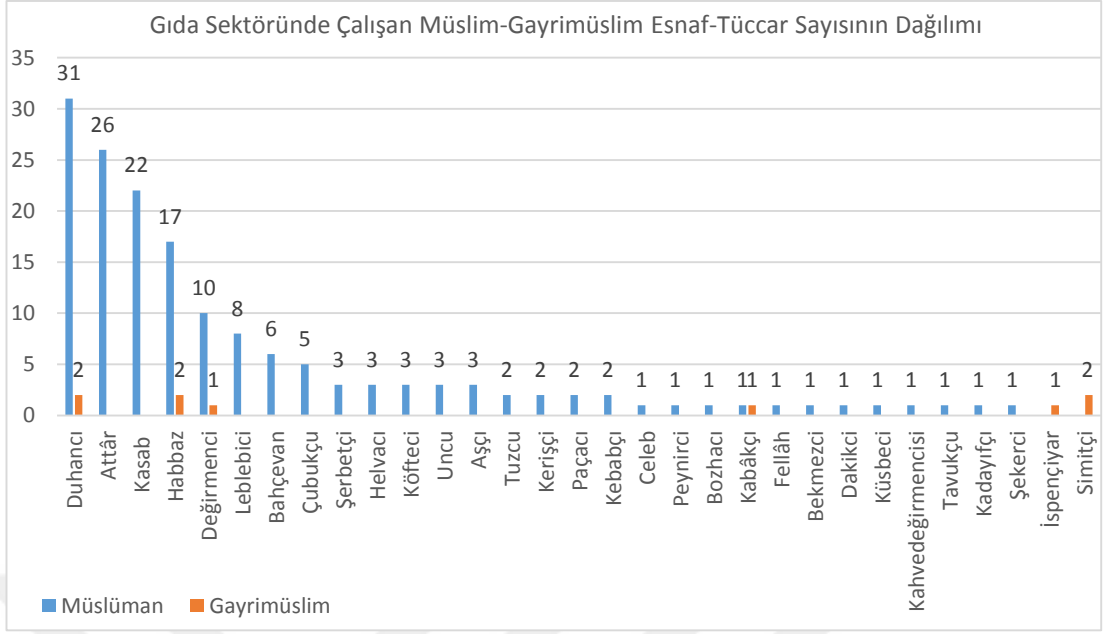
Şekil 61. Gıda Sektöründe Yer Alan Esnaf-Tüccarın Grup, Sayı ve Mal Varlıkları Açısından Oranı

1800-1839 tarihleri arasında 6 alanda 9 gayrimüslim esnaf-tüccar faaliyet göstermektedir. Gıda sektörü kolları içerisinde gayrimüslim esnaf-tüccar grubu itibariyle %17'lik bir orana, sayı itibariyle %5'lik bir orana, mal varlıkları toplamı 35.694,9 kuruş ile %2'lik bir orana sahiptir.⁴⁷⁰

Bursa'da gıda sektöründe yer alan Müslüman esnaf-tüccar taifesinin isimleri; aşçı, attâr, bahçevan, bekmezci, bozhacı, celeb, çubukçu, dakikci, değirmenci, duhancı, fellâh, hâbbaz, helvacı, kabâkçı, kadayıfçı, kahve değirmencisi, kasab, kebâbçı, kerîşçi, köfteci, küsbeci, leblebici, paçacı, peynirci, şekerçi, şerbetçi, tavukçu, tuzcu ve uncu iken, gayrimüslim esnaf-tüccar taifesinin isimleri ise; değirmenci, duhancı, habbâz, ispençiyar, kabâkçı ve simitçi⁴⁷¹ olarak tespit edilmiştir. Müslim-gayrimüslim esnaf-tüccar verileri incelediğimiz dönem şer'îye sicillerine yansıdığı kadarıyladır. Gayrimüslimler her ne kadar farklı gerekçelerle şer'î mahkemeleri tercih etseler de, etmeyenlerinde varlığı göz ardı edilemeyeceğinden gayrimüslim esnaf-tüccarlara yönelik yorumlar terekelere yansıdığı kadarıyla olması nedeniyle izafidir. Elimizdeki veriler itibariyle de Bursa'da ticaret yapan Müslüman esnaf-tüccarın gayrimüslimlere oranla ezici bir üstünlüğü bulunmaktadır.

⁴⁷⁰ Bkz. Şekil 61.

⁴⁷¹ Bkz. Şekil 62.

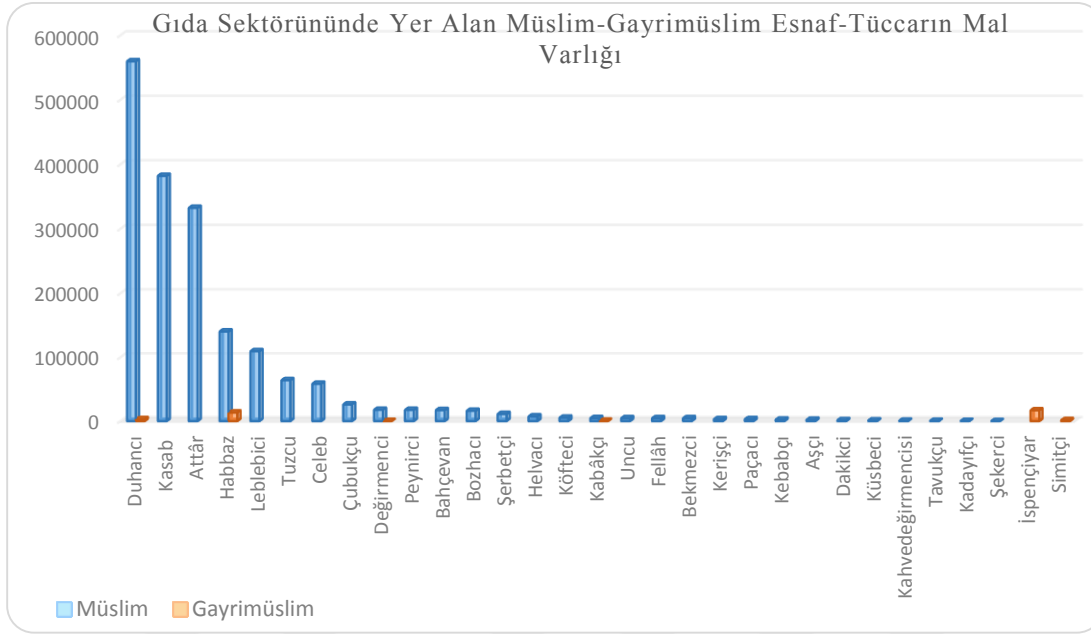

Şekil 62. Gıda Sektöründe Çalışan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Sayısal Dağılımı

Bursa'da gıda sektöründe faaliyet gösteren esnaf-tüccar gruplarını sayısal açıdan sıralarsak ilk 11'de; duhancı(31 Müslim - 2 gayrimüslim), attâr(26), kasap(22), habbâz(17 Müslim - 2 gayrimüslim), değirmenci (10 Müslim - 1 gayrimüslim), lelebici(8), bahçevan (6), çubukçu (5), aşçı(3), helvacı(3) ve köfteci(3) olduğu görülür.⁴⁷² Gıda sektöründe yer alan esnaf-tüccar gruplarının sayısal açıdan fazla veya az olmasını piyasanın arz ve talebi belirlemektedir. Toplumsal ihtiyacın karşılanması için kaç esnaf-tüccar gerekli ise o kadar esnaf-tüccara izin verilmektedir. İnsanların bağımsızlık sistemine nüfuz ederek etkisi altına alan tütün mamullerini satan duhancı hem sayı hem mal varlığı itibarıyla ilk sırada gelmektedir. Besinlerin saklanması, damak tadı ve sağlık için vazgeçilmez baharat ürünleri satan attâr ile halkın temel besin kaynağı etin temin edildiği kasap sektöründe aşırı bir yığılma söz konusudur. Bu alanlarda yer alan esnaf-tüccar sayısındaki artışın nedeni, halkın bu sektör ürünlerine olan talebinden kaynaklanmaktadır. Raif Kaplanoğlu, 1830'lu yıllardaki en karlı ticari işlerden olan attarlık işiyle uğraşanların 80'i Müslüman iken, sadece 1'inin Yahudi olduğunu, dolayısıyla bu mesleğin tamamıyla Müslüman mesleği görünümünde olduğunu belirtmektedir.⁴⁷³

⁴⁷² Bkz. Şekil 62 ve Şekil 63.

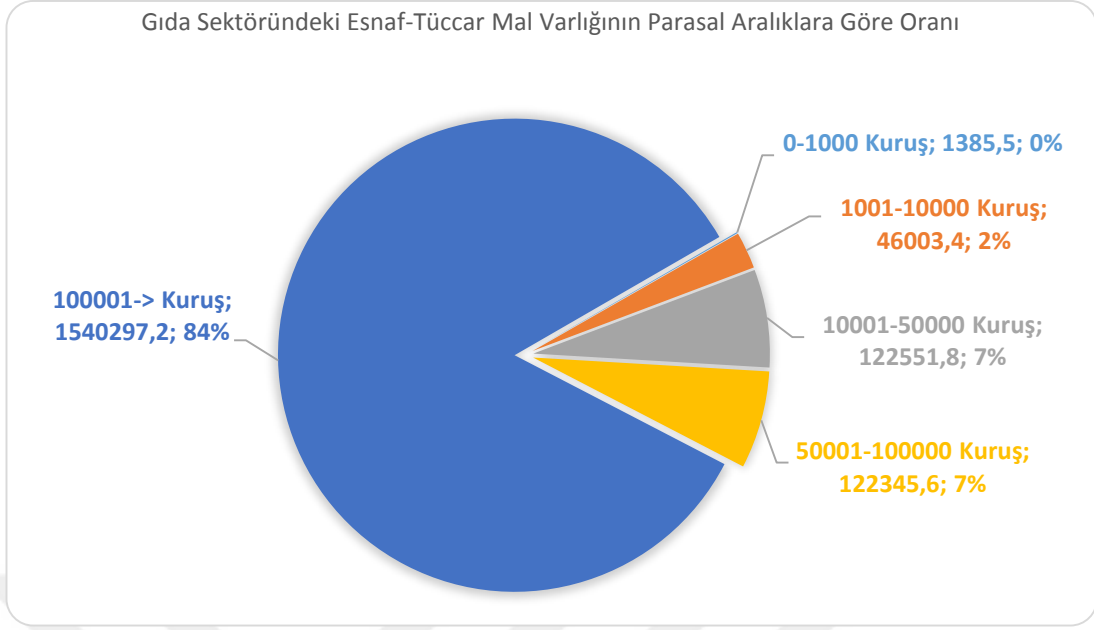
⁴⁷³ Raif Kaplanoğlu, *İlk Nüfus Defterlerine Göre (1830-1843) Bursa'nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, s.48-49.

Şekil 63. Gıda Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Mal Varlığı Verileri

Gıda sektöründe yer alan Bursa esnaf-tüccarına ait mal varlıklarını 5 zenginlik aralığına ayırdığımızda; 100.001 kuruş ve üzeri aralığı %84'lük oranla ilk sırada yer alır. Bu aralıkta yer alan esnaf-tüccar mal varlıklarına göre sırasıyla duhancı, kasap, attâr, habbâz ve leblebici esnaf-tüccarı yer almaktadır. 50.001-100.000 kuruş aralığı %7'lik oranla ikinci sırada yer alır. Bu aralıktaki esnaf-tüccarın mal varlıklarına göre sırası; tuzcu ve celeb gelmektedir. 10.001-50.000 kuruş aralığıda %7'lik oranla üçüncü sırada yer almaktadır. Bu aralıkta esnaf-tüccarın mal varlıklarına göre sıralaması ise çubukçu, değirmenci, peynirci, bahçevan, ispençiyar, bozhacı ve şerbetçi gelmektedir. 1.001-10.000 kuruş aralığı ise %2'lik oranla dördüncü sırada yer almaktadır. Bu aralıkta yer alan esnaf-tüccarı mal varlıklarına göre sıralarsak; helvacı, köfteci, kabakçı, uncu, fellâh, bekmezci, kerişçi, paçacı, kebabçı, aşçı, simitçi, dakikçi ve küsbeci yer alır. 0-1.000 kuruş aralığı %0,03'lük bir oranla beşinci sırada yer almaktadır. Bu aralıkta yer alan esnaf-tüccarı mal varlıklarına göre sıralarsak; kahvedeğirmencisi, tavukçu ve kadayıfçı esnaf-tüccar grupları yer almaktadır.⁴⁷⁴ Bursa'da gıda ve yiyecek sektöründe yer alan esnaf-tüccarı hem sayısal olarak hemde mal varlığı itibariyle önde gelen sektörlerden birisidir. Gıda sektöründe yer alan esnaf-tüccarın maddi olarak genellikle çok iyi durumda oldukları görülmektedir.

⁴⁷⁴ Bkz. Şekil 64 ve Şekil 63.

Şekil 64. Gıda Sektöründeki Esnaf-Tüccar Mal Varlığının Parasal Aralıklara Göre Oranı

XIX. yüzyıl Bursa kebabçılarının şöhreti herkesçe malumdur.⁴⁷⁵ 1835-1839 tarihlerinde Feldmareşal Helmuth Von Moltke, tahta bir tepsi üzerinde sunulan, şişte pişmiş koyun eti parçalarının ekmeğe sarıldığı Türk kebabının çok lezzetli olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷⁶ Gıda sektörünün bir kolu olan kebabçılık alanında iki Müslüman kebabçıya rastlanmıştır. Günümüzde dahi süregelen Türk mutfağına ait lezzetin sırrı, yüzyıllar öncesine ait olan kültürel mirasın günümüze aktarılmasından gelmektedir.

İnsanların hayatlarının devamı beslenmelerine bağlı olduğundan, bu sektörden geçimlerini sağlayan esnaf-tüccarın sürekli üretim yapmaları gerekmektedir. Aksi takdirde bölge insanı dengeli ve düzenli beslenememesinden kaynaklı siyasi, sosyal ve sağlıkla ilgili sorunlar yaşanabilir. Bu sorunların oluşmaması için kent idaresinden sorumlu herkes gıda işinin takibini ciddiyetle takip etmektedir. Özellikle toplumsal talebin karşılanması için bölgesel üretim teşvik edilmekle birlikte, karşılayamaması durumunda yakından uzağa karşılayabilecekleri kent ve kasabalarla olan ekonomik bağlantıların kurulması teşvik edilmiştir.

⁴⁷⁵ İbnü'l Celâl Sezâyi, *agm.*, s. 339.

⁴⁷⁶ Nurşen Günaydın-Raif Kaplanaoğlu, *age.*, s. 101-102.

4.1.2. Sanayi Ürünleri

4.1.2.1. Giyim-Kuşam Üretimi

Kervan yolları üzerinde bulunan kentlerin, coğrafi olarak üretimlerinde ihtisaslaştıkları görülür. Anadolu kentleri, bu nedenle yalnız çevrelerine yönelik değil, aynı zamanda uzun mesafe ticareti için yoğun üretimiyle de, ülke ekonomisine katkıda bulunabilecek şekilde üretim alanlarında ihtisaslaşmışlardır.⁴⁷⁷ Nitekim Bursa'nın ipekli tekstil sanayi ve mamullerinin merkezi haline gelmesi bunun en açık örneklerindedir.⁴⁷⁸

İnsanlar kimi zaman bedenlerini kapatmak için, kimi zamanda aksesuar olarak giysi tercih etmiştir. İnsanoğlunun tercih ettikleri giysilerin renk, desen ve modelinin ortaya çıkmasında, yaşadıkları bölge ikliminin etkisi ve pazarlandıkları bölge insanının talepleri dikkate alınmıştır. Giysilerin hammaddelerine baktığımızda kimisi pamuk gibi tarıma dayalı, kimisi ipek gibi ağaçlara dayalı, kimisi de hayvanlara ait mamullere dayalı olduğu görülmektedir.

M.552'li yıllarda Bizans İmparatoru Justinien zamanında İranlı veya Ayranozlu iki rahip tarafından kamış bastonları içerisinde ipekböceği tohumunu İstanbul'a getirilmiştir. Zaman içerisinde ipekli dokuma sanayisi Akdeniz havzasına da yayılmıştır.⁴⁷⁹ Osmanlı Devleti zamanında Bursa, XVI. yüzyıldan itibaren ipekçiliğin en büyük ticaret ve dokuma merkezi olarak, Doğu ile Batı tacirlerinin buluştuğu, milyonlarca akçe değerinde alışverişlerin yapıldığı bir merkez haline gelmiştir.⁴⁸⁰ Ayrıca Türklerdeki iyi, süslü giyinmek ve rahat yaşama arzusu diğer memleket halklarına göre daha ağır bastığından, ipekli kumaşlardan daha fazla istifade etmeye çalıştıkları görülür. Bursa'da dokunan ipekli kumaş dokumaları, kemhalar, atlas ve kutnular, kadifeler, taftalar ve vâleler olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır.⁴⁸¹

1800-1839 tarihleri arasında Bursa şer'iyeye sicillerine yansıdığı kadarıyla, giyim-kuşam sektöründe Bursa'da faaliyet gösteren 38 alanda 262 esnaf-tüccar tespit edilmiştir. Giyim-kuşam sektörü grubu itibariye %26'lık bir orana sahiptir. Bursa'da

⁴⁷⁷ İlhan Tekeli, *agm.*, s. 41.

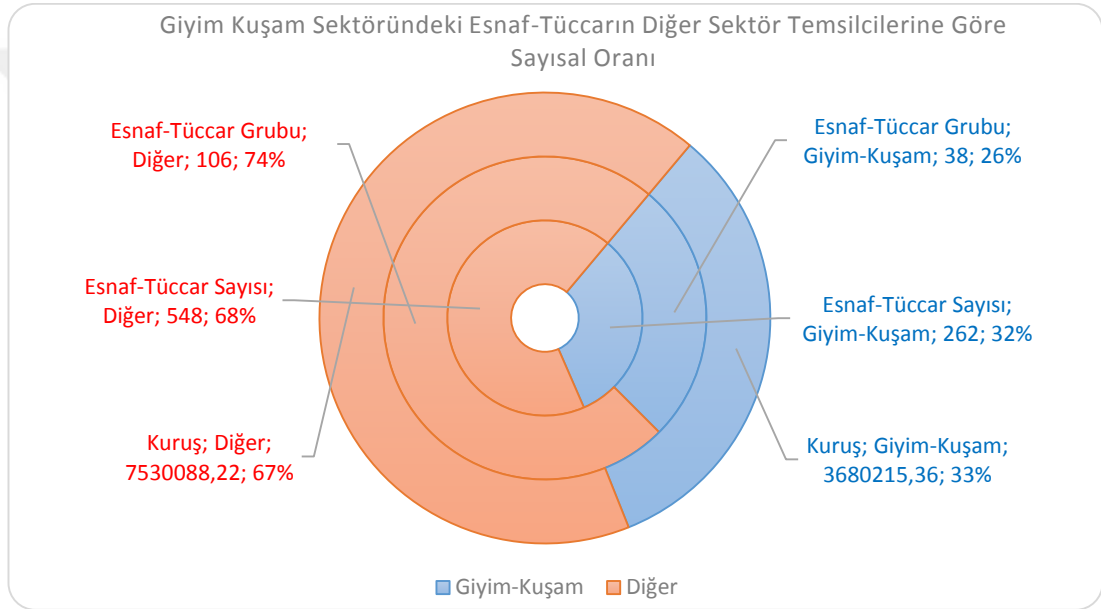
⁴⁷⁸ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 176.

⁴⁷⁹ Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, s. 6-7.

⁴⁸⁰ Fahri Dalsar, *age.*, s. 16-17.

⁴⁸¹ *Age.*, s. 28-31.

giyim-kuşam sektöründe faaliyet gösteren esnaf-tüccar sayısı diğer sektörler içerisinde %32'lik bir orana sahiptir. Giyim-kuşam sektöründe çalışan esnaf-tüccarın mal aralıkları toplamı 3.680.215,36 kuruş tutmaktadır. Bursa giyim-kuşam sektöründe yer alan esnaf-tüccarın mal varlıkları diğer sektör grupları içerisinde ise % 33'lük bir orana sahiptir.⁴⁸² Bursa yerleşkesinde giyim-kuşam sektörü içerisinde yer alan esnaf-tüccar hem sayısal açıdan hem de zenginlik açısından önemli bir yere sahiptir. Bursa esnaf-tüccar sermayeleri içerisinde giyim-kuşam sektör temsilcileri toplam sermayenin 1/3'ine hükmetmişlerdir. Buda ticari faaliyetler içerisindeki yerinin büyüklüğünü ve ekonomik gücünü göstermektedir.

Şekil 65. Giyim Kuşam Sektöründeki Esnaf-Tüccarın Diğer Sektör Temsilcilerine Göre Sayısal Oranı

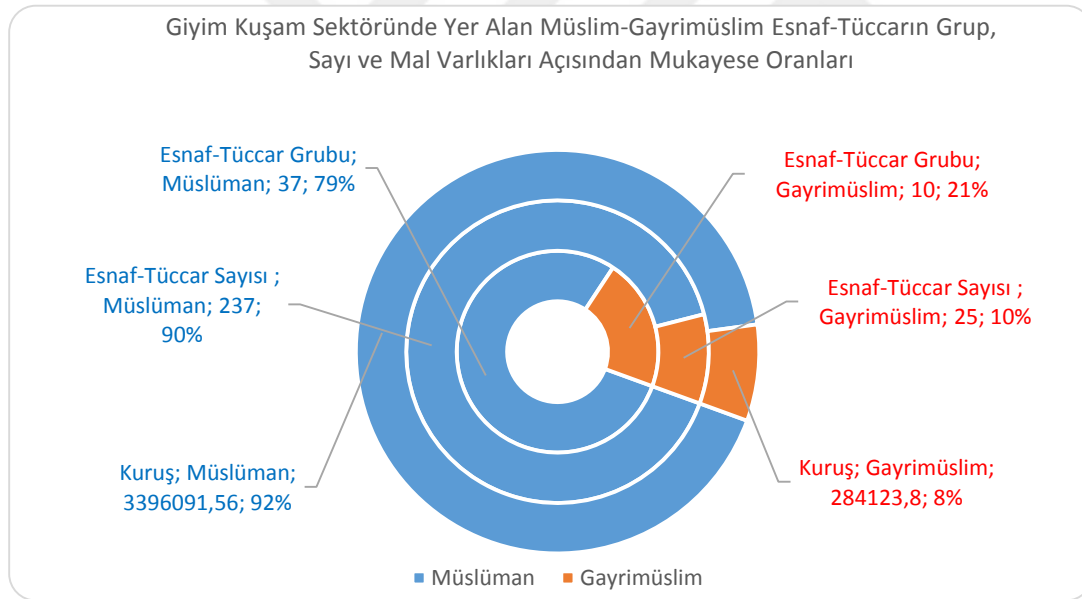
Giyim-kuşam sektörünün 37 alanında 237 Müslüman esnaf-tüccarı yer almıştır. Giyim-kuşam sektörü içerisinde Müslüman esnaf-tüccar grubu olarak %79'luk bir orana sahipken, Müslüman esnaf-tüccar sayısı itibariyle ise %90'lık bir orana sahiptir. Giyim-kuşam sektöründe çalışan Müslüman esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 3.396.091,56 kuruş tutmaktadır. Müslüman esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı sektör içerisinde %92'lik bir yer tutmaktadır.⁴⁸³ Müslüman esnaf-tüccarı giyim kuşam sektörü içerisinde yoğun bir şekilde yer almıştır. Giyim-kuşam

⁴⁸² Bkz. Şekil 65.

⁴⁸³ Bkz. Şekil 66.

sektöründe yer alan Müslüman esnaf-tüccar grupları, esnaf-tüccar sayıları ve mal varlıkları itibariyle gayrimüslim esnaf-tüccardan güçlü konumdadır. Bu durum giyim ve kuşam sektörüne yön veren dini kesimin Müslüman esnaf-tüccara ait olduğunu gösterir.

İncelediğimiz dönem içerisinde giyim-kuşam sektörünün 10 alanında 25 gayrimüslim esnaf-tüccarı tespit edilebilmiştir. Gayrimüslim esnaf-tüccar grubu olarak %21’lik bir orana sahipken, gayrimüslim esnaf-tüccar sayısı itibariyle ise %10’luk bir orana sahiptir. Giyim-kuşam sektöründe çalışan gayrimüslim esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı ise 284.123,8 kuruş tutmaktadır. Gayrimüslim esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı sektör içerisinde %8’lik bir orana sahiptir.⁴⁸⁴ Gayrimüslim esnaf-tüccarın giyim-sektörü içerisinde hem esnaf-tüccar grup, hem esnaf-tüccar sayısı hem de ekonomik güç olarak fazla bir güce sahip olmadıkları görülür.

Şekil 66. Giyim Kuşam Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Grup, Sayı ve Mal Varlıkları Açısından Mukayese Oranları

Bursa’da giyim-kuşam sektöründe yer alan esnaf-tüccarın isimlerini; abacı, basmacı, beledici, bezzaz, boyacı, çarıkçı, çırıkçı, çuhacı, debbağ, dikici, dolabıcı, eğerci, fesci, fûtacı, habbar, haffaf, hasırcı, iplikçi, kavukçu, kazzaz, keçeci, kumaşçı, kutnucu, külahcı, kürkçü, mûtâf, peştemalci, sarrâç, semerci, simci, şalvarcı, şeritçi,

⁴⁸⁴ Bkz. Şekil 66.

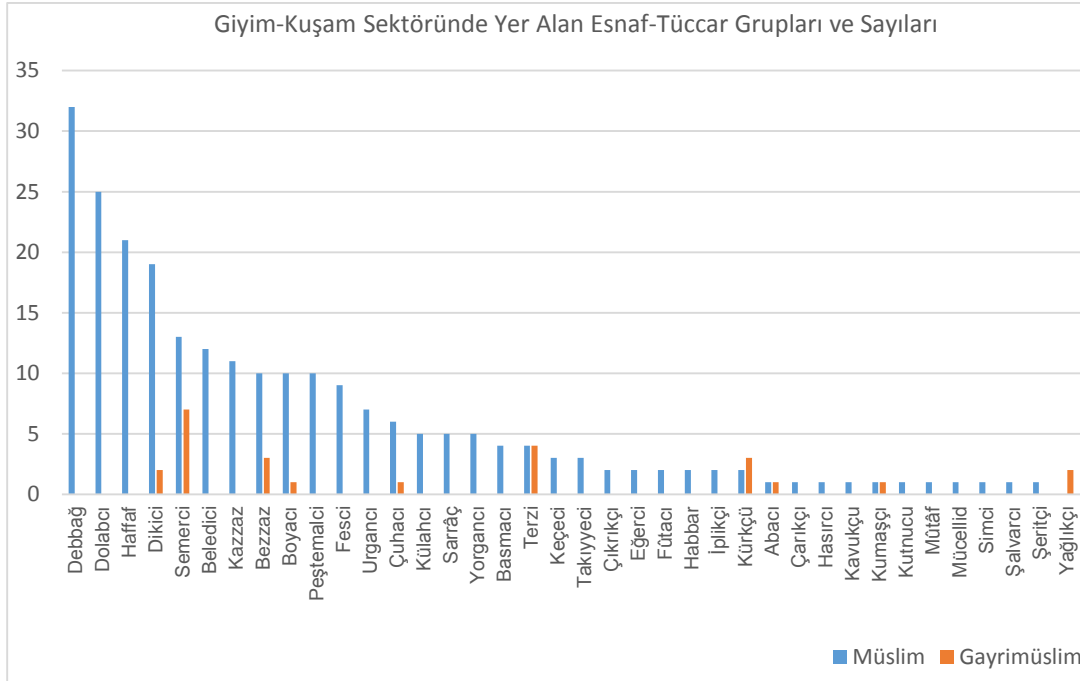
takiyyeci, terzi, urgancı, yağlıkçı, yorgancı olarak sıralayabiliriz. Bu esnaf-tüccar taifesinin içerisinde Müslüman Esnaf-tüccarın tespit edilemediği tek taife “yağlıkçı”dır. Gayrimüslim esnaf-tüccarın yer aldığı alanların abacı, bezzaz, boyacı, çuhacı, dikici, kumaşçı, kürkçü, semerci, terzi ve yağlıkçı olduğu görülmüştür.⁴⁸⁵ Müslüman ve gayrimüslim esnaf-tüccarın bazı sektörlerde daha fazla yer aldığı görülür. Tespit edebildiğimiz terekeler itibariyle gayrimüslim esnaf-tüccar sadece kürkçü, kumaşçı, abacı ve yağlıkçı sektörlerinde maddi olarak üstünlüğe sahipken diğer sektörlerin hepsinde Müslüman esnaf-tüccarın ezici hâkimiyeti söz konusudur. Ancak Raif Kaplanoğlu, bezzazların büyük bir bölümünün Ermeni olduğunu, 6’sı çırak 122 Ermeni bezzaza karşılık 28 Müslüman ve 8 Rum bezzazın varlığını belirtmiştir.⁴⁸⁶ Bizim tespitlerimizde de gayrimüslim bezzazların varlığının olması sektörde ağırlıklarının olduğunu göstermektedir.

Giyim-kuşam sektörlerinde çalışan esnaf-tüccar taifelerini sayısal açıdan sıralarsak ilk 11’de; debbağ(32), dolabacı(25), haffaf(21), dikici(21), semerci(20), bezzaz(13), beledici(12), kazzaz(11), boyacı(11), peştemalci(10) ve fesci(10) olarak sıralayabiliriz.⁴⁸⁷ Burada dikkat çeken deri sektör temsilcisi olan debbağ ilk sırada iken, ipeğin kozadan kumaş haline getirilmesi süreçlerinde yer alan dolabacı, boyacı, dikici, kazzaz ve bezzaz gibi sektör temsilcilerinin fazlalığında Bursa’nın ipeğin Başkenti olma özelliğinin yansıması olarak görülmelidir. İnsanların temel ihtiyacı olan ayakkabının temin işini yapan haffaflık sektöründe sayısal olarak yoğun yer tutmaktadır. İpeğin yanında keten sektörünün temsilcisi olan beledici esnaf-tüccarında ilk sıralarda yer almaktadır. Giyim-kuşam sektörünün temsilcileri olan peştemalci ve fesci ile bunların satıldığı bezzazlarda ilk sırada yer almıştır. Giyim-kuşam sektörü içerisinde yer alan terzi, kürkçü, bezzaz, dikici, çuhacı, boyacı, kumaşçı ve abacılık taifelerinde gayrimüslim esnaf-tüccar terekelerine rastlanılabilmektedir. Nitekim gayrimüslim esnaf-tüccar sayısını tam olarak yansıtmaya bile en azından hangi alanlarda yer aldıkları noktasında kısmide olsa bilgi ihtiva etmektedir.

⁴⁸⁵ Bkz. Şekil 67.

⁴⁸⁶ Raif Kaplanoğlu, *İlk Nüfus Defterlerine Göre (1830-1843) Bursa'nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, s.48-49.

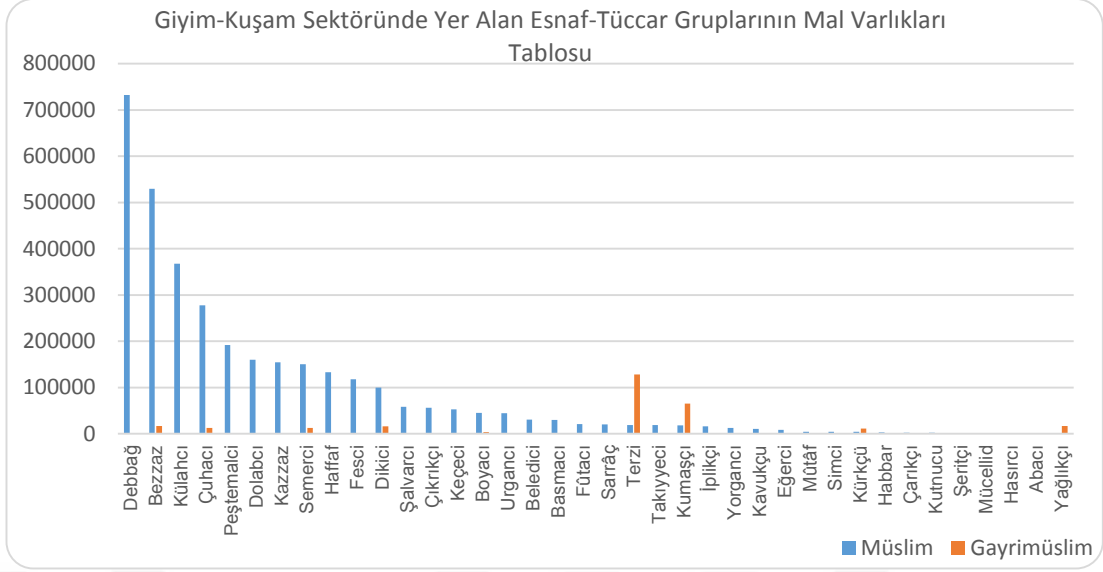
⁴⁸⁷ Bkz. Şekil 67.

Şekil 67. Giyim-Kuşam Sektöründe Yer Alan Esnaf-Tüccar Grupları ve Sayıları

Bursa esnaf-tüccarları içerisinde giyim kuşam sektöründe çalışanların mal varlıkları itibariyle ilk 11’de yer alan esnaf-tüccar grubu içerisinde sırasıyla; debbağ, bezzaz, külahçı, çuhacı, peştemalci, dolabıcı, kazzaz, semerci, haffaf, fesci ve dikici taifesi gelmektedir. Esnaf-tüccarın sayı itibariyle elde edilen verileriyle, mal varlıkları arasında benzerliklerin olduğu görülmektedir. Her iki kategoride de debbağ sektör temsilcileri ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca debbağ sektöründe gayrimüslimlerin yer almaması dikkat çekicidir. Giyim-kuşam sektöründe yer edinen gayrimüslim esnaf-tüccarın mal varlıkları itibariyle terzi, kumaşçı, yağlıkçı, bezzaz, dikici, semerci, çuhacı, kürkçü, boyacı ve abacı olarak sıralandığı görülmektedir.⁴⁸⁸ Terekelere yansıdığı kadarıyla terzi ve kumaşçı gruplarında maddi olarak daha güçlü oldukları görülmektedir.

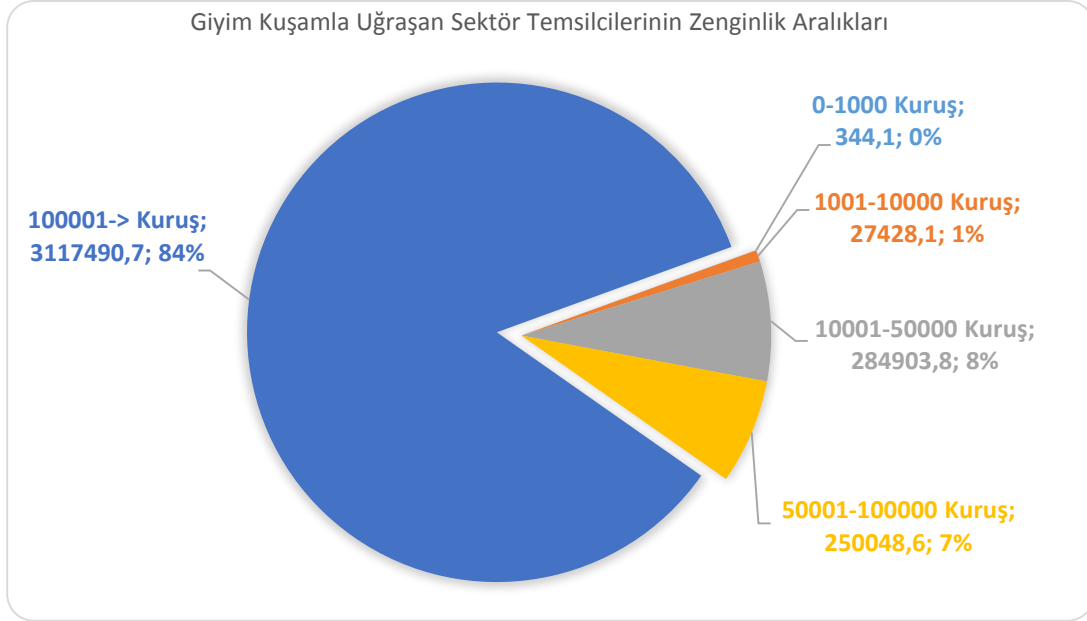
⁴⁸⁸ Bkz. Şekil 68.

Şekil 68. Giyim-Kuşam Sektöründe Yer Alan Esnaf-Tüccar Gruplarının Mal Varlıkları Tablosu

Giyim-kuşam sektöründe yer alan esnaf-tüccarın mal varlıklarının parasal aralıklar içerisinde nasıl bir dağılım sergilemektedir? Bu sorunun cevabına baktığımızda; giyim-kuşam sektöründe yer alan Bursa esnaf-tüccarına ait mal varlıklarını 5 zenginlik aralığına ayırdığımızda; 100.001 kuruş ve üzeri aralığı %84'lük bir oranla 1. sırada yer alır. Bu aralıkta yer alan esnaf-tüccar mal varlıklarına göre sırasıyla debbâğ, bezzaz, kûlahçı, çukacı, peştemalci, dolabıcı, kazzaz, semerci, terzi, haffaf, fesci ve dikici esnaf-tüccar grupları yer almaktadır. 10.001-50.000 kuruş aralığı %8'lik oranla 2. sırada yer almaktadır. Bu aralıkta yer alan esnaf-tüccar mal varlıklarına göre sırasıyla, boyacı, urgancı, beledici, basmacı, fûtacı, sarrâç, takıyyci, yağlıkçı, iplikçi, kürkçü, yorgancı ve kavukçu esnaf-tüccar grupları yer almaktadır. 50.001-100.000 kuruş aralığı ise %7'lik oranla 3. sırada yer almaktadır. Bu aralıktaki esnaf-tüccar gruplarını mal varlıklarına göre sıralarsak, kumaşçı, şalvarcı, çıkrıkçı ve keçeci sektörü yer almaktadır. 1.001-10.000 kuruş aralığı ise %1'lik bir oranla 4. sırada yer alır. Bu aralıktaki giyim-kuşam gruplarını mal varlıklarına göre sırasıyla eğerci, mûtâf, simci, habbâr, çarıkçı, kutnucu, şeritçi ve abacı esnaf-tüccar grupları yer almaktadır. 0-1.000 kuruş aralığı ise %0,009'lük oranla 5. sırada yer alır. Bu aralıkta yer alan esnaf-tüccar gruplarını sıralarsak, mücellid ve hasırcı sektörleri yer almaktadır.⁴⁸⁹

⁴⁸⁹ Bkz. Şekil 68 ve Şekil 69.

Şekil 69. Giyim-Kuşamla Uğraşan Sektör Temsilcilerinin Zenginlik Aralıkları

Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren her esnaf grubunun kendilerine ait gelenekleri ve mesleklerinin pirleri bulunmaktadır. Anadolu'da semercilerin pirlininin Hz. İbrahim ve Hz. Salih peygamberler olduğuna inanılırdı.⁴⁹⁰ Yük ve binek hayvanı olarak kullanılan at, katır ve eşek gibi hayvanlara yük koymak ve binmek için konulan araca semer, yapan ustaya ise semerci denir. Hayvanları sevk ve idare edebilmek için semerle birlikte atlara eğer de takılmaktadır. Bursa'da 20 semerci, 2 eğerci esnaf-tüccarı tespit edilmiştir. Nitekim bu alanda da Müslüman esnafın, gayrimüslim esnaftan daha yoğun şekilde uğraştıkları tespit edilmiştir.

4.1.2.2. Giyim-Kuşam Sektöründe İpeğin Yeri

İpek, parlak, yumuşak, sağlam ve canlı renkleriyle yüzyıllardır zenginlerin ve özellikle bayanların ilgi odağı olmuştur. İpek, ipek böceğinin ördüğü kozadan üretilmektedir. Bu işlerle uğraşan esnaf-tüccara "kazzâz" denir. İpeğin ürün olarak kullanım aşamasına gelinceye kadar her biri kendi alanlarında uzmanlaşmış farklı sektör temsilcileri de bulunmaktadır. Terekelerde tespit edebildiğimiz ipek sektörünün temsilcileri arasında, boyacı, dolabcı, kazzaz, dikici, terzi, bezzaz ve kumaşçı gibi esnaf-tüccar grubu tespit edilebilmiştir.

⁴⁹⁰ Esat Uluumay, "Kaybolmakta Olan Bir El Sanatı Bursa'da Semercilik", *Bursa Halk Kültürü, I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu 4-6 Nisan 2002 Bildiri Kitabı*, Cilt II, hazl. Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu-Yrd. Doç. Dr. Kerime Üstünova, Bursa 2002, s. 749-751.

İpek kumaş üretiminde ipek böceğinin besin kaynağı olan dut ağaçlarının yaprakları önem arz etmektedir. 1834 yılında gelen Charles Texier'in "*Dut ağaçları Bursa'da milyonlarca yetiştiriliyor. Bu böceklere sürekli olarak yaprak bulmak için çalışan insanların sayısı gerçekten çok olmalı. Çünkü bir gün pencерemizin önünden dut yaprağı yüklü geçen iki yüz at, katır ve eşek saydık...*"⁴⁹¹ şeklindeki ifadeleri, Bursa'da özellikle ipek böceği üretiminden geçimini sağlayan halkın çokluğuna işaret etmektedir. Terekelerdeki "*Tut hadika*" ve "*hadika*" olarak geçen ağaçların çokluğu, onların koza üretimindeki öneminden ve maddi değerinden ileri gelmektedir. Nitekim bazı terekelerde koza üretiminde etkili olan hadikaların da hisseli olduğu görülür. Örneğin, Tarik Hac-ı Şerif'te vefat eden Çubukçu Es-Seyyid El-Hac Ali Bey bin Şerif Mehmed "*İşbu sene hadikasından hâsıl olan kozaktan hissesi 1.779,7 kuruş,*"⁴⁹² gibi.

İncelediğimiz dönem itibarıyla Bursa, ham ipeğin işlenmesinde de aktif olarak rol almaktadır. Öyle ki ipek kozaları, mancınık denilen tezgâhlarda açılarak tel haline getirilir; sonrasında ipek tellerini çözerek, katlayarak ve bükerek iplik haline getirmek işini "dolabcı" esnafı yerine getirmektedir. İplik haline getirilen ipek boyacı esnafı tarafından çeşitli renklere boyanırdı. Boyanan ipek iplikleri (ibrişimler) dokumacılara satılırdı. Dokumacılar ise dokudukları ipekli kumaşın cinsine göre kadifeciler, serâserciler, kemhâcılar, vâleciler ve futacılar gibi çeşitli gruplara ayrılmıştı. Özellikle ipek işlerini yürüten bu birbirine bağlı her bir grubun ayrı ayrı hırfeti bulunmaktadır. Ayrıca yukarıda bahsedilen her bir süreci devlet sıkıca kontrol ederek hem vergisini alır hem de üretim kalitesini sürekli denetim altında tutardı.⁴⁹³

1793 yılında seyahat için Bursa'ya gelen İnatz Von Brenner'in "*...Bursa'nın ticaretinin temelini ham ve işlenmiş ipek oluşturuyor. Bursa ve çevresinde yaklaşık 80.000 tefe (120.000 okka) ham ipek üretiliyor ve tefesi 30 kuruştan satılıyor. Büyük kısmı dışa satılan ham ipeğin Bursa'ya sağladığı getiri, yaklaşık olarak 2.400.000 kuruş. İpek işlemeciliğinin Bursa için önemi, burada bulunan 700 dokuma tezgâhını öğrendiğimizde daha kolay anlaşılıyor. İpek ve yarı ipek olarak yıllık üretilen 126.000 parça, İstanbul, İzmir ve Mısır'a gönderiliyor; parça fiyatı ortalama olarak 18 kuruş. Bu ürünlerden Bursa'nın elde ettiği getiri ise 2.268.000 kuruş, Bursa'nın ürettiği bu*

⁴⁹¹ Esat Uluumay, *agm.*, s. 95.

⁴⁹² BŞS, B.298/160-159; 7 Rebiülahir 1251/2 Ağustos 1835.

⁴⁹³ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 206-210.

*ürünler bütün Türkiye’de çok tutuluyor. Ayrıca istenen desende üretim de yapıyor. Bir de, Türklerin gömlek olarak kullandıkları ve adına “bürümcek” denen bir ürün daha var Bursa’da üretilen; bu gömleğe en çok talep Selanik’ten geliyormuş.”*⁴⁹⁴ İfadeleri Bursa’nın hem ipek ticareti hem de ülke ekonomisindeki önemini göstermesi açısından önemlidir.

1800’ler öncesinde Bursa’da üretilen ham ipeğe Avrupalıların yoğun ve aşırı talebi, İstanbul dokumacı esnafını ve yerli esnafı zorda bıraktığından, Osmanlı Devleti öncelikli olarak, yerli esnafın ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik kararlar almıştı. Ancak gelişen teknoloji ve değişen tüketim alışkanlıkları nedeniyle Osmanlı esnafı, XIX. yüzyılın birinci yarısından itibaren zor günler yaşayacaktı. Bursa 1810’lu yıllarda 100 bin adet ipekli mamul çıkararak son zamanların rekorunu kırmıştı. Bunun sırrı, son finisajı ateş tekniğiyle değil taş tekniğini kullanarak vermesinde yatmaktaydı. Böylece kumaş daha yumuşak ve daha parlak olmakta ve maliyet fiyatları ucuzlamaktaydı.⁴⁹⁵ Avrupalılar, Bursa ipeğine yüksek fiyat vererek fakat sattıkları boyaların fiyatını yükselterek yerel esnafı zor duruma sokmaya çalışmışlardı.⁴⁹⁶ XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan bu durumun sebebi, Avrupa devletlerinin gelişen sanayisinin ihtiyacı olan hammaddeyi temin etmek için kullandıkları stratejinin yerli üreticiyi zora sokmasıdır. Osmanlı Devleti bu durumdan kurtulmak için çeşitli kanun ve kurallar koymaya çalışsa da, zamanla değişimi kabul etmekten başka çaresi olmadığını anlayacak ve bu sıkıntıyı kendinde gerçekleştireceği dönüşüm ile aşmaya çalışacaktı.

Bursa o dönem itibariyle hem iç hem de dış etkenlere rağmen tekstil alanında ciddi bir üretim merkezi olma özelliğini devam ettirmiştir. İpeğin üretim aşamaları olan mancınık ve dolapçılık faaliyetlerinde Müslüman esnaflara rastlanılmışken, gayrimüslim esnafa hem tereke sahibi olarak hem de borç-alacak ilişkisinde rastlanılamamıştır. Ancak boyacı esnaf taifesi içerisinde tereke sahipleri olarak sadece Müslüman esnafa denk gelirse de, esnafın borç-alacaklıları içerisinde gayrimüslimlerin de yoğun bir şekilde yer aldıkları görülür.

⁴⁹⁴ Nurşen Günaydın-Raif Kaplanaoğlu, *age.*, s. 78.

⁴⁹⁵ Kağıtçıbaşı-Yaşar, *age.*, s.236-238; Donald Quataert, “19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914”, çev. Süphan Andıç, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Cild 2, Ed. Halil İnalçık; Donald Quataert, Eren Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2006, s.1020.

⁴⁹⁶ *Agm.*, s. 238.

Bursa, ipekten başka pamuk-keten gibi bitkisel (kirbas, dülbend vb.) ve hayvansal liflerin işlenerek kumaş üretilmesi konusunda gelişme göstermiştir. Ayrıca bunların çivit mavi ve al boyama işlerinde de oldukça gelişme göstermiştir. Hatta başka kentlerden ibrişim ve kumaşlar Bursa'ya boyanması için gönderilmiştir.⁴⁹⁷ Kumaş boyacılığı Osmanlı'da çok gelişmiştir. Öyle ki Edirne ve Diyarbakır kırmızısı hiçbir memlekette yapılamamaktadır. Kaba mavi pamuklu *Blue Jean* ise Batı Anadolu'da üretilerek Amerika'ya kadar ihracat yapılmaktaydı. Batılılar bu teknik ve kaliteyi yakalayabilmek için Osmanlı ustalarını kendi memleketlerine götürmüş ve boyama teknolojisini elde etmeye çalışmışlardır.⁴⁹⁸ 18. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinde Halep, Antep ve Diyarbakır bölgelerindeki pamuklu dokuma ürünlerinde büyük bir artış kaydedilirken,⁴⁹⁹ XIX. yüzyılın ilk yarısında Uzakdoğu, Afrika ve İran dokuma ürünlerinde gerilemenin yaşandığı görülmektedir. Anadolu coğrafyasındaki üretim teknolojisi ve kalitesinde görülen üstünlük uzun sürmemiş; kısa süre içerisinde Batı teknolojisi bu kimya sektöründe de hâkimiyetini ilan etmiştir.

Bursa'da ipek üretiminde iş gücünü Müslüman halk, zimmiler (Hıristiyan ve Yahudiler) ile esirler oluşturmaktadır. Yahudiler genellikle üretimde değil üretim sonrası etkinliklerde (satış, damga, vergi, para ticareti gibi alanlarda) yer almıştır. Kadınlar ise ipek üretiminin değişik alanlarında yer almışlardır.⁵⁰⁰ Toplumsal statü göstergesi olan ipeğin daha geniş pazarlara ulaşabilmesi için ipek ve pamuk karışımı olan kutni kumaşlar üretildi ve bu kumaşlar halktan aşırı talep görmekteydi.⁵⁰¹ İpekli kumaş sektörünün karışık kumaş çeşitlerini üretmesini, daha geniş bir tabana ulaşarak piyasadaki varlıklarının devamını sağlamaya yönelik girişimler olarak değerlendirebiliriz.

4.1.2.3. Giyim-Kuşam Sektöründe Derinin Yeri

İnsanların giyim-kuşamları içerisinde derinin yeri nedir? İnsanlar neden deriyi tercih ederler? Bursa giyim-kuşam sektörü içerisinde derinin yeri nasıldır? gibi soruların cevaplarına baktığımızda; deri giysi ve kuşamlar kumaşa göre sağlamlığıyla

⁴⁹⁷ Engin Yenal, *agm.*, s. 37; Halil İnalçık, "Türkiye'nin Tekstil Tarihçesi Üzerine Notlar", *agm.*, s. 65.

⁴⁹⁸ İnalçık-Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", *agm.*, s. 48.

⁴⁹⁹ Mehmet Genç, "18. Yüzyılda Türkiye'den Fransa'ya Yapılan Pamuklu İhracatı ile İlgili Bir Araştırma Hakkında Düşünceler", *agm.*, s. 152-156.

⁵⁰⁰ Engin Yenal, *agm.*, s. 45.

⁵⁰¹ Halil İnalçık, "Türkiye'nin Tekstil Tarihçesi Üzerine Notlar", *agm.*, s. 63.

öne plana çıkmaktadır. İnsanların soğuktan koruyarak sıcak tutan en önemli giysi türü deridir. Çeşitli hayvan türlerinin derilerinden yapılan deri giysi-kuşamlarının fiyatları yüksektir. Az bulunan hayvan derilerinden yapılan giysi-kuşam ürünleri aynı zamanda toplumsal statünün göstergesi açısından ayrı bir öneme sahiptir.

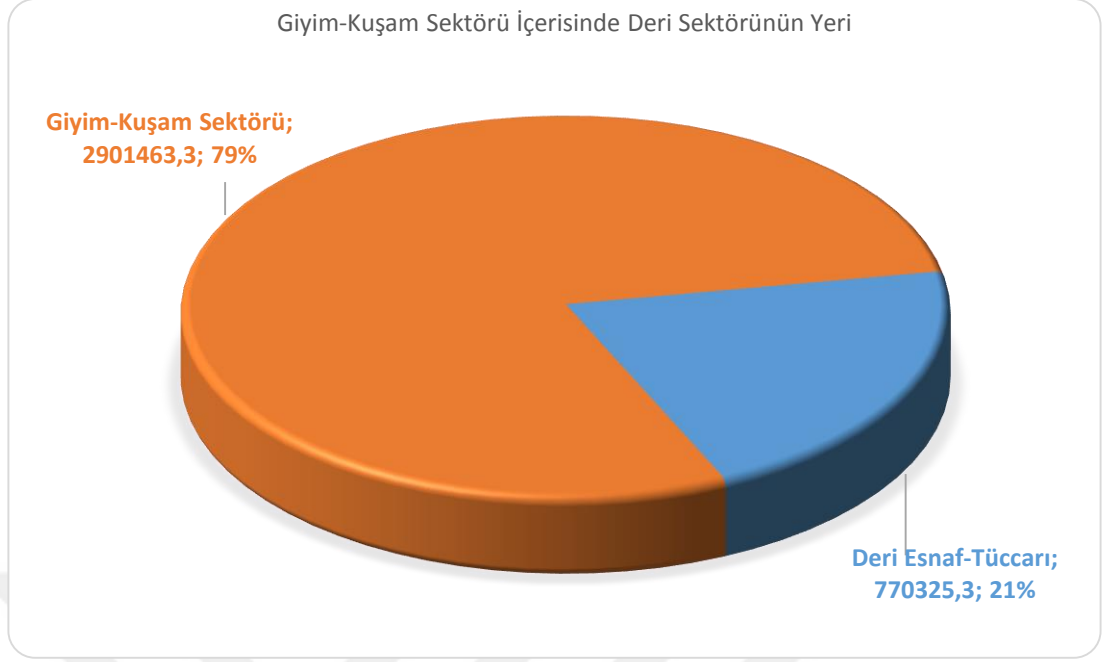
Deriyi işleyen esnaf-tüccara “*debbâğ*” denir. Derinin işlendiği merkezi yapıya ise “*debbâğhâne*” denir. Yüzülen hayvan derilerinin giyim-kuşam olarak kullanılabilmesi için deri işleme merkezleri olan debbağhanelerde tabaklanması gerekmektedir. Debbağhaneler çevreye verdikleri kötü kokular nedeniyle genelde şehir merkezinden uzak akarsu kenarlarında kurulmuştur. Üretim alanlarının sınırlı mekânlarda gerçekleşmesi bu alanda faaliyet gösteren esnaf-tüccar sayısını ciddi anlamda sınırlandıran bir özelliğe sahiptir. Bu alanda faaliyet gösteren esnaf-tüccarın dükkânlarının ise genellikle çok hisseli yapıya sahip debbağhanelerde olduğu görülür.

1800-1839 tarihleri arasındaki tereke kayıtlarında dericilik sektöründe 5 esnaf-tüccar grubu tespit edilebilmiştir. Bunların ekonomik gücüne göre sıralamasını, debbağ, sarrâç, kürkçü çarıkçı ve mücellid olarak yapabiliriz. Bu sektör temsilcilerinin toplam mal varlığı 770.325,3 kuruştur. Giyim kuşam sektörü içerisinde deri sektörünün ekonomik gücü %21’lik bir orana sahiptir.⁵⁰²

İncelediğimiz dönemde 30 debbağ esnaf-tüccarı tespit edilebilmiştir. Bu sayı itibariyle Bursa, dericilik sektöründe de önde gelen mekânlardan birisi olma özelliğini göstermiştir. Debbağ sektörü temsilcilerinin toplam mal varlığı 732.107 kuruştur. Hayvanların koşum ve eğer takımları ile insanların ihtiyaç duyduğu kemer, çanta gibi muhtelif araç ve gereçleri üreten sarrâçlara ait 5 Müslüman esnaf-tüccar tespit edilmiştir. Sarrâçların mal varlıkları toplamı 20.488,1 kuruştur. Yine dericilik sektöründe 1 tane çarıkçı (2.300 kuruş), 5 kürkçü esnaf-tüccarı (2 Müslüman 3.938,5 kuruş, 3 gayrimüslim 11.165,5 kuruş), ile kitapları ciltleyen 1 mücellid (325,6 kuruş) tespit edilmiştir.⁵⁰³

⁵⁰² Bkz. Şekil 70.

⁵⁰³ Bkz. Şekil 67-68.

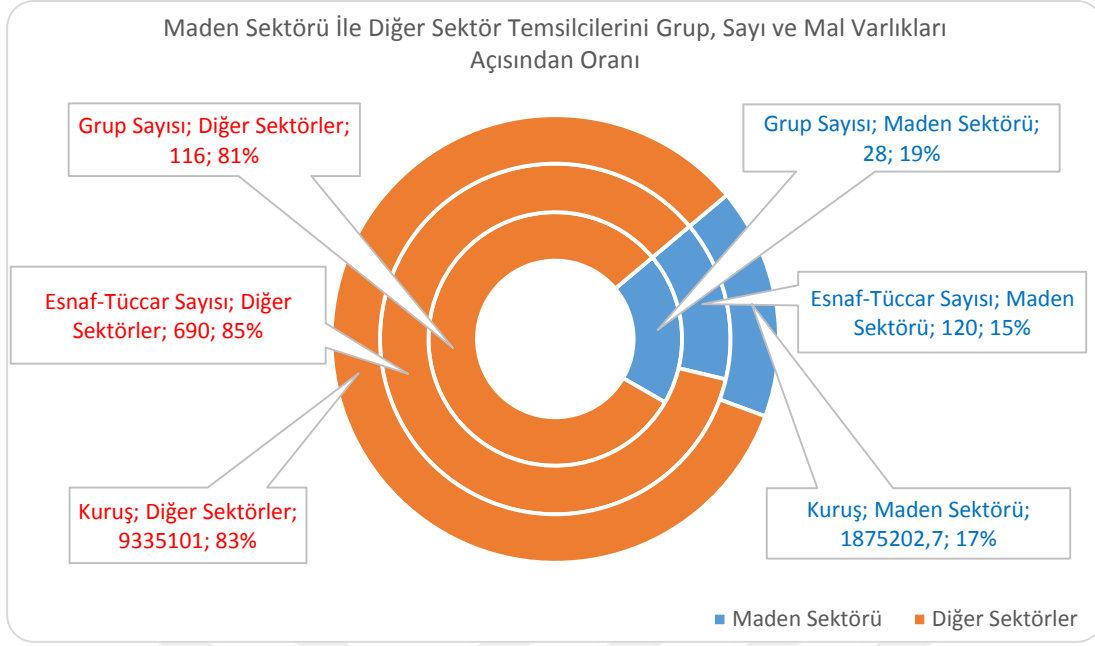
Şekil 70. Giyim-Kuşam Sektörü İçerisinde Deri Sektörünün Yeri

4.1.2.4. Maden ve Yan Ürünlerinin Üretiminde Esnaf-Tüccar

Toprakta çıkarıldıktan sonra direk kullanılmayan, insanlar tarafından işlendikten sonra farklı alanlarda kullanabilen madenler bulunmaktadır. İncelediğimiz 1800-1839 tarihleri arasında Bursa’da demir, bakır, gümüş, altın, toprak, cam ve değerli taşlar gibi madensel ürünlerin işlenmesiyle toplumun birtakım ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır.

1800-1839 tarihleri arasında Bursa terekelerine madensel ürünler üzerinde ticari faaliyet gerçekleştiren 28 esnaf-tüccar grubu ile bu gruplar içerisinde yer alan 120 esnaf-tüccar tespit edilebilmiştir. Madensel ürünler üzerinde ticari faaliyetler yürüten esnaf-tüccar grubu %19’luk bir yer alırken, esnaf-tüccar sayısı itibariyle ise %15’lik bir orana sahiptir. Bu esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 1.875.202,7 kuruştur. Madensel ürünlerle ilgili ticari faaliyetler içerisinde yer alan esnaf-tüccarın mal varlıkları, diğer sektörün mal varlıkları içerisinde %17’lik bir yer tutmaktadır.⁵⁰⁴

⁵⁰⁴ Bkz. Şekil 71.

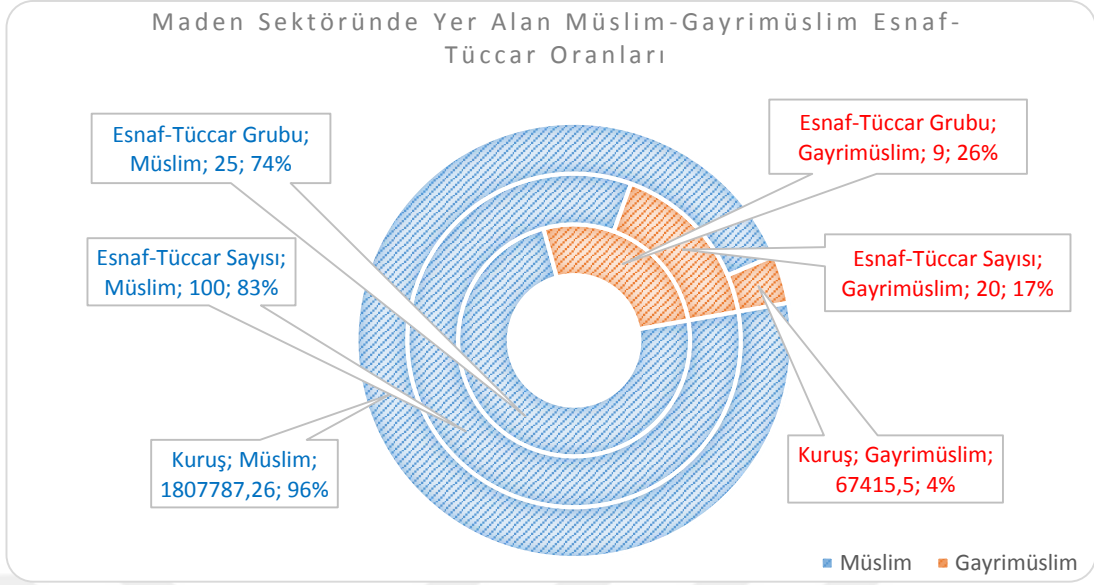
Şekil 71. Maden Sektörü İle Diğer Sektör Temsilcilerini Grup, Sayı ve Mal Varlıkları Açısından Oranı

Madenlerin işlenmesi süreçlerinde Müslüman esnaf-tüccarın yeri nedir? Müslüman esnaf-tüccarı maden sektörünün 25 alanında 100 esnaf-tüccarla yer almaktadır. Madensel ürünler alanında faaliyetlerini yürüten Müslüman esnaf-tüccarın gayrimüslim esnaf-tüccar içerisinde, madensel ürün grupları itibariyle %74'lük bir orana, esnaf-tüccar sayısı itibariyle ise %83'lük bir orana sahiptir. Müslüman esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 1.807.787,26 kuruştur. Madensel ürünler sektöründe çalışan Müslüman esnaf-tüccarın, gayrimüslim esnaf-tüccara göre mal varlıkları toplamı %96'lık bir orana sahiptir.⁵⁰⁵

Maden sektöründe gayrimüslim esnaf-tüccarın yerine göz attığımızda 9 alanda 20 gayrimüslim esnaf-tüccar yer almaktadır. Madensel ürünler üzerinde ticari faaliyetlerini yürüten gayrimüslim esnaf-tüccarın, Müslüman esnaf-tüccara göre grupsal açıdan %26'lık bir orana, esnaf-tüccar sayısı itibariyle ise %17'lik bir orana sahiptir. Maden sektöründe yer alan gayrimüslim esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı ise 67.415,5 kuruştur. Madensel ürünler üzerinde çalışan gayrimüslim esnaf-tüccarın, Müslüman esnaf-tüccara mal varlıkları açısından oranı ise %4'lük bir orana sahiptir.⁵⁰⁶

⁵⁰⁵ Bkz. Şekil 72.

⁵⁰⁶ Bkz. Şekil 72.

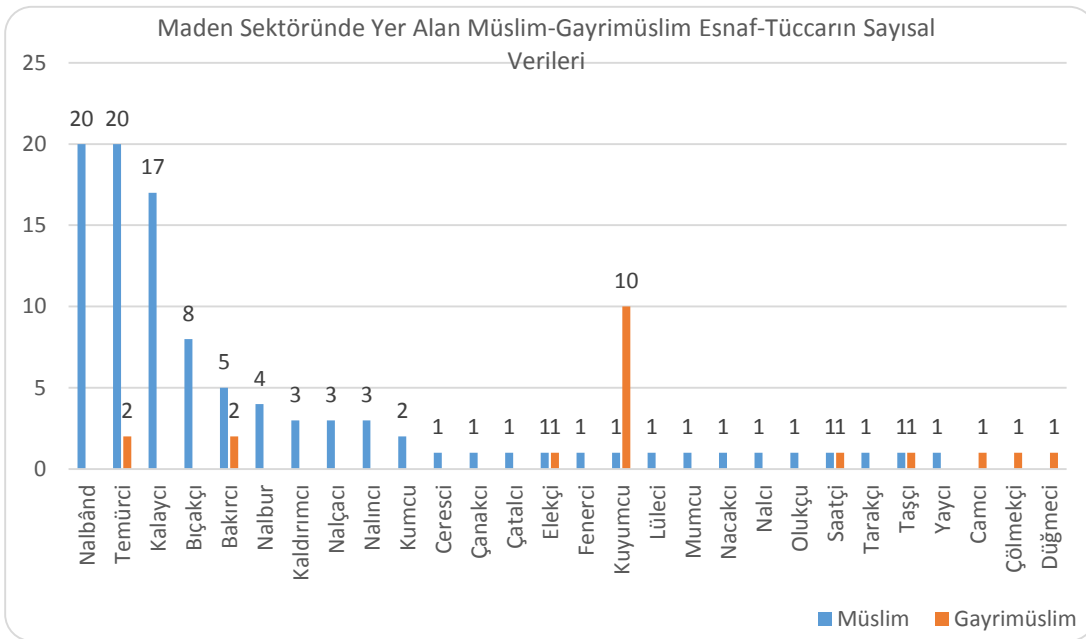
Şekil 72. Maden Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccar Oranları

Bursa terekelerinde madensel ürünlerin işlenmesi ve pazarlanması süreçlerinde yer alan esnaf-tüccarın isimleri ise şunlardır; bakırcı, bıçakçı, camcı, ceresci, çanakçı, çatalcı, çölmekçi, düğmeci, elekçi, fenerci, kalaycı, kaldırımcı, kumcu, kuyumcu, lüleci, mumcu, nacakçı, nalbând, nalbur, nalcı, nalçacı, nalıncı, olukçu, saatçi, tarakçı, taşçı, temürci ve yaycı. Madensel ürünler içerisinde yer alan alanlarda Müslüman esnaf-tüccara ait terekenin tespit edilemediği alanlar ise; çölmekçi, düğmeci ve camcıdır. Kuyumculuk sektöründe de 10 gayrimüslim esnaf-tüccara karşı, 1 Müslüman esnaf-tüccarı tespit edilebilmiştir. Diğer alanların hepsinde hem esnaf-tüccar grubu hem de esnaf-tüccar sayısı itibariyle Müslüman esnaf-tüccarın hâkimiyeti söz konusudur.

Maden ve ürünlerine ait sektörlerde yer alan esnaf-tüccarı sayısal açıdan sıralamasını yaparsak ilk 11’de; nalband(20), temürcü(20), kalaycı(17), kuyumcu(11), bıçakçı(8), bakırcı(7), nalbur(4), kaldırımcı(3), nalçacı(3), nalıncı(3) ve kumcu(2) yer almaktadır. 1800-1839 tarihlerinde toplumdaki en önemli madenlerin başında demircilik gelmektedir. Bu itibarla demircilik ve demirden elde edilen malzemeleri imal eden nalband gibi sektör temsilcilerinin iktisadi hayat içerisinde yoğun yer aldıkları görülür.⁵⁰⁷ Yine insanların yemek pişirmek için kullandıkları tencereler ve günlük hayatta sürekli kullandıkları kazanların hammaddesi olan bakırcılık sektörü, hem de bakırın insana zarar vermemesi için bakır kaplar üzerine sürülen kalaycılık sektörünün,

⁵⁰⁷ Bkz. Şekil 73.

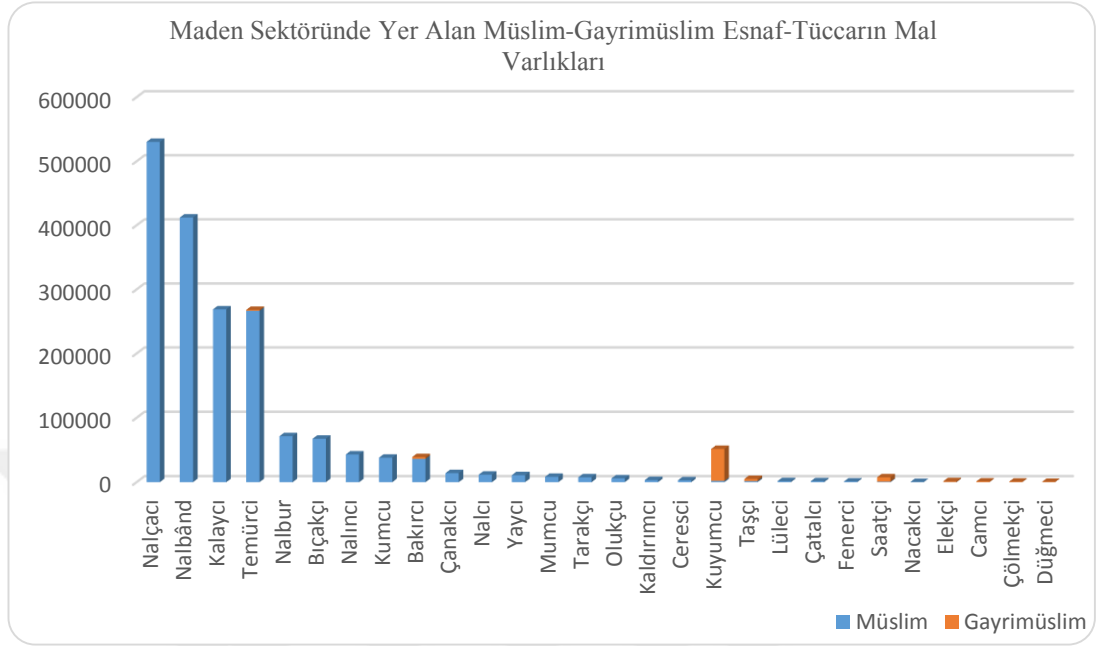
o dönem itibariyle insan sağlığı açısından ayrı bir önemi olduğundan sayısal açıdan da fazla yer almıştır. Ayrıca bıçakçılık sektör temsilcilerinin sayısal açıdan da fazlalığı Bursa'yı bu sektör açısından önemli kılmaktadır ki, günümüz Türkiye'si açısından da bıçakçılık sektöründe önde gelen illerimizden olma özelliğini devam ettirmektedir. Doğadaki en değerli madenlerden biri olan altın ve bakır gibi madenleri işleyip satan kuyumculuk sektöründe genellikle gayrimüslim esnaf-tüccarı ağırlıklı bir şekilde yer almıştır. Kuyumculuk satanını icra edenlerin sayısal açıdan da fazla olmasını, Bursa kentinin iktisadi açıdan güçlü bir ekonomiye sahip olmasına ve piyasadaki parasal hareketlerin fazlalığına bağlayabiliriz.

Şekil 73. Maden Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Sayısal Verileri

1800-1839 tarihleri arasında Bursa şer'iyeye sicillerine yansıyan terekelerde madensel ürünler üzerinde iktisadi faaliyetleri gerçekleştiren esnaf-tüccar gruplarını mal varlıkları açısından sıralarsak ilk 11'de; nalçacı, nalband, kalaycı, temürçi, nalbur, bıçakçı, kuyumcu, nalıncı, kumcu, bakırcı ve çanakçı esnaf-tüccarı yer almaktadır. Mal varlıkları açısından bu alanın en güçlü esnaf-tüccarlarının kuyumculuk hariç, Müslüman esnaf-tüccarının olduğu görülür. Ekonomik düzeyi en düşük sektör temsilcileri ise nacakçı, düğmeci ve çölmekçilik alanlarının olduğu görülmektedir. Raif Kaplanoğlu, 1830'lu yıllarda 6'sı Rum, 18 Ermeni bakırcının varlığına rağmen

Müslüman bakırcının olmadığını ifade etmiştir.⁵⁰⁸ Ancak Bursa şer'îye sicillerindeki tereke kayıtlarında 5 Müslim,⁵⁰⁹ 2 gayrimüslim bakırcı terekesi tespit edilebilmiştir.

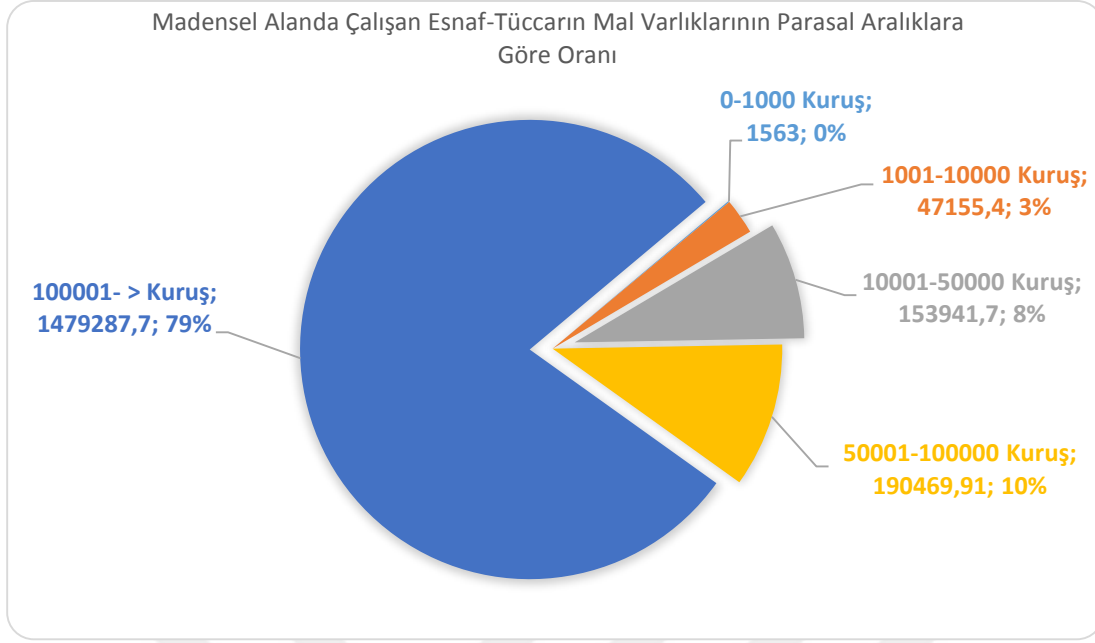
Şekil 74. Maden Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Mal Varlıkları

Madensel ürünler alanında faaliyet gösteren Bursa esnaf-tüccarını parasal aralıklara göre tasnif ettiğimizde 100.001 kuruş ve üzerinde yer alan aralıktaki esnaf-tüccarın mal varlıkları %79'luk bir oranla ilk sırada yer alır. Bu aralıkta mal varlığına sahip esnaf tüccarlar ise nalçacı, nalbând, kalaycı ve temürcidir. 50.001-100.000 kuruş aralığı ise %10'luk oranla 2.sırada yer alır. Bu aralıktaki esnaf-tüccarlar ise, nalbur, bıçakçı ve kuyumcudur. 10.001-50.000 kuruş aralığındaki esnaf-tüccarın mal varlıkları ise %8'lik bir oranla 3. sırada yer almaktadır. Bu aralıkta mal varlığına sahip esnaf-tüccarlar ise nalıncı, kumcu, bakırcı, çanakçı, nalçı ve yaycıdır. 1.001-10.000 kuruş aralığı ise %3'lük bir orana sahiptir. Bu aralıkta mal varlığına sahip esnaf-tüccar ise, mumcu, saatçi, tarakçı, olukçu, taşçı, kaldırımcı, ceresci, lüleci, elekçi, çatalcı, fenerci ve camcı gelmektedir. 0-1.000 kuruş aralığı ise %0,07'lik bir orana sahiptir.⁵¹⁰ Bu aralıkta yer alan esnaf-tüccar isimlerine baktığımızda ise çölmekçi, düğmeci ve son olarak nacakçı gelmektedir.

⁵⁰⁸ Raif Kaplanoğlu, *İlk Nüfus Defterlerine Göre (1830-1843) Bursa'nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, s.70.

⁵⁰⁹ BŞS, B.320/16-17; 21 Rebiülevvel 1231/20 Şubat 1816 – B.320/3; 14 Safer 1231/15 Ocak 1816 - B.309/119; 13 Rebiülahir 1240/5 Aralık 1824 - B.315/75; 29 Ramazan 1239/28 Mayıs 1824.

⁵¹⁰ Bkz. Şekil 75.

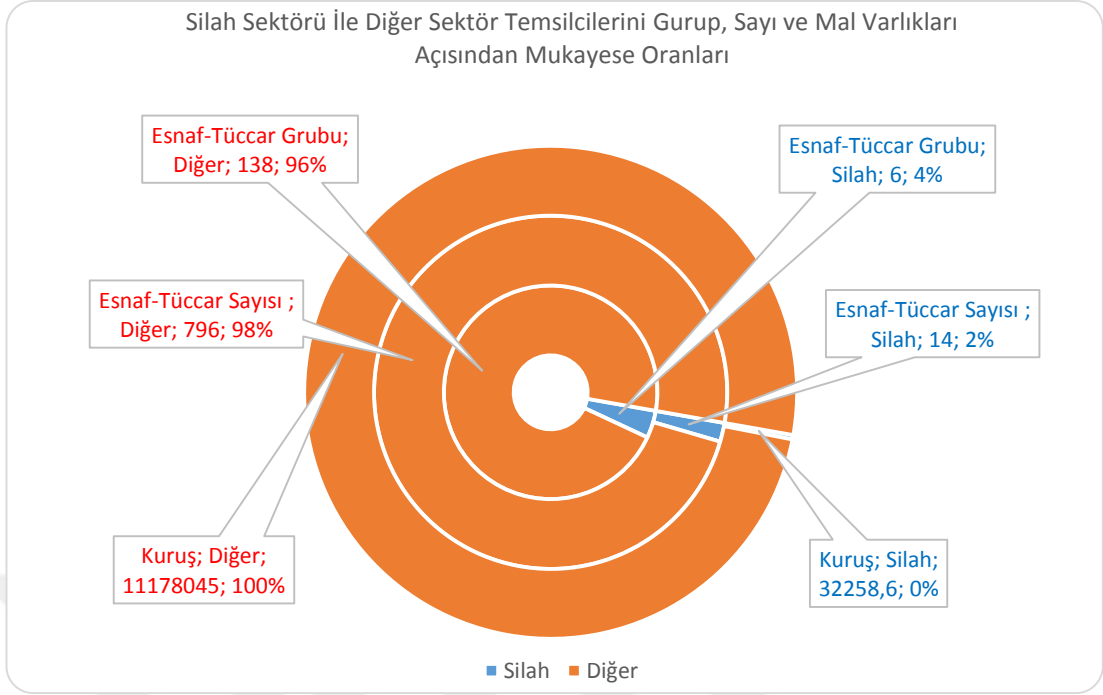
Şekil 75. Madensel Alanda Çalışan Esnaf-Tüccarın Mal Varlıklarının Parasal Aralıklara Göre Oranı

4.1.2.5. Silah Üretiminde Esnaf-Tüccar

İnsanoğlunun öncelikle tabiattaki yırtıcı hayvanlara karşı kendilerini koruyabilmek, onları avlayarak etleri ve derilerinden istifade edebilmek için çeşitli yaralayıcı ve öldürücü aletler yapma gereksinimi hissetmiştir. Özellikle demir gibi madenlerin bulunup, ateşle işlenmeye başlamasıyla birlikte insanoğlu tabiata daha etkin rol almaya başlamıştır. Eğlence amaçlı Çin’de kullanılan barutun, 13. ve 14. yüzyıldan itibaren ateşli silahlarda kullanılmaya başlamasıyla birlikte ateşli silahlarda yaşanan hızlı gelişmeler hem tabiattaki canlılar hem de insanlar açısından toplu ölümlere yol açmıştır.

1800-1839 tarihleri arasında Bursa’da kaydedilen terekelerde, silah sektörünün 6 grubunda 14 Müslüman esnaf-tüccar tespit edilmiştir. Silah sektöründe yer alan esnaf-tüccar grubu, diğer sektörel grupları içerisinde %4’lük bir orana sahipken, bu sektördeki esnaf-tüccar sayısı itibariyle %2’lik bir orana sahiptir. Silah sektöründe yer alan esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 32.258,6 kuruştur. Silah sektör temsilcilerine ait mal varlıklarının toplamı, diğer esnaf-tüccar mal varlıklarına göre %0,29’luk bir orana sahiptir.⁵¹¹

⁵¹¹ Bkz. Şekil 76.

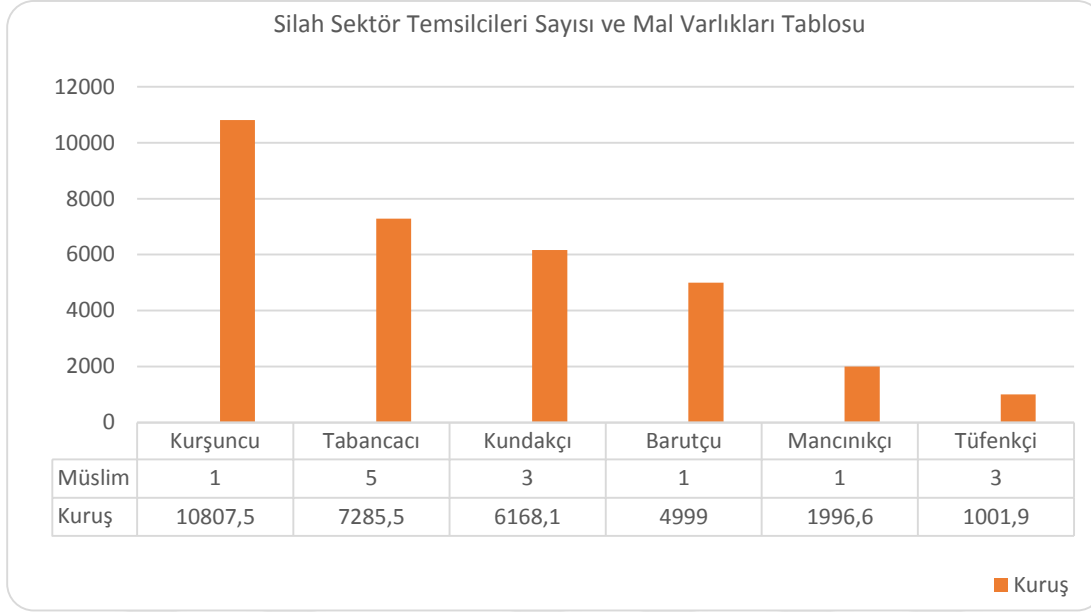

Şekil 76. Silah Sektörü İle Diğer Sektör Temsilcilerini Grup, Sayı ve Mal Varlıkları Açısından Mukayese Oranları

Silah sektöründe yer alan esnaf-tüccarı sayısı itibariyle tabancacı(5), kundakçı(3), tüfenkçi(3) barutçu(1), kurşuncu(1) ve mancınıkçı(1) gibi Müslüman esnaf-tüccarı tespit edilebilmiştir.⁵¹² Özellikle bu sektörde gayrimüslim esnaf-tüccarın yer almaması tesadüfi değildir. Osmanlı Devleti toplumsal barışın azınlıklar tarafından bozulmasını engelleyebilmek için silah sektöründe gayrimüslim halkın yer almasını engelleyici tutum takınmıştır. Raif Kaplanoğlu, Bursa’da bugünkü sivil savunma örgütüne benzeyen 82 Müslüman tüfenkçi olduğunu, ayrıca 1830’lu yıllarda Bursa’da 5 barutçu, 2’si Ermeni 9 kundakçı, 3 Müslüman kurşuncu, 12 Müslüman tabancacı, 2’si kalfa 7 topçu ve 1 okçu esnafının varlığından bahsetmektedir.⁵¹³

⁵¹² Bkz. Şekil 77.

⁵¹³ Raif Kaplanoğlu, *İlk Nüfus Defterlerine Göre (1830-1843) Bursa'nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, s.68-69.

Şekil 77. Silah Sektör Temsilcileri Sayısı ve Mal Varlıkları Tablosu

Silah sektöründe yer alan esnaf-tüccarı mal varlıklarına göre tasnif ettiğimizde ilk sırayı kurşuncu, 2. sırayı tabancacı, 3. sırayı kundakçı, 4. sırayı barutçu, 5. sırayı mancınıkçı ve 6. sırayı tüfenkçinin aldığı görülür. Bu sektör temsilcilerinin mal varlıkları aralıkları 1.000 ile 11.000 kuruş aralığında bulunmaktadır.⁵¹⁴

Silah sektörü Bursa esnaf-tüccarı içerisinde hem grup, hem sayı hem de mal varlığı itibariyle fazla bir yer bulamamıştır. Şehirlerde gelişen ticari faaliyetleri belirleyen unsurun talepler ve beklentiler olduğu dikkate alındığında Bursa halkı için silah ve yan ürünleri alanlarının fazla gelişebileceği bir talebin olmadığı sonucuna ulaşabiliriz.

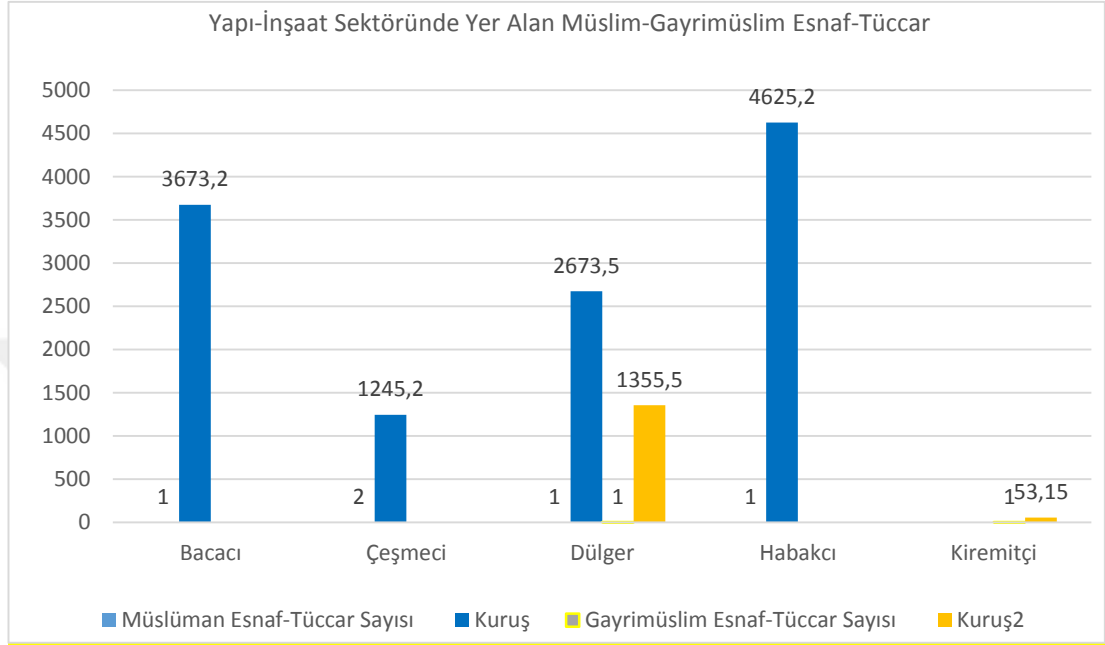
4.1.3. Yapı-İnşaat Sektöründe Esnaf-Tüccar

İnsanların tabiat üzerinde inşa etmek için kullandıkları her türlü yapı malzemesi alanları inşaat sektörü içerisinde yer almaktadır. İncelediğimiz dönem içerisinde 5 sektörde 7 esnaf-tüccar tespit edilebilmiştir. Yapı-inşaat sektörü içerisinde tespit edilen esnaf-tüccarın isimleri, bacacı(1), çeşmeci(2), dülger (2), habakçı(1) ve kiremitçi(1) dir. Bu sektörde yer alanların toplam mal varlıkları 13.625,75 kuruştur.

Yapı inşaat sektörü içerisinde 4 sektörde 5 Müslüman esnaf-tüccarı tespit edilmiştir. Müslüman esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 12.217,1 kuruştur.

⁵¹⁴ Bkz. Şekil 77.

Gayrimüslim esnaf-tüccarın ise 2 sektörde, 2 esnaf-tüccar tespit edilebilmiştir. Gayrimüslim esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı ise 1.408,65 kuruştur. Bu sektörlerde çalışan Müslüman esnaf-tüccar babacı, çeşmeci, dülger ve habakçı iken, gayrimüslim esnaf-tüccar ise dülger ve kiremitçidir.⁵¹⁵

Şekil 78. Yapı-İnşaat Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccar

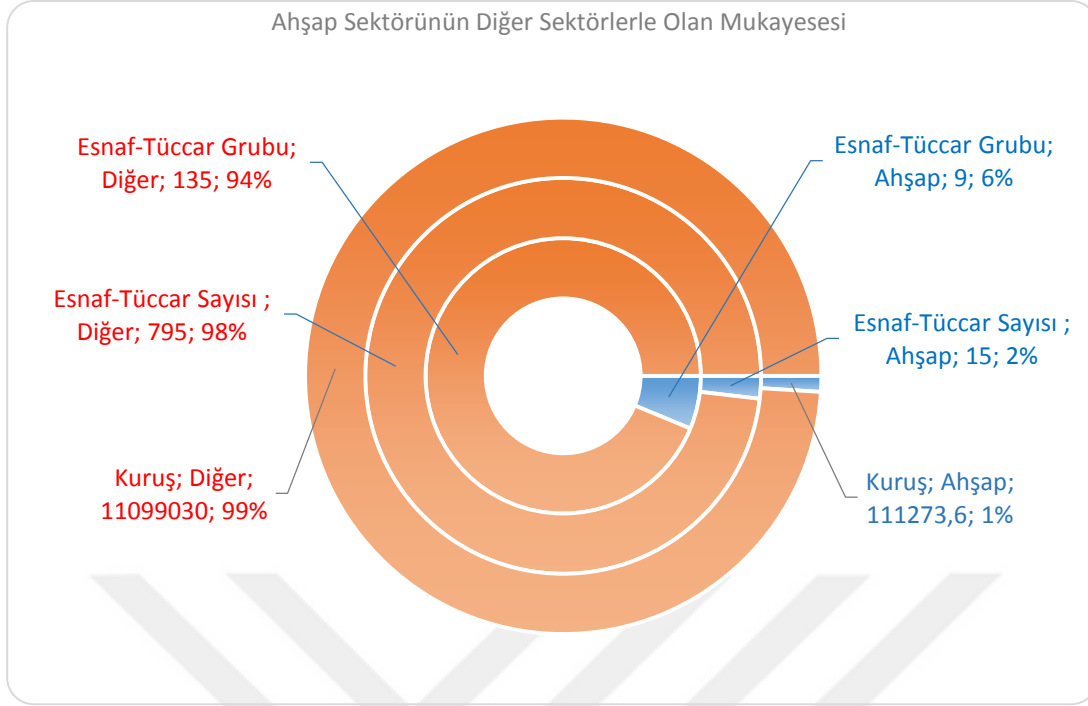
4.1.3.1. Ahşap Sektöründe Esnaf-Tüccar

İnsanların yaşamını kolaylaştıran en önemli malzemelerden bir tanesi ahşaptır. Ahşap, ağaç ürünü olmaktadır. Ahşap ürünlerinin kullanım alanlarına baktığımızda, ısınma, barınma, meskenlerin inşası, günlük kullanılan alet-edevat malzemesinden mutfak eşyalarına kadar hayatımızın her alanına ahşap girmiştir.

1800-1839 tarihleri arasında Bursa terekelerinde ahşap sektörünün 9 alanında 15 esnaf-tüccar tespit edilebilmiştir. Ahşap sektörü diğer sektörler içerisinde %6'lık bir orana sahiptir. Ahşap sektöründe çalışan esnaf-tüccar ise %2'lik bir orana sahiptir. Ahşap sektöründe yer alan esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 111.273,6 kuruştur. Ahşap sektöründe yer alan esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı diğer esnaf-tüccar mal varlıkları içerisinde %1'lik bir orana sahiptir.⁵¹⁶

⁵¹⁵ Bkz. Şekil 78.

⁵¹⁶ Bkz. Şekil 79.

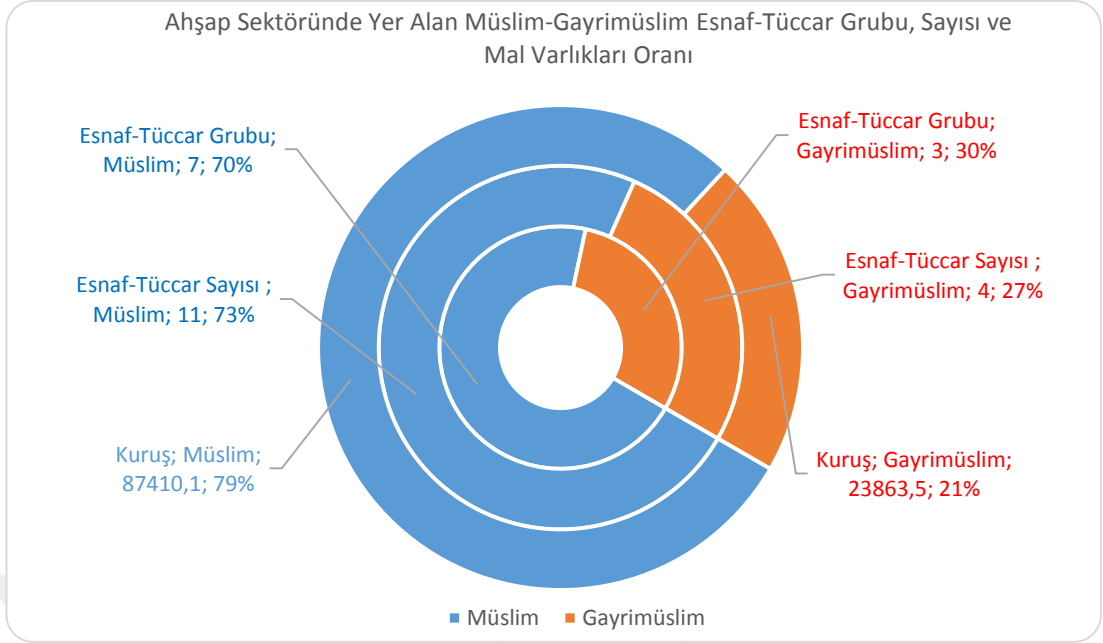
Şekil 79. Ahşap Sektörünün Diğer Sektörlerle Olan Mukayesesi

Ahşap sektörünün 7 grubunda 11 Müslüman esnaf-tüccarı tespit edilmiştir. Müslüman esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 87.410,1 kuruştur. Ahşap sektöründe yer alan Müslüman esnaf-tüccar grubu içerisinde %70'lik bir orana sahiptir. Ahşap sektöründe çalışan Müslüman esnaf-tüccar sayısı ise %73'lük orana denk gelmektedir. Müslüman esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı ise ahşap sektörü içerisinde %79'luk bir orana sahiptir.⁵¹⁷

Ahşap sektörü içerisinde 3 grupta 4 gayrimüslim esnaf-tüccarı tespit edilmiştir. Gayrimüslim esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 23.863,5 kuruştur. Ahşap sektöründe yer alan gayrimüslim esnaf-tüccar grubu %30'luk bir orana, esnaf-tüccar sayısı %24'lik bir orana sahiptir. Ahşap sektöründe yer alan gayrimüslim esnaf-tüccarın mal varlıkları ise %21'lik bir orana sahiptir.⁵¹⁸

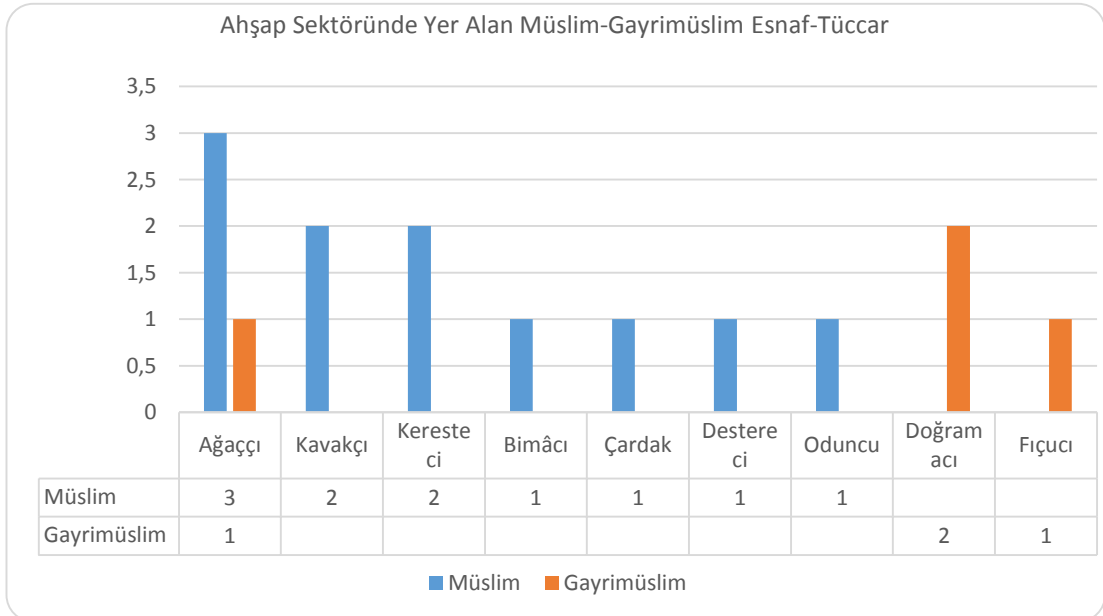
⁵¹⁷ Bkz. Şekil 80.

⁵¹⁸ Bkz. Şekil 80.

Şekil 80. Ahşap Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccar Grubu, Sayısı ve Mal Varlıkları Oranı

Ahşap sektöründe yer alan esnaf-tüccar grubunun isimleri, ağaççı, bimâci, çardak, destereci, doğramacı, fiçücü, kavakçı, keresteci ve oduncudur. Bu sektör temsilcileri içerisinde gayrimüslim esnaf-tüccarı sadece ağaççı, doğramacı ve fiçücü gibi sektörlerde yer almaktadır.⁵¹⁹

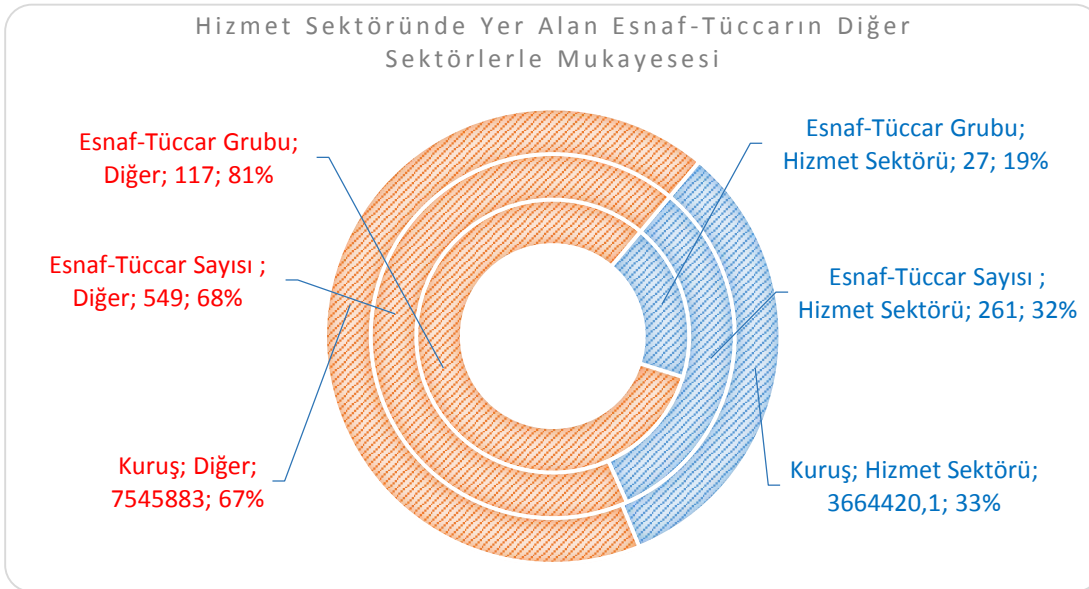
Şekil 81. Ahşap Sektöründe Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccar

⁵¹⁹ Bkz. Şekil 81.

4.1.4. Hizmet Sektörü

İnsan sosyal bir varlıktır. İnsanlar ihtiyaçlarının hepsini kendilerinin karşılaması mümkün değildir. İhtiyaçlarının karşılanması için başka insanların ürettiklerine gereksinim duymaktadır. Bu bağlamda insanlarla muhatap olarak ortaya çıkartılan en önemli sektörlerden biriside hizmet sektörüdür. Hizmet sektörü kelimesi sözlükte; birinin işini görme veya birine yarayan bir iş yapma, birinin amaçlarının gerçekleşmesini sağlamak gibi anlamlara gelmektedir. Hizmet sektörü fiziksel bir varlığı olmaksızın tüketiciler veya sanayi kuruluşları tarafından üretildiği anda tüketilen malların üretildiği sektördür. Hizmet sektörünün en önemli özelliği ise depolanamayışıdır. 1800-1839 tarihleri arasında Bursa terekelerinde tespit edebildiğimiz esnaf-tüccar gruplarından bir kısmı ise hizmet sektöründe görev almıştır.

Hizmet sektörünün 27 alanında 261 esnaf-tüccar tespit edilebilmiştir. Hizmet sektöründe yer alan esnaf-tüccar grubu tespit edebildiğimiz esnaf-tüccar grubu içerisinde %19'luk bir yer kaplarken, esnaf-tüccar sayısı itibariyle ise %32'lik bir orana sahiptir. Hizmet sektöründe yer alan esnaf-tüccarın mal varlıklarının toplamı 3.664.420,1 kuruştur. Hizmet sektöründe çalışan esnaf-tüccarın mal varlıkları toplam mal varlıkları içerisinde %33'lük bir orana sahiptir.⁵²⁰

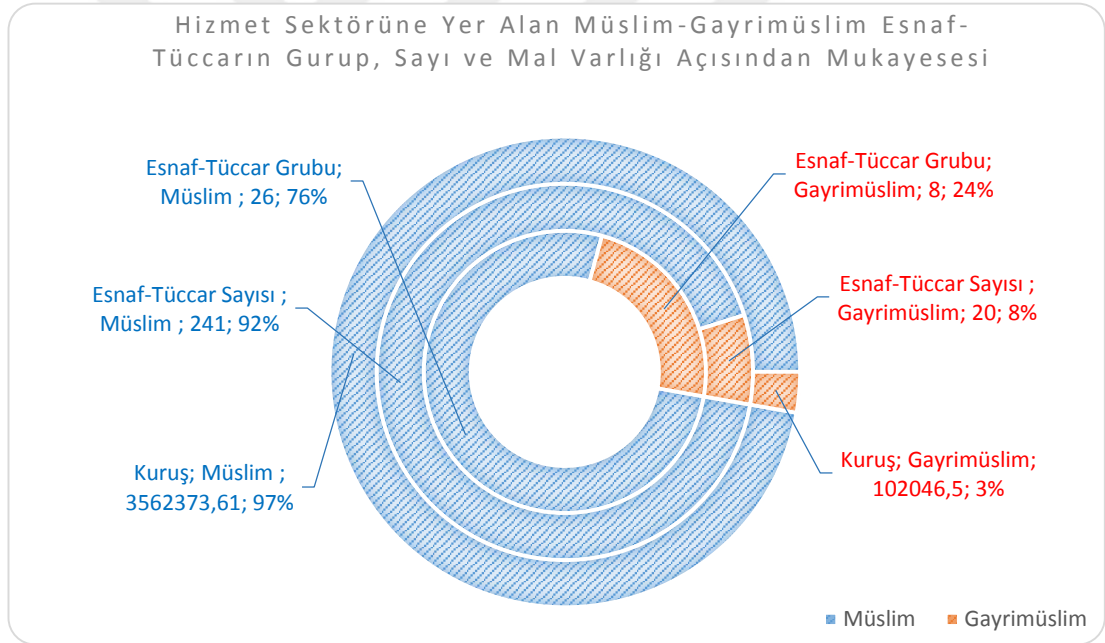

Şekil 82. Hizmet Sektöründe Yer Alan Esnaf-Tüccarın Diğer Sektörlerle Mukayesesi

⁵²⁰ Bkz. Şekil 82.

Hizmet sektöründe yer alan 26 Müslüman esnaf-tüccar grubunda, 241 esnaf-tüccar tespit edilebilmiştir. Hizmet sektöründe yer alan Müslüman esnaf-tüccar grubu %76'lık bir orana sahiptir. Müslüman esnaf-tüccar sayısı itibariyle ise %92'lik bir alana sahiptir. Hizmet sektöründe çalışan Müslüman esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 3.562.373,61 kuruştur. Hizmet sektöründe yer alan esnaf-tüccarın mal varlıkları içerisinde Müslüman esnaf-tüccar %97'lik bir orana sahiptir.⁵²¹

Hizmet sektörünün 8 alanında, 20 gayrimüslim esnaf-tüccara rastlanılmıştır. Hizmet sektöründe yer alan gayrimüslim esnaf-tüccar grubu %24'lük orana sahiptir. Gayrimüslim esnaf-tüccar sayısı itibariyle ise %8'lik bir oranı vardır. Hizmet sektöründe yer alan gayrimüslim esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı ise 102.046,5 kuruş tutmaktadır. Hizmet sektöründe yer alan gayrimüslim esnaf-tüccarın mal varlığı oranı ise %3 gibi düşük bir orana sahiptir.⁵²²

Şekil 83. Hizmet Sektörüne Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Grup, Sayı ve Mal Varlığı Açısından Mukayesesi

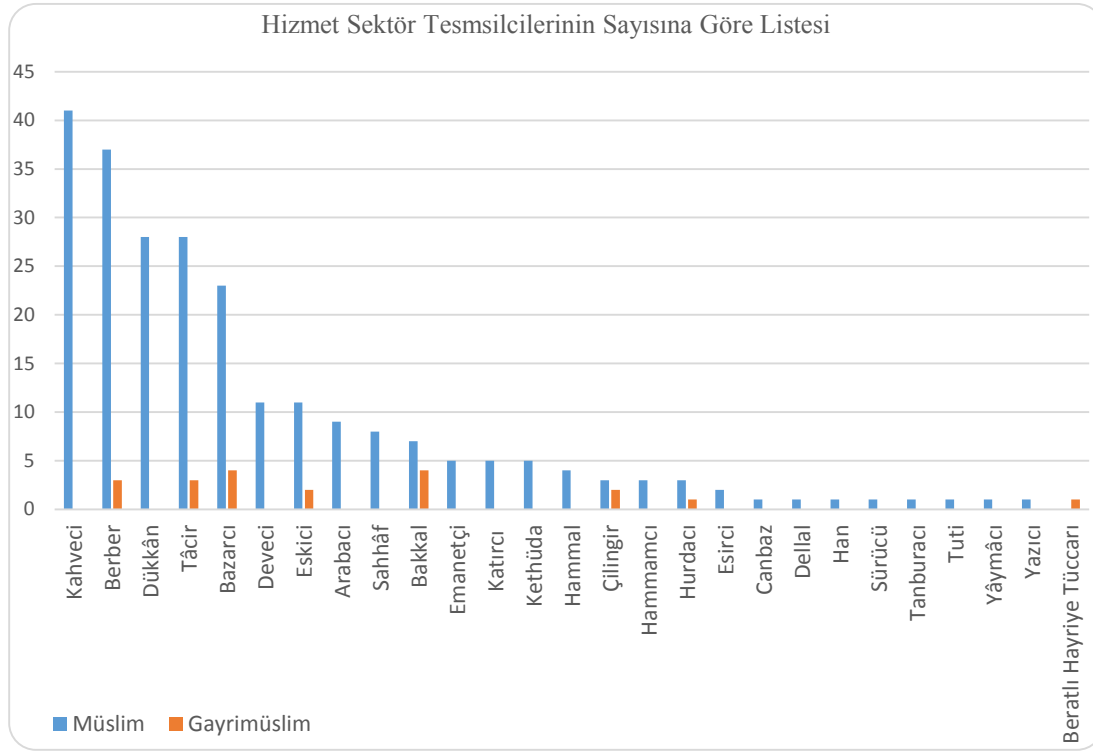
Hizmet sektöründe yer alan esnaf-tüccar temsilcilerinin isimleri ise; arabacı, bakkal, bazarcı, beratlı hayriye tüccarı, berber, canbaz, çilingir, dellâl, deveci, dükkân,

⁵²¹ Bkz. Şekil 83.

⁵²² Bkz. Şekil 83.

emanetçi, esirci, eskici, hammal, hammamcı, han, hurdacı, kahveci, katırcı, kethüda, sahhâf, sürücü, tâcir, tanburacı, tuti, yâymâcı ve yazıcı'dır.⁵²³

Hizmet sektöründe çalışan esnaf-tüccar sayılarına göre ilk 11'in sıralamasını, kahveci(41), berber(40), tâcir(31), dükkân(28), bazarcı(27), eskici(13), deveci(11), bakkal(11), arabacı(9), sahhâf(8) ve emanetçi(5) olarak yapabiliriz.

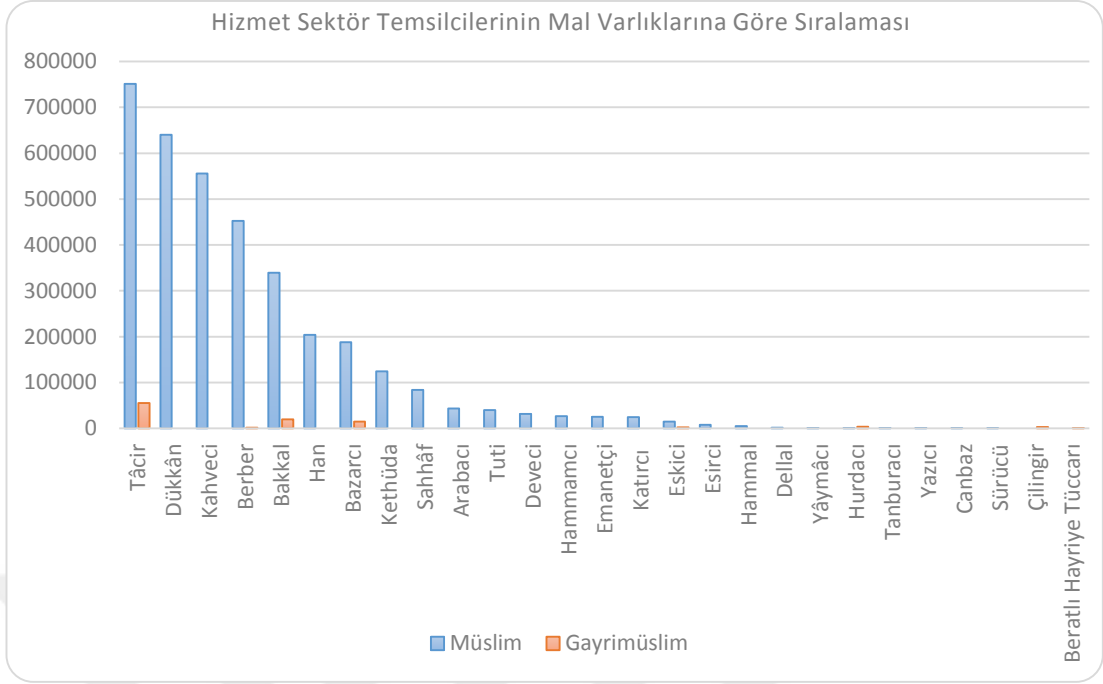

Şekil 84. Hizmet Sektör Temsilcilerinin Sayısına Göre Listesi

Hizmet sektöründe yer alan esnaf-tüccarı mal varlıları açısından ilk 10'u sıralarsak; tâcir, dükkân, kahveci, berber, bakkal, han, bazarcı, kethüda, sahhâf ve arabacı esnaf-tüccarı gelmektedir.⁵²⁴

⁵²³ Bkz. Şekil 84.

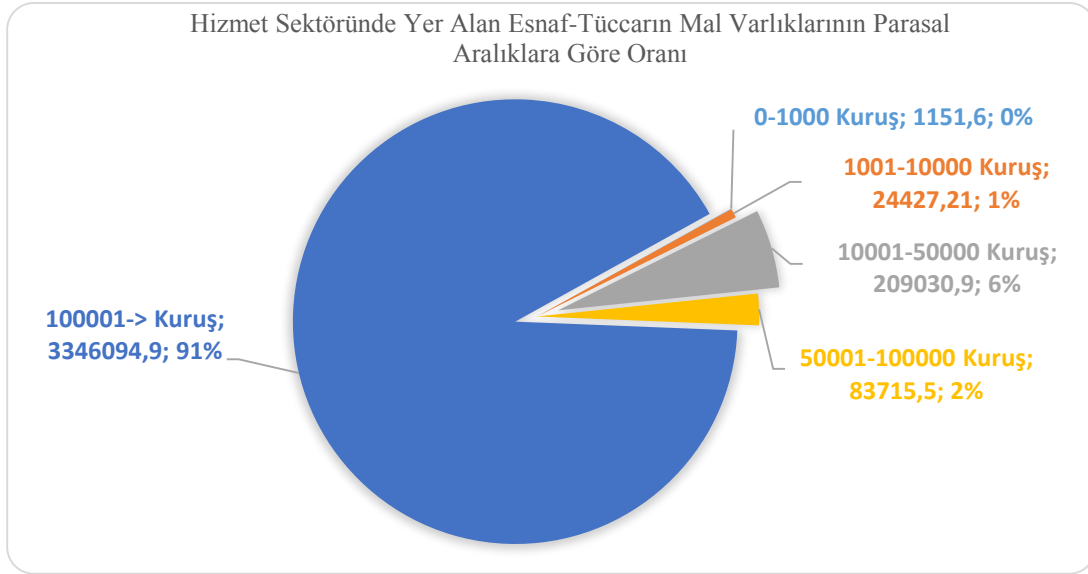
⁵²⁴ Bkz. Şekil 85.

Şekil 85. Hizmet Sektör Temsilcilerinin Mal Varlıklarına Göre Sıralaması

Hizmet sektöründe yer alan esnaf-tüccarın mal varlığını parasal aralıklarına göre sıraladığımızda ilk sırayı; 100.001 kuruş ve üzerinde yer alan parasal aralık %91’lik bir orana sahiptir. Bu aralıkta yer alan esnaf-tüccâr grubu içerisinde, tacir, dükkân, kahveci, berber, bakkal, han, bazarcı ve kethüda esnaf-tüccarı yer almaktadır. 10.001-50.000 kuruş aralığı ise %6’lık bir oranla 2. sırada yer almaktadır. Bu aralıkta yer alan esnaf-tüccar grubunun isimleri ise, arabacı, tûti, deveci, hammamcı, emanetçi, katırcı ve eskicidir. 50.001-100.000 kuruş aralığı ise %2’lik bir oranla 3. sırada yer almaktadır. Bu aralıktaki esnaf-tüccar grubunun içinde sahhâf gelmektedir. 1.001-10.000 kuruş aralığı ise %1’lik bir oranla 4. sırada yer alır. Bu aralıkta yer alan esnaf-tüccar gruplarının isimleri ise; esirci, hammal, hurdacı, çilingir, dellâl, yâymâcı ve Beratlı Hayriye Tüccarı’dır. 0-1.000 kuruş aralığı ise %0,03’lük bir orana sahiptir. Bu aralıktaki ise tanburacı, yazıcı, canbaz ve sürücü gibi esnaf-tüccar yer almaktadır.⁵²⁵

⁵²⁵ Bkz. Şekil 85 ve Şekil 86.

Şekil 86. Hizmet Sektöründe Yer Alan Esnaf-Tüccarın Mal Varlıklarının Parasal Aralıklara Göre Oranı

4.1.5. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Üretimdeki Yeri

Gayrimüslimler üzerine araştırmalar yapan Ali İhsan Karataş'ın incelemelerine göre zimmiler kuyumculuk, boyacılık, çilingirlik, kutnuculuk, bakkallık, terzilik ve kürkçülük gibi sektörlerde yoğunlaşmıştır.⁵²⁶ Rauf Kaplanoğlu ise Yahudilerin kuyumculuk, terzilik ve bankerlik yaparken, Ermeni ve Rumların meyhanecilik, ipekçilik işleriyle, Türklerin ise yöneticilik ve tarım faaliyetleriyle meşgul olduklarını⁵²⁷ ifade etmiştir. İncelediğimiz dönemdeki terekelerde ise Müslüman esnaf-tüccarın hemen hemen her alanda yoğun bir şekilde yer alırken bazı sektörlerde yer almadığı görülmektedir. Müslüman esnaf-tüccarı gıda sektörünün; kahveci, duhancı, attar, kasab ve habbaz sektörlerinde, tekstil sektörünün; debbağ, dolabcı, haffaf, dikici, beledici ve kazzaz gruplarında, maden sektörünün; temürcü, nalband, kalaycı ve bıçakçı gruplarında, hizmet sektöründe ise; kahveci, berber, dükkân, tâcir, bazarcı, deveci, eskici ve değirmenci gruplarında ezici bir çoğunluğa sahip olduğu görülmektedir. Silah sektörünün tüm aşamalarında Müslüman esnaf-tüccarın yer alması gayrimüslimlerin bu alandan arındırılması isteğiyle ilişkilendirilebilir. Bu veriler Müslümanların ticari faaliyetlerde fazla yer almadıkları gibi düşüncelerin aşılacak istenilen ifadeler olarak hissedilmektedir.

⁵²⁶ Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Döneminde Bursa'da Gayrimüslim Esnaf", *agm.*, s. 358.

⁵²⁷ Raif Kaplanoğlu, "Payitaht Bursa'da Gayrimüslimler", *agm.*, s.174.

Gayrimüslim esnaf-tüccarı ise gıda sektöründe; simitçi ve ispençiyâr, tekstil sektöründe; yağlıkçı, maden sektöründe ise; camcı, çölmekçi ve düğmeci gruplarında, ahşap sektöründe ise fiçıcı ve doğramacı gruplarında, hizmet sektöründe ise beratlı hayriye tüccarı gibi sektörler hâkim oldukları görülürken bununla beraber bu sektörlerde Müslüman esnaf ve tüccar terekesine denk gelinmemiştir. Bu durum Müslümanların bu sektörler girmek istemediğini veya sektörün gerektirdiği bilgi, beceri ve formasyon eksikliğinden giremediği sonucunu doğurmaktadır. Kaldı ki bunun sebebi Mehmet Genç'in dediği gibi, "*Tekellerin, esnaf zümrelerinde ustalığın ekseriya babadan oğula irsen intikal edecek boyutlara kadar genişlemesine izin verilmiş olmasını, mesleki eğitimin geliştirilmesi ve günümüz deyimi ile, beşeri sermaye formasyonunun desteklenmesi motifine bağlayabiliriz.*"⁵²⁸ Bunların dışında yine bazı sektörlerde gayrimüslimlerin yoğunlaştıkları görülür. Örneğin kürkçü, kuyumcu ve çilingir sektörlerinde ise Müslümanlara göre daha yoğun yer aldıkları görülür.⁵²⁹

Esnaf-tüccarın özellikle gıda, tekstil, hizmet ve maden iş kollarında hem sayı hem de çeşitlilik itibariyle yoğun olduğu görülürken, ahşap, deri, hayvan, silah ve inşaat sektörlerinde ise hem sayı hem de esnaf çeşitliliği itibariyle yoğunluğun daha az olduğu görülür. Farklı sektörlerde görülen üretim ve sayısal çeşitliliğin halkın gereksinimlerinin karşılanmasındaki arz ve taleple ilişkisi bulunmaktadır. Şekillerdeki veriler halkın istek ve ihtiyaçlarının hangi alanlarda yoğunlaştığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

4.2. Pazarlama Açısından Bursa Esnaf-Tüccarı

4.2.1. Pazarlama Aşamasında Hanların Yeri

Bursa kent ticareti, genellikle hanlar, bedesten, arasta köprü, çarşı, pazar yerleri ve dükkânlar gibi mekânlarda gerçekleşmiştir.⁵³⁰ Ulusal ve uluslararası üretim ve pazarlama mekânları diğer İslam kentlerinde olduğu gibi Bursa'da da hanlarda

⁵²⁸ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 304.

⁵²⁹ Bkz. Şekil 62- 67-73-84.

⁵³⁰ Özlem Köprülü Bağbancı, *agm.*, s. 40.

gerçekleşmiştir. Orhan Gazi'den itibaren gelişen ticaret, desteklendiği için zaman içerisinde hanların sayısında artış görülmüştür.⁵³¹

Bursa'da inşa edilen hanlar, esnaf grubunun üretim ve pazarlama mekânı olmakla birlikte, aynı zamanda tacirlerin konaklama mekânları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵³² Bunların yanında halkın günlük besin ihtiyaçlarının dağıtımının üstlenildiği Kapan Hanı gibi hanlar, satılan mallar üzerinden alınan vergilerin toplandığı ana mekânlar oluşu ve buraların gelirlerinin mukata'a halinde iltizama verilerek⁵³³ devlete peşin gelir sağlayan merkezler olmasından dolayı bu sistemin yürümesi için devlet tarafından azami gayretin gösterildiği mekânlardandır.

Bursa, Anadolu'daki ipek üretiminin ve uluslararası ipek ticaretinin başkentidir.⁵³⁴ Bursa'ya İran ve Suriye'den getirilen ipeğin hanlar dışında konaklaması, hanlardaki mizanlarda (terazi) tartılıp mizan resmi (bâç) vergisi alınmadan alınıp satılması, ekonomik kaygılar nedeniyle yasaklanmıştır.⁵³⁵ Hanlarda gerçekleşen bu ticari işleyişte, "simsar" denilen kişiler mizan resmini tahsil ederken, "kethüdalar" denetleme işini, "dellâl" denilen kişiler ise satım işini gerçekleştirmişlerdir.⁵³⁶

Özellikle dericilik gibi çevreye kötü kokular yayan işletmeler, genellikle şehrin dışında, akarsu kenarında özel olarak yapılan hanlarda yapılırdı.

4.2.2. Pazarlama Aşamasında Bedestenin Yeri

İktisadi hayatın geçtiği önemli mekânlardan biriside "*Bedesten*" lerdir. Bedesten kelimesi sözlükte, Türk-İslam şehirlerinde genellikle dokuma ürünlerinin satılması için yapılmasına rağmen kısa süre içerisinde değerli mallar ve antika

⁵³¹ Engin Yenal, *agm.*, s. 39; Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, s. 250-254-262.

⁵³² Hasan Basri Öcalan, "Şer'îye Sicillerine Göre Bursa'da Sosyal Hayat (XVII. Yüzyıl)", *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s. 90; Özer Ergenç, "Arşiv Kayıtlarına Göre Osmanlı Döneminde Bursa Çarşısı", *Çarşının Öyküsü; Bursa*, Prj. K.:Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s. 293-294.

⁵³³ Özer Ergenç, *agm.*, s.293; Ayhan Aktar, *agm.*, s. 121; Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, s. 250-251.

⁵³⁴ Yenal, *agm.*, s. 19.

⁵³⁵ Murat Çizakça, "XIV-XIX. Yüzyıllar Arasında Bursa İpekçiliği", *Bir Masaldı Bursa*, Hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s.70.

⁵³⁶ Engin Yenal, *agm.*, s. 37-38.

ürünlerin satıldığı üstü örtülü, iki tarafı da dükkânlarla çevrili kapalı çarşılar “bedesten” denilmektedir.⁵³⁷ Bedesten şehrin ticaret merkezidir.

4.2.3. Pazarlamada Çarşının Yeri

Bursa yerleşkesinde içtimai ve iktisadi faaliyetlerin yoğun olarak geçtiği mekânlardan biriside “çarşı”lardır. Bursa’da Bedesten’den başlayarak doğuda At Pazarı’na, batıda Kapan Hanı’na ve oradan Tahte’l-Kal’a’ya ulaşan çarşıya “Uzunçarşı” ismi verilmiştir. Burası tek bir esnaf zümresinin değil, her tür esnaf taifesinin bulunduğu şehrin en kalabalık merkezini oluşturmaktadır.⁵³⁸ Buraya 1835’te gelen Miss Julia Pardoe’ye göre, “...Bursa çarşısı, baharat açısından İstanbul’dan daha zengindi.”⁵³⁹ Bu veriyi destekleyecek şekilde attar esnaf-tüccar dükkânlarının genellikle Uzunçarşı istikametinde yoğunlaştıkları tespit edilmiştir.

4.2.4. Pazarlamada Kent Pazarının Yeri

Bursa’daki ekonomik etkinliklerin yürütüldüğü önemli mekânlardan biriside “kent pazarları”dır. Bursa’da yer alan geniş ticaret bölgelerinde besin ve diğer tüketim ürünlerinin yer aldığı pazarlar da bulunmaktadır. Açık pazarlarda etkin denetim ve gözetim kurulamayışı, her bir ürün için hanlar yapılmasına sebep olmuştur.⁵⁴⁰ 1767’de Bursa’ya gelen Carten Niebuhr’un, “Kent pazarlarında eksik olan hiçbir şey yoktur. En değerli eşyalar bile burada kolaylıkla bulunur. Ayrıca ticaret çok gelişmiştir, ham ipek ve ipekli kumaşlar ihraç edilir. Gıda maddeleri ve meyve bakımından eksik olan hiçbir şey yoktur.”⁵⁴¹ ifadesini kullanması Bursa’nın bölgesel ve küresel ölçekte önemli bir merkez olmasından kaynaklanmaktadır.

4.2.5. İthal Ürünlerin Pazarlanması Açısından Bursa Esnaf-Tüccarı

Çizakça’ya göre, Hollanda, İngiltere, Fransa gibi Avrupa kentlerinde, tekstil sektöründe teknolojik gelişmeler olmuştur. Tekstil sektöründeki bu gelişmeler ucuz ve seri üretime geçilmesine neden olmuştur. Ayrıca bu ürünlerin ülke dışına ihraç edilmesinin XVI ve XVII. yüzyıl Osmanlı ipek kumaş piyasasını olumsuz etkilediğini

⁵³⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, s. 187-191.

⁵³⁸ Özer Ergenç, “Arşiv Kayıtlarına Göre Osmanlı Döneminde Bursa Çarşısı”, *agm.*, s. 298.

⁵³⁹ Nurşen Günaydın-Raif Kaplanoğlu, *age.*, s. 90.

⁵⁴⁰ Engin Yenal, *agm.*, s.36.

⁵⁴¹ Nurşen Günaydın-Raif Kaplanoğlu, *age.*, s. 72.

belirtirken, İnalçık, ithal Hint pamuklu mamullerinin bu gerilemede çok daha etkin olduğunu belirtmiştir.⁵⁴² Bursa ticaretinde XIX. yüzyılın ilk yarısında görülen “Lahor işi” ifadeleriyle başlayan kumaş çeşitlerin fazlalığı dikkat çekicidir. Bu durum Hint mallarının Bursa tekstil ticaretini etkisi altına almaya başladığını gösterir. Yurt dışı menşeli malların fazlalaşması, yerli üretimin hızla düşmesine sebep olacaktır. İkinci sırada 27 mamulle Hama kuşağı, üçüncü sırada ise 26 mamulle Trablus kuşağı yer almaktadır. Bunları 17 mamulle Mısır Hasırı ve 10 mamulle de Acem şalı takip eder.⁵⁴³

4.2.6. Esnaf-Tüccarın Pazarlama Sanatındaki Yeri

Esnafın malını pazarlama şekli de, en az malı kadar önemlidir. 1835 yılında Bursa’ya seyahat için gelen Miss Julia Pardoe, “...*Türkler, Londra’daki dükkânlarda olduğu gibi eşyalarını türlerine göre ayırarak daha göz alıcı bir biçimde göstermek sanatını bilemiyorlar. Esans ve ipek satıcıları dışında kalanlar, mallarını sergilemede bir beceriksizlik içinde bulunuyorlar.*”⁵⁴⁴ diyerek bu noktadaki eksikliğimize dikkat çekmektedir. Hatta bu husus eksiklik olarak görülmediği için, yakın zamana değin iç dekorasyon ve pazarlama gibi alanlar gelişme göstermemişken, başlıca bir sektör olarak piyasalarda yeni yeni yer almaktadır.

4.2.7. Esnaf-Tüccarın Piyasa Refleksi

Esnaf-tüccar yabancı mallar karşısında avantajlı duruma geçebilmek için; hammadde taksimi ve tevzi sistemi, tahsis edilen yerler dışında pazarlama ve imalat yapma, standartlarla oynama, parasal gücü kullanma ve gizli alım-satım, piyasada kırpık akçe sürme, satış hakkına tecavüz, inanç istismarı, fiyatlarla oynama, stoklama, yerel yöneticilerin ticaret yapması, esnaf üzerindeki baskılar gibi yol ve yöntemlerle rakipleri aleyhine adım atarak büyüme ve güçlenme adımlarını attığı görülmektedir.⁵⁴⁵

Osmanlı Devleti gelişen ekonomik ve sosyal şartların bir gereği olarak bazı iş kollarında değişim ve gelişimi zorunlu kılacaktı. 1840’lı yıllardan itibaren Avrupa’da da etkili olmaya başlayan kısa makara teknolojisi ve buhar gücüyle ham ipeğin

⁵⁴² Murat Çizakça, “XIV-XIX. Yüzyıllar Arasında Bursa İpekçiliği”, *agm.*, s. 74-75.

⁵⁴³ Bkz. Şekil 92 ve Şekil 93.

⁵⁴⁴ Nurşen Günaydın-Raif Kaplanoğlu, *age.*, s. 90.

⁵⁴⁵ M. Asım Yediyıldız, “XVI. Yüzyılda Bursa Esnafının Rekabeti”, *Bursa Araştırmaları; Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, 2003/2, s. 4-9.

makaralara sarılması sistemi hakim olacak;⁵⁴⁶ kısa süre içerisinde de Bursa'da çok sayıda fabrika akarsu kenarlarında kurulmaya başlanacaktı. Bu durum serbest piyasada kalabilmek için esnaf-tüccarın AR-GE çalışmalarında bulduklarını göstermektedir.

4.2.8. Üretim ve Pazarlamada Devletin Yeri

Osmanlı esnaflık sistemi organizasyonu olan loncalar, kalite kontrolü ve standardizasyonu ile fiyat istikrarını sağlayıcı; haksız rekabeti, aşırı üretimi, işsizliği önleyici ve tüketiciyi koruyucu bir düşünce sistemi üzerine inşa edilmiş olmakla beraber, geliştirdiği otokontrol mekanizması ile de çatışmaları çözebilmekteydi.⁵⁴⁷ Ancak devletin belirlediği %5-%15 arasındaki düşük kar haddi, esnafın sermaye birikiminin oluşumunu engellemiştir.⁵⁴⁸ Atılan bu adımlara rağmen esnafın bu imkânlarla yetinmek istemeyerek kendilerine tanınan sınırları aşmak istediği görülür. Bu adımlar hem serbest rekabet hem de ayakta kalabilme mücadelesi ve daha çok kazanma arzusunun bir sonucu olarak görülmektedir.⁵⁴⁹

Esnafın arasında haksız rekabet, imalat kalitesinin bozulması, fiyatların değişmesi, iş yapma hakkının başkaları tarafından haksız yere paylaşılma istenmesi, izinsiz mesleği icraya kalkışanlar, “koltukçu esnafı” ile kendi iş alanında dışına çıkarak başkalarının alanını daraltıp piyasayı elinde tutmak isteyenler gibi hususlarda sürekli idareye şikâyetler gelir ve nizamın uygulanması istenirdi.⁵⁵⁰ Tam da bu noktada lonca temsilcileri esnafın mağduriyetini önlemek için, fırsatçıların eline düşmeden sınırlı sayıdaki hammaddeyi pazardan sabit bir fiyatla toptan alır; ustalara da dağıtım işini gerçekleştirirdi.⁵⁵¹ Devlet tüm bu şikâyetleri inceler ve inceleme sonucunda kaliteli mal üreten satmadıkları tespit edilenler varsa bu esnafın dükkanları kapatılarak piyasaya müdahale edilirdi.⁵⁵² Osmanlı, ekonomide devletçi bir politikaya sahip değildir. Osmanlı Devleti ekonominin içerisine direkt girmeyip özel sektörü teşvik etmiştir. Sektörlerin üretim ve pazarlama alanlarının düzenlerine ait tüm kuralların

⁵⁴⁶ Ergin Kağıtçıbaşı- EnisYaşar, *age.*, s. 240-241.

⁵⁴⁷ Cafer Çiftçi, “Osmanlı Esnafının İktisadi Zihniyeti”, s. 301; Necmi Gürsakal, *agm.*, s. 385.

⁵⁴⁸ Cafer Çiftçi, “Bursa’da Standart Dışı Üretime Esnafın Tepkisi”, *Bursa Araştırmaları; Kent Tarihi ve Kent Kültürü Dergisi*, 2004/4, s.52-53.

⁵⁴⁹ M. Asım Yediyıldız, “XVI. Yüzyılda Bursa Esnafının Rekabeti”, s. 4; Cafer Çiftçi, “Bursa’da Standart Dışı Üretime Esnafın Tepkisi”, s. 53.

⁵⁵⁰ İnalçık-Arı, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları”, s. 47; Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Döneminde Bursa’da Gayrimüslim Esnaf”, s. 359.

⁵⁵¹ Necmi Gürsakal, *agm.*, s. 386.

⁵⁵² Halil İnalçık-Bülent Arı, *agm.*, s. 47.

konması, denetlenmesi ve sürekliliğin sağlanması noktasındaki müdahaleleri Osmanlı'nın liberal ekonomiye sahip olduğunun göstergesidir.

4.2.8.1. Devletin Ekonomi Piyasasına Müdahalesi (Narh)

Osmanlı yönetim zihniyetinin temelinde, halkın temel gereksinimlerini rahatça karşılaması, sıkıntı yaşanmaması için üretimi düşürmemek, yapay darlıkların yaratılmasını da önleyerek fiyat artışlarına izin vermemek olarak belirlenebilir.⁵⁵³ Bu beklentilerin karşılanması için kadı, esnaf temsilcileriyle görüşerek, gerek duyduğunda “Narh” adı altında temel gereksinim maddelerine tavan ve taban fiyat ayarlaması yaparak, hem üreticiyi hem de tüketiciyi koruma yoluna gitmiştir. Esnaf-tüccarın kar oranı ortalama %10-20 arasında tutulmaya çalışılmıştır. İncelediğimiz 1823/1239, 1826/1242 ve 1830/1244 yıllarının üç ayrı ayına ait narhlarda dikkat çeken, halkın temel gereksinimleri olan, zeytin, peynir, bal, tahin, tuz, kuruyemiş, bulgur, mum, bezir yağı, şeker, bastırma, sucuk, kuru baklagiller (nohut, fasulye, mercimek) ve balık çeşitlerinin fiyatlarının yanında hayvanlara takılan nallara ait narhların da belirlendiği görülmüştür. Yıllar arasındaki fiyat farklarına baktığımızda, temel gıda fiyatlarında beş yıl içerisinde ortalama %0,85 oranında artış olduğu görülmektedir. Bu durum Osmanlı ekonomisinde yaşanan enflasyon verilerini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca önemli hususlardan biri de tekstil ürünleri ve yabancı mamullerin narh uygulaması içerisinde yer almamasıdır.⁵⁵⁴ Yöneticiler, insanların temel gereksinimlerine ait mamullerin fiyatlarını ayarlayarak halkı koruma yoluna gitmişlerdir. Ancak bu durumda belirlenen fiyatların reel enflasyon oranlarının altında olması, narhı belirlenen malları satan esnafın maddi anlamda sıkıntıya girdiği görülecektir. Esnaf-tüccar zarara uğramamak için kendilerine göre farklı usuller geliştireceklerdir. Temel gereksinim malları dışındaki ürünlere müdahale edilmemesi esnaf-tüccarın daha serbest bir şekilde hareket edebildiğini gösterir. Narh uygulamasını ise devletin ekonomiye küçük bir balans ayarı yapması olarak algılamak gerekir.

Ahmet Kal'a, halkın temel gereksinim maddelerinde belirlenen fiyattan daha yüksek satan esnafın “muhtekir” olarak nitelendirilerek idam da dâhil, ağır cezalara

⁵⁵³ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s.194-195.

⁵⁵⁴ Bkz. Tablo 16.

çarpıtıldığını⁵⁵⁵ ifade ederken, Mehmet Genç ise, narha aykırı davranışların %5'e kadarki sapmaların normal beşeri yanımlar olarak algılandığını, savaş ve kıtlık zamanları dışında ihlalin tekerrürü halinde Müslümansa hapse atıldığını, gayrimüslimse kürek cezasına çarpıtıldığını belirtmektedir. Ayrıca esnafın dükkân kapatma, meslekten ihraç istemiyle ilk defa kadı huzuruna çıktığında genellikle yumuşatıcı cezalar verilirken, esnafıktan çıkarma cezalarının mesleki sebeplerden ziyade, genel cezai ve ahlaki suçlardan ötürü verildiğini belirtmiştir.⁵⁵⁶

Tablo 16. Bursa'da Satılan Ürünlere Uygulanan Narh ve Ürünlerin Değerleri

Bursa'da Temel Gıda Maddeleri Üzerindeki Narh Uygulaması			
Narh Ürünleri	8 Mart 1824 / 7 Receb 1239 Kuruş	14 Kasım 1826 / 13 Rebiülahir 1242 Kuruş	20 Kasım 1828 / 12 Cemaziyelevvel 1244 Kuruş
Rahn zeyt pâre	56		
Zeytun pâre		20	
Rahn sâde pâre	120	120	150
Rahn ceruş pâre	85	90	100
Rahn tere pâre	105	100	140
Rahn bezir pâre	56	62	64
Mum pâre	72	72	100
İstanbul bâli pâre	70	80	100
Yerli bâli pâre	80	100	120
Bekmez pâre	18	18	22
Rezâkı üzümü pâre	54		
Yerli rezâkı pâre	28		
Siyah üzüm a'la pâre	35	28	36
İncir pâre	40	30	30
Fındık pâre	22	28	32
Hurma pâre	-	32	40
Birinç pâre	32	48	48
Sabun pâre	66	64	84
Salamura peyniri pâre	72	70	72
Tulum peynir a'lası pâre	64	60	72
Kosgovâl peyniri pâre	64	48	80

⁵⁵⁵ Ahmet Kal'a, "Esnaf", s. 426.

⁵⁵⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, s. 299-300.

Kaşar peyniri pâre	-		80
Et sucuğu pâre	52		48
Yerli et sucuğu pâre			64
Bastırma pâre	40		48
Tuz pâre	4		
Nohud pâre	16		24
Fasulye pâre	16		26
Mercimek pâre	18		26
Zeytun pâre	20		18
Soğan	7		8
Kayseri bastırması pâre	-		120
Tuz... pâre	-		5
Leblebi pâre	32		40
Toz şeker pâre	-		240
Bor hâssa	4		
Bâli kabâğı pâre	3		
Kömür	6		7
Sirke pâre	6	6	10
Sehm ganem pâre	40		
Sehm keçi pâre	32		
Sehm sağır pâre	24		
Tâhin pâre	56	64	
.... pâre	5		
Kalyoz bâlığı pâre		2	7
Kolyoz turşusu pâre	-		
Sağır Kolyoz balığı pâre	1	1	5
Sârdalya turşusu pâre		2	2
Siyah havyar pâre	160	240	8
Kökçe balık	1		
Kırmızı havyar pâre	80	140	3,5
A'lâ deniz bâlık pâre	40	40	40
Kefâl balığı pâre	32		
İstavrit... balığı pâre	16	12	
Sazân balık pâre	18	24	24
At na'li pâre	140	160	
Harci pâre	120	120	

Kâtır na'li pâre	120	140	
Merkeb na'li pâre	70	80	
...hor pâre	5		
... Kahvesi dirhem		25	20
Çay kahve pâre			220
Bâl kabağı pâre	4		
Dulma yaprağı pâre	6		10
Bulgur pâre		20	32
Not: BŞS, D.6/17-41-63			

Osmanlı Devleti'nde üretim ve ticaretin belli bir standardı olduğu görülmektedir. Bu standartların oluşmasında geleneksel uygulamalar esas alınmıştır. Bunun bir ölçüt haline geldiğini “âdet-i kadîm”, “kad'imü'l-eyyamdan beri” ve “olageldiği üzere” gibi ifadeler göstermektedir.⁵⁵⁷ İctimai şartlar gereği kimi zaman zanaat erbabı ve tacirler yönetimin aldığı standartlarda etkin rol oynayabilmekteydi. Bu konuda tüketicinin alım gücü ve iktisadi şartların da hesaba katıldığı görülmektedir.⁵⁵⁸

⁵⁵⁷ M. Asım Yediyıldız, “Osmanlı Esnafının Kullandığı Üretim Teknikleri”, *Bursa Araştırmaları; Kent Tarihi ve Kent Kültürü Dergisi*, 2005/9, s. 14.

⁵⁵⁸ M. Asım Yediyıldız, “XVI. Yüzyılda Bursa Esnafının Rekabeti”, s.4.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. BÖLGELER ARASI TİCARİ İLİŞKİLERDE ESNAF-TÜCCARIN YERİ

5.1. Ticaret

Osmanlı hükümdarlarının ticareti canlandırmak için yabancı tüccarlara tanıdıkları imtiyazlar, yabancı uyruklu tüccarların zamanla Bursa ticaretinde ağırlık kazanmasına neden olmuştur. 1478'den 1500'e kadarki kayıtlarda kent çarşısında Venedik, Cenova ve Floransalı tüccarlar etkili iken, baharat ve kumaş ticaretinde Halep ve Şam kökenli tüccarlar etkindir. Osmanlı tüccarları ise genellikle inşaat kerestesi, demir, zift gibi yükte ağır pahada hafif malzemelerin ticaretiyle uğraşmışlardır.⁵⁵⁹ İncelediğimiz dönemde ise Müslüman Türk tacirlerin her alanda yoğun bir şekilde yer aldıkları görülmektedir.

5.1.1. İmtiyazlar

Osmanlı Devleti kimi zaman siyaseten stratejik hamlelerle, kimi zaman mali ve içtimai kaygılarla yabancı devletlere, kendi inisiyatifleriyle imtiyazlar vermiştir.⁵⁶⁰ XV. ve XVI. yüzyılda oluşan ticari boşluğu Venedik, Ceneviz sonrasında ise Fransız tacirlere tanıdığı kapitülasyonlarla gidermeye çalışmıştır. Bu süreçte İtalyan tacirlerin bir kısmı İstanbul'da, Galata'da kendilerine ayrılmış yerde ikamet etmişler, ajanlarını Bursa'ya yollayarak ticari faaliyetlerini yürütmüşlerdi. Hatta sonraları İtalyan tacirlerin bir kısmı Bursa'ya yerleşerek ticari faaliyetlerini buradan sürdürmeye devam etmişlerdir.⁵⁶¹

⁵⁵⁹ Halil İncelik, "15. ve 16. Yüzyılda Bursa'da Sanayi ve Ticaret", s. 378; Yılmaz Akkılıç, *agm.*, s. 44; Ayhan Aktar, *agm.*, s. 120.

⁵⁶⁰ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, 2. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 2; Aktar, *agm.*, s. 119-121.

⁵⁶¹ Cafer Çiftçi, "Klasik Dönemde Bursa Esnafının Dış Ticaret Bağlantıları", Bildiri *Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü ve Çarşılar, Osmanlı Coğrafyasında Uluslararası Çarşı Kültürü Sempozyumu, 01-04 Temmuz 2010*, Prj. Kor.: Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, ed. Sezai Sevim, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2010, s.94; Halil Sahillioğlu, "On beşinci Yüzyıl Sonlarında Dokumacı Köleler", Ankara 1993, *TTK Atatürk Yıllık Konferansları*, VIII/1975-1976'dan ayrı

1580 tarihinde III. Murad, “dostluk ve sadakat” üzere hareket edilmesi şartıyla İngilizlerle ahitname imzalamıştı. Böylece İngiliz tacirleri Osmanlı coğrafyasında serbest ticaret yapma hakkını elde etmişti. İngilizler, 1581’de “Turkey Company” ve 1592’de “Levant Company” adlı kumpanyalarıyla tekelleri bir tarzda hareket ederek, 1620-1683 arasında güçlü ticaret filoları sayesinde hızla Osmanlı pazarlarını ele geçirdiler. Birinciliğe çıkan İngiliz ticaretine Hollanda gibi bazı devletler de katıldı. Sonrasında Osmanlı tebaasından olan gayrimüslim tüccarların İngiliz himayesine girerek ayrıcalıklı ticaret yapma hakkından istifade etmeye başladıkları görülür. Çünkü İngiliz bayrağı altındaki ticaret hem ucuz hem de güvenli bir yapı sergilemekteydi.⁵⁶² Yerli Müslüman esnaf ve tacirler bu durumdan olumsuz etkilenmişti. Oluşan haksız rekabetten ve eşit olmayan durumdan Müslüman esnaf-tüccar ekonomik olarak zayıflasalar da bu durumdan kurtulmaya çalışmışlardır.

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı yüksek tebaasında, İngilizlerin yün kumaşlarına, Fransızların ise ince, parlak, renkli ve hafif kumaşlarına rağbet gösterilmeye devam edilmişti.⁵⁶³ Bu yüzyıldan itibaren Osmanlı ticaretinde yer almaya başlayan bir başka devlet de Rusya’dır. Rusya’dan kürk ithal edilirken, Bursa’dan Rusya’ya ipek götürülmeye başlanmıştır.⁵⁶⁴ Bursa’daki kürkçü esnafının büyük bir kısmını gayrimüslimlerin oluşturması, onların Deşt-i Kıpçak istikametindeki Ortodoks Ruslar üzerinden dinsel birliktelikler sayesinde avantaj sağlamaya çalışmalarına sebep olmuştur.

5.1.2. Beratlı Tüccar

Osmanlıların yabancı devletlere karşı izlediği aşırı toleranslı politika zamanla yerli üretici loncaların aleyhine işlemeye başlayacak ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa’nın açık pazarı haline gelmesine sebep olacaktı.⁵⁶⁵ Avrupalılara tanınan imtiyazların çekiciliği zamanla iç ve dış ticarete gayrimüslim tebaamız olan Ermeni, Rum ve Yahudilerin yabancı devletlerin “Beratlı Tüccar” olarak himayesine girerek

basım, Aynı makale, Bursa’da Yaşam Ekim 2002, hazl. Nahit Kayabaşı, Olay Medya Center, İstanbul 2002, s.75.

⁵⁶² Ali İhsan Bağış, *age.*, s. 3-11.

⁵⁶³ Bağış, *age.*, s.12.

⁵⁶⁴ *Age.*, s.14.

⁵⁶⁵ Ersoy Akıncı, *Doğal İpekte Sermaye Birikimi (Bursa Örneği)*, Ankara 1986, s. 36.

ticaret yapmalarına⁵⁶⁶ sebep olurken, Müslüman esnaf ve tüccarın aleyhine bir durum yaşanmasına sebep olacaktı. Osmanlı'da faaliyet gösteren yabancı elçilik çalışanları ve tüccarları, resmi işlerde kendilerine yardımcı olacak tercüman meselesini, Osmanlı tebaasındaki gayrimüslimleri istihdam ederek çözmeye çalışmışlardı. Beratla tanınan bu özel ve imtiyazlı hak sahibi olmak (haraç, cizyeden muafiyet ve ticaret için kapitülasyon hükümlerinden istifade ederek mal alım satımı vs.) gibi avantajlı işler zamanla cazip hale gelmişti.⁵⁶⁷ Zimmi tüccarın vergilerinin %5 gümrük ve ilaveten ödemek zorunda olduğu vergiler dâhil edilince %10'a kadar çıkmaktaydı.⁵⁶⁸ Müste'min tüccarın ödediği verginin %5'den %3'e düşürülmesi onlara cazip gelmişti. Dil bilen beratlı tercümanların zamanla casusluk yaptıkları, iki taraflı oynadıkları görülmüş; bu yola girenlerin azli yoluna gidilmişti.⁵⁶⁹ Zaman içerisinde beratlı tercümanların da yanlarında aynı imtiyaza sahip kişiler istihdam etmelerine izin verilmesi, hiç dil bilmediği halde sırf ticari faaliyetlerinde ayrıcalıklı olabilmek için elçilikler aracılığıyla, elçilere para ödeyerek kâğıt üzerinde berat alanların sayısını hızla artırmıştı. Öyle ki beratın 2.500-4.000 kuruş, fermanın 400-800 kuruş olduğu ve "Ticari Bölge Serbestisi" hakkını kazanınca beratın fiyatı 10.000 kuruşa dahi satıldığı düşünülürse elçilerin bundan ciddi rantlar elde ettikleri görülmekteydi.⁵⁷⁰ 1793'de Halep'te 1500'den fazla gayrimüslimin elinde vesika bulunmasına rağmen ancak 6'sının hakiki tercüman olduğu görülür. Ayrıca bu vesikaların ne kadar büyük kar getirdiği, 1808'de Rusların 120.000 Rum'u bu şekilde himaye altına almasıyla anlaşılmaktadır.⁵⁷¹ İncelediğimiz terekelerde beratlı Avrupa tüccarı taifesinden gayrimüslime de rastlanmıştır. Dikkatimizi çeken, bu tüccarın öncesinde Adapazarı'nda yaşarken sonrasında Bursa'daki İpek Hanı'nda bir odada ikamet ettiği ve İstanbul ile de halen çok sıkı ilişkiler içerisinde olduğudur. Örneğin, Halili Hurmi oğlu Naim veled Yasaf?, "*Beratlu Avrupa tüccarından olub bundan akdem Adapazarı'nda halik olan ... Mahruse-i Bursa'da Han-ı Harirde kain odası derununda mevcud bulunan eşyası der-saadette olan danilerine ber vechi garamen tazim olunmak*

⁵⁶⁶ Bağış, *age*, s.16-19.

⁵⁶⁷ Bağış, *age*, s. 26-29.

⁵⁶⁸ *Age*, s. 30.

⁵⁶⁹ *Age*, s. 25.

⁵⁷⁰ *Age*, s. 31-32.

⁵⁷¹ Donald Quataert, *agm.*, s. 956.

*üzere furuhat ... mümteni' defteri ...*⁵⁷² Özellikle Harir (ipek) Hanı'nda ikamet etmesi, ipek ticaretini yakından takip etmesine ve Avrupalı dostları için gerekli hammadde temini işlerini ayarlamasına imkân tanımaktaydı. Ayrıca Avrupalıların, tekstil sanayilerinin ihtiyacı olan ipeği, Osmanlı gayrimüslim vatandaşları aracılığıyla elde etme girişimleri olmuştu. Bu durum, Osmanlı tebaası arasındaki birlik ve beraberlik duygularının zedelenmesine ve yerli gayrimüslim esnaf-tacirlerin Avrupalı dindaşlarıyla artan ikili ilişkileri nedeniyle ülkenin hem sosyo-kültürel birliğine, hem de siyasi bütünlüğüne zarar verecek durumların gelişmesine sebep olacaktı.

5.1.2.1. Patente

Osmanlı Devleti'nde Avrupa'yı temsil eden elçilik çalışanlarının, beratin dışında elçinin inisiyatifiyle “patente” denilen diploma ve senet gibi bir kâğıtla, Osmanlı'ya dahi bilgi vermesini gerektirmeyecek bir uygulamayla bazı gayrimüslimleri himayeleri altına aldıkları görülür. Bunlar beratlı gibi algılanarak denetim ve vergiden muaf şekilde rahatça ticaret işlerini yürüttüler. Bu yetkiyi en çok Rus elçiler suistimal etmiştir.⁵⁷³ Avusturya ve Rusya, denizin olmadığı yerlerde konsolosluk açarak, Rum ve diğer tebadan isteyen herkesi himayelerine alarak vergiden kurtarmış ve Osmanlı hazinesini de önemli bir gelirden mahrum bırakarak sistemin zayıflamasına ve yozlaşmasına sebep olmuştur.⁵⁷⁴ Sultan Abdülhamid bu duruma bir son verilmesi için elçilere süre vermiş olmasına rağmen bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Padişah elçilikte çalışan beratlı tercümanların esnaflık, kocabaşılık ve mütesellimlik gibi işlerle uğraşmamaları, uğraşanların devlet birimlerinde tespiti ve tedbir alınması gerektiğine dair talimatlar vermişti.⁵⁷⁵ Tüm bunlar gösteriyor ki Avrupalı Hıristiyan devletler, kendi siyasi ve ekonomik çıkarları için Osmanlı Devleti'ni farklı alanlarda abluka altına almaya çalışmışlar.

III. Selim, tüm bu beratlı tüccar meselesine bir son vermek için çıkarttığı fermanda, ahitnameye aykırı hareket eden beratlı tüccar ve patente meselesine bir an evvel son verilmesi gerektiğini ifade etmiş ve müste'min taifesinin arazi-emlak alması yasakken kilise ve manastır adına satın alarak vakf ettikleri, böylece devleti zarara

⁵⁷² BŞS, B.348/8; 19 Rebiülevvel 1254/12 Haziran 1838.

⁵⁷³ Bağış, *age*, s. 33-35.

⁵⁷⁴ *Age*, s. 39-39.

⁵⁷⁵ *Age*, s. 40-41.

uğrattıkları hususuna dikkat çekmiştir. Ayrıca Osmanlı, kendi devlet adamlarını deniz ticaretine teşvik ederek, ticarete yabancı devlet adamlarına ve azınlıklara olan bağlılığı azaltma gayreti içine girmiştir.⁵⁷⁶ 1802 yıllarından itibaren Akdeniz kıyı kentlerinde beratlı tüccar ve gayrimüslim tüccarların ekonomik menfaatlerini Osmanlı'ya karşı korumak için açılan konsoloslukların sayısında bir artış görülmektedir.⁵⁷⁷ Bu durum, elçilik kurumunun siyasi çıkarları ve bölge halkının devletle olan bağlarının zayıflatılması için ekonomik faaliyetlerde etkin rol aldıklarını göstermektedir.

5.1.3. Avrupa Tüccarı

Müste'min tüccar ve gayrimüslim teb'anın ticarete, Osmanlı'nın aldığı tüm tedbirlere rağmen berat ve diğer yollarla vergi kaçırmaya devam etmeleri üzerine gayrimüslim tüccarlar, "Avrupa Tüccarı" denilerek müste'min tüccarın sahip olduğu tüm haklara haiz olarak faaliyetlerini devam ettirilmesi yoluna gidildi. Avrupa tüccarlarından birisi öldüğünde terekisi şer'i mahkemece tespit edilerek varsa varislerine verilecek, varisi yoksa mal ve mülkü beytü'l mala devredilecekti.⁵⁷⁸ Dış ticaretin Osmanlıların eline geçmesi için bu kategorideki tüccarlara yabancı memleketlerde çalışma imtiyazı verilerek Avrupa'nın birçok yerinde konsolosluklar açıldı.⁵⁷⁹ Nitekim 1806 yılında Osmanlı Devleti'nin ipeğin ne şekilde alınıp, satılacağına dair sıkı düzenlemesinden rahatsız olan, Avrupalı tüccarlar adına ipek alanlar harekete geçerek taleplerini Osmanlı yönetimine iletmişlerdir. Osmanlı ise tüm ipeğin İstanbul'da toplanıp fiyatı belirlenmeden satışına izin vermeyeceğini bildirmiştir.⁵⁸⁰ Bu düzenleme ile Avrupalı tâcirlerin talepleri karşısında rekabet edemeyecek olan yerli sektörün korunmasına yönelik bir düzenlemeyle tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

Osmanlı'nın berat ve patente meselesinde tavizsiz politikası, neticesini 1809 yılında İngiltere ile yapılan Kale-i Sultaniye Antlaşması ile verdi. İngiltere, Osmanlı reayasından ve tüccarından hiç kimseye berat ve patente vermeyeceğini resmen kabul

⁵⁷⁶ Bağış, *age*, s. 45-47; Ersoy Akıncı, *age.*, s. 22-23.

⁵⁷⁷ Bağış, *age*, s. 62-64.

⁵⁷⁸ *Age*, s. 68-72.

⁵⁷⁹ Donald Quataert, *agm.*, s. 956.

⁵⁸⁰ Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, s. 394-395.

etti. Bunu, tüccarların Fransız beratını alma işinden vazgeçtiklerini açıklamaları beklerken, Ruslar siyasi gerekçelerle sorunu sürüncemede bırakmaya devam etti.⁵⁸¹

5.1.4. Hayriye Tüccarı

III. Selim'in başlattığı, II. Mahmud'un ise devam ettirdiği uygulama ile gayrimüslim tebaa içerisinde, yabancı devlet himayesindeki beratlı tüccar olma taleplerinde gerileme başlamış ve Avrupa tüccarı sıfatıyla ticari faaliyetleri yürütmelerinde düzelme görülmüştür. Müslüman tüccarların ise bunlarla rekabet edemeyerek, Avrupa tüccarlarının himayelerine girmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Bu durumun düzeltilmesi için Müslüman tacirlerin yaptıkları talepler sonuç vermiş ve 1810'lu yıllardan itibaren, "Hayriye Tüccarı" sıfatıyla Avrupa tüccarı ile aynı statüye kavuşmuşlardı.⁵⁸² Hayriye tüccarının, şeref ve itibarlarının sarsılmaması için kontenjan sayıları sınırlı tutulmuştu. İstanbul için 60, Bursa, Kıbrıs, Halep, İzmir ve Şam için ise önce 10, sonra 30 olarak tespit edilmişti.⁵⁸³ Müslüman tüccarlar Müslümanların ekseriya çoğunlukta olduğu Şam, Halep gibi iç bölgelerde ki ticareti ikinci Dünya Savaşı sonuna kadar ellerinde tuttular.⁵⁸⁴ Müslüman tacirlerin de bu haklardan yararlanarak güçlenme girişimleri sonuç vermişti. İncelediğimiz terekelerin birinde müştereken Hayriye tüccarı sıfatıyla ekonomik faaliyetler içerisine girildiği görülmüştür. "*Hayriye Tüccarından Halil Hatib Zade Es-Seyyid Ahmed bin Es-Seyyid Mehmed tüccar merkûmun şehbenderi ... Saâdete arzuhâl...kaffeyi emvâl ve eşyası şurut-u nizâmları veçhile..*"⁵⁸⁵ ifadeleriyle Bursa terekelerinde Hayriye Tüccarı tespit edilmiştir.

5.2. Jeopolitik Konunun Bursa Ticaretine Etkisi

Bursa'nın Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan kavşak noktasında yer alması ve önemli ticaret merkezleriyle ulaşım bağlantılarının kurulması uluslararası ticaret merkezi haline gelmesinde etkili olmuştur.

⁵⁸¹ Bağış, *age*, s. 85-93.

⁵⁸² Bağış, *age*, s. 107-111; Donald Quataert, *agm.*, s. 957.

⁵⁸³ Bağış, *age*, s.109.

⁵⁸⁴ Donald Quataert, *agm.*, s.958.

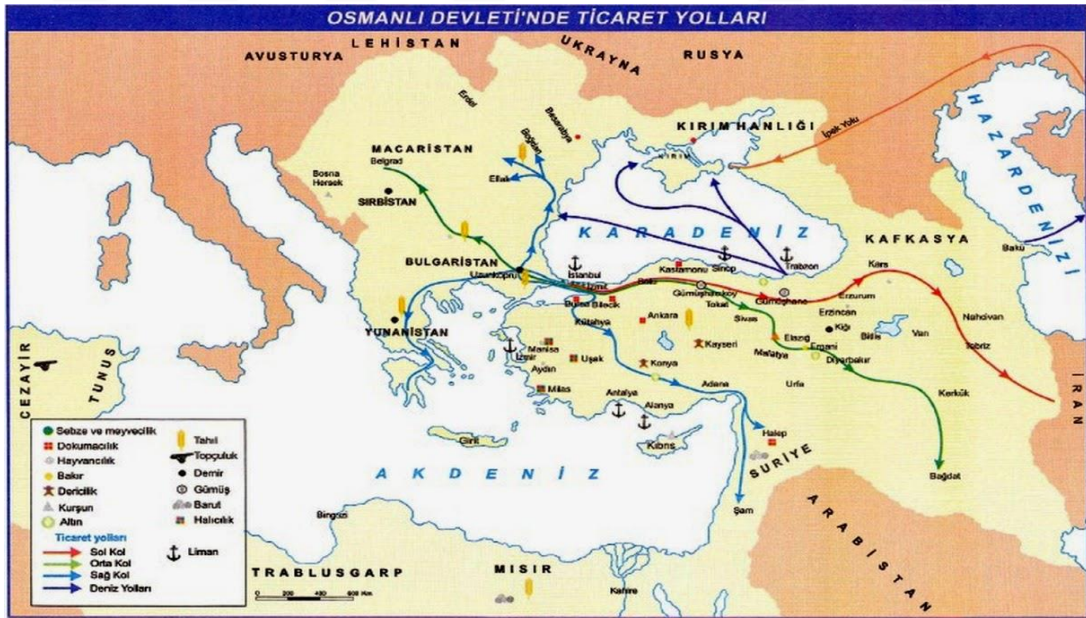
⁵⁸⁵ BŞS, C.28/193; 7 Muharrem 1248/6 Haziran 1832.

Anadolu coğrafyasında fiziki olarak kendiliğinden oluşan ticaret güzergâhına baktığımızda şöyle bir manzara karşımıza çıkmaktadır; genellikle baharat ürünleri, Antalya-Bursa yolu ve Kütahya, Konya, Adana ve Halep güzergâhı olan “Güney”e giden yolda taşınmıştır.

Bursa-Şam çapraz yolu, Bolu-Kastamonu, Ankara-Çorum üzerinden iki istikamet takip ederek Amasya’da birleşen ve oradan Tokat-Erzincan-Erzurum-Aras vadisiyle Tebriz’e ulaşan Bursa-Tebriz ipek yolu vardır ki doğudaki güzergâh “Asya” yoludur.

Bursa-Karacabey-Biga-Gelibolu-Edirne ile Rumeli’ye, oradan da Ragusa (Dubrovnik) istikametinden Ancona üzerinden Floransa’ya ulaşan yol ise Avrupa’ya açılan “Batı” yoludur.

Bir başka yol ise Edirne üzerinden Akkerman-Braşov-Lviv hattıyla Ukrayna topraklarına ulaşım sağlayan “Kuzey” ticaret yoludur.⁵⁸⁶ Dikkat edildiğinde bu güzergâhlara Bursa; kuzey, güney, doğu ve batı istikametine doğru bilinen tüm ticaret yollarıyla bağlantılarını güçlendirerek önemli bir ticaret merkezi olma özelliğine kavuşmuştur.

Şekil 87. Osmanlı Devletinde Ticaret Yolları

⁵⁸⁶ Cafer Çiftçi, “Klasik Dönemde Bursa Esnafının Dış Ticaret Bağlantıları”, s. 92-93; Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*, s. 128-129.

5.2.1. Ticari Açından Bursa

Bursa, Batı ve Doğu ülkelerinin ihtiyaç duyduğu ürünlerinin sergilendiği, ithalat ve ihracat pazarıdır. Bursa'ya esnaf-tüccar tarafından getirilen ham, yarı veya işlenmiş mamuller kimi zaman değiş - tokuş yöntemiyle, kimi zaman da paralı satın alma yöntemiyle el değiştirmiştir. Bursa merkezine getirilen yerel ve bölgesel ürünler de alıcı ve satıcılarla buluşturularak bu uluslararası yapı içerisinde yerel esnaf-tüccarında yerini alması sağlanmıştır.⁵⁸⁷

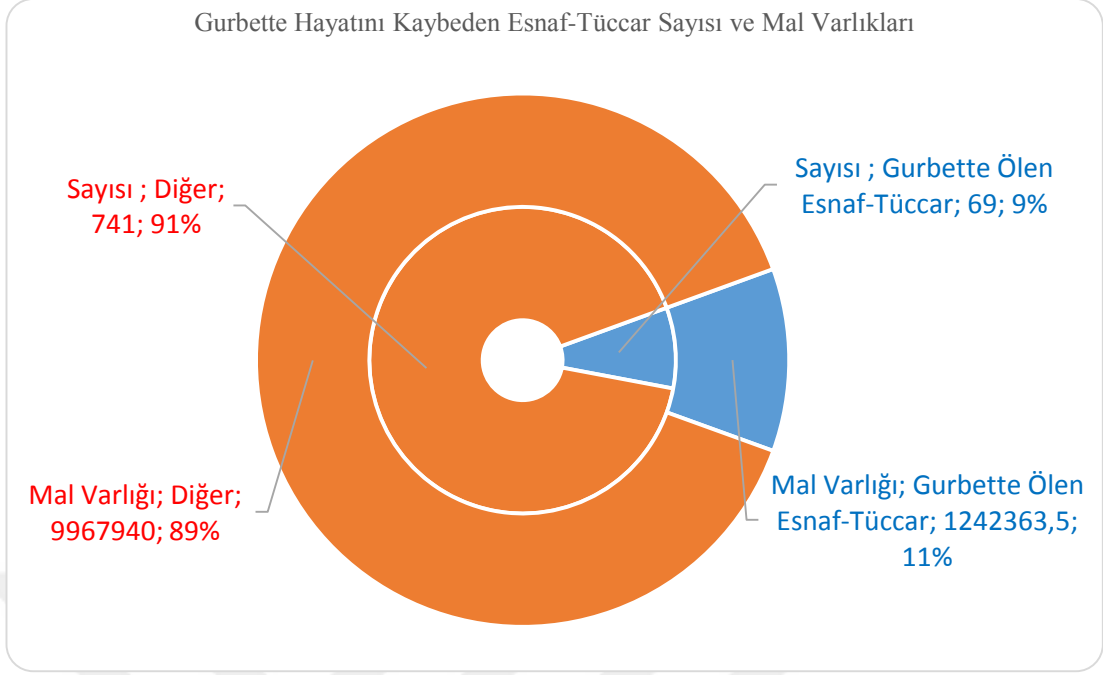
1400'lü yıllardan itibaren Bursa; Bağdat, Musul ve Halep üzerinden gelen Güneydoğu Asya kökenli her çeşit baharatın antreposu haline gelmiştir. Ayrıca biber, zencefil, buhûr, karanfil, safran, tarçın ve Hindistan cevizi gibi malzemelerin, Doğu ve Orta Avrupa'ya ulaştırılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bunların yanında Anadolu'daki diğer kentsel ürünlerin de Bursa'ya getirilerek buradan uluslararası pazarlara satışının gerçekleştirildiği önemli bir pazar yeri olmuştur.⁵⁸⁸ Bu durumdan dolayı Bursa'ya yakın ve uzak memleketlerden esnaf-tüccar geldiği gibi, Bursalı esnaf-tüccarında başka coğrafyalarla ticari ilişkilerini gerçekleştirmesine sebep olmuştur.

1800-1839 tarihleri arasında, Bursa şer'iyeye sicillerine yansıdığı kadarıyla gurbette 69 esnaf-tüccar hayatını kaybetmiştir. Bu sayı incelediğimiz dönemde tespit ettiğimiz terekeler içerisinde %9'luk bir orana sahiptir.⁵⁸⁹ Bu oran farklı coğrafyalar arasında ticari faaliyetleri yürüten esnaf-tüccar verileri açısından önem arz etmektedir. Diğer %91'lik orana sahip esnaf-tüccar ise kendi bölgesindeki faaliyetleri yürütürken, bu %9'luk kesimdeki esnaf-tüccarlar bölge içerisinde ticari faaliyetleri yürüten esnaf-tüccarın ihtiyacı olan ürünlerin karşılanması noktasında, toptancılık gibi iktisadi faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir.

⁵⁸⁷ Engin Yenal, *agm.*, s. 37.

⁵⁸⁸ Halil İnalçık-Halil Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", s. 39; Özlem Köprülü Bağbancı, *agm.*, s. 36-37; Cafer Çiftçi, "Klasik Dönemde Bursa Esnafının Dış Ticaret Bağlantıları", s. 91.

⁵⁸⁹ Bkz. Şekil 88.

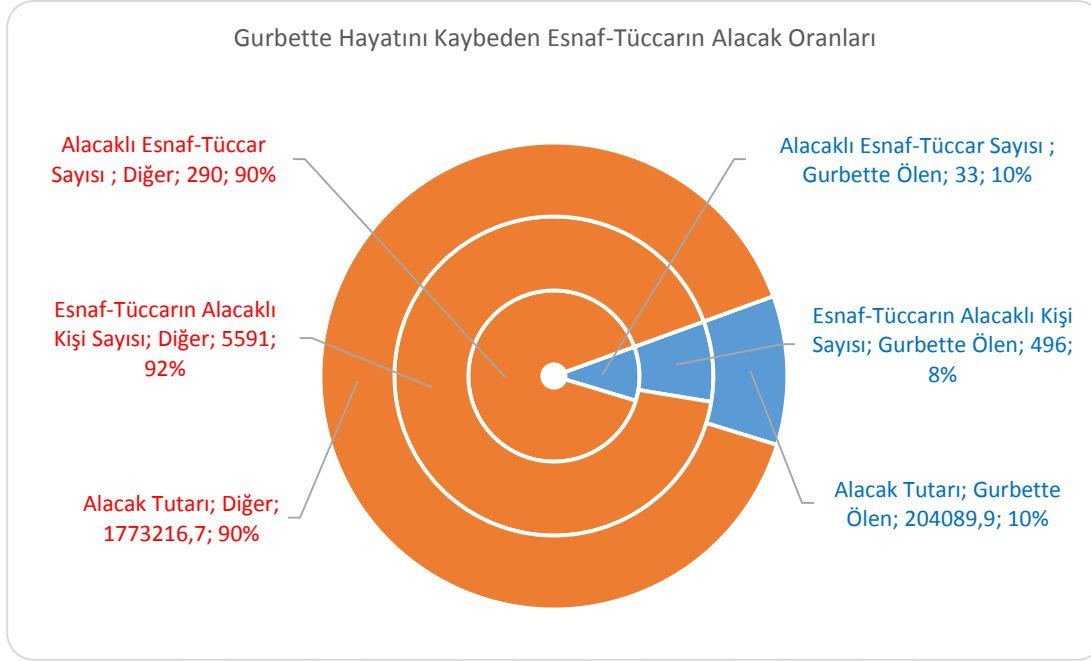
Şekil 88. Gurbette Hayatını Kaybeden Esnaf-Tüccar Sayısı ve Mal Varlıkları

Memleketleri dışında hayatlarını kaybeden esnaf-tüccârın mal varlıkları toplamı 1.242.363,5 kuruştur. Tespit edilebilen esnaf-tüccâr içerisindeki mal varlıkları ise %11'lik yer tutar.⁵⁹⁰ Tespit edilen esnaf-tüccârın mal varlıkları içerisindeki bu oranın yüksekliği, iktisadi açıdan bölgeler arası ticari faaliyetleri yürüten esnaf-tüccârın ekonomik durumlarının daha yüksek seviyede olduğunu göstermektedir.

1800-1839 tarihleri arasında Bursa şer'iyeye sicillerine yansıdığı kadarıyla gurbette hayatını kaybeden 33 esnaf-tüccârın 496 kişiden 204.089,9 kuruş alacağı bulunmaktadır. Esnaf-tüccar sayısı ve alacakları tutarı %10'luk bir oran tutarken, esnaf-tüccârın alacaklı kişi sayısı itibariyle %8'lik bir orana sahiptir.⁵⁹¹ Bu durum esnaf-tüccârın açık hesap çalıştığını, müşterilerine taksitli veya veresiye usulleriyle mamul ürün veya borç verildiğini göstermektedir.

⁵⁹⁰ Bkz. Şekil 88.

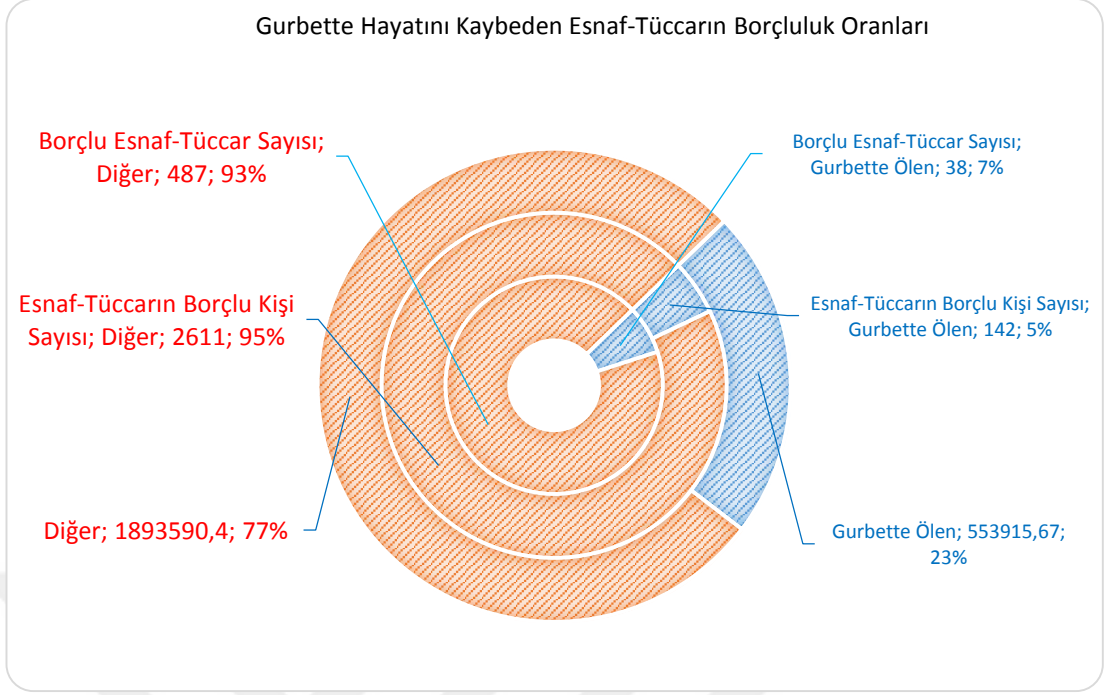
⁵⁹¹ Bkz. Şekil 89.

Şekil 89. Gurbette Hayatını Kaybeden Esnaf-Tüccarın Alacak Oranları

İncelediğimiz dönemde Bursa şer'iyeye sicillerine yansıdığı kadarıyla Bursalı olup gurbette veya farklı bölgelerden gelip Bursa'da hayatını kaybeden esnaf-tüccardan 38'inin 142 kişiye, toplamda 553.915,67 kuruş borcu tespit edilmiştir. Gurbette hayatını kaybeden esnaf-tüccarın borçluluk sayısı %7'lik orana, borçlu olduğu kişi sayısı itibariyle %5'lik orana sahipken, esnaf-tüccarın borçları içerisindeki tutar itibariyle ise %23'lük bir yere sahiptir.⁵⁹² Bu durum bölgeler arası ticari faaliyetlerin içerisinde yer alan esnaf-tüccarın işi için, yüksek sermayeye ihtiyaç duyduğu, bunu karşılayabilmek için sermaye sahiplerinden borç alarak ticari faaliyetleri yürüttükleri görülmektedir. Ayrıca bölgeler arası ticaret yapan esnaf-tüccarın risk alabilen, girişimcilik ruhuna sahip, ticari kabiliyeti yüksek kişilerdir. Yine borç veren sermaye sahiplerinin de güvenlerini kazanabilmiş olma düzeyleri yüksektir.

⁵⁹² Bkz. Şekil 90.

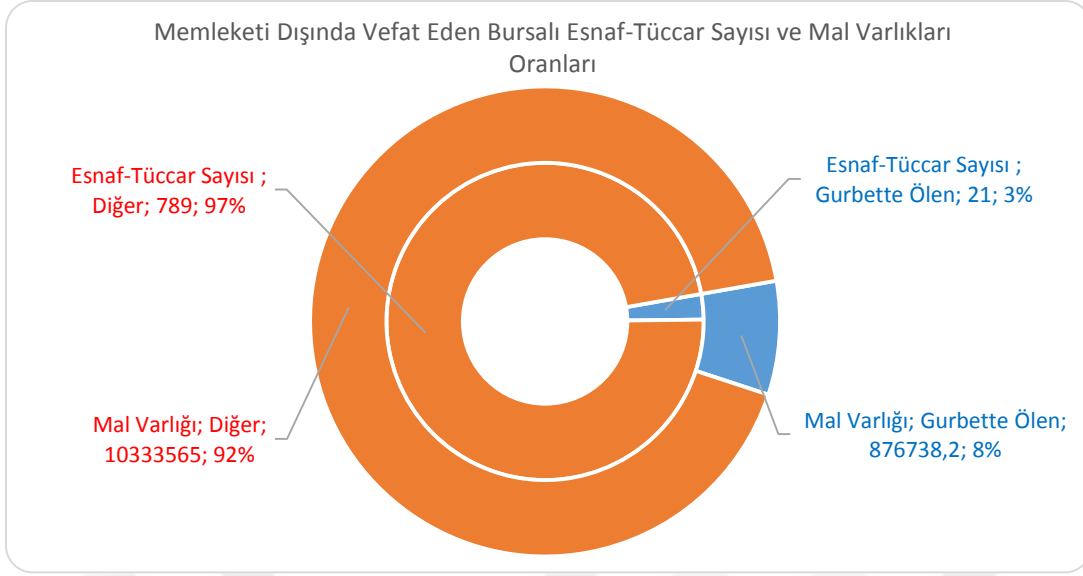
Şekil 90. Gurbette Hayatını Kaybeden Esnaf-Tüccarın Borçluluk Oranları

5.3. Bursalı Tüccarların Farklı Bölgelerle Ticari Bağlantıları

Bursalı esnaf ve tüccar, başta Anadolu coğrafyasındaki yakın şehirler olmak üzere, bilhassa başkent İstanbul ile çok yoğun ekonomik ilişkiler içerisine girmiştir. Bursa esnaf ve tüccarının ilişki içerisinde olduğu coğrafyaları Anadolu, Deşt-i Kıpçak, Arap Yarımadası, Afrika gibi bölgelere ayırarak inceleyeceğiz. Asya, Avrupa gibi coğrafyalara giden esnaf-tüccar terekesi tespit edilememiştir.

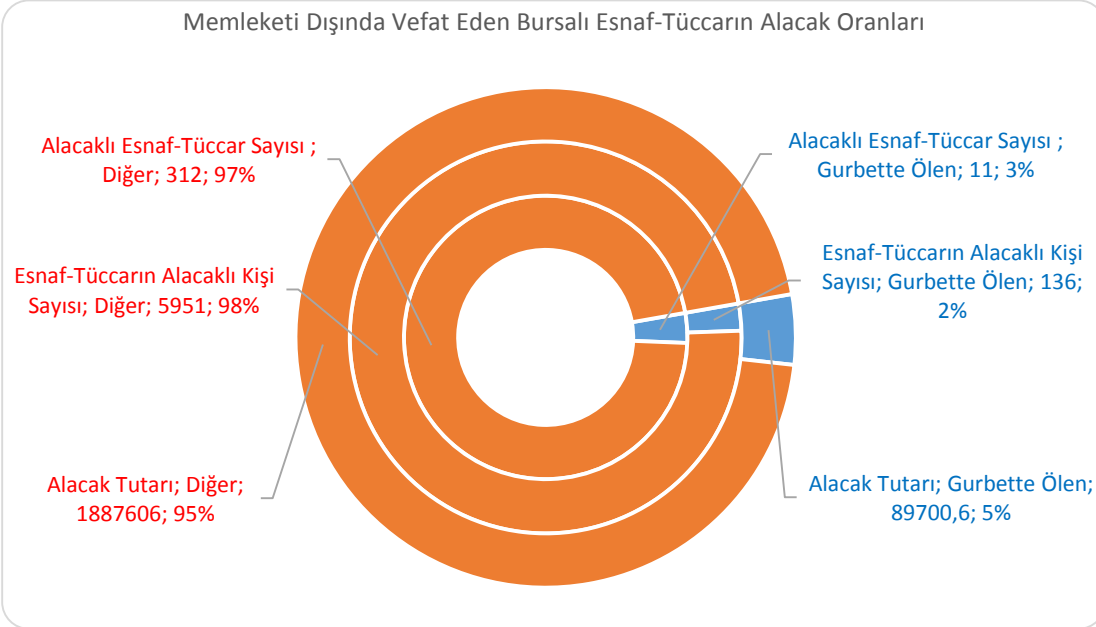
Ticari faaliyetlerini gerçekleştirmek için Bursa'dan ayrılarak başka memleketlerde 1800-1839 tarihleri arasında hayatını kaybeden 21 esnaf-tüccarın, incelediğimiz dönemdeki esnaf-tüccara oranı %3'tür. Bu esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 876.738,2 kuruş ile genel mal varlıkları içerisinde %8'lik bir orana sahiptir.⁵⁹³

⁵⁹³ Bkz. Şekil 91.

Şekil 91. Memleketi Dışında Vefat Eden Bursalı Esnaf-Tüccar Sayısı ve Mal Varlıkları Oranları

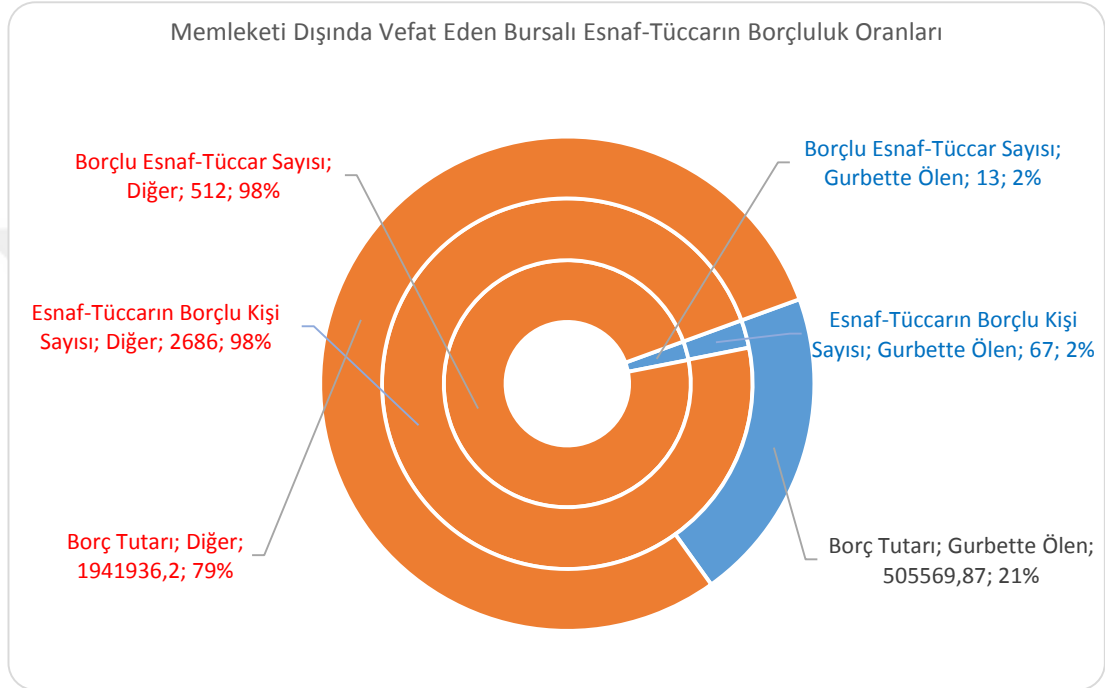
Farklı coğrafyalarda ticari faaliyetleri yürütürken hayatını kaybeden Bursalı 11 esnaf-tüccârın alacaklı olma durumu, toplam alacaklı esnaf-tüccar sayısı içerisinde %3'lük bir yer tutarken, esnaf-tüccarın alacaklı olduğu kişi 136 kişiyle %2'lik bir orana sahiptir. Gurbette hayatını kaybeden esnaf-tüccarın alacaklar toplamı 89.700,6 kuruş ile %5'lik bir orana sahiptir.⁵⁹⁴

Şekil 92. Memleketi Dışında Vefat Eden Bursalı Esnaf-Tüccarın Alacak Oranları

⁵⁹⁴ Bkz. Şekil 92.

Bursa esnaf-tüccarından farklı coğrafyalarda hayatını kaybedenlerden 13 esnaf-tüccarın borcu bulunmaktadır. Borçlu esnaf-tüccar sayısı itibariyle %2'lik bir orana sahiptir. Borçlu esnaf-tüccarın borçlu olduğu 67 kişi ile esnaf-tüccarın borçlu olduğu kişiler içerisinde %2'lik bir orana sahiptir. Bursa dışında hayatını kaybeden Bursalı esnaf-tüccarın borçları toplamı 505.569,87 kuruştur. Bu miktar esnaf-tüccarın borçları içerisinde %21'lik bir orana sahiptir.⁵⁹⁵

Şekil 93. Memleketi Dışında Vefat Eden Bursalı Esnaf-Tüccarın Borçluluk Oranları

Farklı coğrafyalarla ticari faaliyetleri yürüten Bursalı esnaf-tüccarın alacaklılık düzeyinin düşük olmasına rağmen, borçluluk miktarının yüksek olması Bursa iktisadi hayatının canlılığına, risk alabilen esnaf-tüccarın varlığına, bu esnaf-tüccara borç vermede sıkıntı görmeyen sivil, askeri ve ticari hayatın içerisinde yer alan kişilerin varlığını gösterir. Büyük düşünen, büyük işler planlayıp yapan müteşebbis ruhlu kişilerin, genel mali durumlarına baktığımızda borçlarının alacaklarından fazla olması dikkatimizi çekmektedir.

⁵⁹⁵ Bkz. Şekil 93.

5.3.1. Anadolu Coğrafyası

5.3.1.1. Bursalı Esnaf-Tüccarın İstanbul İle Ticari İlişkisi

1800-1839 tarihleri arasında Bursalı 7 esnaf-tüccar payitaht İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. İstanbul'da vefat eden Bursalı esnaf-tüccardan 4'ünün 15 kişiden 38.431 kuruş alacağına karşılık, 5 esnaf-tüccarın 44 kişiye 304.720,37 kuruşluk borcu bulunmaktadır.

Aslen Bursalı olup İstanbul'da hayatını kaybeden esnaf-tüccara ait bilgilere baktığımızda; Bursa sakinlerinden olan Bezzaz Remzi Bey bin Kamil Bey, İstanbul'un Erine karyesinde vefat etmiştir. Dükkân ve hanesindeki tespit edilen malları ise müzayedeye satışı yapılmıştır.⁵⁹⁶ Yine Bursa sakinlerinden olan Kayserili Zâde Mehmed Sa'id Ağa bin El-Hac Mustafa Ağa da Âsitâne-i Âliyye'de vefat etmişti.⁵⁹⁷ Bursa sakinlerinden, Âsitâne-i Âliyye'de misafir olarak ikamet ederken vefat eden Mısır'ın Kahire kazasından olan Es-Seyyid El-Hac Abdullah Efendi bin El-Hac İsmail Ağa'nın veraseti iki eşi, oğlu ve kızına intikal etmiştir. Bu tüccarın terekesinde, “*Müteveffây-ı mezbûrun Bursa sandığından bâ-temrik alacağı 17.165,5 kuruş*” gibi bir ifade dikkat çekicidir. Bu durum, Bursalı esnaf ve tüccarın ihtiyacı olan sermayenin karşılanmasına yönelik kurulan sandıkların varlığını, bu tacirin ise sandığa borç verdiğini gösterir. Kaldı ki bu usulle, bankacılık sektörünün olmadığı dönemlerde alacak ve verecek açısından koşulları uygun bir şekilde belirlenmiş kredi sunarak sermaye ihtiyacı karşılanma yoluna gidilmiştir. “*Âsitâne-i Âliyye'de vefatı üzerine üzerinden çıkan 840 kuruş ise Hacı Ahmed Ağa eliyle getirilmiştir.*”⁵⁹⁸ Yine Bursa sakinlerinden iken Âsitâne-i Âliyye'de Mustafa bin El-Hac Halil vefat etmişti.⁵⁹⁹ Yine Bursa'nın Cami'-i Kebir mahallesi sükkânından olan Tavşanlılı Bıçakçı İsmail bin Ahmed'de Âsitâne-i Âliyye'de vefat etmişti.⁶⁰⁰ Aslen Bursa sakinlerinden iken Çatalcı Abdullah'da Âsitâne-i Âliyye'de vefat eder.⁶⁰¹ Yukarıda aktarıldığı gibi Bursalı esnaf-tüccar hem başkent hem de coğrafi olarak yakın olması nedeniyle Âsitâne-i Âliyye ile sıkı ekonomik ilişki içerisine girilmiştir.

⁵⁹⁶ BŞS, C.183/13-8; 26 Ramazan 1226/14 Ekim 1811.

⁵⁹⁷ BŞS, B.282/44-45; 3 Cemaziyelevvel 1220/30 Temmuz 1805.

⁵⁹⁸ BŞS, B.309/73; 11 Rebiülevvel 1241/24 Ekim 1825.

⁵⁹⁹ BŞS, B.276/65; 5 Zilkade 1216/9 Mart 1802.

⁶⁰⁰ BŞS, B.298/131; 5 Cemaziyelevvel 1252/18 Ağustos 1836.

⁶⁰¹ BŞS, B.319/18; 23 Ramazan 1229/8 Eylül 1814.

5.3.1.2. Bursalı Esnaf-Tüccarın Çorum İle Ticari İlişkisi

Bursalı esnaf-tüccarın başkent İstanbul dışında, yakın coğrafyalarla da ticari ilişki içerisine girdiği görülür. Bursalı esnaf-tüccar Çorum sancağıyla da ekonomik ilişkiler içerisine girmiştir. Örneğin, Bursa sakinlerinden debbağ esnafından tüccar Debbağ Mehmed bin İbrahim, İskilip kazasında vefat etmiştir.⁶⁰² Bu tereke, Bursalı debbağ esnafının deri ihtiyacının karşılanmasında Çorum iliyle bağlantı kurduklarını gösterir. Ömer Demirel, Çorum esnaf-tüccarının en önemli ekonomik kaynaklarından birisini hayvancılık oluşturduğunu, çok sayıda tabakhanenin bulunduğunu, farklı merkezlerden gelen esnaf-tüccarların Çorum ile ekonomik ilişkiler içerisine girdiğini belirtmiştir.⁶⁰³ Ayrıca, Anadolu kentlerinin her biri farklı ekonomik faaliyetlerde uzmanlaşarak birbirleriyle ilişkilerini sıkılaştırmıştır.

5.3.1.3. Bursalı Esnaf-Tüccarın Anadolu Kentleri İle Ticari İlişkileri

Bursalı esnaf-tüccar, yakın kent ve kasabalarla da ticari ilişkilerini geliştirmiştir. Bu bölümde inceleyebileceğimiz 5 esnaf-tüccarın terekelerindeki mal varlıkları toplamı 162.952,9 kuruş gibi yüksek bir meblağ tutmaktadır. Bunlara baktığımızda, Yenice’de vefat eden; Duhancı Es-Seyyid El-Hac İbrahim bin Molla Mustafa’nın⁶⁰⁴ 90.392 kuruşluk mal varlığı bulunmaktadır. Pehlivanlı aşiretinden 550 kuruşluk servetiyle Deveci Musa bin Osman⁶⁰⁵ ise Pazarcık mevkiinde vefat etmiştir. Balıkesir hanında vefat eden Erzurumi Es-Seyyid El-Hac Mehmed Ağa bin Ali’nin⁶⁰⁶ ise 61.691 kuruş mal varlığı bulunmaktadır. Yine Kayadibi karyesi istikametinde vefat eden Eskici İsmail bin İsmail’inde⁶⁰⁷ 1.196,5 kuruş mal varlığı bulunmaktadır. Sadece Müslüman esnaf-tüccar değil, Bursalı gayrimüslim esnaf ve tüccar da Anadolu içerisinde ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Örneğin, aslen Bursa sakinlerinden olan Kuyumcu Menaf ise Bursa çevresinde ticari faaliyetlerini sürdürürken kaybolmuştur.⁶⁰⁸

⁶⁰² BŞS, B.309/100; 1 Zilkade 1240/17 Haziran 1825.

⁶⁰³ Ömer Demirel, “Çorum Tüccar ve Esnafının Mal Varlıkları ve Borç-Alacak İlişkileri”, *agm.*, s.1-9.

⁶⁰⁴ BŞS, B.276/72; 22 Zilhicce 1216/25 Nisan 1802.

⁶⁰⁵ BŞS, B.326/7; 5 Cemaziyelevvel 1235/19 Şubat 1820.

⁶⁰⁶ BŞS, B.304/6-7; 22 Zilhicce 1232/2 Kasım 1817.

⁶⁰⁷ BŞS, B.298/183; 5 Cemaziyelevvel 1251/29 Ağustos 1835.

⁶⁰⁸ BŞS, B.340/37; 9 Muharrem 1228/12 Ocak 1813.

Esnaf-tüccar terekelerinin borç ve alacaklılar listelerindeki kayıtlarında yer alan kişi isimlerinin başındaki kentlere baktığımızda, Bursalı esnaf-tüccarın, Bursa'nın sınırlarını aştığını gözler önüne sermektedir. Nitekim alacaklıları içerisinde Anadolu'dan; “Enezli zımmi 19,5 kuruş, Âsitâneli Ahmet Ağa 795,5 kuruş, Tokatlı Hasan 139,5 kuruş, Türk Ahmet 119,5 kuruş, Balıkesirli İsmail 201,5 kuruş, Ankaralı Artin 37,5 kuruş, Karahisarlı Mahmut 36,5 kuruş, İnegöllü Halil 54,5 kuruş, Karamanlı 94,5 kuruş, Konyalı 30 kuruş, İnegöllü Mustafa 20 kuruş, Kulalı İbrahim 185 kuruş, Bolulu İstari 106 kuruş, Mihaliçli Hasan 124 kuruş, Tokatlı Abdullah 59 kuruş, Âsitâneli Muhtar 78 kuruş, Türk Ahmed 168,5 kuruş, İnegöllü Artin 6635 kuruş, Tosyalı Mahmud 12,5 kuruş, Tavşanlılı Mehmed 75 kuruş gibi isimler tespit edilmiştir.

Bursalı esnaf-tüccarın Balkan coğrafyasındaki kişilerden ise; Bigadiçli Hasan 127 kuruş, Boşnak İbrahim 68 kuruş, Boşnak Mahmud 112 kuruş, Boşnak Mahmud 169 kuruş, alacağı bulunmaktadır. Bunların dışında bir de “Deyn-müsebbet” ifadeleriyle başlayan borçluluk durumlarını anlatan “Deyn-i müsebbet Seferhisarlı İbrahim 259 kuruş, Karahisarlı Mustafa 500 kuruş, Asitaneli Mustafa 550 kuruş, Karabüklü Yahya 85 kuruş”⁶⁰⁹ gibi ifadeler de Bursalı esnaf-tüccarın yakın ve uzak bölgelerle ticaretlerinin ileri boyutunu göstermektedir.

5.3.2. Deşt-i Kıpçak Coğrafyası

5.3.2.1. Bursalı Esnaf-Tüccarın Deşt-i Kıpçak Bölgesiyle Olan Ticari İlişkisi

Bursalı esnaf-tüccarın Deşt-i Kıpçak (Rusya) coğrafyasıyla da ticari ilişkiler içerisine girdiği görülmektedir. Bu bölgeyle yapılan ticaretin özünü genellikle kürk ticareti oluşturur. Esnaf-tüccar terekelerinde yer alan kürk ve nevilerinin varlığı kuzeyde yer alan Kürk Yolu'yla ticari faaliyetlerin devam ettiğini göstermektedir. Faroqhi'ye göre, Osmanlı Devleti, Rusya'dan büyük oranda kürk gibi lüks mallar ithal etmektedir. Özellikle Osmanlı yönetiminin yüksek rütbeli kişilere kürk astarlı kaftanlar dağıtması, Rus kürklerine olan talebi artırmıştı.⁶¹⁰ Artan talebi karşılamak

⁶⁰⁹ BŞS, B.298/119-120.

⁶¹⁰ Suraiya Faroqhi, *agm*, s. 199.

için özellikle Pirinç Hanı'nda devamlı surette Rus ve Venedikli kürk tacirleri bulunmaktaydı.⁶¹¹ İncelediğimiz dönem itibariyle beş kürkçü esnaf-tüccarı tespit edilmiştir. Bunlardan üçü gayrimüslim, ikisi ise Müslüman esnaftır. Nitekim Kürkçü Rimzeli veled Simon'a ait kürkçü dükkânında bulunan 34 çeşit malzemenin içerisinde 3 tulum Anadolu nâfesi 60 kuruş, 1 tulum Rum ili nâfesi 40 kuruş, 3 çakal boğazı 16 kuruş, kürk yakası 10 kuruş, 3 başlık 15 kuruş, 4 Anadolu yakası 9 kuruş, 17 siyah kedi 17 kuruş, 8 sansar dânesi 17 kuruş, 7 tulum kuzu kürk 21 kuruş, 40 sansar kuyruğu 10 kuruş, 16 tavşan derisi 4 kuruş, 5 çakal derisi 5 kuruş, 1 tilki derisi 3 kuruş, 15 kuzu derisi 1 kuruş,⁶¹² vs. olmak üzere kürkler mevcuttur. Bu terekedeki veriler gayrimüslim olan kürkçü esnaf-tüccarının, Anadolu, Rumeli ve kuzeydeki Deşt-i Kıpçak coğrafyasıyla bağlantılarının olduğu izlenimini vermektedir. Gayrimüslimlerin dinsel bağları Rusya ile olan ticari münasebetlerinde avantaj teşkil etmekteydi. Nitekim Kürkçü Ohannes veled Margir'in çok sayıda kişiden alacaklı olmasına karşılık az kişiye, yüksek miktarda da borcu bulunmaktadır.⁶¹³ Bu durum, yani piyasaya mal dağıtarak alacaklı olması ekonomik gücünün yanında, piyasalara verdiği güvenle de ilişkilidir. Kaldı ki başkalarından aldığı paraları ticarete işleterek, hem kendisi hem de borçlu oldukları kişiler kâr elde etmekteydi.

5.3.3. Arap Yarımadası

5.3.3.1. Bursalı Esnaf-Tüccarın Halep, Şam ve Arap Bölgeleriyle Olan Ticari İlişkisi

Özellikle ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı bir başka bölge ise başta Halep ve Şam şehri olmak üzere Arapların yoğun olarak yaşadığı Arap Yarımadasıdır. Çiftçi'ye göre; Bursa ticaretinde en etkin olan tüccar grubu, Şam ve Halep bölgesi tâcirleriyle Arap kökenli tacirler zümresinden oluşur. Bunları genellikle Türkler, Yahudiler ve İstanbul'da bulunan İtalyan kökenli gruplar takip etmiştir.⁶¹⁴ Bizim incelediğimiz döneme ait esnaf-tüccar terekesi tespit edemediğimizden bunu destekleyecek veriler bulunmamakla birlikte, bu coğrafyalarla ticari faaliyetleri yürüten Bursalı 4 esnaf-tüccar tespit edilmiştir. Bu esnaf-tüccarların mal varlıkları toplamı 175.017 kuruştur.

⁶¹¹ Fahri Dalsar, *agm.*, s. 143.

⁶¹² BŞS, A.186/12; 29 Zilkade 1222/28 Ocak 1808.

⁶¹³ BŞS, A.186/35; 3 Zilkade 1220/23 Ocak 1806; B.335/11-12; 3 Zilkade 1221/12 Ocak 1807.

⁶¹⁴ Cafer Çiftçi, "Klasik Dönemde Bursa Esnafının Dış Ticaret Bağlantıları", s. 94.

Bu terekeler içerisinde çok dikkat çeken, Arap vilayetlerinde ticari faaliyetlerini yürütürken vefat eden, aslen Bursa sakinlerinden olan Tüccar El-Hac Mehmed Beşe bin Şaban bin Abdullah'ın 5 kişiye 191.520 kuruşluk borcunun olmasıdır.⁶¹⁵ Bu tüccarın mal varlığı toplamı 74.176 kuruş olduğundan, borçlulara borçları hisseleri oranında pay edilerek 68.516 kuruş taksimatı yapılmıştır. Bu tereke hem bu tüccar açısından, hem de bu tüccarın ticari faaliyetleri yürüttüğü Arap coğrafyası açısından ticari hacmin büyüklüğüne işaret etmektedir. Yine Aslen Bursa sakinlerinden iken, Halep'teki ticari faaliyetlerini bitirip dönerken Seyyid Gazi Kasabası'nda vefat eden El-Hac Mustafa Ağa bin El-Hac Mehmed bin Abdulkadir'in mal varlığı 86.042 kuruş gibi yüksek bir meblağa sahiptir.⁶¹⁶ Bunların dışında, Arap vilayetlerinde ticari faaliyetler yürütürken vefat eden Kaymakçı El-Hac Mustafa bin El-Hac Mehmed, vefat etmiştir.⁶¹⁷ Bursa ile ticari faaliyetlerin yürütüldüğü bir başka merkez olan Şam, Arap Yarımadası'nın en önemli merkezlerindedir. Aslen Bursalı Dolabcı El-Hac Hasan bin İbrahim bu faaliyetleri yürütürken Şam-ı Şerif'te vefat etmiş ve geride 7.399,5 kuruşluk mal varlığı bırakmıştır.⁶¹⁸

5.3.4. Afrika Kıtası

5.3.4.1. Bursalı Esnaf-Tüccarın Mısır Bölgesiyle Olan Ticari İlişkisi

Bursalı esnaf-tüccarın yoğun olarak ticari faaliyetlerini yürüttüğü bir başka önemli coğrafya ise Afrika kıtasının girişi olan Mısır'dır. Bursalı olup Mısır'da ticari faaliyetleri yürütürken hayatını kaybeden 3 tüccara rastlanılmıştır. Bu tüccarların mal varlıkları toplamı 25.836,8 kuruştur. Müslüman esnaf-tüccar Mısır ile çok sıkı bir ilişki içerisine girmiştir. Öyle ki Mısır'a yerleşerek buradan ticareti yönetenlere ve ortaklık kuranlara rastlanılmıştır. Bu esnaf-tüccarın vekilleri aracılığıyla başta baharat olmak üzere tekstil alanında yoğunlaştıkları görülür. Örneğin, aslen Bursa sakinlerinden iken Mısır Kahire'sinde vefat eden El-Hac Mehmed Efendi bin El-Hac Ali Ağa bin El-Hac Hüseyin Ağa'nın birde ortağı bulunmaktaydı.⁶¹⁹ Aslen Bursa'nın Manastır mahallesinden Es-Seyyid El-Hac Halil bin Es-Seyyid Halil, Mısır Kahire'de vefat

⁶¹⁵ BŞS, B.342/50-51; 27 Cemaziyelevvel 1226/19 Haziran 1811.

⁶¹⁶ BŞS, B.342/52; 1 Receb 1226/22 Temmuz 1811.

⁶¹⁷ BŞS, B.342/51; 15 Cemaziyelahir 1226/7 Temmuz 1811.

⁶¹⁸ BŞS, B.309/57; 29 Rebiülahir 1241/11 Aralık 1825.

⁶¹⁹ BŞS, B.342/63; 22 Şaban 1226/11 Eylül 1811.

etmiştir.⁶²⁰ Yine, Bursa sakinlerinden Mısır Kahire'sinde misafir iken vefat eden Tüccar İbrahim Ağa bin Mehmed'in 2.201,3 kuruşluk mal varlığına rağmen, 5 kişiye olan borçlar toplamı 6.046,5 kuruş tutmuştur. Mal varlığının üç katı borca sahiptir.⁶²¹ Bu terekeler Bursalı esnaf-tüccarın deniz ötesi coğrafyalarla yoğun bir ilişki içerisine girdiğini göstermektedir.

5.3.5. Diğer Bölgeler

Osmanlı Devleti'ne ait coğrafyadaki ulaşım yollarının ilkelliği, ticarete hacimli malların sevki yerine, yükte hafif, pahada ağır malların dolaşımına imkân tanımıştır. Osmanlı tüccarı yakın mesafelerle olan ticari ilişkileri sürdürürken, deniz ötesi ticaret genellikle yabancı tüccarlar eliyle yürütülmüştür.⁶²² Akdeniz bölgesine ait ticari denetim, Avrupa sermayesini elinde bulunduran İngiliz, Fransız ve Hollandalı tacirlere aittir. Özellikle XIX. yüzyılda Avrupalı tüccarlar tarımsal üretimi dış pazarlara sevk ederek, Osmanlı sanatkârlarının hammadde sıkıntısı çekmesine yol açmış ve getirdikleri ürünlerle de yerel pazar alanını daraltmışlardı. Bu süreçte kazanan ticaret kesimi iken, kaybeden sanatkârlar olmuştur.⁶²³ Osmanlı esnaf ve tüccarının her şeye rağmen yakın ve uzak diyarlarla ekonomik ilişki içerisine girmekten kaçınmadıkları terekelerden tespit edilmiştir. Bu veriler, Müslümanların ticarete yatkınlıkları yokmuş şeklinde dillendirilen söylemlerin asılsızlığını göstermektedir. Ayrıca bu durum esnaf ve tüccarların kimi zaman bireysel, kimi zaman da şirket gibi ortaklıklar kurarak yakın-uzak ve deniz aşırı ticarete biz de varız mesajı vermesi açısından önemlidir.

Terekelerdeki malzeme veya para isimlerinden yola çıkarsak, Bursa esnaf ve tüccarının uzak memleketlerle olan ticari ilişkileri de ortaya çıkmaktadır. Bursa esnaf ve tüccarlarının Arap Yarımadası'ndan Şam, Haleb, Hama, Humus, Musul, Bağdat, Yemen ile; Asya'dan; İran, Sivastopol, Rus, Lahor ile; Afrika'dan; Mısır, İskenderiye, Trablusgarp, Tunus ile; Avrupa'dan; İtalya, Fransa, Macar, Bosna, Leh, Felemenk (Hollanda), İngiliz ve kıt'a ötesinden Amerikalı tüccarlarla yoğun bir şekilde irtibat

⁶²⁰ BŞS, B.320/26; 21 Şaban 1231/17 Temmuz 1816.

⁶²¹ BŞS, B.319/52; 29 Cemaziyelevvel 1229/19 Mayıs 1814.

⁶²² Zafer Toprak, "İktisat Tarihi", *Türk Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cilt 2, Milliyet Yay., İstanbul, s.222.

⁶²³ İlhan Tekeli, *agm.*, s. 52-53.

sağladıkları görülmektedir. Örneğin Bezzaz Remzi Bey bin Kamil Bey'in terekesinde 62 Fransız lirası 611 kuruş, 220 İngiliz 295 kuruş gibi paralar tespit edilmiştir.⁶²⁴ Özellikle İngiliz, Fransız paralarının terekede tespit edilmesi, bu ülkelerle olan ticaretin varlığını göstermesi bakımından önemlidir. Anadolu'dan, ise Edirne, Tavşanlı, İnegöl, Kütahya, Denizli, Nazilli, İzmir, Ankara, Tokat, Tosya, Amasya, Sivas, Canik, Diyarbakır ve Kıbrıs ile ticaret yaptıkları tespit edilmiştir.

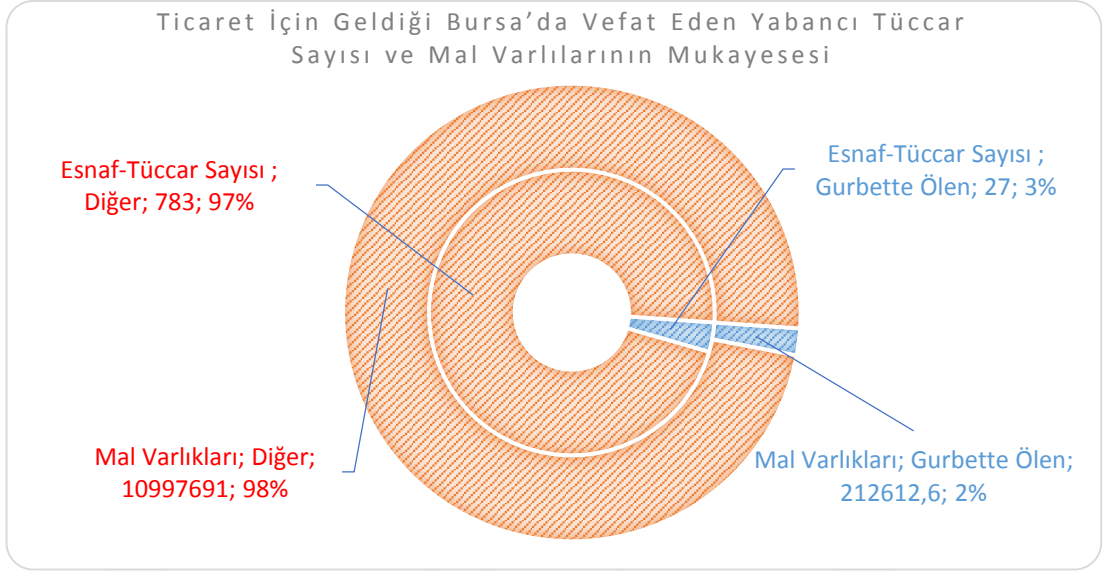
5.4. Bursa Ticaretinde Etkili Olan Farklı Bölge Tüccarları

Bursa jeopolitik konum gereği farklı coğrafyalara ait esnaf-tüccarın yoğun ilgisini çekmiştir. Özellikle Doğu ile Batı esnaf-tüccarının buluştuğu mekân olması nedeniyle, Doğudan Batıya, Kuzeyden Güneye, farklı coğrafyaların tüccarları Bursa'ya gelerek hanlarda ve evlerde konakladıkları, hanlardan oda veya depo kiralarak ticari faaliyetleri yürüttükleri görülmüştür. Bursa'ya gelen tüccarları; Anadolu, Arap Yarımadası, Asya, Afrika, Avrupa ve Avrasya gibi coğrafi kısımlara ayırarak incelemeye çalıştık.

1800-1839 tarihleri arasında, ticaret için geldiği Bursa'da hayatını kaybeden 27 esnaf-tüccar bulunmaktadır. Bu esnaf-tüccarlar, sayı itibarıyla %3'lük bir orana sahiptir. Bursa'da hayatını kaybeden esnaf-tüccarın tespit edilebilen mal varlığı 212.612,6 kuruş ile, genel mal varlıkları içerisinde %2'lik bir orana sahiptir.⁶²⁵ Bu mal varlığı oranının, Bursa dışında ticaret yürüten esnaf-tüccar oranından $\frac{1}{4}$ oranında düşük çıkması, bu esnaf-tüccarın geldiği memleketteki yakınlarına, mal varlığına ulaşmada, bilgi sahibi olma noktasındaki eksiklikten kaynaklanmaktadır. Yoksa Bursalı esnaf-tüccarın, Bursa'ya ticaret için gelen esnaf-tüccardan çok daha iyi mali imkânlara sahip olmalarından kaynaklanmamaktadır.

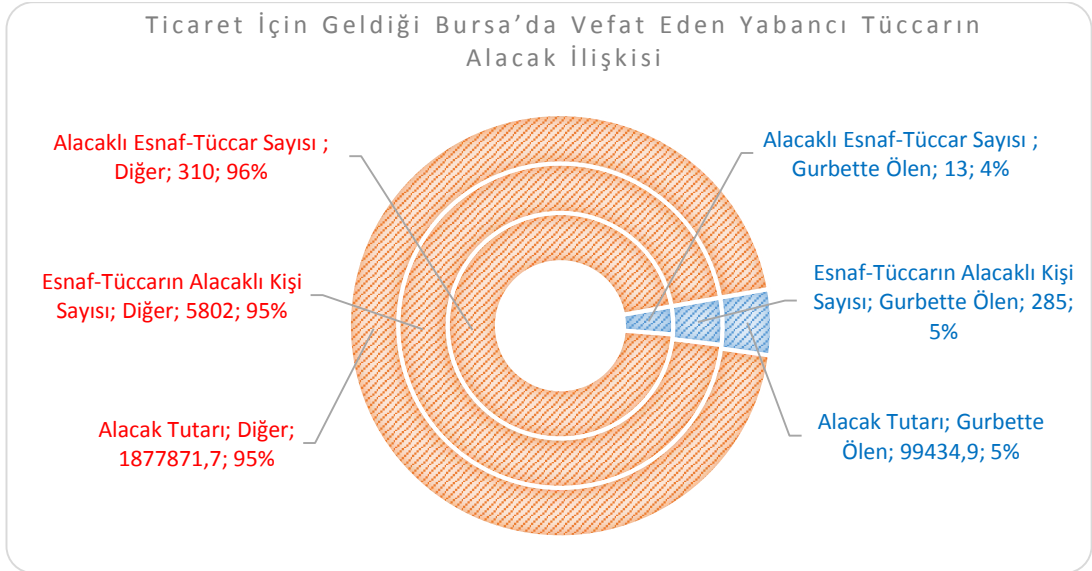
⁶²⁴ BŞS, C.183/13-8; 26 Ramazan 1226/14 Ekim 1811.

⁶²⁵ Bkz. Şekil 94.

Şekil 94. Ticaret İçin Geldiği Bursa'da Vefat Eden Yabancı Tüccarın Borç Alacak İlişkisi

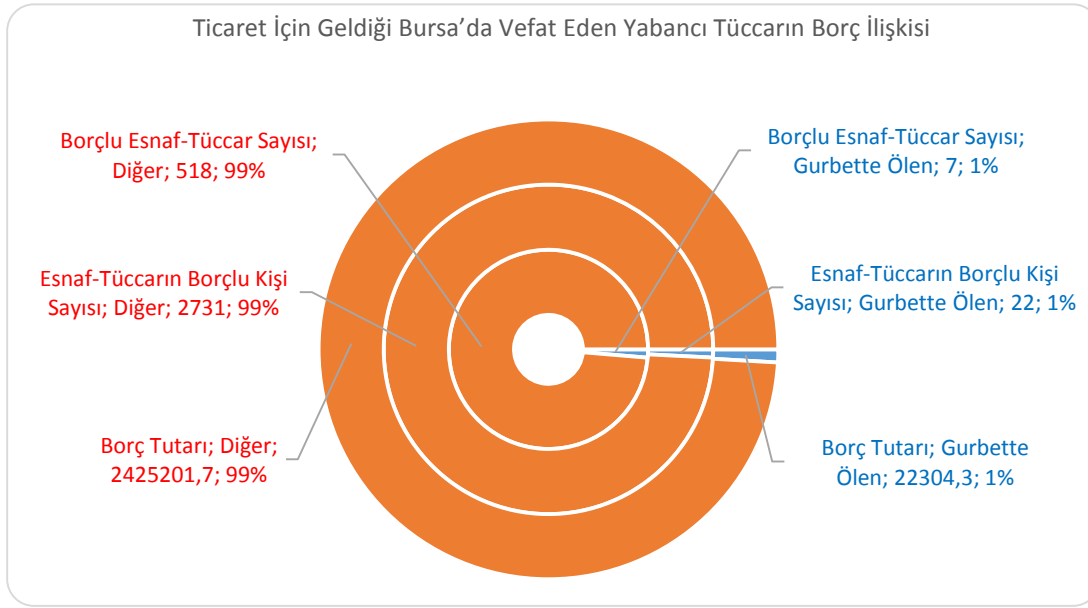
Bursa'ya farklı bölgelerden gelen 13 esnaf-tüccarın alacağı bulunmaktadır. Bu alacaklı esnaf-tüccar içerisinde %4'lük bir orana sahiptir. Alacaklı esnaf-tüccarın alacaklı sayısı 285 kişiyle, toplam alacaklılar arasında %5'lik bir orana sahiptir. Bursa'ya gelen esnaf-tüccarın alacakları toplamı 99.434,9 kuruş ile toplam alacak tutarları içerisinde %5'lik bir orana sahiptir.⁶²⁶

Şekil 95. Ticaret İçin Geldiği Bursa'da Vefat Eden Yabancı Tüccarın Borç Alacak İlişkisi

⁶²⁶ Bkz. Şekil 95.

Ticaret yapmak için Bursa'ya geldikten sonra hayatını kaybeden 27 esnaf-tüccardan sadece 7'sinin borcu bulunmaktadır. Bu sayı borçlu esnaf-tüccar sayısı içerisinde %1'lik bir orana sahiptir. Bursa'da hayatını kaybeden yabancı esnaf-tüccarın 22 kişiye borcu vardır. Bu durum esnaf-tüccarın borçlu olduğu kişi sayısı içerisinde %1'lik bir orana sahiptir. Bursa'da hayatını kaybeden esnaf-tüccarın borçları toplamı 22.304,3 kuruştur. İncelediğimiz dönemdeki borç miktarları içerisinde %1'lik bir orana sahiptir.⁶²⁷

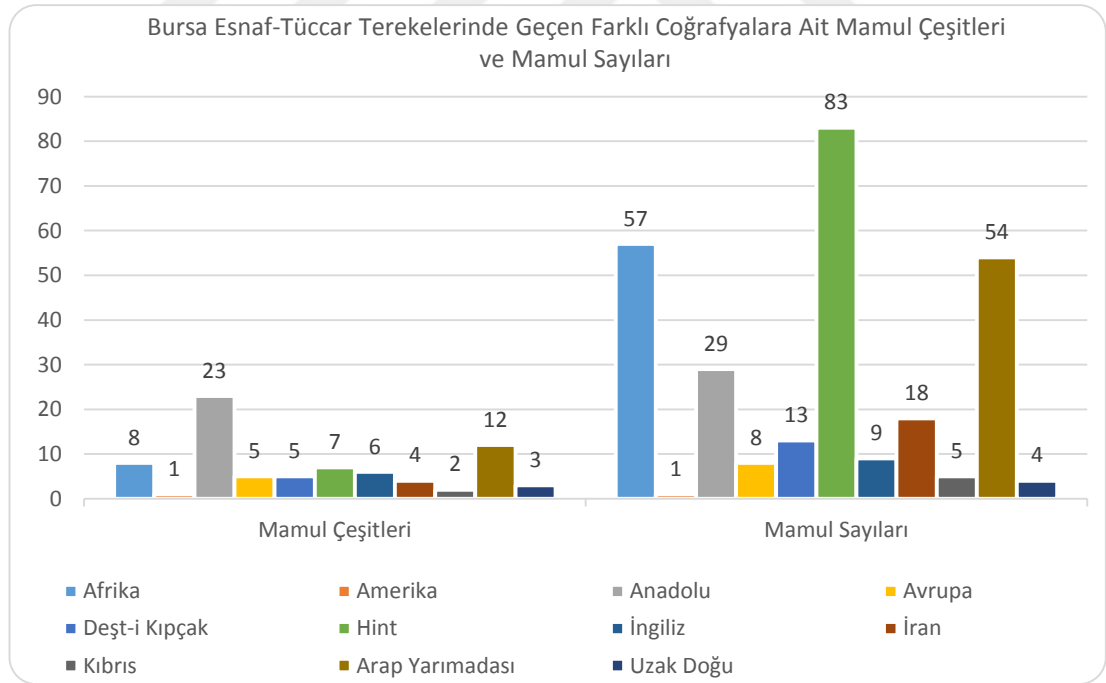

Şekil 96. Ticaret İçin Geldiği Bursa'da Vefat Eden Yabancı Tüccarın Borç İlişkisi

Bursa'ya ticari faaliyetler için gelip hayatını kaybeden esnaf-tüccarın borçlarına istinaden, alacakları hem kişi, hem de miktar olarak çok fazladır. Bu durumun nedenlerine baktığımızda, Bursa piyasasına verdiği mamullerin ücretlerinin, zaman içerisinde tahsili yoluna gidildiğini gösterir. Yine Bursa ticaretinde yer alan yabancı memleketlerden gelen esnaf-tüccarın kendi memleketlerindeki maddi durumları hakkında fazla bir bilgiye sahip olunamamasından kaynaklanmaktadır. Kaldı ki Bursa'da hayatını kaybeden esnaf-tüccarın herhangi bir mirasçısı çıkana kadar tüm mal varlığı hazineye aktarılıp, kaydedilmektedir. Eğer, Bursa'da vefat eden esnaf-tüccarın bir yakını Bursa'ya gelipte, yakını olduğunu ispatlarsa, kendisine hazineye intikal ettirilen tutarlarının ödendiği görülmektedir.

⁶²⁷ Bkz. Şekil 96.

Bursa esnaf-tüccarına ait terekelerde tespit edilen ürünlerden yola çıktığımızda Bursalı esnaf-tüccarın Afrika, Amerika, Avrupa, Deşt-i Kıpçak Bölgesi, Hint Yarımadası, İngiltere, İran, Kıbrıs, Arap Yarımadası, Uzakdoğu ve Anadolu'nun birçok kentiyle başta tekstil sektörü ürünleri olmak üzere farklı ürünler için bağlantılarını kurmuş ve Bursa halkının talepleri doğrultusunda bazı kentlerle de ticari ilişkilerini fazlaca geliştirmişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin ekonomi politikasını yansıtması açısından da önemlidir. Osmanlı Devleti için önemli olan halkının ihtiyaçları olan mamullerin en kısa zamanda ve en uygun fiyatta karşılanması ana felsefesini oluşturmaktadır. Bundan dolayı tüccarlar, farklı coğrafyalarla farklı talepler için ekonomik ilişki içerisine girmişlerdir. Raif Kaplanoğlu, Bursa hanlarında ve evlerinde ticaret için gelen Bağdatlı, Şamlı, Mısırlı, Halepli, Cezayirli, İranlı, Özbekistan, Afganistan, Lahorlu ve Kandaharlı tüccarların varlığını belirtmiştir. Bu uzak memleketlerden gelen tüccarların bir kısmı, kervan ticareti yapan şirketlerine mal temin etmek için hanlarda kalırken, bir kısmı ise kiraladıkları evlerde kalarak işlerini takip etmekteydi.⁶²⁸

Şekil 97. 1800-1839 Tarihleri Arasında Bursa Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Farklı Coğrafyalara Ait Mamul Çeşitleri ve Mamul Sayıları

⁶²⁸ Raif Kaplanoğlu, *İlk Nüfus Defterlerine Göre (1830-1843) Bursa'nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, s.52-53.

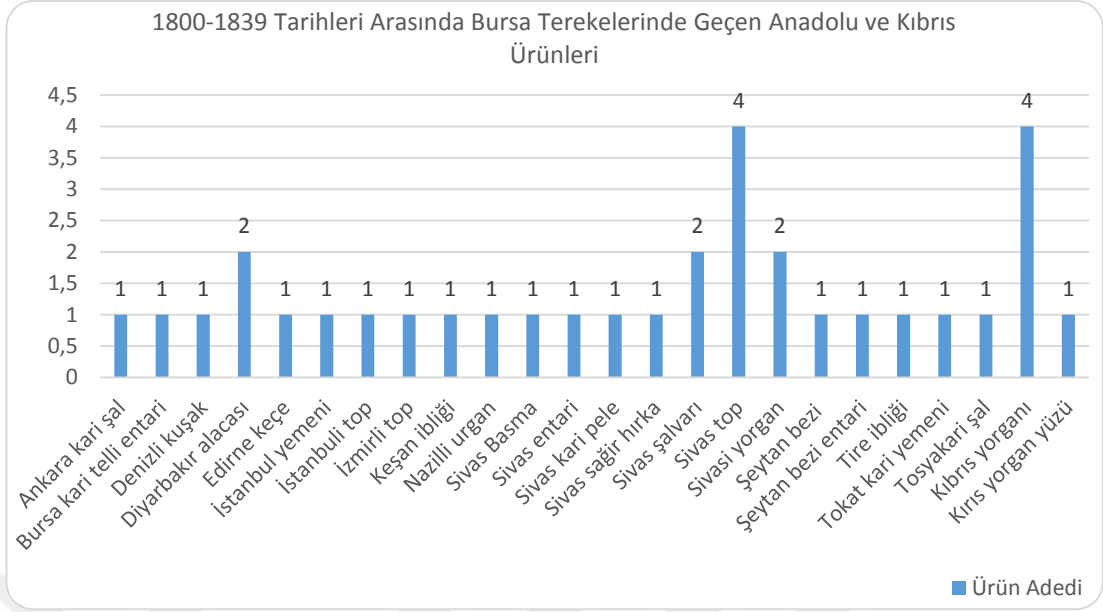
5.4.1. Anadolu Coğrafyası

İnsanların ihtiyaç duydukları ürünler genellikle üretim yerleriyle birlikte zikredilmektedir. 1800-1839 tarihleri arasında Bursa terekelerine yansıyan, giyim kuşam ürünlerinin başında da üretim merkezlerinin ismi zikredilmiştir. Bu bağlamda terekelere yansıyan Anadolu'nun 12 kentinin ismi geçmektedir. Bu kentlerde 25 farklı ürün çeşidi göze çarpmaktadır.⁶²⁹ Bursa terekelerine yansıyan ürünlerdeki Anadolu'ya ait kent isimlerine baktığımızda; Ankara, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Edirne, İstanbul, İzmir, Keşan, Nazilli, Sivas, Tire ve Tokat'tır. Hem sayı hem ürün çeşitliliği itibariyle baktığımızda 7 ürün 12 adediyle Sivas kenti ilk sırada yer almaktadır. Sivas ürünlerine baktığımızda; basma, entari, pele, hırka, şalvar, top ve yorgan gibi ürünlerin başında Sivas ismi geçmektedir. İkinci sırada ise Diyarbakır kentinde üretilen, Diyarbakır Alacası ve İngiliz pamuk ipliğinden üretilen Şeytan bezi ile Diyarbakır Anadolu tekstil piyasasında yer edinmiştir.⁶³⁰ Burada dikkat edilecek bir hususta, günümüzde de bu özelliğini devam ettirme gayreti içerisinde olan Tokat kenti yemenileri olan yazma eşarp ve şallarıyla ön plana çıkmıştır. Ayrıca İzmir'in ilçesi Tire'nin ipliğinin varlığı Gediz ovasında pamuk ekiminin yapıldığı ve bu pamuğun iplik haline Tire'de getirildiğini gösterir. Yine üretilen bu ipliğin başta yakın kentlerden uzak kentlere doğru pazarlarda yer ettiği görülmektedir. Edirne'nin Keşan ilçesinde de iplik üretiminin ticari amaçlı üretim yapıldığını gösterir.

Kıbrıs'a ait yorgan ve yorgan yüzü ifadeleri adada, tekstil alanında üretim yapıldığını göstermektedir.

⁶²⁹ Bkz. Şekil 98.

⁶³⁰ Bkz. Şekil 98.

Şekil 98. 1800-1839 Tarihleri Arasında Bursa Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Anadolu ve Kıbrıs Ürünleri

5.4.1.1. İstanbullu Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi

Osmanlı coğrafyasında yaşayan Müslüman tüccarların yakın ve uzak diyarlara yönelik ticari faaliyetler içerisinde yer aldığı görülür. Başta “*Âsitâne-i Âliyye*” olarak geçen başkent İstanbullu esnaf ve tüccarın, Bursa hanlarında odalar kiralarak Bursa ve bölgesine yönelik ticari faaliyet yürüttüğü görülür. İstanbullu olup, Bursa’da ticari işlerini yürütürken vefat eden 7 esnaf-tüccardan 3 esnaf-tüccarın, 24 kişiden 32.512 kuruşluk alacağına karşılık; 2 esnaf-tüccarın 2 kişiye 310 kuruşluk borçları tespit edilmiştir. Bu İstanbullu esnaf-tüccarın mal varlıkları toplamı 80.227,7 kuruştur.

İstanbullu olup, Bursa ticaretinde etkili olan esnaf-tüccara baktığımızda; İstanbul tüccarından olup Eskişehir kazasında vefat eden, Tüccar El-Hac Ahmed Ağa bin Mehmed Emin bin El-Hac Hasan’ın Bursa Uzunçarşı’sında yer alan Âbin Temür Hanı oda derununda bir bab odası bulunmaktaydı. Yakınları tespit edilemediğinden mal varlığı beytülmal teslim edilmişti. Terekesinde bulunan malzemelere baktığımızda menziline ortaya çıkan eşyalar toplamı 3.891,5 kuruş, zenci câriye Fatıma 1.540 kuruş, handaki odasında zuhur eden terekesindeki mal varlığı toplamı ise 42.911,5 kuruştur.⁶³¹ Görülüyor ki İstanbullu tüccarlar, Bursa hanlarında odalar kiralarak hem

⁶³¹ BŞS, B.348/12; 23 Şevval 1254/9 Ocak 1839.

Bursa, hem de çevre il ve ilçelere yönelik ticari faaliyetler yürütmüşlerdir. Yine İstanbul (Âsitâne-i Âliyye)'den Davut Paşa mahallesinden olan, Şerbetçizade Mehmed Emin Ağa ise Bursa'da vefat etmiştir.⁶³² Yine Bursa'da vefat eden Âsitâneli İsmail bin Süleyman'ın 16 kişiden 22.338 kuruş alacağı, 1 kişiye 250 kuruş borcu ve 31.383,5 kuruşluk mal varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca alacaklılar arasında Mudanya'dan, İstanbul'dan, Tokat'tan dahi kişiler bulunmaktadır.⁶³³ Simkeş Hanı'nda misafirken vefat eden, Esirci El-Hac Tayyib bin Süleyman'ın da kimsesi tespit edilemediğinden 1.961,5 kuruşluk malı beytülmalâ bırakılmıştır.⁶³⁴ Gayrimüslim İstanbullu tüccarın da Bursa ile ticari faaliyetleri olmuştur. Örneğin, “*Âsitâne-i Âliyye'de Galata'da mütemekkin iken bundan akdem mâlik olan Mihâl veled Hiristo veled Dimitri...*”⁶³⁵ nin Tavuk Pazarındaki bakkal dükkânında bulunan alet ve edevâtın 35/120 hissesi bulunmaktadır. Ayrıca Galata'da yabancı tüccarların varlığı genelde Osmanlı'nın, özelde ise Bursa'nın uluslararası ticari faaliyetler içerisinde yer almasında ve gelişmesinde etkili olmuştur.

5.4.1.2. Kayserili Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi

Bursa ticaretinde etkin olan Anadolu kökenli esnaf ve tüccarın yoğun olduğu şehirlerimizden biri de Kayseri'dir. Örneğin, Büyük Zenun Hanı'nda sakinken vefat eden Kayserili Derviş Ahmed bin Abdullah'ın, yakınları tespit edilemediğinden 1.318,5 kuruşluk malı devlet hazinesine aktarılmıştır. Ayrıca Emir Hanında bulunan Kayserili'ye de 52 kuruş borç vermiştir.⁶³⁶ Ayrıca Kayseri-Bursa arasında ticaret yaparken Ankara yakınlarında vefat eden Zeytin Tüccarı El-Hac Halil'de terekelerden tespit edilebilmiştir.⁶³⁷ Raif Kaplanoğlu, 1830 yılında Emir Hanı'nda 20 Kayserili tüccarın olduğunu, 1839'da ise Emir Hanı'nda kalanların tamamını Kayserili tüccarların oluşturduğunu ifade etmiştir.⁶³⁸ Bu verilerin varlığı dahi Kayseri-Bursa hattında ticari faaliyetlerin yoğun yaşandığını göstermektedir.

⁶³² BŞS, B.309/88; 25 Safer 1241/9 Ekim 1825.

⁶³³ BŞS, B.298/119-118; 13 Rebiülevvel 1252/30 Mayıs 1836.

⁶³⁴ BŞS, B.302/104; 3 Rebiülahir 1248/30 Ağustos 1832.

⁶³⁵ BŞS, B.310/41; 24 Rebiülevvel 1243/15 Ekim 1827.

⁶³⁶ BŞS, B.348/7; 28 Cemaziyelahir 1254/18 Eylül 1838.

⁶³⁷ Ömer Demirel, “Tereke Defterlerine Göre Kayseri Tüccar ve Esnafi'nin Borç-Alacak İlişkisi”, s .6

⁶³⁸ Raif Kaplanoğlu, *İlk Nüfus Defterlerine Göre (1830-1843) Bursa'nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, s.52-53.

5.4.1.3. Canikli Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi

Bursa'nın ticaretinde etkili olan Anadolu'daki bir başka coğrafya ise Canik'tir. Özellikle Bursa halkının et ihtiyacının karşılandığı bölgelerden birisidir. Nitekim Bursa'da vefat eden Canikli Tacir Mehmed bin Mustafa'nın 6 kişiden toplamda 10.921,4 kuruş alacağı ve toplamda 11.347 kuruşluk mal varlığı bulunmaktadır. Ama kimsesi tespit edilemediğinden malı beytülmal bırakılmıştır.⁶³⁹ En önemli besin kaynaklarından olan et ihtiyacının karşılanmasına yönelik bölgesel işbirliklerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bursa esnaf-tüccarından Kasab Es-Seyyid Veli Hüseyin bin Abdullah, Canikli Tacir Mustafa'dan 21.700 kuruş, Canikli Tacir Sarı Ömer'den 17.840 kuruş, Canikli aşiretinden Cafer oğlu Mehmed'den 18.480 kuruş, Canikli aşiretinden Battal'dan 21.840 kuruş borç almıştır.⁶⁴⁰ Bu kadar yüksek miktarlardaki meblağların Canik tacirlerinden karşılanması, Canik bölgesinin et ihtiyacının karşılanmasındaki ekonomik gücünü ve diğer bölge kasaplarının sermaye ihtiyacının karşılanmasında ön plana çıktığını göstermektedir. Bursa için başta Canik havzası olmak üzere, Çorum ve Yozgat bölgelerinden de et ihtiyacının karşılanma yoluna gidildiği görülmektedir.

5.4.1.4. Yozgatlı Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi

Bursa bölgesiyle ticari faaliyetler yürüten bir başka şehrimiz ise Bozok'tur. Aslen Yozgatlı iken, Bursa'da ticaret yapmak için geldikten sonra burada vefat eden 2 esnaf-tüccarın terekesi şer'îye sicillerine yansımıştır. Bunların mal varlıkları toplamı 59.314,9 kuruştur. Örneğin, Deveci Halil bin Hasan aslen Bozok ahalisinden iken Bursa kazalarında vefat etmiştir. Kimsesi olmadığından 990 kuruşluk malı beytülmal bırakılmıştır. Ancak sonradan Ayşe binti Ali nâm-ı hâtun zuhur edip meclise '675 kuruş o iki deve benim malımdır. Halil Bey'e emanet etmiştim.' diyerek 2 şahitle ortaya çıkar. 583,30 kuruş kendisine tahsis edilir.⁶⁴¹ Yine Bozkır ahalisinden ve celeb taifesinden Hüseyin bin Mustafa olup Yenişehir Bursa ili İnegöl kazası yakınlarında Balık Alemdar dimekle arif.. tarafından para ve malı için katledilerek vefat etmiştir.⁶⁴² Bu terekede dikkat çeken özellik Bursa kazalarının birçoğunda 232 kişiden

⁶³⁹ BŞS, B.348/10; 27 Rebiülahir 1254/20 Temmuz 1838.

⁶⁴⁰ BŞS, C.232/43; 21 Muharrem 1226/15 Şubat 1811.

⁶⁴¹ BŞS, B.326/28; 15 Rebiülevvel 1235/1 Ocak 1820.

⁶⁴² BŞS, B.311/40-41; 3 Zilhicce 1239/30 Temmuz 1824.

48.525 kuruşluk alacağı vardır. Yine 13 kişiden 20.029,3 kuruşta borcu bulunmaktadır. Hüseyin bin Mustafa'nın 58.351,9 kuruş mal varlığı tespit edilmiştir. Yozgat bölgesi Bursa ve çevre kasabalarının hayvan ihtiyacının karşılandığı önemli merkezlerden birisi olma özelliğini gözler özüne sermiştir.

5.4.1.5. Eskişehirli Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi

Anadolu'dan, Eskişehirli tüccar ve esnafında Bursa'yla ekonomik faaliyetler içerisinde olduğu görülür. Örneğin aslen Eskişehirli olup Mudanya Hanı'nda vefat eden Sürücü Mehmed bin Abdullah'ın kimsesi olmadığından 23 kuruşluk malı beytülmal kalıyor.⁶⁴³

5.4.1.6. Rizeli Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi

Bursa'da ticari faaliyetleri yürüten Anadolu şehirlerinden biriside Rize'dir. Bursa'da, Lazlar Hanı'nda sakin iken vefat eden Rizeli Ömer bin Ahmet'inde kimsesi olmadığından 392 kuruşluk malı beytülmal bırakılmıştır.⁶⁴⁴

5.4.1.7. Karamanlı Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi

Bursa'da ticari işlerini yürütmek için gelip, Balkabak Hanı'nda vefat eden Karamanlı Yağcızade Es-Seyyid Mustafa bin Ali bin Abdullah'ın, 8 kişiden 1.755 kuruşluk alacağına karşılık, 2 kişiye 450 kuruşluk borcu bulunmaktadır. 2.640 kuruşluk mal varlığı kimsesi tespit edilemediğinden beytülmal devredilmiştir.⁶⁴⁵

5.4.1.8. İzmirli Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi

Gelişen dış ticaret hacmiyle öne çıkan İzmir'in esnaf-tüccarı, Bursa ile olan ekonomik ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Örneğin, Sultan Beyazıd-ı Veli Vakfı'ndan Bursa'da Yemiş? Hanı'nda misafirken vefat eden Katırcı Mehmed bin Abdullah Medine-i İzmir Postacı sürücülerindedir. İlk önce kimsesi yok diye beytülmal tevdi edilmesine rağmen sonradan Aydıncık ilinden eşi ve amcası gelerek mirastan kalan 3.275,5 kuruşluk malı geri alabilmişlerdir.⁶⁴⁶

⁶⁴³ BŞS, B.309/105; 15 Ramazan 1240/3 Mayıs 1825.

⁶⁴⁴ BŞS, B.348/5; 13 Cemaziyelahir 1254/3 Eylül 1838.

⁶⁴⁵ BŞS, C.28/130; 27 Muharrem 1249/16 Haziran 1833.

⁶⁴⁶ BŞS, B.298/178; 5 Rebiülahir 1251/31 Temmuz 1835.

5.4.1.9. Kütahyalı Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi

Bursa'nın İnegöl kasabasında Ali Ağa Hanı'nda misafir iken vefat eden Kütahyalı Abdullah oğlu Dikici Hasan'ın 1.677 kuruşluk mal varlığı varisi tespit edilemediğinden eşya defterindeki mirası beytülmal devredilmişti.⁶⁴⁷ Duhancı Laz Ali Beşe bin Abdullah Bursa'nın İnegöl kazasının Ali Hanı'nda misafir iken vefat etmiş ve varisi olmadığından 4.023 kuruşluk mal varlığı beytülmal bırakılmıştı.⁶⁴⁸

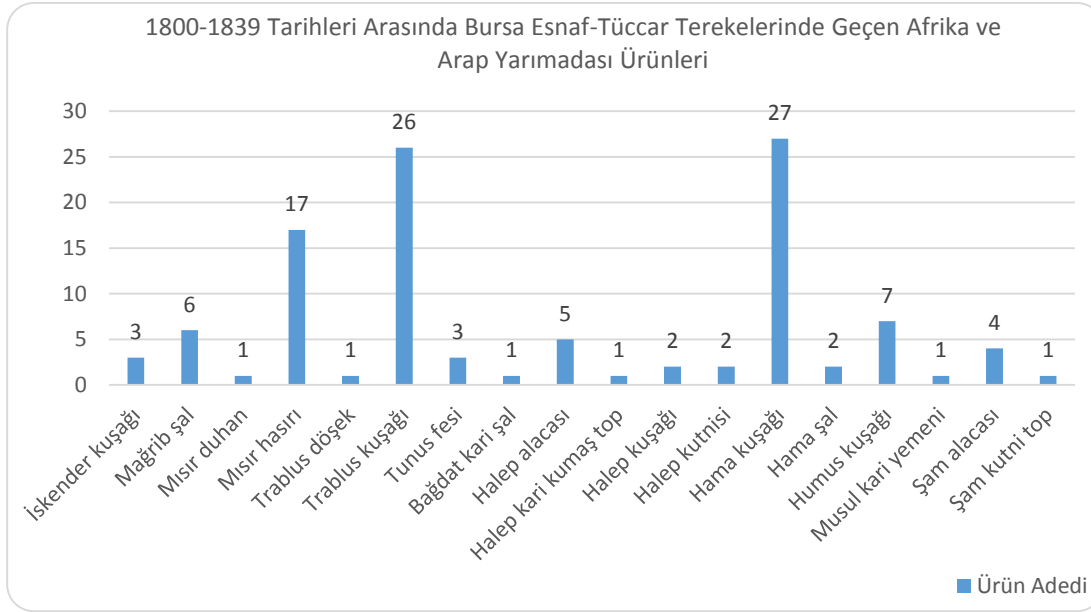
5.4.2. Afrika Kıt'ası

Üç kıtaya hükmeden Osmanlı Devleti, hakimiyeti altındaki coğrafyada yaşayan insanların ihtiyaçlarını giderirken, hakimiyeti altındaki ülkelerin iklim, yer yüzü şekilleri ve üretim olanaklarını dikkate alarak bölgeler arası mükemmel bir kompozisyon ağı kurmuştur. Bu bağlamda Bursa terekelerinde, Mağrip (Kuzeybatı Afrika ülkeleri olan Fas, Cezayir, Tunus), Trablusgarp, Mısır, Bağdat, Şam, Halep ve Hama gibi o dönemin önemli merkezlerine ait ürünlerin yer alması, Bursa'nın Osmanlı hâkimiyeti altında yer alan coğrafyaların büyük bir kısmıyla ticari bağlantılarının olduğunu göstermektedir. Bursa esnaf-tüccarı, Afrika'dan Trablusgarp, Mısır ve Mağrip ile Arap Yarımadasından ise Hama Humus, Halep ve Şam ile ticaret hacmini yüksek tutmuştur. Bursa esnaf-tüccar terekelerinde Mağrip istikametinde üretilen, şal, döşek, fes ve kuşak, Mısır'ın İskender kentin'den kuşak, Mısır'dan duhan ve hasır, Irak coğrafyasından, Bağdat'tan şal, Musul'dan yemeni ön plana çıkarken, Suriye coğrafyasından, Halep'ten alaca kumaş, kuşak ve pamuklu kumaş olan kutniler, Hama'dan kuşak, şal ile humus'tan kuşak ürünleri ön plana çıkmaktadır.⁶⁴⁹

⁶⁴⁷ BŞS, C.232/67; 23 Cemaziyelahir 1229/12 Haziran 1814.

⁶⁴⁸ BŞS, C.232/8; 15 Ramazan 1229/31 Ağustos 1814.

⁶⁴⁹ Bkz. Şekil 99.

Şekil 99. 1800-1839 Tarihleri Arasında Bursa Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Afrika ve Arap Yarımadası Ürünleri

5.4.2.1. Mısırlı Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi

Bursa bölgesine yönelik en sıkı ticari faaliyetin yürütüldüğü merkezlerden birisi de Mısır'dır. İncelediğimiz dönem itibariyle Mısırlı tüccar olup Bursa'da vefat eden 2 tüccarın terekesi tespit edilmiştir. Örneğin, Bursa Karacabey Hanı'nda misafir iken vefat eden Mısırlı Abdurrahman bin El-Hac İsmail'in, 1 kişiden 32,5 kuruş alacağı bulunmakla birlikte, 901 kuruşluk malı kimsesi tespit edilemediğinden beytülmalâ bırakılmıştır.⁶⁵⁰ Mısırlı tüccar Ebu Raver isimli zimminin Bursa'da ölümü üzerine 19.405 kuruşluk malı, kimsesi tespit edilemediğinden beytülmalâ teslim edilmiştir.⁶⁵¹ Bu kadar yüklü miktardaki nakit paranın varlığı, iki şehir arasında dönen ticaret hacminin büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca aslen İstanbullu olmasına rağmen Mısır tüccarından Pirinç Kalın Mehmed Ağa'ya bağlı olan, Arab El-Hac Ali bin Ali bin Abdullah, Bursa'nın İnegöl kasabasında misafir iken vefat etmiştir. Varisleri olmadığından 902,5 kuruşluk malı beytülmalâ bırakılmıştır.⁶⁵² Bu durum ise Mısırlı tüccarların Anadolu'daki bazı esnaf-tüccarla işbirliği içerisinde temsilcilikler aracılığıyla ticari faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlıklarını göstermesi açısından önemlidir.

⁶⁵⁰ BŞS, B.313/32; 16 Rebiülahir 1239/20 Aralık 1823.

⁶⁵¹ BŞS, B.280/108; 4 Zilhicce 1217/28 Mart 1803.

⁶⁵² BŞS, C.232/68; 25 Rebiülevvel 1229/17 Mart 1814.

5.4.3. Kafkasyalı Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi

Kafkasya bölgesi tüccarının da Bursa'yla ekonomik ilişkiler içerisine girdiği görülür. Örneğin, Handa vefat eden Gürcü oğlu Ahmed Ağa bin Abdullah'ın 2 kişiden 240 kuruşluk alacağına karşılık, 1 kişiye 200 kuruş borcu bulunmaktadır. Mal varlığın toplamı ise 1.968,5 kuruştur. Handa vefat etmesi üzerine üzerinde, 210 kuruş nakit para bulunmuştur.⁶⁵³ Bursa ticaretinin artmasında bulunduğu coğrafyanın, ulaşım yol bağlantılarının olmasının yanında, ticaret için gelen esnaf-tüccarın konaklayabileceği hanların mevcudiyetinin önemi de çok büyüktür.

Bursa ticaretinde yer eden ürünlerden biriside kürklerdir. Kürk ticaretinin önemli merkezlerinden birisi olan Karedenizin kuzeyindeki tarihi Kürk Yoludur. Bu kapsamda zenginlik, gösteriş ve gücün simgesi olan kürklerden Bursa piyasasında tespit edilebilenler, çalkafa kürk, çuha tatar habesi, kakum kürk, samur kürk ve tornak kürktür.

5.4.4. Asya

5.4.4.1. İranlı Esnaf-Tüccarın Bursa'yla Olan Ticari İlişkisi

Bursa ticaretinde etkili olan Arapların dışındaki bir başka grup ise Farisi ve Âzeri Müslüman tacirlerdir.⁶⁵⁴ İncelediğimiz dönemde İran coğrafyasının en önemli ipek üretim merkezi Erdebil'den, Bursa'ya ticaret için gelen tüccara rastlanılmıştır. Sultan Beyazıd-ı Veli Vakfı'na ait Pirinç Hanı'nda, Erdebilli Halil bin Hüseyin vefat ettiğinden terekesi de Bursa şer'iyeye sicillerine kaydedilmiştir. Ailesiyle ilgili bilgi sahibi olunamadığı için üzerinde tespit edilen 314,5 kuruş ise beytülmal devredilmiştir.⁶⁵⁵ Bu tereke Bursa'nın Doğu ile Batı arasında tâcirler tarafından kullanılan bir merkez olma özelliğini halen devam ettirdiğini göstermektedir.

Bursa tüccarının ticari faaliyetlerini çok sıkı yürüttüğü bölgeler arasında, Asya bölgesinden İran gelmektedir. Bursalı esnaf ismi tespit edemesek de Uzakdoğu mallarının piyasadaki varlığı ticaretin aktifliğine işaret etmektedir.

⁶⁵³ BŞS, C.57/34; 7 Cemaziyelahir 1244/15 Aralık 1828.

⁶⁵⁴ Cafer Çiftçi, "Klasik Dönemde Bursa Esnafının Dış Ticaret Bağlantıları", s. 94.

⁶⁵⁵ BŞS, B.302/182; 6 Safer 1248/5 Temmuz 1832.

5.4.4.2. Hindistan İle Olan Ticari İlişkiler

Başka bir tüccar grubu ise Hint kökenlilerdir.⁶⁵⁶ İncelediğimiz şer'iyeye sicillerinde bu coğrafyadan esnaf-tüccar grubu tespit edilememiştir. Ancak bu bölgeye ait ürünlerin, özellikle tekstilde, Bursa piyasasındaki bariz üstünlüğü bu bölgeyle ticari faaliyetlerin aktif olarak yürütüldüğünü göstermektedir.⁶⁵⁷ Bursa ticaretinde mamulleriyle önemli yer eden Hint tüccarları; Arap, Mısır ve yabancı (İngiliz vs.) tacirler aracılığıyla mamullerini Anadolu'da sergileme imkânı bulabilmişlerdir. 1800-1839 tarihleri arasında Hindistan'ın bir kenti iken, günümüzde Pakistan'ın tekstil alanında önemli bir kenti olan Lahor incelediğimiz dönem itibariyle de önemli bir kent merkezidir. Bursa piyasasında 7 farklı üründe temsil edilmektedir. Nitekim esnaf-tüccar terekelerinde yer alan başka diyarlardan gelen mamullerin yoğunluk düzeylerini sıralamak istersek birinci sırada 76 mamulle Lahor şal gelmektedir.⁶⁵⁸ Bu veriler Lahor ürünü mamullerin kalite ve fiyat itibariyle Anadolu'daki rakiplerini geride bırakmıştır. Lahor merkezli şal, çubuk, hırka ve yemeni gibi ürünlerin Anadolu'dan talep gördüğü görülmür.

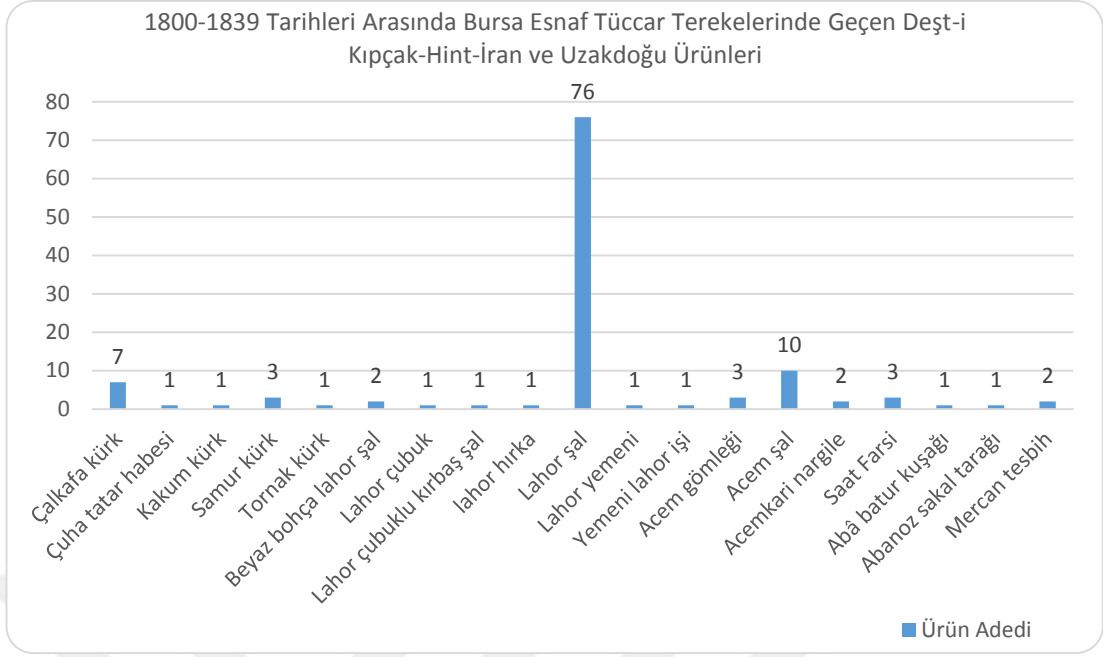
Uzakdoğu'nun tekstil alanındaki önemli üretim merkezlerinden bir tanesi de Malezya ve Endonezya bölgeleridir. Bursa terekelerine yansıyan Aba Bâtur kuşağı, Abanoz sakal tarağı ve mercan teşbih gibi ürünlerin menşei Uzakdoğu'nun bu adalar bölgesidir.⁶⁵⁹ Bu sıcak tropikal bölge ürünlerinin Bursa piyasasındaki varlığı Bursa'nın dünya ölçeğinde ticari bağlantılarının varlığını gösterir.

⁶⁵⁶ Cafer Çiftçi, "Klasik Dönemde Bursa Esnafının Dış Ticaret Bağlantıları", s. 94.

⁶⁵⁷ Bkz. Şekil 100.

⁶⁵⁸ Bkz. Şekil 100.

⁶⁵⁹ Bkz. Şekil 100.

Şekil 100. 1800-1839 Tarihleri Arasında Bursa Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen Deşt-i Kıpçak-Hint-İran ve Uzakdoğu Ürünleri

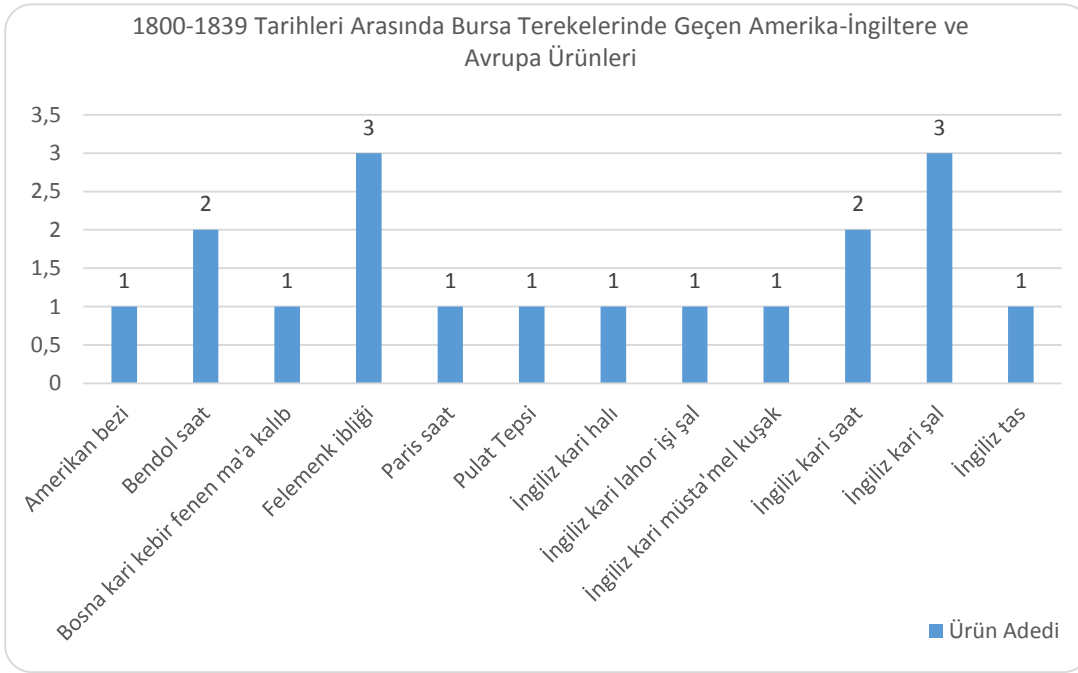
5.4.5. Avrupa

Bursa terekelerinde Amerika, İngiltere, Fransa, İsviçre, Hollanda, Fransa ve Bosna gibi ülkelerin ürünlerinin ismi geçmektedir. Bu ülkelerin içerisinde en fazla ürünler Felemenk ipliği ve İngiliz kâri şâl'a aittir. İkinci sırada Bendol (İsviçre) ve İngiliz kâri saat yer alırken Amerikan bezi, Paris saat, Pulat(çelik) tepsi, İngiliz kâri halı, İngiliz kâri lahor şal, İngiliz tas gibi ürünlerde terekelerde tespit edilmiştir.⁶⁶⁰ Bu ürünlerin Bursa esnaf-tüccar terekelerinde yer alması Amerika gibi çok uzak ülkelere kadar ekonomik ikili ilişkiler içerisinde girerek, Bursa piyasasına ürünlerini sunabildiklerini gösterir. Nitekim, bu ülkeler arasında ticaretin yapılmasında ve gelişmesinde esnaf-tüccar taifesinin varlığı önemlidir.

Avrupalı Devletler, Osmanlı Devleti'yle ticari ilişkilerini geliştirebilmek için Beratlı tüccar, gibi ifadelerle Müslüman tüccarlara karşı Osmanlı Devletinden ayrıcalık elde ettikleri gayrimüslim esnaf-tüccarlarla, bağlantıya geçerek bir yandan kendi mamullerinin Osmanlı coğrafyasında pazar bulmasının yolu açmış, bir yandan da Osmanlı coğrafyasındaki gayrimüslimlerle olan ikili ilişkilerini geliştirerek, sonraki yıllarda üzerlerindeki nüfuzlarının artmasına sebep olmuşlardır. Osmanlı Devleti bu

⁶⁶⁰ Bkz. Şekil 101.

sürecin etkisini kırabilmek için önceleri Avrupa tüccarı ifadeleri ve içerikleriyle bertaraf etmeye çalışsalar da, sonrasında Hayriye tüccarı sıfatıyla Müslüman esnaf-tüccarında desteklenmesi yoluna gidilmiştir. İncelediğimiz terekelerde de Hayriye tüccarı sıfatıyla bir tüccar tespit edilmiştir. Örneğin, Hayriye Tüccarından Halil Hatib Zade Es-Seyyid Ahmed bin Es-Seyyid Mehmed 18.243 kuruş⁶⁶¹ gibi üzerinden çıkan yüksek mal varlığıyla bu süreçte Bursa'nın da önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

Şekil 101. 1800-1839 Tarihleri Arasında Bursa Terekelerinde Geçen Amerika-İngiltere ve Avrupa Ürünleri

Bursa, XIX. yüzyılın ilk yarısında dahi hem Bursalı esnaf-tüccar itibarıyla, hem de yakın ve uzak coğrafya tüccarlarının yoğun ilgisini çekmeye devam etmiştir. Bursa'nın, yüzlerce yıl Doğu-Batı ticaretinde aktif rol oynaması insanların bilinçaltındaki yerinin, insanlar arasında da bir anda gözden çıkartılmadığının göstergesidir. Bursa ticari alanda eski döneme göre dozu biraz azalsa da etkisini yine de gösteren ve farklı alanlara yaptıkları yatırımlarla kaybolan itibarını yeniden kazanma girişimleri sergileyen, ticaret ruhunu kaybetmeyen Anadolu'nun önemli kent merkezlerinden birisi olmaya devam etmektedir.

⁶⁶¹ BŞS, C.28/193; 7 Muharrem 1248/6 Haziran 1832.

ALTINCI BÖLÜM

6. BURSA ESNAF VE TÛCCARININ SOSYO-KÛLTÛREL HAYATTAKİ YERİ

Osmanlı kent yapısının oluşumunda, kendisinden önce bu bölgede yer alan Selçuklu ve Bizans Devletlerinin şehir kültürü ile Türk-İslam kültürel öğelerinin harmanlanması etkili olmuştur. Her kültürün kentsel yapıdan beklentileri farklı olmakla birlikte Osmanlı için, “*Cuma kalınır, bazar durur.*” ifadeleriyle kentin hem dini, hem de ekonomik yönüne atıf yapılmıştır. Özellikle kentler halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında rol alacak tüm ekonomik faaliyetler ve idari kurumların bulunduğu, Avrupa kentlerine göre daha fazla özerkliğe sahip, sosyo-kültürel ve ekonomik faaliyetlerin profesyonelce şekillendiği bir görüntü arz etmektedir.⁶⁶²

Osmanlı, Türk-İslam toplumsal geleneğinin bir devamı niteliği itibarıyla halkları içerisinde sosyal tabakalaşma söz konusu olmamıştır. Ancak sosyal içtimai yapıyı egemenliği elinde tutan yönetici askeri (seyfiye, ilmiye ve kalemiye) sınıfı ile, yönetilen halk yani reaya (kentli ve köylü) sınıfı arasında ayırım yapılmıştır.⁶⁶³ Ayrıca Bursa reayası da kendi arasında homojen değil, heterojen bir yapıya sahiptir. XV. ve XVI. yüzyıl Bursa’sıyla ipek ticareti yapan İran ve Azerbaycanlılar Bursa’ya yerleşerek kentin kozmopolit yapısının oluşmasında etkili olmuşlardır.⁶⁶⁴ Bursa’daki esnaf ve tüccar kentin savunma imkânlarının iyileştirilmesine maddi destek vermiştir. Bu, burjuvazinin toplumsal dayanışma ve özveri içerisinde olduğunu göstermektedir.⁶⁶⁵

⁶⁶²Mehmet Öz, “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2005, s. 58-63

⁶⁶³ Engin Yenal, *agm.*, s. 35

⁶⁶⁴ Yenal, *agm.*, s. 32

⁶⁶⁵ *Agm.*, s. 30

6.1. Bursa Esnaf-Tüccarının Yaşadığı Mekânlar

6.1.1. Esnaf-Tüccarın Yaşadığı Mahalleler

Kent dokusunu oluşturan en önemli öğelerden birisi mahallelerdir. Bursa mahallelerinin oluşumunda ve isimlendirilmesinde esnaf ve tüccar kesiminin etkisi büyüktür. Özellikle zengin kesim tarafından yaptırılan camiler ve mescitlerin etrafında mahalleler şekillenirken bir yandan da ibadet mekânlarına kendi isimlerinin verilmesiyle de o mahallenin ismi oluşmaya başlamıştır. Hoca İlyas, Başçı İbrahim, Nalbantoğlu, Yiğit Köhne, Tuz Pazarı vs. gibi.⁶⁶⁶

Gayrimüslimlere ait ayrı mahalleler olduğu gibi karma mahalleler de bulunmaktaydı. XVII. yüzyıl Bursa kent nüfusunda Rum, Ermeni, Yahudi ve Kıpti gibi gayrimüslimlerin oranı büyüktür. Müslim ve gayrimüslim halkın içtimai hayatta dinsel baskı olmadan karşılıklı etkileşim içerisine girdikleri sicillere yansımıştır.⁶⁶⁷ 1767’de seyahat için Bursa’ya gelen Carten Niebuhr “*Yahudiler Bursa’da tam bir hürriyet sahibidir. İstedikleri sanatla uğraşmalarına müsaade olunmuştur.*”⁶⁶⁸ diyerek Müslüman Türklerin, gayrimüslimlere gösterdiği hoşgörüyü dikkat çekmektedir. 1745’te Bursa’ya gelen Richard Pockock’e göre ise, varoşlar dâhil kentin çevresi 6 millik alanı kapsamaktadır. Rumlar’ın oturduğu varoşlar, şatonun batısında, 3 kilisesi olan 600 aileden oluşmaktadır. Doğuda Başpiskoposlarıyla Ermeniler’in oturduğu varoşlar da yaklaşık 100 aileden oluşmakta ve bir kiliseleri bulunmaktadır.⁶⁶⁹ 1793’te şehre gelen İnatz Von Brenner ise, Bursa nüfusunun yaklaşık 100.000 kişi olduğunu, bunun yaklaşık 6.000’inin Ermeni, 3.500’ünün Rum, 1.200’ünün Yahudi olduğunu, Türkler ise asıl kale içerisinde yer alan 13.000 evde yaşamakta iken bazı Türkler ise aşağı yerleşim yerlerinde, 4-5 bin evde ise Yahudi ve Hıristiyanlarla yaşayan Türkler bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁷⁰ 1838’de gelen Robert Walsh’ a göre ise 6 mil alanı kapsayan şehrin nüfusu, 11.000’i Yahudi, Rum ve Ermeni kilisesine bağlı Hıristiyan olmak üzere 75.000 kişidir.⁶⁷¹ 1840 yılında inceleme yapan Baptistin Poujoulat ise şehirde, 90.000 Türk, 5000 Rum, 3000 Ermeni ve 2000 Yahudi bulunduğunu

⁶⁶⁶ Engin Yenal, *agm.*, s. 29.

⁶⁶⁷ Hasan Basri Öcalan, *agm.*, s. 83-84.

⁶⁶⁸ Nurşen Günaydın-Raif Kaplanoğlu, *age.*, s. 73.

⁶⁶⁹ *Age.*, s. 67.

⁶⁷⁰ *Age.*, s. 77; İlhan Tekeli, *agm.*, s. 44.

⁶⁷¹ Nurşen Günaydın-Raif Kaplanoğlu, *age.*, s. 104.

belirtmiştir.⁶⁷² Farklı dönemlerde Bursa'yı ziyaret eden seyyahların verilerine bakıldığında Bursa kentsel nüfusunun çoğunluğunu Müslüman Türklerin oluşturduğu görülmektedir. Bursa Anadolu'nun önemli kültürel ve ticaret merkezi olması nedeniyle kozmopolit bir yapıya sahiptir. İslam kültürünün etkisiyle farklılıklara karşı oluşan hoşgörü ortamı Bursa'da da etkisini hissettirmiştir. 1888 yılında üç günlüğüne Bursa'yı ziyaret eden İbnü'l Celal Sezâyi Seyahatnamesinde, "Bursa'da merkebe binmek muayyebattan değildir."⁶⁷³ diyerek toplumsal alandaki hoşgörüye dikkat çekmiştir.

6.1.2. Esnaf-Tüccarın Yaşadığı Evler

Kent dokusunun en önemli ayaklarından birisi konutlardır. Mahallelerinin, bağ ve bahçelerin oluşturduğu yeşillik denizi içerisinde adeta kaybolan Bursa, bu özelliğini XIX. yüzyıl ortalarına kadar da sürdürmüştür.⁶⁷⁴ Osmanlı meskenleri Avrupa'daki gibi dikey değil, yatay mimari üslup üzerine şekillenmiştir. Esnaf terekelerinde "*mülk menzil der-mahâlle-i mezbûre*" gibi ifadelerin yanında çok istisnai olmakla beraber "*Debbağ Dede Mustafa bin Mehmed'in 12.000 kuruş değerindeki mülk menzili fevkâni, tahtâni ve havlulu*"⁶⁷⁵ gibi ifadelerle çok katlı meskenler betimlenmiştir. Mülklerin büyük bir kısmı tek katlı olmakla beraber yer yer sahiplerinin zenginliklerine göre kat sayılarının da arttığı görülür. Özellikle bahçe duvarlarının yüksek yapılarak, sokakla bağlantılarının kesilmesiyle oluşturulan havlular, gün içerisinde vaktin geçirildiği ana mekânlar olarak göze çarpmaktadır.

6.1.3. Esnaf-Tüccara Ait Ticari Mekânlar

Osmanlı dönemi Bursa'sında alış verişler genellikle çarşı-pazar ve hanlarda gerçekleşmiştir. Özellikle çarşı ve pazarlar halkın günlük yaşesinin temini için gerekli malzemelerin karşılandığı yerlerdir. Bu mekânlar, namazları beraber kılma arzusu nedeniyle genelde camiler etrafında kurulmuşlardır.⁶⁷⁶ Bizans esnaf teşkilatında

⁶⁷² Age., s.107.

⁶⁷³ İbnü'l Celâl Sezâyi, "Bursa'ya Seyahat", *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s. 335.

⁶⁷⁴ Engin Yenal, *agm.*, s.30.

⁶⁷⁵ BŞS, C.232/22-21; 21 Recep 1228/20 Temmuz 1813.

⁶⁷⁶ Hasan Basri Öcalan, *agm.*, s. 90; Necmi Gürsakal, *agm.*, s. 384; Neslihan Dostoğlu, "Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi Ticaret Aksı", *Çarşının Öyküsü; Bursa*, Prj. K.:Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s. 479.

görülen her bir esnaf zümresinin ayrı ayrı çarşılarının bulunması geleneğini, Osmanlı Devleti’de sürdürmeye çalışmıştır.⁶⁷⁷

Osmanlıdaki sosyal etkinlik alanları olan mescid, çarşı ve pazar yerleri dışındaki bazı sosyal mekânlarda da yoğunluk oluşmuştur.⁶⁷⁸ Bursa kahvehaneleri birer arifler mektebidir. Bazı kahvehanelerin bir köşesinde gelenlerin saçını, sakalını kesip, başlarını yıkayan berber dükkânları bulunabilmektedir.⁶⁷⁹ Yine bozahaneler de vardır ki buralara gitmek ayıp değildir; çünkü buralarda sâzende ve hânendeler, gazelhânlar, meddahlar ve masal anlatıcılar gibi değişik faaliyetler sergileyen taife bulunmaktaydı.⁶⁸⁰ Bedesten çok fonksiyonlu özelliğiyle bir kentin ekonomik yaşamını düzenleyici ve belirleyici bir yere sahiptir. Bedesten çevresindeki dükkânlar, hanlar, hamamlar ve açık pazarlarla, Uzunçarşı’sıyla Bursa, XV. yüzyıl ortalarında Osmanlıların en büyük ticaret merkezi olacaktır.⁶⁸¹ Sonradan bedestenin konumuna göre yerleştirilen dükkânlar, yaya ticaret aksının oluşmasını sağlamıştır.⁶⁸²

Bursa esnafı, değişik zamanlarda sergiledikleri toplumsal etkinlikler (geçit alayları ve törenler gibi) organize ederek ictimai hayatın renklenmesine yardımcı olmuşlardır.⁶⁸³

6.2. Esnaf-Tüccarın Hayrat Kaynağı Vakıflar

Bursa kent merkezinde çok sayıda hayırsever vatandaşlar tarafından yaptırılan vakıf binaları bulunmaktadır. Vakıf sisteminin temeli Kur’an ve Sünnete dayanır. Müslümanlar, insana, hayvana ve tabiata karşı yapılan hizmetin mükâfatını Allah’tan beklemiştir. Hayırsever kişiler, toplumun ihtiyacı olan her alanda vakıflar kurmuşlardır. Bu vakıflara sadece Müslümanlar değil gayrimüslimler de bağışlarda bulunmuşlardır.⁶⁸⁴ Esnaf ve tüccarın büyük bir kısmı ise vakıflara ait dükkânlarda ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca İslam dininin temizliğe önem vermesi, hayırsever kişilerin hamam, çeşme ve suyolları yapımına önem vermesine sebep

⁶⁷⁷ Raif Kaplanoğlu, “Payitaht Bursa’da Gayrimüslimler” s. 178; Özlem Köprülü Bağbancı, *agm.*, s.40.

⁶⁷⁸ Engin Yenal, *agm.*, s. 36.

⁶⁷⁹ Cafer Çiftçi, “Osmanlı Döneminde Bursa Berberleri”, s. 737.

⁶⁸⁰ Engin Yenal, *agm.*, s. 21.

⁶⁸¹ Yenal, *agm.*, s. 27.

⁶⁸² Neslihan Dostoğlu, *agm.*, s. 479.

⁶⁸³ Yenal, *agm.*, s. 36.

⁶⁸⁴ Hasan Basri Öcalan, *agm.*, s. 84-85.

olmuştur.⁶⁸⁵ Hayır amaçlı yapılan işlerin dinsel öğreti ve yönlendirmelerle bağlantılı olması, dinin toplumdaki etkisini yansıtması açısından önemlidir.

6.3. Sosyal Dokunun Oluşmasında Esnaf-Tüccar

Bursa'nın fethinden sonra burada köle pazarı kurulmuştur. Köleler ya savaş tutsağı olarak ya da ticaret yoluyla sağlanırdı. Bursa'da Balkan, Kafkas ve Rus diyarından gelen esirler yanında Hintli ve Afrikalı köleler de bulunmaktadır. Bu esirler Arap ve İranlı tacirler tarafından getirilmekteydi.⁶⁸⁶ XV. yüzyılda kurulan pazarda yılda 6000'den fazla kölenin alınıp satıldığı görülürken, bunların sonrasında azat edilerek, iş gücü sahibi kişiler haline gelmişler, hatta kimileri vakıflar kurarak önemli hizmetlerde buldukları görülmektedir. Bursa'da bulunan câriyelerin birçoğunu evlerde kullanılan câriyeler oluşturmaktadır.⁶⁸⁷

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında yaşayan her etnik ve sosyal grubu birbirinden ayırt edebilmek istemiştir. Bunun çözümünü ise giysi ve başlıkların renk ve malzemesinin farklılığında bulmuştur. Müslümanlar için sarı, Ermeniler için kırmızı, Rumlar için siyah ve Yahudiler için ise mavi renk belirlenmiştir.⁶⁸⁸ Bu durum bölgedeki dinsel nüfus yoğunluğuna göre, talep edilen renk ve ürünlerin arz ve pazarlarının belirlenmesinde de etkili olmuştur. Buda gösteriyor ki dinin siyasete etkisiyle içtimai alanda belirleyici olduğu hususudur. Alınan bu kararlar ise o bölgede üretilen ve pazarlanan mamullerin oranında ve niteliğinde değişimlere yansıtıldığı görülmektedir.

6.3.1. İçtimai ve İktisadi Hayatta Bursalı Kadınlar

Bursa kadınları üzerine araştırma yapan Abdurrahman Kurt, 1839-1876 dönemleri arasında maddi imkânları olmasına rağmen güvenlik ve ulaşım imkânlarının yetersizliği nedeniyle Bursa'dan hacca giden kadınlara rastlayamadığını ifade etmiştir.⁶⁸⁹ Abdurrahman Kurt, esnafa aidiyet içeren hiçbir bayan terekesine

⁶⁸⁵ Öcalan, *agm.*, s. 85.

⁶⁸⁶ Halil Sahillioğlu, "On beşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", s. 75.

⁶⁸⁷ Raif Kaplanoğlu, "Payitaht Bursa'da Gayrimüslimler", s. 170-172.

⁶⁸⁸ Kaplanoğlu, *agm.*, s. 175.

⁶⁸⁹ Abdurrahman Kurt, "19. Yüzyıl'da Bursa Toplumunun Sosyal Görünümü ve Halkın Sahip Olduğu Eşyalar", *Bursa Halk Kültürü, I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu, Bildiriler Kitabı (4-6 Nisan 2002)* C.II, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2002, s. 714.

rastlamadığını ifade etmiştir. Sadece borçlu kişiler arasında yer alan ateşçi unvanlı bir kadın istisna teşkil etmektedir.⁶⁹⁰ Bizim incelediğimiz dönem itibariyle Refika⁶⁹¹ ve Zeliha'nın⁶⁹² babasının debbağhanesindeki hissesinden kendilerine miras kaldığını görmekteyiz. Şerife Hacer binti El-Hac Hüseyin Ağa'nın ise dolabıcı ve değirmenden 7/8 hissesiyle yüklü miktardaki mal varlığı nedeniyle terekesinde çok sayıda simli eşya, yakut yüzükler, elmas yüzükler, inci ve altınlar önemli yer tutmaktadır.⁶⁹³ Azize binti Hüseyin'in ise dükkânı bulunmaktadır.⁶⁹⁴ Şerife Hüsniye binti Es-Seyyid El-Hac Abdurrahman'ın ise eskici dükkânı bulunmaktadır.⁶⁹⁵ Rakime(?) binti El-Hac İbrahim ise etmekçi dükkânına⁶⁹⁶ sahiptir. Hammamcı Zevcesi Şerife Ayşe binti El-Hac Mustafa ise hamamcı dükkân icarından 1.199,6 kuruşluk ek bir gelir elde etmektedir.⁶⁹⁷ Nacakçı Zevcesi Şerife Ayşe'nin nacakçı dükkânı,⁶⁹⁸ Zeyneb binti Mehmed'in ise paçacı dükkânı,⁶⁹⁹ Hıristiyan olan Rasalke binti Zerli?'nin semerci dükkânı,⁷⁰⁰ Zeyneb Hatun binti Ahmed'in semerci dükkânı⁷⁰¹ bulunmaktadır. Bursalı kadınların iktisadi ve ictimai hayatta aktif olarak yer aldıklarını görmekteyiz. Bu veriler ışığında Müslüman-Türk kadınının ekonomik ve ictimai hayattan dışlanıp eve hapsedildiğine dair ithamların geçerli bir kanıtı dayanmayan, iyi niyetten uzak, mesnetsiz iddialar olduğu görülmektedir.

6.4. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Geçen İlmî Eserler

Dönemin ilim ve kültür hayatının anlaşılmasında terekelerde geçen kitap isimleri önemli bir yere sahiptir. Bu kitap isimleri ve sahipleri ise şöyledir; Bakırcı dükkânı bulunan Müderris Es-Seyyid Mehmed Efendi bin Osman Efendi'nin terekesinde Mushaf-ı Şerif 20 kuruş, ile başlayarak, Mesnevi-i Şerif 26 kuruş, Şerh-i Mesnevi 4 kuruş, Mollâ Câmî' 7 kuruş, 2 Cild Vângûlû 66 kuruş, 2 Cild Dürer 9,5

⁶⁹⁰ Kurt, *agm.*, s. 715.

⁶⁹¹ BŞS, B.302/100; 13 Şaban 1251/4 Aralık 1835.

⁶⁹² BŞS, 302/100; 8 Şevval 1251/27 Ocak 1836.

⁶⁹³ BŞS, 304/5; 15 Şevval 1232/28 Ağustos 1817.

⁶⁹⁴ BŞS, D.7/19; 17 Rebiülevvel 1240/9 Kasım 1824.

⁶⁹⁵ BŞS, 302/129; 21 Rebiülahir 1248/17 Eylül 1832.

⁶⁹⁶ BŞS, B.320/23; 7 Muharrem 1231/9 Aralık 1815.

⁶⁹⁷ BŞS, B.295/100; 1 Ramazan 1252/10 Aralık 1836.

⁶⁹⁸ BŞS, B.295/157; 19 Şevval 1255/26 Aralık 1839.

⁶⁹⁹ BŞS, B.309/96; 22 Rebiülahir 1240/14 Aralık 1824.

⁷⁰⁰ BŞS, B.310/45; 9 Zilkade 1242/4 Haziran 1827.

⁷⁰¹ BŞS, B.320/50; 14 Rebiülevvel 1232/1 Şubat 1817.

kuruş, 3 Kitab-ı Caferiye 3 kuruş, 797,2 kuruş değerinde çok sayıda kitap ismi vardır.⁷⁰² Tavukpazarı mevki'inde bakkalı bulunan El-Hac Hafız Mehmed Hafız Efendi bin El-Hac Ömer'in terekesinde ise 3 Muhammediye Şerhi 500 kuruş, Kul Ahmedî ve Kâfiye Şerhi ve Halili 32 kuruş, 2 Kara Dâvud Kitabı 22 kuruş, 6 Kitab Cildi 15,5 kuruş, Kıtımiri 11,5 kuruş, Usul-u Cedid ve 4 Münşâyet 15 kuruş, Lehçe-i Lugat 61 kuruş, Cild-i Kebir 33 kuruş, Ahz-ı Kebir ve Şerh-ü Behir 114 kuruş, 2 Cild Vângûlû 107 kuruş, Kâfiye-i me.... 36,5 kuruş, 2 Cild Bend-i 'Attâr Şerhi 200 kuruş, Mantık Şerhi 34,5 kuruş, Hâfız Divânı 7 Kitab 12 kuruş, Aziz ve Hüseyin Cildi 28 kuruş, Gülistân ve Hâris Kitabı 115 kuruş, Mollâ Câmî ve Avâmîl ve 47 kuruş, Tarikat Şerhi 665 kuruş, Mantık Şerhi 149 kuruş, Cenk 25 kuruş değerinde çok sayıda kitap ismi vardır.⁷⁰³ Yine Han, Çilingir, Nalband ve Bıçakçı gibi farklı alanlarda işyerleri bulunan Kasım Mehmed Refi' Efendi bin Hasan Efendi ?'ninde terekesi de Mushaf-ı Şerif 1.700 kuruş, Tarik-i Muhammediye 31 kuruş, Ma'âni Muhtar 30 kuruş, En'âm-ı Şerif 32 kuruş, Muhammediye ve Hırka-i Şerif ve 3 Cild Kitab 9 kuruş, Kanâvâr-ı 'Âtâiye 478 kuruş, 2 Cild Kanâvâr-ı Hazine 17 kuruş, 4 Cild Bahriye-i Atik 100 kuruş, Delâil-i Hayrât 52 kuruş, Şifâ-i Şerif 40 kuruş, Kanâdâr-ı Angaradar 63 kuruş, Şifâ-i Şerif Şerhi 151 kuruş, Kanâdar Ali Efendi 75 kuruş, Divân-ı Fârsî Sarf-ı Hamle 34 kuruş, 1 Cild Vângulu 170 kuruş, Kanâdâr-ı Bezzâziye 100 kuruş, 2 Tefsir-i Keşân 111 kuruş, Tefsir-i Seyyit 40 kuruş, Şerh-i Şâfiye ve Şerh-i Âvâmîl 72 kuruş, Kâfiye ve Şâfiye şerhi 71 kuruş, Tefsir-i Kürsi 86 kuruş, Kitâb-ı Kâşif 19 kuruş, 9.777 kuruş değerinde birçok dini ve edebi eser bulunmaktadır.⁷⁰⁴ Sahhaf Hüseyin Efendi bin Hasan'ın da terekesinde Serâciye Şerhi 3 kuruş, ... gibi kitaplar ve özellikle de çok sayıda kağıt cinsleri bulunmaktadır.⁷⁰⁵ Semerci ve Kahveci Es-Seyyid Abdulhalim Efendi bin Es-Seyyid Süleyman Efendi Bey'in terekesinde ise Târih-i Bosna ve kitab 15,5 kuruş, Subhi Tarihi 16,5 kuruş, Tarih-i Mısır ve Timur Korkâş 18,5 kuruş, Tabib kitab 14 kuruş, Hâtun Tâhir ve Ahlâk -ı Ahmedîye 10,5 kuruş, ... gibi genellikle dini kitaplar yer almaktadır.⁷⁰⁶ Terekelerde dönemlerine ait birçok kitap ismi ve kuruş cinsinden değeri yer almaktadır. Diğer terekelerde kitap isminin yer almaması okuma yazma oranının azlığını, millet olarak görsel ve yazılı materyaller

⁷⁰² BŞS, B.320/16-17; 21 Rebiülevvel 1231/ 20 Şubat 1816.

⁷⁰³ BŞS, C.28/114-113; 18 Rebiülevvel 1250/25 Temmuz 1834.

⁷⁰⁴ BŞS, C.28/112-111; 21 Şaban 1249/4 Aralık 1833.

⁷⁰⁵ BŞS, B.309/102; 3 Ramazan 1240/21 Nisan 1825.

⁷⁰⁶ BŞS, B.298/152-151; 7 Şevval 1251/26 Ocak 1836.

alanında değil, şifai-işitsel melekelerimizin gelişmiş olması nedeniyle kitap okuma ve bulundurmaya alakalı teşebbüsün olmadığını gösterir. Mushaf-ı Şerif'in genellikle kadın çeyizlerinde ilk sırada yer alırken erkek terekelerinde genellikle yer almaması dikkat çeken bir diğer husustur.

6.5. Esnaf ve Tüccara Ait Kullanım Eşyaları

6.5.1. Giyim-Kuşam

Terekelerde geçen eşyaların çeşitliliği ve sayısı, bireyin sosyo-kültürel ve ekonomik durumunu yansıttığı kadar hayat tarzını yansıtmaya açısından da önemlidir.⁷⁰⁷ Bursalı esnaf-tüccarın günlük hayatta kullandığı giyim kuşam ve kumaş parçaları şunlardır: Alacuha nâfe kürk, nâfe kürk, samur kürk, kâkum kürk, sincâb kürk, al ihram, kâbut, başlık, çuha şalvâr, beyaz antere, çuha heybe, köhne şal heybe, köhne şal, Acem şal, içlik, yelek ve içlik, beyaz antere, alaca antari, ton, peştemâl, dölband, dölband entere ve dizlik, kısa antere, peşkir ve sağır ve havlu, havlu, bez, müsta'mel peşkir, kuşak, papuş, harir(ipek) gömlek, gömlek, köhne gömlek, aba gömlek, sarık, köhne çuha ferâce, köhne şâl ferâce, köhne ferâce, bo'ça, şalvar, hâki şalvar, aba şalvar, libâde, melbusât, siyah çiçekli hırka, yemeni, köhne yemeni, köhne aba, köhne lahor şâl, uçkur, Felemenk ipliği, na'leyn, külâh, kavuk, İskender kuşağı, Trablus kuşağı, Humus kuşağı, Haleb kuşağı...

6.5.2. Döşeme-Sergi Takımları

Esnaf-tüccarın terekelerinde tespit edilen döşeme, sergi ve yatak takımları ise: döşek, köhne döşek, şilte, basma şilte, yüz şiltesi, şilte yasdık, keçe, musta'mel yasdık, minder, baş yastık, cedit yorgan, yorgan, basma yorgan, çit yorgan, köhne yorgan, çiçekli yorgan, telli yorgan, yorgan yüzü, minder, seccâde, çul, beledi döşek, beledi yasdık ve şilte, dastar, iğne, kilim, köhne kilim, köhne orta keçesi, çuka perde, mısır hasırı, çuha hasırı... Bazı gayrimüslim terekelerinde Müslümanların ibadet ederken kullandıkları seccadelere rastlanılmıştır. Örneğin, Ağaççı Ohans veled Melgun?'un

⁷⁰⁷ Ömer Demirel-Muhittin Tuş-Adnan Gürbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesine Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX Yüzyıllar)", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt 2, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 706.

terekesinde 30 kuruş⁷⁰⁸ değerinde bir seccade de yer almaktadır. Bu husus dinler arasında çok katı bir ayırım olmadığını, karşılıklı ilişkilerin gayet iyi olduğunu ve hoşgörü çerçevesi içerisinde devam ettiğini göstermektedir.

6.5.3. Ziyinet Eşyası

Özellikle bayan esnaf terekelerinde geçen saat, çalar saat, çalar çekmece saat, İngiliz kâri saat, pirinç tarak, yüzük, elmas küpe, elmas iğne, elmas yüzük, halka yüzük gibi ziynet eşyası dikkat çekicidir.

6.5.4. Aydınlatma Eşyaları

Bursa gecelerinin aydınlatılmasında şam'dân, kebir şam'dan, fener, câm fener, köhne fener, sağır fener, yağlık gibi aydınlatma araçları kullanılmıştır.

6.5.5. Mutfak Eşyaları

Günlük hayatta yiyecek-içecek sunumunda ve mutfak malzemesi olarak kullanılan sini, kebir sini, sağır sini, tabak, kâşık, bardak, iskemle, nargile, pirinç nargile, sim nargile, duhan çubuğu, tas, kapaklı tas, çubuk ve takımı, leğen, bakır parça, kahve takımı, kahve ıbrığı, çakı, sim kaşık, simlice bıçak, kebir bıçak, kepeç, lengeri, bakraç, kapaklı sahan, sahan ve bâkır, güğüm, sağır kazgân, hamâm kazgan, sim sahan tas, küb, sefer taşı, ma'deni tabak, ma'deni kâse, kâse, kapaklı bardak, fincân gibi kimisi hammaddesine, kimisi kullanım amacına kimiside büyük ve küçüklüğüne göre isimlendirilen günlük kullanım eşyalarından oluşmaktadır.

6.5.6. Muhtelif Eşyalar

Tüm bunların dışında terekelerde geçen muhtelif ev ve kullanım eşyası olarak ıbrık, köhne ıbrık, çekmece, sepet sandık, mangal, tabanca, piştov, tüfenk, simlice tüfenk, kebir tüfenk, kılınç, bâlta, kâzma, iskemle, köhne iskemle, kantâr, yıldızlı hamâm taşı, bâlık ağı, çapa, kavâl, pâte urgan, yirmialtı halka urgan, sekiz halka urgan, yirmi halka urgan, yedi halka urgan, onbeş halka urgan, ondört halka urgan, oniki halka urgan, yular gibi malzemelere rastlanmıştır.

⁷⁰⁸ BŞS, B.356/7; 9 Recep 1254/28 Eylül 1838.

6.6. Esnaf-Tüccarın Aile Yapısı

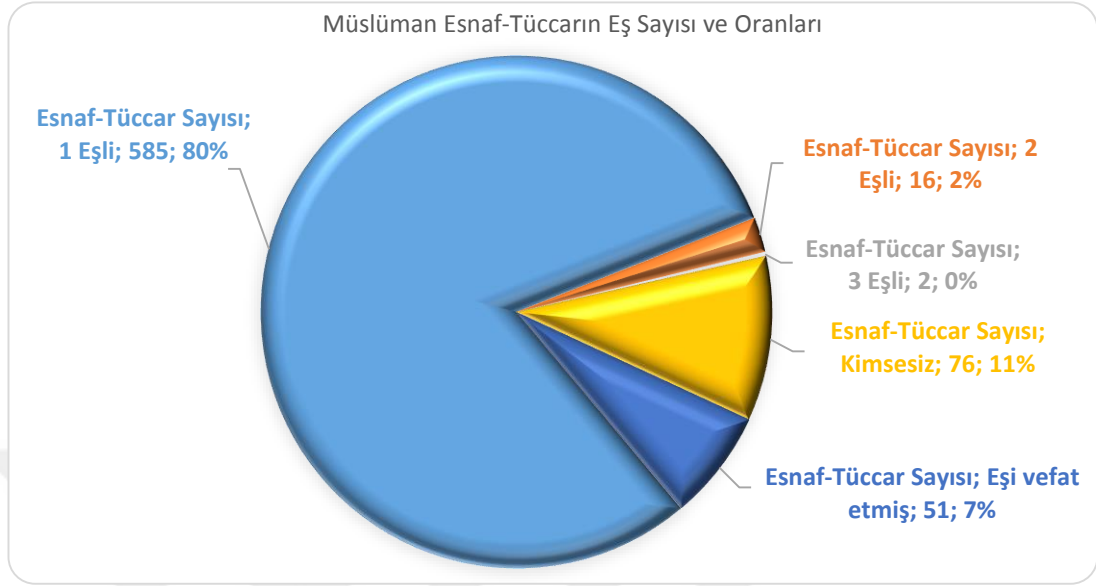
6.6.1. Müslüman Esnaf-Tüccarın Aile Yapısı

Bursa içtimai yapısını teşkil eden en önemli yapılardan birisi de ailedir. Ailelerin teşekkül ettiği evlilik kurumu, erkek ve kadın ilişkisini meşru temele dayandıran, erkek ve kadının birlikte yaşamasını, yardımlaşma ve dayanışma içerisinde olmasını sağlayan, onlara karşılıklı hak ve vazifeler yükleyen bir akidleşme ilişkisidir.⁷⁰⁹ İslami hükümlerin uygulandığı Osmanlı aile yapısında çok eşlilik serbest bırakılmasına rağmen, genellikle tek eşliliğin yaygın olarak tercih edildiği; çok eşliliğin ise itibar görmediği tereke kayıtlarından anlaşılmaktadır. İncelediğimiz 810 esnaf-tüccar terekesinde tek eşli, iki eşli, üç eşli, eşi vefat etmiş (dul) ve bekar (kimsesiz) gibi ibarelere rastlanmıştır. Bunların sayısal dağılımını yaparsak, tek eşli 585 kişi, iki eşli 16 kişi, üç eşli 2 kişi, eşi vefat etmiş 51 kişi ve bekar kimsesiz olarak ise 76 kişi tespit edilmiştir. Eşi vefat edenleri de tek eşli olarak ele alırsak 636 esnaf-tüccarın tek eşli olduğu görülmektedir. Bu durum esnaf-tüccarın %97,23'ünün tek eşli yani "momogami" yapıyı tercih ettiğini gösterir. İki eşli olanlar %2,44'lük bir orana, üç eşli olanlar %0,30'luk bir orana tekabül eder. Kimsesi tespit edilemeyen esnaf-tüccarın esnaf-tüccar içerisindeki oranı ise %10,41 dir.⁷¹⁰ Bu oranın içerisinde Bursa dışından Bursa'ya ticaret için gelip vefat eden esnaf ve tüccarın sayısı çok büyüktür. Hz. Peygamber'in de hadis-i şerifinde Müslümanlara tek eşliliği tavsiye ettiği göz önünde bulundurulursa yakınları tespit edilemeyen bekârları saymazsak Osmanlı toplumunun %97,23'ünün tek eşli yaşam tarzına sahip olduğunu görülür. Bu durum Müslüman esnaf-tüccarın İslam hukukunun çok eşlilik için verdiği ruhsatı kullanmayı tercih etmediğini gösterir. Geriye kalan çok eşliliklerin bir kısmının sebebi, eşlerinin vefat etmesi, erkek çocuk isteği veya aşk gibi durumlardan kaynaklanması muhtemeldir. Osmanlının teokratik monarşiyle yönetildiği bir dönemde yaşam tarzının böyle olması, İslam dininin ve kurallarının sanki dört kadınla evlenmeyi tavsiye ediyormuşçasına kamuoyu oluşturan bir gruba bir cevap niteliğindedir. Bunların iddiaları gerçeklikten tamamen uzak ve mesnetsizdir. Bu tarz boş iftiralari, kadınlardaki kıskançlık duygularını harekete geçirmek, böylece kadınları İslam

⁷⁰⁹ İbrahim Etem Çakır, "Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet:1671-1678 Sofya Örneği", *OTAM*, 31/Bahar 2012, s. 42.

⁷¹⁰ Bkz. Şekil 102 ve Tablo 17.

dininden soğutarak dinden uzaklaştırma politikalarının bir yansıması olarak görmek gerekir.

Şekil 102. Müslüman Esnaf-Tüccarın Eş Sayısı ve Oranları

6.6.1.1. Müslüman Esnaf-Tüccar Ailesinde Çocuk

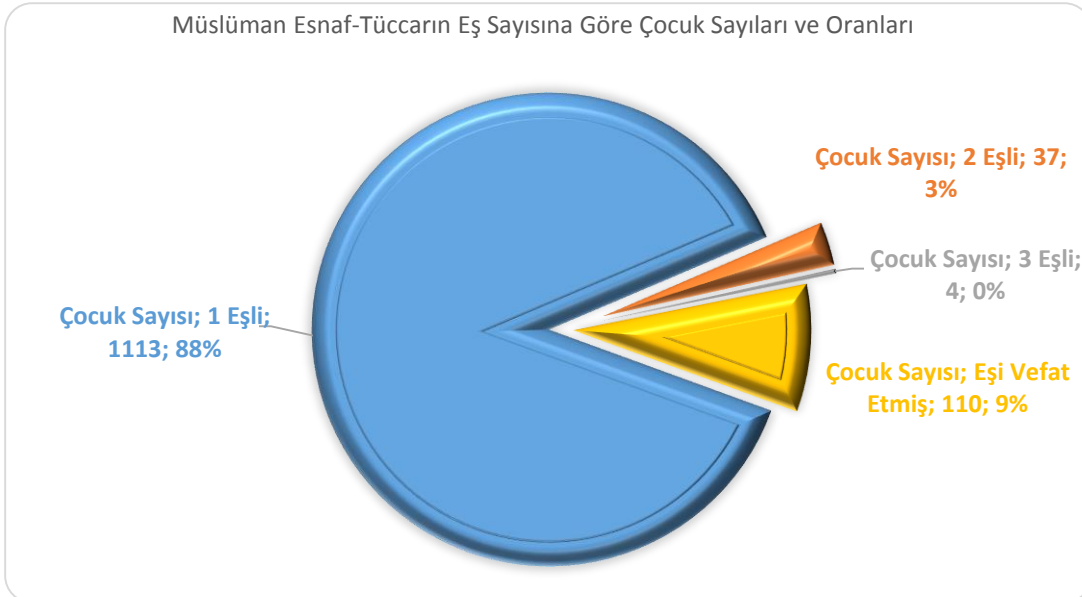
Müslüman esnaf-tüccar nesillerinin devamını sağlamak açısından sahip olmak istedikleri çocuk sayısı, bir ile sekiz çocuk arasında değişmektedir. Ancak tabloda da gösterildiği gibi aile başına düşen çocuk ortalaması %2,31 ile %1,90 arasında bir orana sahiptir. Evli olan Müslüman çiftlerin çocuk doğurma ortalaması ise %1,93 gibi düşük bir ortalama sahiptir.⁷¹¹ Bu durum şehirde yaşayan Müslüman esnaf ve tüccarın, maddi ve manevi anlamda bakıp yetiştiremeyeceği çok çocuk yerine, her türlü gereksinimlerini karşılayabileceği, maddi ve manevi anlamda istediği gibi kontrollü yetiştirebileceği az çocuk yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca Müslüman Türklere görülen doğum ortalamasının düşük olmasının bir başka nedeni ise, ülkeyi ve toprakları sahiplenmiş olma psikolojilerinden dolayı ırklarının yok olma gibi bir durumunu düşünmedikleri için az çocuk yapmak istemişlerdir. Yine çocuk ölümlerinin fazlalığı da bu sayının düşük çıkmasında etkili olma ihtimali yüksektir.

⁷¹¹ Bkz. Tablo 17.

Tablo 17. Müslüman Esnaf-Tüccarın Eş ve Çocuk Bilgileri (654 kişi evli)

Eş Sayısı	Esnaf Sayısı	Çocuğu Olan	Çocuk Sayısı	Eş Sayısı Oranı	Çocuk Sayısı Ortalaması
1	585	493	1113	%89,44	%1,90
2	16	13	37	%2,44	%2,31
3	2	2	4	%0,30	%2
Kimsesiz	76	-	-	-	-
Eşi vefat etmiş	51	51	110	%7,79	%2,15
Toplam	730 (654 evli)	559	1264	%100	%1,93

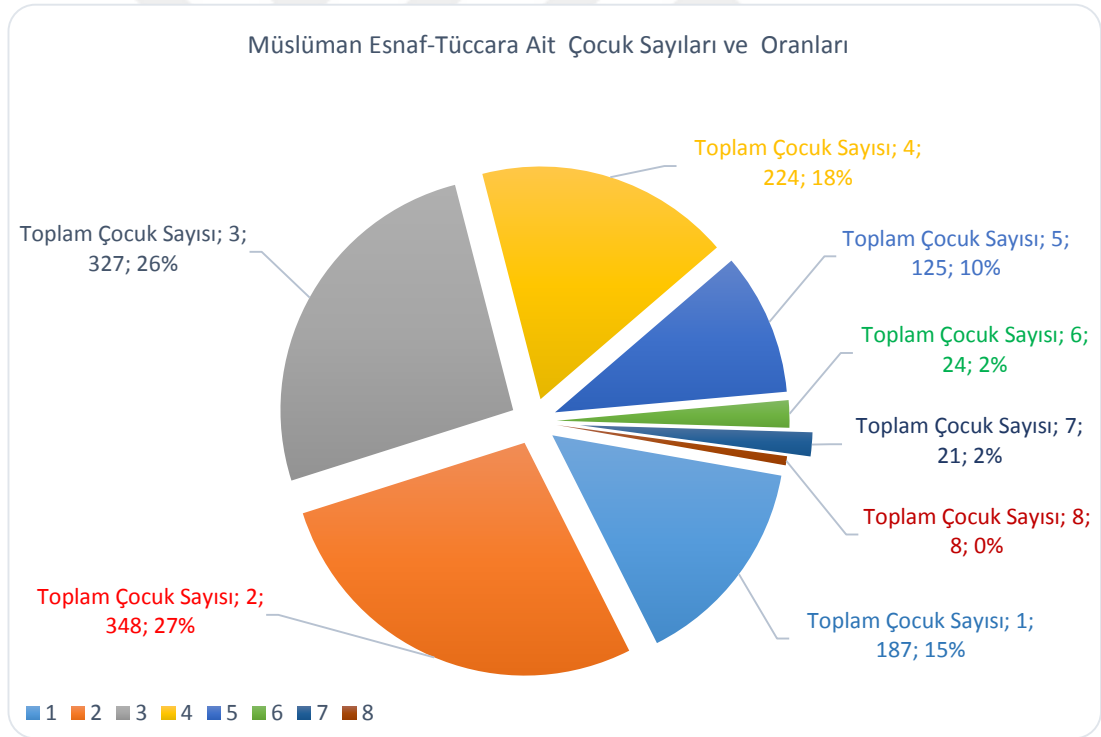
Müslüman esnaf-tüccarın eş sayılarına göre çocuk sayılarına baktığımızda tek eşli olan çiftlerin 1113 çocuğu bulunmaktadır. Bu sayı diğer Müslüman çocuklar içerisinde %88'lik bir orana sahiptir. İki eşli Müslüman esnaf-tüccarın 37 çocuğu bulunmakla %3'lük bir orana sahiptir. Üç eşli Müslüman esnaf-tüccarın 4 çocuğu olmakla %0,30'luk bir orana sahiptir. Eşi vefat etmiş 51 Müslüman esnaf-tüccarın ise 110 çocuğu ile %9'luk bir orana sahiptir.⁷¹²

Şekil 103. Müslüman Esnaf-Tüccarın Eş Sayısına Göre Çocuk Sayıları ve Oranları

⁷¹² Bkz. Şekil 103.

Bursalı esnaf-tüccarın çocuk sayılarıyla esnaf-tüccar sayıları arasında ters orantı vardır. Çocuk sayısı arttıkça esnaf-tüccar sayısı azalmaktadır. Müslüman esnaf-tüccardan iki çocuğa sahip esnaf-tüccar %27'lik bir oranla ilk sırada, üç çocuğa sahip esnaf-tüccar %26'lık oranla ikinci, dört çocuk sahibi olanlar ise %18'lik oranla üçüncü sırada yer alır. Tek çocuk %15 oran ile dördüncü, beş çocuğa sahip olanlar %10'luk oranla beşinci, altı çocuğu olan esnaf-tüccar %2'lik oran ile altıncı, yedi çocuğa sahip olanlar %2'lik bir oranla yedinci, son olarak sekiz çocuğa sahip esnaf tüccar %0,61'lik oranla sekizinci sıradadır.⁷¹³ Bu veriler Bursa kent merkezinde yaşayan esnaf ve tüccarın az çocuklu bir aile yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum her türlü gereksinimlerini karşılayabilecekleri, iyi bir gelecek hazırlayabilecekleri az çocuk yapma isteğinden kaynaklanabileceği gibi; sağlık alanındaki gelişmelerin yeterli düzeyde olmaması, beslenme imkânlarının yetersizliği yüzünden hastalıklara dayanamayan çocukların küçük yaşta kaybedilmesinden de kaynaklanabilir.

Şekil 104. Müslüman Esnaf-Tüccarın Çocukları Sayısı ve Oranları

⁷¹³ Bkz. Şekil 104 ve Tablo 18.

Tablo 18. Müslüman Esnaf-Tüccarın Çocuk Sayılarına Göre Oranları

Çocuk Sayısı	Toplam Esnaf-Tüccar	Toplam Çocuk	Evli Müslüman Çiftlerin (654) Çocuk %
1	187	187	%14,79
2	174	348	%27,53
3	109	327	%25,87
4	56	224	%17,72
5	25	125	%9,88
6	4	24	%1,89
7	3	21	%1,66
8	1	8	%0,63
Toplam	559	1264	%100

6.6.2. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Aile Yapısı

İncelediğimiz dönem itibariyle tespit edilen gayrimüslim esnaf tüccarın da, evlilik kurumuna önem verdiğini görmekteyiz. Gayrimüslim esnaf-tüccar da bir ve iki eşliliği tercih etmiştir. Tek eşliliği tercih eden 62 gayrimüslim esnaf-tüccar varken, sadece 1 gayrimüslimin iki eşi olduğu görülüyor ki, bu durum tek eşliliğin farklı dinsel gruplarda da itibar gördüğünü gösterir. Tek eşi aile yapısına sahip gayrimüslim esnaf-tüccar %96,87'lik bir orana sahipken, iki evli olan gayrimüslim esnaf-tüccar ise %1,56'lık bir orana sahiptir.⁷¹⁴ Eşini kaybeden esnaf-tüccar ise %1,56'lık bir orana sahiptir. Eşini kaybetmiş esnaf-tüccarı da tek eşi olarak sayarsak %98,43'lük bir orana sahiptir ki, tek eşlilik Anadolu coğrafyasında yaşayan kültürlerin ortak tercihi olarak da görebiliriz.

6.6.2.1. Gayrimüslim Esnaf-Tüccar Ailesinde Çocuk

Gayrimüslim esnaf-tüccarın da nesillerinin devamı için bir ile sekiz çocuk arasında değişen oranlarda çocuk sahibi oldukları görülür. Tek eşliliğe sahip gayrimüslim esnaf-tüccarın çocuk sayısı ortalaması %3,11'lik bir orana sahip iken iki

⁷¹⁴ Bkz. Tablo 19.

eşli gayrimüslim esnaf-tüccarın çocuk sayısı ise %3'lük bir orana sahiptir. Eşini kaybetmiş gayrimüslim esnaf-tüccarın çocuk sayısı ortalaması ise %3'lük bir orana sahiptir. Gayrimüslim esnaf-tüccarın çocuk doğum oranı ise genelde %3,03'lük bir orana sahiptir.⁷¹⁵ Bu veriler gayrimüslim esnaf-tüccarın çocuk sahibi olma isteği Müslüman esnaf-tüccardan yaklaşık olarak iki katı bir orana sahiptir.

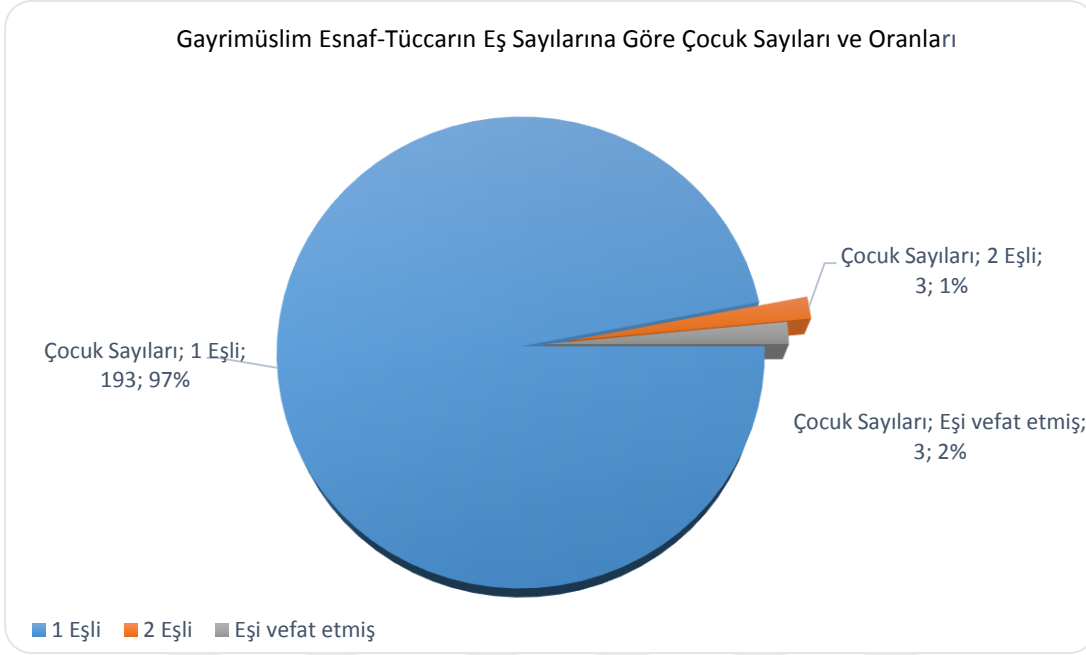
Tablo 19. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Eş ve Çocuk Bilgileri

Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Eş ve Çocuk Verileri						
(80 Gayrimüslim Esnaf-Tüccardan – 64 Kişi Evli)						
Eş Sayısı	Esnaf Sayısı	Çocuğu Olan	Çocuk Sayısı	Veraseti Akrabalarına da İntikal Eden Esnaf Sayısı	Eş Sayısı Oranı	Çocuk Sayısı Ortalaması
1	62	58	193	22	%96,87	%3,11
2	1	1	3		%1,56	%3
Eşi vefat etmiş	1	1	3		%1,56	%3
Kimsezsiz	16	-	-	-	-	-
Toplam	80	60	199	22	100%	%3,03

Gayrimüslim esnaf-tüccarın eş sayılarına göre çocuk miktarlarına baktığımızda, tek eşli gayrimüslim esnaf-tüccarın 193 çocuğu %97'lik bir orana sahiptir. İki evli gayrimüslim esnaf-tüccarın 3 çocuğu ise %1'lik bir orana sahiptir. Eşini kaybetmiş esnaf-tüccar ise 3 çocuğu ile %2'lik bir orana sahiptir.⁷¹⁶

⁷¹⁵ Bkz. Tablo 19.

⁷¹⁶ Bkz. Şekil 105.

Şekil 105. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Eş Sayılarına Göre Çocuk Sayıları ve Oranları

Bursa’da ikamet eden gayrimüslim esnaf-tüccarın çocuk sayılarıyla, esnaf-tüccar sayıları Müslüman esnaf-tüccarinkinden farklılık gösterir. Gayrimüslim esnaf-tüccardan beş çocuğa sahip esnaf-tüccar %32,66’lık bir oranla birinci sırada yer alır. Dört çocuğa sahip esnaf-tüccar %20,10’lık bir oran ile ikinci sırada yer alır. Üç çocuğa sahip esnaf-tüccar ise, %18,09’luk bir oran ile üçüncü sırada yer almaktadır. Yedi çocuğa sahip esnaf-tüccar %10,55’lik bir oranla dördüncü sırada yer alır. İki çocuğa sahip esnaf-tüccar ise %8,04’lük bir oranla beşinci sırada yer almaktadır. Bir çocuğa sahip esnaf-tüccar %6,53’lük oranla altıncı sıradadır. Sekiz çocuğa sahip esnaf-tüccar ise %4,02’lik oranla yedinci sırada yer alırken altı çocuğa sahip gayrimüslim esnaf-tüccar %3,01’lik bir oranla sekizinci sırada yer almaktadır.⁷¹⁷

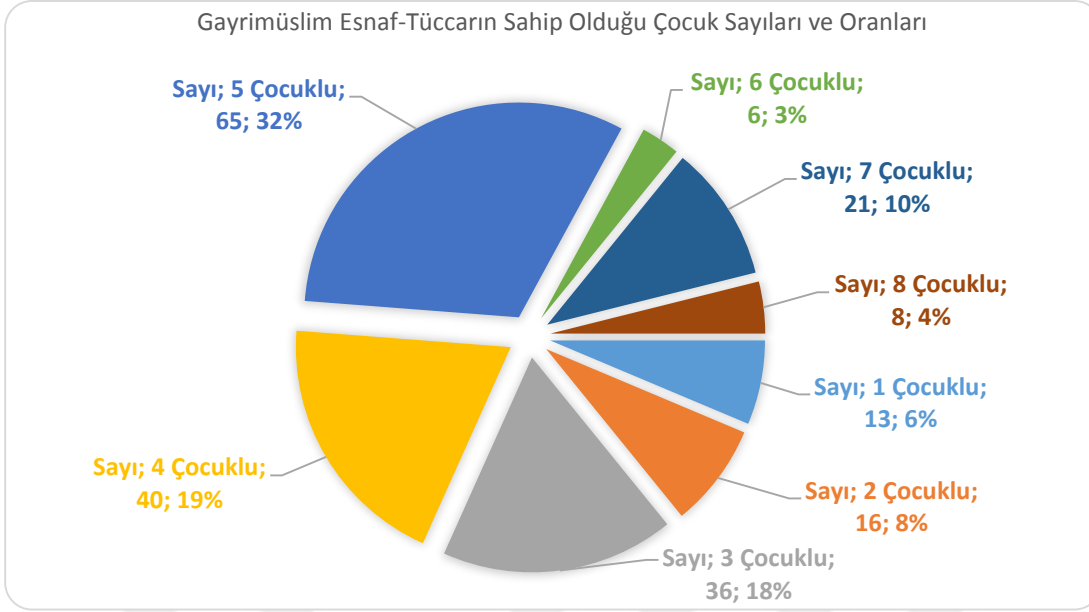
⁷¹⁷ Bkz. Tablo 20 ve Şekil 106.

Tablo 20. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Çocuk Sayılarına Göre Oranları

Çocuk Sayısı	Toplam Esnaf-Tüccar	Toplam Çocuk	Evli Gayrimüslim Çiftlerin (64) Çocuk %
1	13	13	%6,53
2	8	16	%8,04
3	12	36	%18,09
4	10	40	%20,10
5	13	65	%32,66
6	1	6	%3,01
7	3	21	%10,55
8	1	8	%4,02
Toplam	61	199	%100

Müslüman ve gayrimüslim esnaf-tüccarın çocuk sayılarının oranındaki farklılık dikkat çekicidir. Müslüman esnaf-tüccarın iki çocuk sahibi olması %27'lik oranla ilk sırada yer alırken, gayrimüslim esnaf-tüccardan beş çocuk sahibi olanlar %32'lik bir oranla ilk sırada yer alır.⁷¹⁸ Kaldı ki evli çiftlerin çocuk sahibi olma oranı Müslüman esnaf-tüccarda %1,93'lük bir orana sahip iken, gayrimüslimlerde %3,03'lük bir oranla Müslüman esnaf-tüccarın neredeyse iki katıdır. Gayrimüslim esnaf ve tüccarın çocuk sayısındaki artışı, azınlık psikolojisiyle nüfuslarının artmasına yönelik bilinçli bir tercih olduğu şeklinde okumak, yanlış olmasa gerektir.

⁷¹⁸ Bkz. Şekil 106.

Şekil 106. Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Sahip Olduğu Çocuk Sayıları ve Oranları

6.7. Esnaf-Tüccar Terekelerinde Miras

Osmanlı ailesi genellikle anne, baba ve çocuklardan müteşekkil ise de, hayatta ise valide, dede, erkek ve kız kardeş, yeğenler hatta amcaların dahi mirastan hisse aldıkları terekelere yansımıştır. Bu husus geniş aile tipinin miras gibi ekonomik işlemlerde de devreye girdiğini gösterir. Aslında mirastan yeri geldiğinde pay alabilen aile bireyleriyle bağların, diğer sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik iş ve işlemlerde de birlikteliğe neden olduğu görülmektedir. İncelediğimiz terekelerde 730 Müslüman esnaf-tüccarın 355 yakını mirastan pay almıştır. Bu durum %48,63'lük bir oranda geniş aile tipine işaret etmektedir ki bu, hiç de azımsanmayacak bir orandır. 80 gayrimüslim esnaf-tüccarın ise 42 yakın akrabası mirastan pay almıştır. Bu durum ise %52,5'lik bir oranda geniş aile tipine sahip olduğunu göstermektedir.⁷¹⁹

İncelediğimiz döneme ait tereke kayıtlarının çoğunluğunu erkeklerin oluşturması, Osmanlı toplumsal hayatında yer alan kadınların erkeklere oranla daha uzun yaşadıkları izlenimini uyandırmaktadır. Erkeklerin daha kısa ömürlü olmasında çalışma koşulları, stres, beslenme türleri vs. etkili olmakla beraber terekelerde yer alan tütün mamullerinin fazlalığı ve kahvehanelerde kullanılan tütün gibi mamüllerin sağlığı bozucu etkilerinden kaynaklandığı söylenebilir.

⁷¹⁹ Bkz. Tablo 21.

6.7.1. Esnaf ve Tüccara Ait Mirasın Taksimi

Esnaf-tüccar eşleri, miras taksimatında diğer mirasçılarla eşit orana sahip değildir. Kocaları vefat eden kadınlar İslam hukukuna göre, “*ashâbu'lferâiz*” olmaları sebebiyle, mirastan çocukları veya torunları varsa sekizde bir, yoksa dörtte bir oranında pay almaktadır. “*Ferâiz*” kelimesi sözlükte; farz, Allah’ın emri, mirasçılarda her birine şer’an düşen hisse, pay gibi anlamlara gelmektedir. Eşinden başka mirasçısı olmayan esnaf-tüccarın mirasının 2/3’ne devlet el koymakta ve kendi hissesine düşen payı beyt’ü-l mala aktarmaktadır.

Toplumsal kural ve kaidelerin oluşmasının temelinde dini emirler bulunmaktadır. İslam dini kurallarının ana kaynağı olan Kur’an-ı Kerim’in Bakara suresinin 180. Ayeti kerimesinde Allah’ü Teâla mirasla ilgili şöyle buyurmaktadır; “*Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabalarına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.*”⁷²⁰ Yine Nisa Suresinin 7. Ayetinde, “*Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine ana-babanın ve akrabasının bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan; belli pay.*”⁷²¹ Bu ayeti kerimeler ana, baba başta olmak üzere kadın erkek ayrımı gözetmeksizin akrabalara vasiyet yapılabileceğini ifade etmesi açısından önem arz etmektedir. Allah’ü Teâla Nisa suresinin 11.-12. ve 176. ayeti kerimelerinde ise miras taksiminin hangi oranlarda yapılacağına açıklık getirmiştir. 11. ayette; “*Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. İkiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlardandır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altında bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuşlarsa anasının hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa anasının payı, vasiyetten ve borçtan sonra altında birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.*” 12. ayette de; “*Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır.*

⁷²⁰ Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir I, s. 273.

⁷²¹ Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir II, s. 20.

Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarıdır. Eğer bir erkek veya kadının anası, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin; Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir."⁷²² Yine Nisa suresinin 176. ayetinde "Senden fetva isterler. Deki: Allah, babası ve çocuğu bulunmayan kimsenin hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Eğer (ölen) kız kardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa, bıraktığının üçte ikisi onlarıdır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir."⁷²³ Tüm bu ayeti kerimeler öz kızların bile mirastan yoksun bırakıldığı bir sosyal çevrede ana, baba, kızlar hatta kız kardeşlerinde mirastan pay sahibi kılınmakla, İslam'ın kadınlara getirdiği haklar ve sosyal güvenceleri içeren bir reform niteliği taşımaktadır.

Nitekim Temürçi Halil bin Mehmet Salim'in de terekesinde görüldüğü gibi, hanımı (hisse-i zevce) erkek çocuğunun aldığı payın %44,08 oranında pay alırken, kızı ise erkek kardeşinin %50 oranında pay almaktadır. Hatta hanımı hamile olduğundan (hisse-i el-haml) erkek çocuk payının oranında pay ve annesi (hisse-i ümmü) ise erkek çocuk oranına göre %58,86 oranında miras taksim⁷²⁴ edilmektedir. Ayrıca esnaf-tüccarın zevcesinden başka mirasçısı olmadığına $\frac{1}{4}$ eşine, kalan mal varlığının $\frac{3}{4}$ 'ü ise beytülmalâ (devlet hazinesine) devredildiği görülür. Örneğin, Berber Es-Seyyid El-Hac Ahmed bin Abdullah'ın⁷²⁵ zevcesinden başka mirasçısı olmadığından $\frac{1}{4}$ eşine, $\frac{3}{4}$ ise hazineye pay edilmiştir. Hanımı, çocukları ve validesinin yanında dede, erkek kardeş, kız kardeş, amca, teyze, kardeş çocuğu (erkek veya kızdân), teyze gibi yakın akrabaların da mirastan hisse aldıkları terekelere yansımıştır. Bu durum, Türk-İslam kültürel geleneğine göre aile bağlarının güçlü olmasına, geniş aile tipinin varlığına ve toplumsal tabanının güçlü olduğuna işaret etmektedir.

⁷²² Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir II, s. 24.

⁷²³ Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir II, s. 197.

⁷²⁴ BŞS, B.276/20; 25 Rebiülahir 1216/4 Eylül 1801.

⁷²⁵ BŞS, C.28/116; 1 Ramazan 1250/1 Ocak 1835.

Tablo 21. 1800-1839 Tarihleri Arasında Bursa Terekelerinde Yer Alan Müslim-Gayrimüslim Esnaf-Tüccarın Miras Taksimatında Akrabaların Sayıları

	Anne	Baba	Babaanne	Kız-Erkek Kardeş	Amca	Hala / Teyze	Yeğen (Kardeş çocukları)
Müslüman Esnaf-Tüccar Sayısı	90	11	1	136 Terekede (219kişi)	22 Terekede (25 kişi)	1	6 Terekede (8 kişi)
Gayrimüslim Esnaf-Tüccar Sayısı	15	2		9 Terekede (24 kişi)	1		
Toplam	105	13	1	243	26	2	8

6.7.2. Esnaf-Tüccarın Terekelerinde Geçen Vasiyetnâmeler

Esnaf ve tüccar terekelerinde dikkat çeken bir diğer husus da “*Berây-ı.....*” diye başlayan vasiyetnamelerdir. Esnaf-tüccar vefat etmesinden sonra bıraktığı mirasın bir kısmıyla hangi iş ve işlemlerin yapılmasını istediye, şahitler huzurunda kayıt altına aldirarak, vasiyetlerinin garanti altına alınmasını sağlamışlardır. Örneğin Tüfenkçibaşı Canbazzade Es-Seyyid Ali Ağa bin İsmail’in; “*Berây-ı i’tây-ı Kâsım Molla Osman ber-mûceb vasiyyet-i şehâde şâhideyn’i-l mezbûreyn 300 kuruş, Berây-ı i’tây-ı gulâm Reşid ber-mûceb vasiyyet-i şehâde şâhideyn’i-l mezbûreyn 500 kuruş, Berây-ı kira’at-ı mevlid-i enbiyâ der-câmi’ Kaygân şehâde şâhideyn’i-l mezbûreyn 400 kuruş, Berây-ı zam-ı nakud Kasım Cami’ mahalle-i mezbûre ber-mûceb vasiyyet-i şehâde şâhideyn’i-l mezbûreyn 200 kuruş, Berây-ı ta’mir-i kâldırım sermeleri vasiyyet şehâde şâhideyn’i-l mezbûreyn 1.500 kuruş, Berây-ı zam-ı nakud-ı mihrâb-ı câmi’ mahalle-i mezbûre ber-muceb vasiyyet şehâde şâhideyn’i-l mezbûreyn 500 kuruş, Berây-ı... Hac-ı Şerif ber-muceb vasiyyet şehâde Şeyh’ü-l Hâc-ı Ahmed Efendi bin Mustafa ve Es-Seyyid Mehmed Tâhir Efendi bin El-Hâc Ahmed Efendi 5.000 kuruş, Berây-ı ibkâ*

*İsmail der-câmi' mahalle-i mezbûre ber-muceb vasiyyet-i şehâde şâhideyn'i-l mezbûreyn 500 kuruş,*⁷²⁶ gibi. Yine Haffaf El-Hac İsmail bin Yusuf'un terekesinde sekiz tane vasiyeti vardır ki, “*Berây-ı kıra'at-ı risâle-i mevlid-i Enbiya 'Aleyhisselâm der-mahâlle-i mezbûre ber-muceb vasiyyet-i bâ-karâr olursa 200 kuruş, Berây-ı zam-ı kakud mihrâb-ı câmi' mahâlle-i kaygan ber-muceb vasiyyet bâ karâr olursa 200 kuruş, Berây-ı ta'mir-i kaldırım der-Haffâfhâne ber-muceb vasiyyet bâ-karâr olursa 200 kuruş, Berây-ı ta'mir-i çeşme mahalle-i mezbûre ber-muceb vasiyyet bâ-karâr olursa 200 kuruş, ...*”⁷²⁷ gibi. En az iki şahidin de bulunduğu vasiyetlerinde kimi zaman bazı kişilere, kimi zaman camilere, kimi zaman da Hac-ı Şerif için verilmek üzere, kimi zaman mevlid-i şerif okutulması için, kimi zaman cami-i şerife yaptığı nakid yardımların miktarının artırılması için, kimi zaman da kamu yararı doğrultusunda sokaklara kaldırım sererek halka hizmet için para bırakan esnaf-tüccarın vasiyetlerine ulaşılmıştır. Tüm bunlar o dönem esnaf ve tüccarının hayır amaçlı kişilere, kurumlara yardım ettiklerini ve halkın yaşam standartlarını yükseltecek -kaldırım taşı döşemek gibi- belediyeçilik hizmet alanlarına dahi miraslarından pay aktarılmasını istemişlerdir. Böylece halkı ve kamuyu ilgilendiren alanlara esnaf-tüccarın yaptıkları yardımlarla toplumsal birlik, beraberlik ve kardeşlik hukukunun oluşmasına katkı sunmuşlardır.

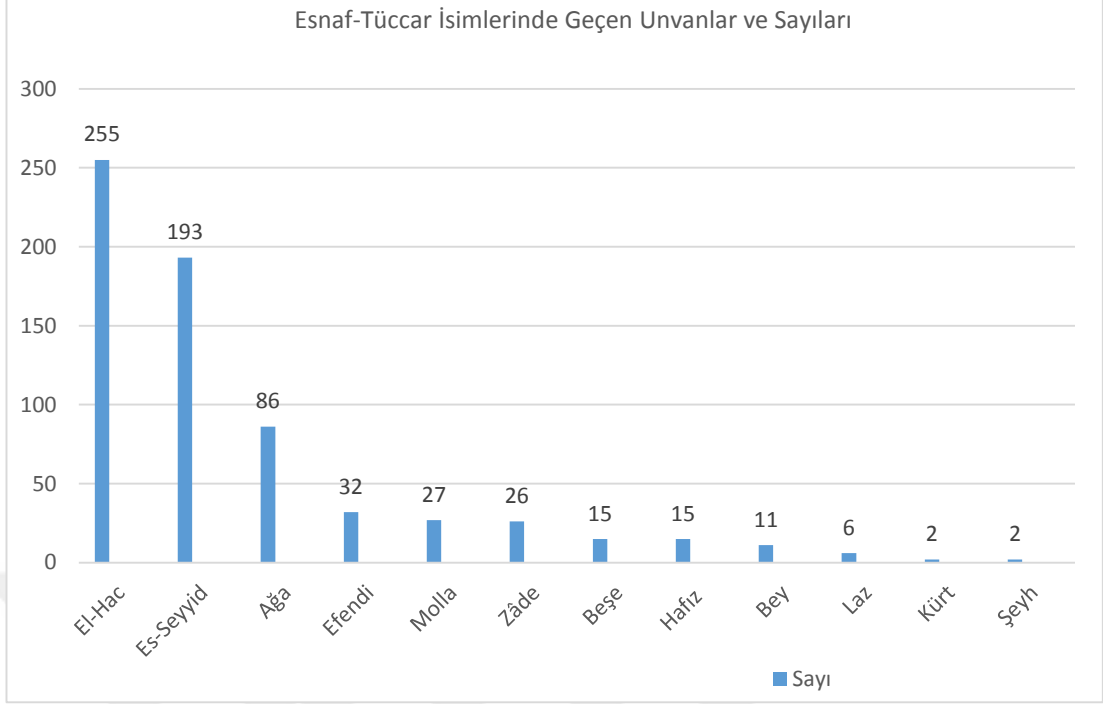
6.8. Esnaf-Tüccar İsimlerinde Geçen Unvan ve Sıfatlar

İsimlere eklenen unvanlar ve sıfatlar toplumun benimsediği dinin ve mensubu bulunduğu milletin karakterini yansıtmaktadır. İncelediğimiz dönemde geçen 810 esnaf-tüccar terekesine baktığımızda %38 oranda El-Hac, %29 oranında Es-Seyyid, %0,26 Şeyh gibi sosyal statülerini açıklayan, %13 oranında Ağa, %5 oranında Efendi, %4 oranında Zâde, %2 oranında ise Beşe ve %2 oranında Bey gibi ehli örf zümresine mensup olanlar ile, %4 oranında Molla, %2 oranında Hafız gibi ehli ilim ve %1 Laz, %0,52 oranında Kürt gibi ırki unvanları ifade eden unvan ve sıfatların isimlere eklendiğini görmekteyiz.⁷²⁸

⁷²⁶ BŞS, B.298/139-138; 13 Şaban 1251/4 Aralık 1835.

⁷²⁷ BŞS, B.302/148; 11 Rebiülevvel 1248/8 Ağustos 1832, Ayrıca Bk. BŞS, C.57/20; B.337/59; B.298/172; B.298/156; B.298/100; B.315/63-62; B.298/103; B.309/123.

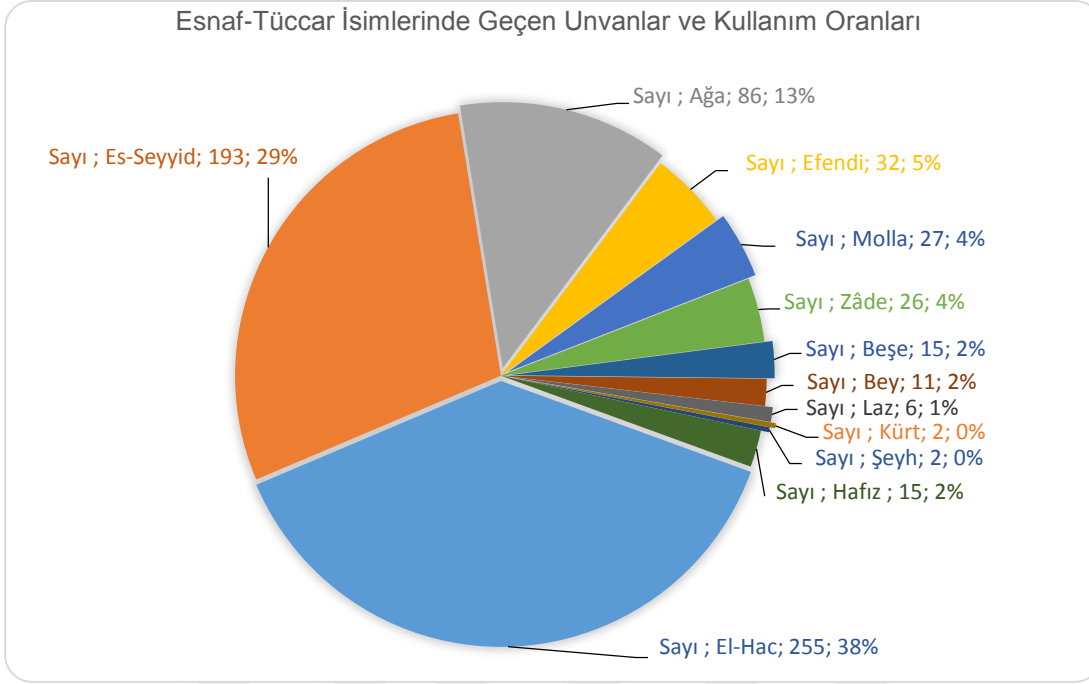
⁷²⁸ Bkz. Şekil 107 ve Şekil 108.

Şekil 107. Esnaf-Tüccar İsimlerinde Geçen Unvanlar ve Sayıları

6.8.1. Esnaf-Tüccar İsimlerinde Geçen “El-Hac” Unvanı

İsmlere eklenen El-Hac unvanının %38 gibi yüksek oranda varlığı incelemiş olduğumuz esnaf-tüccar zümresiyle ilişkilendirilebilir. Bu durum Osmanlı esnafı arasında hacca gitme temayülünün oldukça fazla olduğunu gösterir. Hacı ifadesi, hac vazifesini ifa etmek için Kâbe-i Muazzama’ya giden Müslümanlara verilen bir unvandır. Bu unvan toplumda kabul gören bir saygınlığa neden olmaktadır. Kaldı ki o dönemin zor ve sıkıntılı şartlarında hacca gitmek bir Müslüman için itibar meselesidir. Hacca giderek bu sıfatın alınabilmesi Bursa esnaf-tüccarının ekonomik seviyesinin de gayet iyi olduğuna işaret etmektedir.

Şekil 108. Esnaf-Tüccar İsimlerinde Geçen Unvanlar ve Kullanım Oranları

6.8.2. Esnaf-Tüccar İsimlerinde Geçen “Es-Seyyid” Unvanı

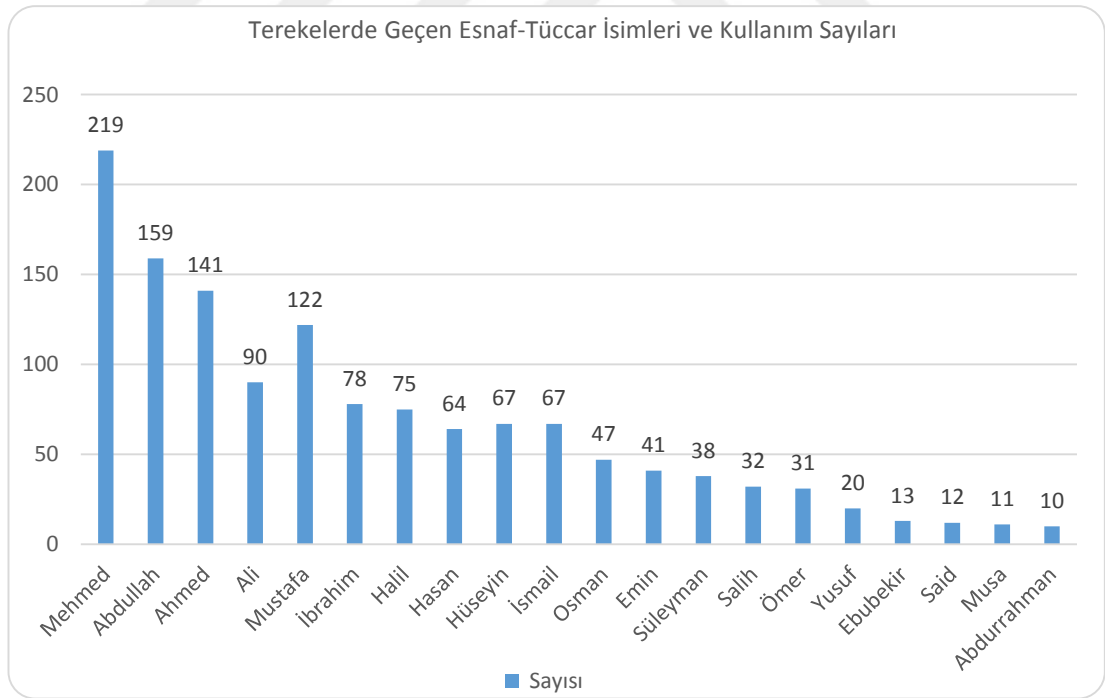
İslam âleminde “Seyyid, Şerif” gibi unvanlar Hz. Peygamberin soyunu devam ettiren Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in soyundan gelenlere verilmektedir. Bursalı esnaf-tüccar terekelerinde görülen %29 gibi yüksek orandaki Es-Seyyid unvanı bunun gerçeklik düzeyinin düşük olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Bu kelimenin kullanımının fazlalığı toplumda saygınlık ve itibar görme isteğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

6.8.3. Esnaf-Tüccara Ait İsimler

Her toplumun kendine mahsus isimleri ve kelime yapıları mevcuttur. Özellikle Müslüman Türklerin İslamiyet’i kabulüyle başlayan süreçte, İslami isim ve terimlerin aşırı derecede kullanıldığını görmekteyiz. İncelediğimiz dönem itibariyle de görülmektedir ki, Hz. Muhammed (s.a.v)’e olan saygı ve sevginin ifadesi olarak yazılışta ve manada aynı ama, teleffuzda farkı olan “Mehmed” ismi yaygın olarak Türk toplumu tarafından kullanılmıştır. Öyle ki Mehmet ismi, %15’lik bir oranla isimler arasında birinci çıkmıştır. İkinci ise %11 oranında Abdullah ismidir ki, Hz. Peygamberin babasının ismine hürmeten bu ismin Türk halkı nezdindeki değerinin ve yaşatılmak istenmesinin göstergesidir. Üçüncü sırada %10 oranında Ahmed ismi

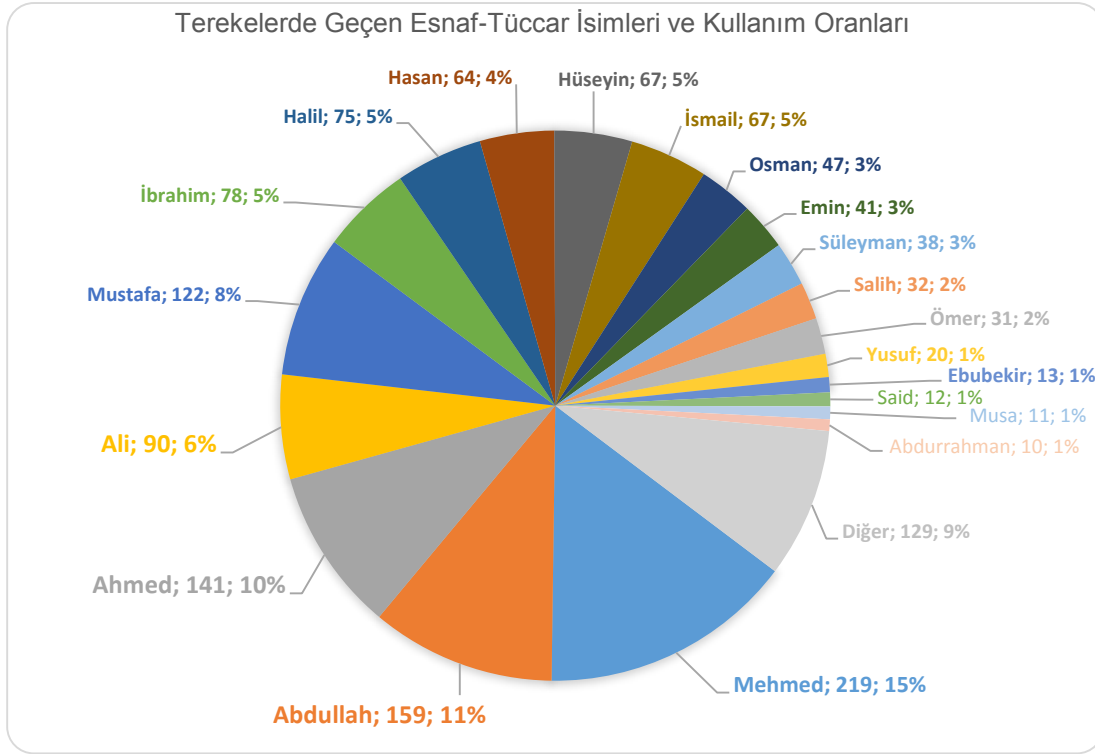
vardır ki Rasulullah'ın bir başka ismidir. Dördüncü sırada %8 oranında Hz. Peygamberin bir başka ismi olan Mustafa ismi şerifi görülür. Beşinci sırada ise %6 oranında Ali ismi vardır ki hem Peygamberin amcası Ebu Talip'in oğlu, hem de damadı olması hasebiyle Hz. Peygamberin soyunun devam etmesindeki rolü itibariyle Türk-İslam âleminde ayrı değeri ve itibarı bulunmaktadır. Bu isimleri önceki peygamber isimleri ile Peygamberin torunları olan Hasan ve Hüseyin'in isimleri, halifelerin isimleri başta olmak üzere dini isimlerin yaygın olarak takip ettiği görülmektedir.⁷²⁹

Burada dikkati çeken bir husus da, isimlerin konulmasında dini ve milli öğeler etkili olmasına rağmen, Bursa'nın da içinde bulunduğu Anadolu coğrafyasında yaşayan Türk-İslam milletinde dini öğelerin milli öğelere bariz bir üstünlüğü sözkonusudur. Bu da gösterir ki, Türkler tüm benliğiyle İslam dinini özümsemiş ve benimsemiştir. İlk dört halife isimlerinden Hz. Ali'nin toplum nazarında daha fazla tercih edilmesi, Hz. Peygamberle olan yakın akrabalık bağıyla ve Kerbela faciasının Türk-İslam aleminde bıraktığı derin izlerle ilişkilendirilebilir.

Şekil 109. Terekelerde Geçen Esnaf-Tüccar İsimleri ve Kullanım Sayıları

⁷²⁹ Bkz. Şekil 109 ve Şekil 110.

Şekil 110. Terekelerde Geçen Esnaf-Tüccar İsimleri ve Bunların Kullanım Oranları

SONUÇ

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki siyasi yapıların idari, iktisadi, kültürel ve sosyal yapılarından etkilenmekle beraber, zamanın şartlarına göre her bir yapıyı yeniden şekillendirerek geliştirmiştir. Selçuklu Türkiyesi'nden alınan âhilik teşkilatının inceliklerini, lonca ve gedik teşkilatına dönüştürerek iktisadi yapıda dönüşümü gerçekleştirmiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin en önemli iktisadi merkezlerinden biri olma özelliğini uzun yıllar koruyan Bursa, jeopolitik, ekonomik ve kültürel açıdan önemli bir merkezdir.

1800-1839 tarihleri arasında Bursa şer'îye sicillerine yansıyan terekeleri incelediğimizde, esnaf ve tüccara ait 37 şer'îye sicilinde toplamda 810 esnaf-tüccarın 11.210.303,58 kuruşluk terekesi tespit edilebilmiştir. Tespit edilebilen esnaf-tüccar tereke sahiplerinden 730'u Müslüman esnaf-tüccara aitken, 80 tereke ise gayrimüslim esnaf-tüccara aittir. Bu sayılar, Bursa'da yaşayan Müslüman Türklerin hem demoŞekil açıdan, hem de iktisadi hayat içerisindeki nüfuzlarını yansıtmaları açısından önemlidir. Bursa şer'îye sicillerinde 144 esnaf-tüccar zümresi tespit edilebilmiştir. Borç alacak ilişkileri kısmına yansıyan isimler itibariyle ise 170 esnaf-tüccar zümresine ulaşılmıştır. Esnaf-tüccara ait zümre sayısındaki çeşitlilik, Bursa'nın yerel, bölgesel ve küresel ölçekteki talepleri karşılama noktasındaki yapısal çeşitlilikten ileri gelmekte olduğu görülmektedir. Ayrıca Müslüman esnaf-tüccar sayısındaki fazlalık, Müslüman nüfusun fazlalığı ve ticari alana gösterilen yatkınlıklarda ilişkilendirilebilir.

Esnaf-tüccara ait genel sermaye birikiminin en yoğun olduğu zenginlik aralığı 1.001-10.000 kuruş aralığı, %52,72'lik oranla ilk sırada yer almıştır. 100.000-> kuruşluk zenginlik aralığı ise %3,21'lik oranla son sırada yer almaktadır. Müslüman esnaf-tüccarın zenginlik aralığıda genel tabloya benzerlik göstermektedir. Müslüman esnaf-tüccara ait zenginlik aralığının ilk sırasını 1.001-10.000 kuruş aralığı %51,92'lik orana, son sırada ise 100.000-> kuruş aralığı %3,42'lik orana sahiptir. Gayrimüslim esnaf-tüccar ise yine ilk sırada 1.001-10.000 kuruş aralığı %60'lık oranla ilk sıradayken, 50.000-100.000 kuruş ve 100.001-> kuruş ve üzeri değere sahip aralık %1,25'lik oranla son sırada yer almıştır. Bu veriler Müslüman esnaf-tüccar sermaye birikiminin, gayrimüslim esnaf-tüccardan daha fazla olduğunu göstermiştir. Ayrıca

esnaf-tüccar sermayelerinin %50'den fazlasının bulunduğu aralığı göstermesi bakımındanda önemlidir.

Esnaf-tüccarın zenginlik kaynakları içerisinde; ev, dükkân, ebevenlerinden kalan miras payları, şirket ortaklıkları, ev veya dükkân kira gelirleri, dükkân malzemeleri, köleler, ziynet eşyaları, nakit paraları, değerli madenler, bağlar, ağaçlar ve hayvanlar bulunmaktadır. Esnaf-tüccara ait sermaye kaynaklarından ilk sırayı evler oluşturur. Evler genel sermaye içerisinde %16'lık oranla ilk sırada yer almıştır. Dükkânlar ise genel sermaye içerisinde %10'luk oranla ikinci sırada yer edinebilmiştir.

Esnaf-tüccardan 323 tanesinin 6087 kişiden 1.977.306,67 kuruşluk alacağı bulunmaktadır. Esnaf-tüccarın alacakları tutarı, genel mal varlığının %18'lik oranına tekabül etmektedir. İhtiyaç sahiplerine borç verme açısından Müslüman esnaf-tüccarı, gayrimüslim esnaf-tüccardan aşırı derecede üstünlüğe sahiptir. Müslüman 287 esnaf-tüccar %89'luk oranla, 5334 kişiye %88'lik oranda, 1.771,145,2 kuruş %90'lık bir oranda borç vermişken, gayrimüslim olan 36 esnaf-tüccar ise %11'lik oranla, 753 kişiye %12'lik oranda, 206.161,4 kuruş %10'luk bir oranda borç vermiştir.

Esnaf-tüccardan 525 kişinin 2753 kişiye 2.447.506,03 kuruşluk borcu bulunmaktadır. Esnaf-tüccarın borçları tutarı genel mal varlığı içerisinde %22'lik bir orana sahiptir. Buda gösteriyorki esnaf-tüccarın borçlanma düzeyi, alacak düzeyinden çok yüksektir. Bu durum iktisadi açıdan yatırımların ve büyüme endeksinin devam ettiğini gösterir.

Esnaf-tüccar hayatlarını kaybettikten sonra eşlerini ekonomik olarak korumak için eşlerinden resmi olarak borç almışlardır. Olası vefat etmelerinde borç miktarları oranında mirastan eşlerine daha fazla para aktarılmasını sağlamışlardır. Böylelikle miras taksiminden yeteri kadar istifade edemeyen eşlerini desteklemişlerdir. Bu durum Müslim ve gayrimüslim esnaf-tüccar tarafından da uygulanmıştır.

Borç alacak ilişkilerinde esnaf-tüccar, İslam dinine ait kural ve kaidelerin tatbikini gerçekleştirmişlerdir. Bu durum dinin emirlerin hayatın her alanına nüfuz ettiğini göstermektedir. Özellikle borç alırken, verirken şahitler huzurunda kayıt altına alma iş ve işlemleri Kur'an-ı Kerim'in direk hükümleri arasında yer almaktadır.

Bu ve diğerk hükümlerin esnaf-tüccar kesimi tarafındanda tatbik edilmesine dair veriler tereke kayıtlarına yansımıştır.

Bursa şehri bulunduğu jeopolitik ve özel konumunun gereği Anadolunun en önemli üretim ve pazarlama kenti olma özelliğini XVIII. yüzyıla kadar korumuştur. Sonrasında ise değişen şartlara ayak uydurabilmek için yapısal köklü değişimler geçirmek zorunda kalmıştır. Bir zamanlar ipek ticaretinin Doğu-Batı arasında takas merkeziyken, ipek üretim merkezi haline gelmesi, ayakta kalabilme refleksinden kaynaklanmıştır.

Bursa ticaretinde yer alan esnaf-tüccarın mal varlıklarının sektörel dağılımlarının sıralaması ise şu şekilde olmuştur. Giyim-kuşam sektörü %33, hizmet sektörü %33, maden sektörü %17 ve gıda sektörü %16 oranında Bursa ticaretinde yer edinebilmişlerdir. Üretim ve pazarlama sektörlerinin her alanında Müslüman esnaf-tüccarın, gayrimüslim esnaf-tüccara göre hem sayısal hemde değersel açıdan üstünlüğü saptanmıştır. Bu veriler Müslüman esnaf-tüccarın ticarete olan yatkınlığı, istek ve arzusunun sonucu olduğu söylenebilir.

Yabancı devletler Bursa ticaretinde nüfuzlarını artırabilmek için yabancı devletlere tanınan kapitülasyonlardan, Anadolu'da yaşayan gayrimüslim esnaf-tüccarıda istifade ettirmeye başlamışlardır. Müslüman esnaf-tüccar aleyhine gerçekleşen bu durumun önüne geçebilmek için Osmanlı yöneticileri gerekli tedbirleri almışlar. Bu bağlamda gayrimüslimlere tanınan ayrıcalıklardan istifade edebilecek Hayriye tüccarları zümresinin oluşumunu desteklemişlerdir.

Bursa esnaf-tüccarı başta yakın coğrafyalar olmak üzere, uzak coğrafyalarla ticari bağlantılar içerisine girmişlerdir. Aynı şekilde Afrika, Arap Yarımadası, Asya, Deşt-i Kıpçak ve Avrupa bölge tüccarlarında Bursa ile ticari faaliyetlerini incelediğimiz dönemlerde de sürdürmüşlerdir.

Bursa esnaf-tüccarının yaşam tarzını eski Türk-İslam geleneği oluşturur. Bursa iktisadi ve içtimai hayatında yer alan kadınların sayısı fazla olmamakla beraber, bu alanlarında içerisinde yer edinmişlerdir. Esnaf-tüccarın kullandığı eşyaları tekstil, maden ve ahşap tarzı ürünler oluşturmaktadır.

İncelediğimiz dönem içerisinde hem Müslüman(%97,23), hemde gayrimüslim(%98,43) esnaf-tüccar ortalama %98'in üzerinde tek eşliliği benimsemiştir. Anadolu toplumu evlilikte seçimini tek eşten yana kullanmıştır.

Esnaf-tüccarın sahip olduğu çocuk sayısı itibariyle Müslümanlar %1,93'lük bir orana sahipken, gayrimüslimler %3,03'lük bir orana sahiptirler. Bu çocuklu aile yapısına anne ve babayı da dahil edersek ortalama Müslüman bir aile 3-4 kişiden oluşmaktayken, gayrimüslim bir aile 4-5 kişiden oluştuğu görülmektedir.

Esnaf ve tüccara ait isim ve unvanlarda milli özelliklerden ziyade, dinsel kelime ve kavramların etkisi çok bariz görülmüştür. Hem kullanılan sıfat ve unvanlarda, hemde isimlerde dini öğeler hakimdir. Özellikle Hz. Peygambere ait olan Muhammed(Mehmed), Ahmet, Mahmut ve Mustafa isimleri Türk-İslam milleti açısından kabul görüp, yaygın olarak kullanılırken, islama hizmet eden şahsiyetlerin isimleride yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

I. Başvuru Eserleri

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, II, III, M.E.B. Yay. İstanbul 1993.

Redhouse, James W, *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*, TDK Yay., Ankara 2009.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 2. Baskı, İstanbul 1987.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, 11. Baskı, Ankara 2011.

Türkçe Sözlük, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

II. Ankara Milli Kütüphane Başkanlığı, *Bursa Şer'îye Sicili Defteri*,

A.181 - A.184 - A.186 - B.276 - B.277 - B.280 - B.281- B.282 - B.295 - B.298 - B.300 - B.302 - B.304 - B.309 - B.310 - B.311 - B.313 - B.315 - B.319 - B.320 - B.323 - B.326 - B.335 - B.337 - B.338 - B.340 - B.342 - B.348 - B.356 - B.379 - C.28 - C.57 - C.85 - C.183 - C.232 - D.6 - D.7

III. Araştırma ve İncelemeler

AKDAĞ Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 2 (1453-1559)*, Cem Yay., İstanbul 1995.

AKINCI Ersoy, *Doğal İpekte Sermaye Birikimi (Bursa Örneği)*, Ankara 1986, s.36.

AKKILIÇ Yılmaz, "Bursa Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi", *Bursa Defteri; Üç Aylık Kent Kültürü ve Düşün Dergisi*, C.IV, Mart 2002/13, s.41-45.

AKTAR Ayhan, "Bursa'da Devlet ve Ekonomi", *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s.119-143.

APAYDIN H.Yunus, "Karz", *DİA*, C. 24, TDVY, İstanbul 2001, s. 520.

- BAĞBANCİ (KÖPRÜLÜ) Özlem, “Ahilik ve Bursa Çarşısı”, *Bursa Halk Kültürü; Uludağ Üniversitesi II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005)* Bildiri Kitabı, C.II, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2005, s. 35-48.
- BAĞIŞ Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, 2. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.
- CEZAR Yavuz, “18. Yüzyılda Eyüp’te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1998, s.15-32.
- ÇAĞATAY Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- ÇAKIR İbrahim Etem, “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet:1671-1678 Sofya Örneği”, *OTAM*, 31/Bahar 2012, s.41-60.
- ÇAMBEL Hasan Cemil, “Atatürk ve Tarih”, *Bellekten*, Cilt:3, Sayı:10, T.T.K. Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1994, s.269-272.
- ÇİFTÇİ Cafer, “Bursa Kumaşçı Esnafının Sanat ve İmalat Nizamı”, Bildiri, *Payitaht Bursa’da Kültür ve Sanat*, ed. Cafer Çitçi, İstanbul 2006, Osmangazi Belediyesi, 3. Baskı, Bursa 2008, s.121-134.
- ÇİFTÇİ Cafer, “Bursa’da Standart Dışı Üretime Esnafın Tepkisi”, *Bursa Araştırmaları; Kent Tarihi ve Kent Kültürü Dergisi*, 2004/4, s. 51-55.
- ÇİFTÇİ Cafer, “Klasik Dönemde Bursa Esnafının Dış Ticaret Bağlantıları”, Bildiri, *Osmanlı Coğrafyasında Çarşı Kültürü ve Çarşılar, Osmanlı Coğrafyasında Uluslararası Çarşı Kültürü Sempozyumu, 01-04 Temmuz 2010*, Prj. Kor.: Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, ed. Sezai Sevim, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa 2010, s. 91-96.
- ÇİFTÇİ Cafer, “Osmanlı Döneminde Bursa Berberleri”, Bildiri, *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu, Bildiriler Kitabı (4-6 Nisan 2002)* C.II, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2002, s.733-747.
- ÇİFTÇİ Cafer, “Osmanlı döneminde Bursa Esnafi”, *Bursa’da Yaşam* Aralık 2009, hazl. Nihat Nasır, Olay Medya Center, İstanbul 2009, s. 80-83,
- ÇİFTÇİ Cafer, “Osmanlı Esnafının İktisat Zihniyeti”, *Çarşının Öyküsü; Bursa*, Prj. K.: Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s. 299-302.

- ÇİZAKÇA Murat, Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, s. 21-31.
- ÇİZAKÇA Murat, "XIV-XIX. Yüzyıllar Arasında Bursa İpekçiliği", *Bir Masaldı Bursa*, Hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s. 69-81.
- DALSAR Fahri, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1960.
- DALSAR Fahri, "XVI. Asırda Bursa'da İşçiler Bürosu", *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1996, s. 93-95.
- DEMİREL Ömer - Tuş, Muhittin - Gürbüz, Adnan, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX Yüzyıllar)", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt 2, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.703-755.
- DEMİREL Ömer, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri*, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas 2006.
- DEMİREL Ömer, "Sermaye, Borç ve Alacak ilişkileri Açısından Ankara Esnaf ve Tüccarı", *II. İktisat Tarihi Kongresi (22-25 Haziran 2010)*, Elazığ 2010.
- DEMİREL Ömer, "Tereke Defterlerine Göre Kayseri Tüccar ve Esnaf'ın Borç-Alacak İlişkileri", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Tebliği*, Kayseri 2003.
- DEMİREL Ömer, "Tereke Defterlerine Göre Çorum Esnaf ve Tüccarının Borç Alacak İlişkileri", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu*, Çorum 1-3 Ekim 2004.
- DEMİREL Ömer, "Trabzon Tüccar ve Esnafının Mal Varlıkları ile Borç-Alacak İlişkileri (1800-1840)", *Karadeniz Tarih Sempozyumu*, 25-26 Mayıs 2005, (Karadeniz Teknik Üniversitesi), Trabzon 2005.
- DEMİREL Ömer, "Osmanlı Esnafı (1750-1850)", *Türkler*, Cilt 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 253-263.
- DEMİREL Ömer, "Sivas Tüccar ve Esnafının Mal Varlıkları ile Borç-Alacak İlişkisi", *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri-Makaleler*, Sivas 1000 Temel Eser, Sivas 2006.
- DOSTOĞLU Neslihan, "Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi Ticaret Aksı", *Çarşının Öyküsü; Bursa*, Prj. K.: Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s. 476-483.
- ERGENÇ Özer, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK Yay., Ankara 2006.

- ERGENÇ Özer, “Arşiv Kayıtlarına Göre Osmanlı Döneminde Bursa Çarşısı”, *Çarşının Öyküsü; Bursa*, Prj. K.: Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s. 292-298.
- EVLİYÂ Çelebi b. Derviş Zıllî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II. Kitap, Hzl.; Zekeriya KURŞUN, Seyit Ali KAHRAMAN, Yücel DAĞLI, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1998.
- FAROQHÎ Suraiya, *Stories of Ottoman Men And Women*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.
- FAROQHÎ Suraiye, “Ortak İşliklerle Özel Evler Arasında XVIII. Yüzyıl Bursa’sında İşyerleri”, *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, İstanbul 1996, Yapı Kredi Bankası, s.97-103.
- FAROQHÎ Suraiya –MCGOWAN Bruce – OUATAERT Donald – PAMUK Şevket, Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Cild 2, Çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper, Ed. Halil İncalcık; Donald Quataert, Eren Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2006.
- GENÇ Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2010.
- GENÇ Mehmet, “18. Yüzyılda Türkiye’den Fransa’ya Yapılan Pamuklu İhracatı ile İlgili Bir Araştırma Hakkında Düşünceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 57, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Aralık 1988, s. 152-156.
- GÜNAYDIN Nurşen - KAPLANOĞLU Raif, *Seyahatnamelerde Bursa*, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Şubat 2000.
- GÜRSAKAL Necmi, “Bursa Çarşısındaki Değişim (1400-2010)”, *Çarşının Öyküsü; Bursa*. Prj. K.: Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s. 383-392.
- İNALCIK Halil, “Osmanlı Tarihinde Dönemler: Devlet-Toplum-Ekonomi”, *Osmanlı Uygarlığı*, Cilt 1, Haz. Halil İncalcık, Günsel Renda, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2009.
- İNALCIK Halil, “Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, Ed. Tülay Artan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 9-14.

- İNALCIK Halil, “15. ve 16. Yüzyıllarda Bursa’da Sanayi ve Ticaret”, *Çarşının Öyküsü; Bursa*, Prj. K: Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s.376-382.
- İNALCIK Halil, “Türkiye’nin Tekstil Tarihçesi Üzerine Notlar”, s.61-67, Çev: Doğan Şahiner, *Bir Masaldı Bursa*, haz. Engin Yenal, İstanbul 1996, Yapı Kredi Bankası, s. 561.
- İNALCIK Halil - ARI Bülent, “Türk - İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalıcık’ın Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2005, s. 27-56.
- KAĞITÇIBAŞI Ergin- YAŞAR Enis, *Bursa’nın Ekonomik Tarihi 1326-1900*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa 2005.
- KAL’A Ahmet, “Esnaf”, *T.D.V.İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, Ankara 1995, s. 423-430
- KAL’A Ahmet, “Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalar İlgili Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt I, Sayı 1, 2003, s. 245-266.
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, TTK Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2011.
- KARATAŞ Ali İhsan, “Folklor Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından Tereke Defterleri ve XVIII. Yüzyıl Bursa Tereke Kayıtlarından Örnekler”, *Bursa Halk Kültürü, I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu 4-6 Nisan 2002 Bildiri Kitabı*, Cilt II, Bursa 2002, hazl. Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu - Yrd. Doç. Dr. Kerime Üstünova, s. 691-709.
- KARATAŞ Ali İhsan, “Osmanlı Döneminde Bursa’da Gayrimüslim Esnaf”, *Çarşının Öyküsü; Bursa*, Prj. K.: Aziz Elbas-Ahmet Erdönmez, Bursa Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s.355-364.
- KAPLANOĞLU Raif, *İlk Nüfus Defterlerine Göre (1830-1843) Bursa’nın Ekonomik ve Sosyal Yapısı*, İstanbul 2013.
- KAPLANOĞLU Raif, “Payitaht Bursa’da Gayrimüslimler”, *Payitaht Bursa’da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı (7-8 Nisan 2006 Bursa)*, Orhangazi Belediyesi, 3. Baskı, Bursa 2008, s. 163-182.
- KURT Abdurrahman, “19. Yüzyıl’da Bursa Toplumunun Sosyal Görünümü ve Halkın Sahip Olduğu Eşyalar”, *Bursa Halk Kültürü, I. Bursa Halk Kültürü*

- Sempozyomu, Bildiriler Kitabı (4-6 Nisan 2002)*, Cilt II, Uludağ Üniversitesi, Bursa 2002, s.711-731.
- Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir I, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- KUR'AN-I KERİM Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 12. Baskı, Ankara 2010.
- KUŞDİL Mustafa, "Belediyecilik Tarihimizin Özgün Bir Belgesi: Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa", *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s. 49-59.
- MAYDAER Saadet, "Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)", *UÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XV, 2006/2, s. 365-381.
- MCGOWAN Bruce, "Âyanlar Çağı 1699-1812", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalçık; Donald Quataert, Cilt 2, Eren Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 759-867.
- ÖCALAN Hasan Basri, "Şer'îye Sicillerine Göre Bursa'da Sosyal Hayat (XVII. Yüzyıl)", *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s. 83-91.
- ÖZ Mehmet, "Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2005, s. 57-88.
- PAY Salih, "Bursa Kadı Defterleri ve Önemi", *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak. Cilt.10, Sayı:2*, Bursa 2001, s. 87-95.
- SAHİLLİOĞLU Halil, "Onbeşinci Yüzyıl Sonlarında Dokumacı Köleler", Ankara 1993, *TTK Atatürk Yıllık Konferansları*, VIII/1975-1976'dan ayrı basım, s.217-229, Aynı makale, Bursa'da Yaşam Ekim 2002, hazl. Nahit Kayabaşı, Olay Medya Center, İstanbul 2002, s.74-82.
- SEZÂYİ İbnü'l Celâl, "Bursa'ya Seyahat", *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s. 329-345.
- TEKELİ İlhan, "Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar", *Toplum ve Bilim*, Bahar-Yaz 1980 İstanbul, s. 36-65.
- TOPRAK Zafer, "İktisat Tarihi", *Türk Tarihi Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cilt 2, Milliyet Yayınları, İstanbul.

ULUUMAY Esat, “Kaybolmakta Olan Bir El Sanatı Bursa’da Semercilik”, *Bursa Halk Kültürü, I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu 4-6 Nisan 2002 Bildiri Kitabı*, Cilt II, hazl. Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu-Yrd. Doç. Dr. Kerime Üstünova, Bursa 2002, s.749-756.

YEDİYILDIZ M. Asım, “XVI. Yüzyılda Bursa Esnafının Rekabeti”, *Bursa Araştırmaları; Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi*, 2003/2, s. 4-12.

YEDİYILDIZ M. Asım, “Osmanlı Esnafının Kullandığı Üretim Teknikleri”, *Bursa Araştırmaları; Kent Tarihi ve Kent Kültürü Dergisi*, 2005/9, s. 14-16.

YENAL Engin, “Osmanlı Başkenti, Osmanlı Kenti Bursa”, *Bir Masaldı Bursa*, hazl. Engin Yenal, Yapı Kredi Bankası, İstanbul 1996, s. 19-47.

EKLER

مخوسه برده عطا هم محله سند ساکنه ایکن بودند اقدم وفات ایدنا فصاحب محمد بن حسنک و راتنی زوجه
 متروکه سر امینه بنت عبده ابو صلیبه صغیر فرزند بختی و لابوبین ارفنداشی علیا بن اخصاری تحقیقند نصکرتوفای
 مزبورک با تطلب تحریب و ترقیم و سوق سلطانید فروخت اولنوب بین الورثه توزیع و تقسیم اولنایم نکره سید
 بوجه آن ذکر اولنورخ فی الیوم السابع والعشیرین سنه ثمانین و ثمانین والاض

بجاده	سال خوشاق عبا	طلون	طریق احمدیه	سیل مصد سنی	جکجه	سال عنتر
۱۰۰	۹۰۰	۵۰۰	۴۰۰	۱۴۰۰	۵۰۰	۹۰۰
لقد سال عنتری	باقر باجده	صندوق	خودات منزل	سیل سنی	بک و لباده	بارودقاغ و قطار کبک
۴۴۰	۱۰۰	۴۶۰	۵۰۰	۱۸۰۰	۱۶۰	۸۱۰
جکجه	بیراق منتر	نصف ملک منزل	در محله مزبورک	کما	۶۵۸۴۹	الاصراف
۱۰۰	۱۰۰	۵۱۰۰۰				

برای تجهرین و تکفین دین مهر مؤجلت للزوجہ ملا بوره بنهاده السید محمد امین بن عبده و علی بن محمد التعلیف
 ۱۰۰۰

دین بنت اسمعیل من جهته القرض سهاده دین بنت السید احمد افندرا عن مال ایسام افتاده زاده سید فخر کبک سید علی
 شاه دین المزبورین التعلیف ۴۱۶۰ عن ثمن ساعت بشهاده السید عارف افندرا ابن الشیخ الشرف محمد بن الامام
 التعلیف ۱۴۰۰

رقم حکمت و تالیف و جود داریه و محضه سونجه قیدی و دل الیه ایسا و منزل کما ۴۶۰۸۸
 ۱۰۰۰

صحیح ۴۹۷۶۱

حصه الزجه	حصه البنت	حصه الاخ
۴۹۷۰	۱۹۸۰	۱۴۹۱۱

صغیره مزبورک بلاد مسطوره و الاحصار تبه ستر ضنط و حفظه و امور سائر ستر سوبه قبل ستر
 و منصب و عهدین اولنایم و الی ستر مزبور امینه خانوک بالوصایه اخذ و قبضه ایلیکی البومحله شرح سنه

Ek-1

BŞS, B.276/18; 27 Rebiülevvel 1216

Kasâb Mehmed bin Hüseyin'in Tereke Kaydı

Mahrûse-i Bursa'da 'Atâ Hüsâm mahallesinde sâkin iken bundan akdem vefât eden Kasâb Mehmed bin Hüseyin'in verâseti zevce-i metrûkesi Emine bint-i Abdullah ile sulbiye-i sağır kızı Necmiye velâ bûyûn er karındâşı Ali'ye inhisârı tahkikinden sonra müteveffây-ı mezbûrun bâ-taleb-i tahrir ve terkim ve sevk-i sultâniyeden furûhat olunub beyne'l verese tevzi' ve terkim olunan terekesidir ki ber-vechi âti zikr olunur. Hurre fi'l-yevmi-s sâbi' ve'l 'aşrine sene sitte 'aşrine ve mieteyn ve elf. (27 Rebiülevvel 1216)

Seccâde 310 kuruş, şâl kuşâk 840 kuruş, 'abâ 900 kuruş, dön 300 kuruş, tahta 200 kuruş, ahmediye 2000 kuruş, simli masad 1400 kuruş, sini 530 kuruş, çekmece 200 kuruş, şâl 'antere 930 kuruş, köhne şâl 'antere 340 kuruş, 15 bâkır pâça 800 kuruş, sandık 360 kuruş, hırdavât menzil 300 kuruş, simli piştov 1830 kuruş, mülk ve libâde 870 kuruş, bârud kabâğı ve kantâr kile 810 kuruş, 2 çekmece 129 kuruş, yaprak... 1800 kuruş, nisf-ı mülk menzil der-mahalle-i mezbûre 51000 kuruş

Minhâ cem'an yekûn: 65849 kuruş.

Minhâ ül-ihracât

- Berây-ı techiz ve tekfin 1800 kuruş
- Deyn-i mihr-i müeccel-i müsebbet-i li zevce-i mezbûre bâ-şehâde Es-Seyyid Mehmed Emin bin Abdullah ve Ali bin Mehmed eser-i't-tahlif 6000 kuruş
- Deyn-i müsebbet İsmail min cihet-i'l-karz bâ-şehâde şâhideyn-i'l-mezbureyn eser-i't-tahlif 2160 kuruş
- Deyn-i müsebbet Es-Seyyid Ahmed Efendi 'an Ali itâm Eftâdezâde Şerife zikr-ü Şerife Aliyye an semen sâ'at bâ-şehâde Es-Seyyid Arif Efendi ibn-i Eş-Şeyh Eş-Şerif ve Mehmed bin Ahmed eser-i't-tahlif 13800 kuruş
- Resm-i kısmet ve kalemiye ve çukadariye ve muhziriye sefer tahmeciye 1320 kuruş, Kaydiye ve delâliye eşyâ ve menzil 1008 kuruş Minhâ yekûn 26088 kuruş

Minha sahhü'l-bâki 39761 kuruş

- Hisse-i zevce 4970 kuruş hisse-i binti 19880 kuruş hisse-i ahi 14911 kuruş

Sağire mezbûrenin bâlâda mestûr evvelâ hissedâriyesini zabt ve Hafize ve umuriyesinde tesviyeye kabul-i şer'i-den ve müntesib ve ta'vin olunan vâlidesi mezbûre Emine Hâtûn'un bâ-vesâye ahz ve kabz eylediği işbu mahalle şerh-şud.

LÜGATÇE

- Abâ** : Ekseriyetle yünden yapılmış kaba bol giyimli bir libas elbise.
- Ahi** : Kardeşim, ahilik ocağından olan kimse, eli açık, cömert.
- Attâr** : Baharatçı, ilaç yapımında kullanılan hammaddeleri satan ve ilaç hazırlayan esnaf topluluğu.
- Bargir** : Beygir.
- Beledici** : Ketenden yapılan bir çeşit yerli kumaş, çit bezi.
- Beytûlmal** : Hazine, maliye hazinesi.
- Bezzaz** : Bezci, kumaş satan, manifaturacı.
- Bimâci** : Sinagogların tam ortasında yer alan ve Seferad Musevileri tarafından teva olarak adlandırılan dua kürsüsüne Doğu Avrupa (Aşkenaz) Musevileri tarafından verilen ad.
- Canbaz** : Hayvan alışverişiyle meşgul olan kimse.
- Cariye** : Para ile satın alınan halayık, hizmetçi kız, harpte esir düşmüş veya odalık olarak alınmış kız.
- Celep** : Kentlere koyun ve sığır getirip satan esnaf.
- Ceresçi** : Çan, hayvanın boynuna takılan çingirakları yapan kimse.
- Cüllâh** : Kumaş dokuyucu.
- Çerçi** : Köy, pazar yerlerinde dolaşarak ufak efek tuhafiyeye eşyası satan kimse.
- Çûha** : Has yünden kumaş, tüysüz, ince, sık dokunmuş yün kumaş, eskiden ceket yerini alan ve kaba dokunuşlu kumaştan yapılan giyişi, yün kumaş.
- Dakik** : Toz hâline getirilmiş şey, un.
- Debbağ** : Meşin ve kösele ve emsali imal etmek üzere hayvan derisini terbiye etmek.

- Duhan** : Tütün, duman.
- Dülger** : Bir binanın tahta olan kısımlarını yapan usta.
- Eğer** : Binmek için atın üzerine konulan şey.
- Enfiye** : Kurutulmuş tütünden yapılan ve burna çekilen keyif verici, aksırtıcı toz, burun otu.
- Felemenk** : Hollanda.
- Fellâh** : Ekinci, çiftçi, kelime olarak Mısırlı çiftçi demektir.
- Fûta** : Peştamal, eskiden kullanılan bir çeşit kumaş.
- Füruht** : Satış.
- Fütüvvet** : Dostlara afv ve safh ile muamele, yiğitlik, cömertlik, lütuf ve ihsankârlık, kerem ve seha, soy temizliği.
- Garâmeten** : Borç, diyet gibi şeyleri hakkına göre, herkese müsâvi(eşit) olarak taksim etme.
- Gedik** : Osmanlı İmparatorluğunda 18. yüzyılın başlarında İstanbul'da mal ve hizmet gereksinimlerinin karşılanmasında oluşan istem-sunum dengesizliğini gidermek amacıyla belirli bir zenaat ya da ticareti yapabilmek için devletçe verilen ayrıcalık ve bu ayrıcalık karşılığında alınan bir tür vergi.
- Gulam** : Tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlılar.
- Habâk** : Dört yanı çevrilmiş olan yer, avlu, ağıl, mandıra.
- Hâbbâr** : Terzi, mürekkepçi.
- Habbâz** : Etmekçi, ekmek yapıp satıcı.
- Haffaf** : Kavak denilen dükkâncı ki çizme ve papuç ve emsali nesnelere fûruht eder, terlik ve saire yapan ve satan.
- Hallaç** : Pamuk, yatak, yorgan atan kimse.
- Harir** : İpek.
- İспенçiyar** : Eczacı.

Kalyon	: Buharlı gemilerin icadından evvel kullanılan yelkenli ve kürekli harp gemilerinden biri.
Karz	: Ödünç verme, ödünç alma.
Kazzaz	: İpekçi, ipek işleyen, ipek satan.
Kerişçi	: İşkenbeci.
Kethüda	: İdari umura memur olan mutemet kimse.
Kutnucu	: Pamukçu.
Lonca	: Belli bir iş kolunda usta, kalfa ve çırakları içine alan dernek.
Mancınık	: Eskiden kale kuşatmalarında ağır taşlar fırlatmak için kullanılan, bir ucunda bir kepçe, öbür ucunda da bir karşı ağırlık bulunan kaldıraç biçiminde eski bir savaş âleti.
Mikrascı	: Makasçı, elbise için kumaş biçen kimse.
Menzil	: Bir günlük yol, konak.
Mezbur	: Anılan, belirtilen.
Mûtâf	: Kıldan çul ve sair dokuyup satan adam.
Mücellid	: Kitap ciltleyen, ciltçi.
Mülk	: Ev, dükkân, arazî gibi taşınmaz ve gelir getiren mal.
Nakkaş	: Yağlı boya ile duvar nakışları yapan usta, süsleme sanatkârı, nakış işleyen, nakış yapan kimse.
Nalband	: Atlara nal geçiren ehli hırfet.
Nalbur	: Nal, çivi gibi şeyler yapan kimse.
Nalçacı	: Kösele ayakkabıların altına çakılan demiri yapan ayakkabıcı.
Nalncı	: Takunyacı.
Nısfı	: Yarım.
Palancı	: Semer dikici.
Pulat	: Çelik.

- Sabbâğ** : Boyacı.
- Sarraç** : At ve sair eğeri yapan ehli sanat.
- Sarraç** : Mesleği, değerli kâğıt ve metal paraları birbiriyle değiştirmek, tahvil alışverişi yapmak olan kimse, cevherci, kuyumcu.
- Sehm** : Hisse sahibi.
- Semerci** : Beygir, katır, eşek gibi hayvanların sırtına yerleştirilen üzerine yük bağlanan veya binilen, iskeleti ağaçtan yastık.
- Tahlif** : Yemin ettirme, ant içirme.
- Tanburacı** : Türk halk musikisinde mızraplı bir çalgıyı çalan sanatkar.
- Tûti** : Papagan türünden kuş.
- Tereke** : Ölen bir kimsenin bıraktığı malların hepsi.
- Vâle** : İpekli kumaşların dokunduktan sonra pişmiş olanlarına denir.
- Yağlıkçı** : Yağlı elleri ve dudakları silmeye mahsus bez, el bezi, peçete, mendil satan kimse.
- Yâymâci** : Açık mahallerde ve sokak kenarlarında ufak tefek şeyler ve hırdavat serip satan adam.
- Yemeni** : Başörtüsü, ayakkabı türü.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Ferhat ÖZTÜRK
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 09.12.1977 / Yarıhisar
e-posta : ferhatozturk_58@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi	2000
Yüksek Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü	2016

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2000	Milli Eğitim Bakanlığı	Öğretmen
2009	Milli Eğitim Bakanlığı	Müdür Yardımcısı

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS () ÜDS () TOEFL () EILTS ()